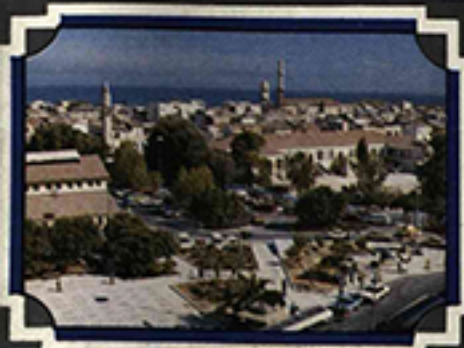
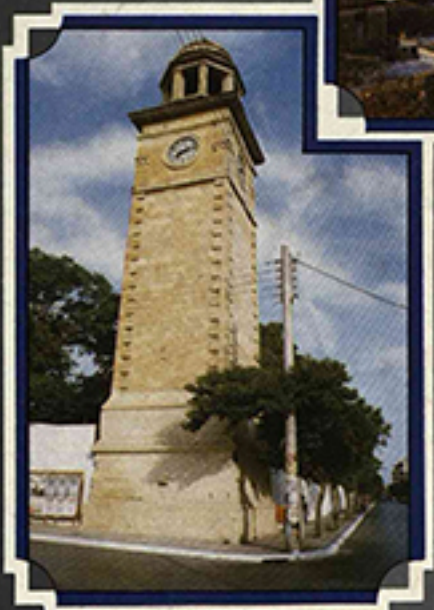
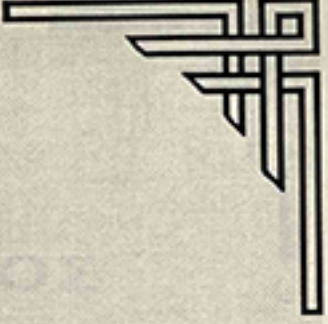

ΧΑΝΙΑ

1989

ΕΤΗΣΙΑ
ΕΚΔΟΣΗ
ΔΗΜΟΥ
ΧΑΝΙΩΝ

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ
ΔΗΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

XANIA
1989

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Πρώτο πρόβλημα για όλους μας

Το φυσικό περιβάλλον είναι η σημαντικότερη κληρονομιά που έχουμε να δώσουμε στα παιδιά μας.

Δείχνουμε όμως και τη σημαντικότερη αμέλεια στο να την διαφυλάξουμε τουλάχιστον όπως την βρήκαμε εμείς. Και όχι μόνο αυτό. Την θυσιάζουμε πολλές φορές στο βωμό της "καταστροφικής ανάπτυξης" που μας παρασύρει η πλαστικοποιημένη κοινωνική μας πρόοδος. Και το δυστύχημα είναι ότι το περιβάλλον ούτε εύκολα αγοράζεται και φυσικά δεν αντικαθίσταται όταν καταστραφεί.

Χρέος λοιπόν όλων μας είναι η διαφύλαξη του αλλά και, το σπουδαιότερο ο σεβασμός μας απέναντι του, γιατί είναι στοιχείο καθοριστικό της ίδιας μας της ζωής.

Στα πλαίσια αυτά η προσπάθεια της πόλης, για την κατασκευή του εργοστασίου του βιολογικού καθαρισμού - που πολύ σύντομα αρχίζει - και η επιστημονική μελέτη που εκπονείται για το εργοστάσιο καύσης των απορριμμάτων, είναι ένα θετικό βήμα προσδιοριστικό της ευθύνης μας. Όμως δεν φτάνουν μόνον αυτά. Πρέπει η κοινωνική μας συνείδηση να αγκαλιάσει και την αναγκαιότητα προστασίας και βελτίωσης του πράσινου και του κτιστού μας περιβάλλοντος.

Γιατί τότε μόνο συνολικά το ανθρώπινό μας περιβάλλον θα γίνει ανθρωπινότερο.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΤΣΑΝΕΒΑΚΗΣ
ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΣΤΙΣ ΜΑΧΕΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ
ΚΙΣΑΜΟΥ & ΣΕΛΙΝΟΥ
ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ ΓΑΛΑΝΑΚΗ

Αν η Μάχη της Κρήτης το Μάιο του 1941 χαρακτηρίστηκε από πολλούς σαν γεγονός παγκόσμιας σημασίας, για την ίδια την Κρήτη παραμένει σηματοδιακός σταθμός, στη σημερινή και μελλοντική της μοίρα.

Γιατί στη Μάχη της Κρήτης, που κράτησε ουσιαστικά πέντε χρόνια (Μάιος 1941 - Μάιος 1945) ο Λαός της αναδύθηκε στη σταυρωμένη Ιστορία του και ξανάζησε το βαθύτερο δυναμισμό του: την ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ.

Η Αντίσταση, ηθική και υλική, υπήρξε πάντα ασπίδα και σωτηρία της Κρήτης. Μ' αυτή αντιστάθηκε στις Μεσαιωνικές Μάχες της με τους Σαρακηνούς και τους Βενετσιάνους και μ' αυτή επέζησε και αναγεννήθηκε από τις φλόγες και τις στάχτες της φοβερής Τουρκοκρατίας στην νεώτερη Ιστορία της. Κι οι βαθύτερες πηγές από τις οποίες η Κρήτη αντλούσε πάντα το δυναμισμό στους αγώνες της υπήρξαν: ο πόθος της ελευθερίας, η πατριωτική της παράδοση και η θρησκευτική της πίστη.

Η πατριωτική παράδοση της Κρήτης δεν είναι ίσως ακόμα γραμμένη στο κορμί και στην ψυχή της.

Η Κρήτη είναι και σήμερα γεμάτη από Καστέλλια και Μουράγια, από καύμένα Μοναστήρια και Κουλέδες. Η Κρήτη είναι γεμάτη από Καστέλλια και Μοναστήρια κι οι φαγωμένες, από τις μπάλες και τις φωπιές, πέτρες των, διηγούνται στη σιωπή των, θρύλους και θρήνους για την πίστη, την πατρίδα και την Λευτεριά.

Κρήτη και πούν οι πύργοι σου και τα καμπαναριά σου,
και πούν οι αντρεωμένοι σου τ' όμορφα παλικάρια.

Η μαύρη γης τα χαίρεται...

Όταν οι Ναζίδες πέσανε στη Κρήτη το Μάη του 1941, οι Κρητικοί δεν περίμεναν να πάρουν οδηγίες, ούτε από Κυβερνήσεις ούτε από Κόμματα. Πήραν όμως οδηγίες από την Ιστορία και τη συνείδηση των. Πήραν οδηγίες από του προγόνους και τους παπούδες των. Από τον Καντανολέοντα και τον Δασκαλογιάννη. Από τον Κόρακα, το Σήφακα, το Χατζημιχάλη, τον Σκαλίδη και τον Κρίση.

Τιμή και δόξα σε κείνους που στήσανε τη Μάχη - Αντίσταση της Κρήτης Σύμβολο και μνημείο της ελεύθερης συνείδησης του ανθρώπου, για κάθε τόπο και για κάθε περίπτωση.

Τιμή και σε σας τα παιδιά και τα εγγόνια της Κρήτης που κάνετε κάθε Μάιο το Μνημόσυνό τους με γιορτές και διδαχές... Ναι διδαχές. Γιατί όσο στέκει ο κόσμος κι όσο θα στέκει η συνείδηση του ανθρώπου, Αντίσταση θα χρειαστεί να κάνει και η Κρήτη.

Κανείς δε γνωρίζει το μέλλον του κόσμου και το μέλλον του τόπου μας. Η μοίρα της ανθρωπότητας, όπως το δείχνει η Ιστορία της,

αρχέγονη και τωρινή, είναι ο αγώνας. Πότε για το χάρμα και πότε για το πνεύμα. Πότε για το ψαμί και πότε για την ανθρωπιά.

Οι κατακτήσεις της ανθρωπότητας δεν είναι πάντα σταθερές, κι αν σήμερα κερδίζουμε την ελευθερία και την ειρήνη, τα παίζουμε ίσως άγριο και τα χάνουμε στην αδυσώπητη μάχη του Καλού και του Κακού, που γίνεται ακατάπαυστα στην αρένα της ψυχής, της ζωής και της Ιστορίας μας.

Αντίσταση λοιπόν χρειαζόμαστε σε κάθε εισβολή και σε κάθε κατακτητή που έρχεται να πατήσει το χάρμα και την τιμή της Κρήτης.

Μπορεί οι τωρινοί εισβολείς της Κρήτης να μην έρχονται με γαλέρες και χαντζάρια σαν τους Βενετσιάνους και τους Τούρκους. Ούτε με στούκας και βόμβες, σαν τους Γερμανούς.

Οι νέοι εισβολείς μας έρχονται με κασέτες και χαπάκια. Μας έρχονται με VIDEO και AIDS και τα "κέντρα" που ανοίγουμε εδώ και εκεί γίνονται συχνά κερκόπορτες για την άλωση της Κρήτης.

Κι από το άλλο μέρος, η σημερινή Κρήτη δεν είναι η Κρήτη του παλαιού καιρού. Μέσα στην παγκόσμια μεταβολή και κρίση των καιρών μας και η Κρήτη κρίνεται και μετασέφνεται.

Η Κρήτη αφήνει το χάρμα της και γίνεται απόδημη και αλλοδαπή. Η Κρήτη αφήνει τη Ρίζα και χάνει τις ρίζες της. Η Κρήτη αφήνει τα ηρωικά βουνά της και κατεβαίνει στο κόμπο και στη θάλασσα. Κλείνει τα νοκοκυριά της στο χωριό κι ανοίγει καφετέριες και ντισκοτέκ στη χώρα. Αφήνει τ' αλέτρι και τον αργαλειό και γίνεται τουρίστρια και σερβιτόρissa.

Και μέσα στις κατακλυσμικές αυτές μεταβολές, ποιά κιβωτός θα σώσει τη Κρήτη; Ποιός άλλος παρά η παντοδύναμη πίστη του Χριστού, που την έσωσε και στις περασμένες ιστορικές της περιπέτειες;

Άγιε Παντελεήμονα και Άγιε Άσπρητρί μου
Ψάρετε με το φτωχό να κτίσω Μοναστήρι
Να λουτρούντ' οι χριστιανοί
και να μεταλαβαίνουν και να βαφτίζουνε
παιδιά...

Έτσι τραγουδά το χριστιανικό αίσθημα της Κρήτης, ένα παλιό ριζίτικο τραγούδι της.

Κι όσο στην Κρήτη θα υπάρχουν εκκλησιές να λουτρούνται χριστιανοί και να βαφτίζονται τα παιδιά των, η Κρήτη δε φοβάται όσα κουράρα κι αν έρθουν.

Όσους πολέμους κι αν της κάνουν, η Κρήτη θα αντιστέκεται.

Μα αν γκρεμιστούν τα Μοναστήρια της πίστης μας; Θέμου ξεμίστουμε.

Σ' όλη μου τη ζωή και γώ, αγαπημένη Κρήτη, φτωχός εργατής δούλεψα, να σπληνωθούν τούτα τα Μοναστήρια στο χάρμα σου και στην ψυχή σου. Για να' χεις όρματα και μπριζία ν' αντιστέκεσαι.

Χαλάλι σου τα μεροκάματα μου!

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΗΣ
ΕΠ. ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ - ΔΗΜ. ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ

*"Η απελευθέρωση της δύναμης του ατόμου
άλλαξε τα πάντα εκτός από τη νοοτροπία μας"*

Αλμπερτ Αϊνστάιν

"Ου το ίδιον αλλά το κοινόν ανάγκη μέλειν"

Πλάτων (Νόμοι Θ. 875Α).

Όταν στις 16 Ιουλίου 1945 τα ξημερώματα στην έρημο του Αλαμογκόρντο των ΗΠΑ δοκιμάστηκε η πρώτη ατομική βόμβα, ένας από τους δημιουργούς της, ο πυρηνικός φυσικός Ρόμπερτ Οπενχάϊμερ αναφώνησε πανικόβλητος: "Αυτό δεν είναι όπλο. Είναι ο κατακλυσμός που θα φέρει τη συντέλεια του κόσμου". Παρά την αντίδραση του Οπενχάϊμερ και των άλλων πυρηνικών επιστημόνων, το τρομερό αυτό όπλο δοκιμάστηκε στην πράξη πάνω στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι, με τις γνωστές συνέπειες.

Από τότε άρχισε μια νέα εποχή για την ανθρωπότητα, η πυρηνική εποχή. Και πρώτοι οι πυρηνικοί επιστήμονες μίλησαν για το νέο τρόπο σκέψης. Για την ανάγκη αλλαγών που επιβάλλεται να γίνουν στην αντιμετώπιση των διεθνών προβλημάτων. "Πρέπει να μάθουμε να σκεπτόμαστε με νέο τρόπο", διακήρυξαν στο μανιφέστο που απηύθυναν προς όλες τις κυβερνήσεις, προς όλους τους ανθρώπους. "Σαν ανθρώπινα όντα απευθύνουμε έκκληση προς όλους τους ανθρώπους και τους λέμε: Θυμηθείτε την ανθρωπινή ιδιότητά σας και ξεχάστε τα άλλα. Αν το κάμετε αυτό, ο δρόμος είναι ανοιχτός για ένα νέο παράδεισο. Αν όχι, μπροστά σας είναι ο κίνδυνος του καθολικού θανάτου". Μερικές από τις υπογραφές: Άλφρεντ Αϊνστάιν, Φρ. Ζολιό Κιουρί, Λ. Πάουλινγκ, Μπέρτραντ Ράσελ.

Το σάλπισμα αυτό που ξεκίνησε από την έρημο του Αλαμογκόρντο, από την κόλαση της Χιροσίμα και του Ναγκασάκι, πέρασε στον Οργανισμό των Ενωμένων Εθνών, στο Διεθνές Φιλειρηνικό Κίνημα και σε άλλες μη κυβερνητικές οργανώσεις, στην Τελική Πράξη του Ελσίνκι και τελικά το έλαμε σημαία,

απλώνοντας το νέο τρόπο σκέψης σε όλα τα οικουμενικά προβλήματα, ο φωτισμένος ηγέτης της Σοβιετικής Ένωσης Μιχαήλ Γκορμπατσόφ με το έργο του ΠΕΡΕΣΤΡΟΪΚΑ - Νέα σκέψη για τη χώρα μας και τον κόσμο".

* * *

Ιστορική αναγκαιότητα.

"Η ιστορία δεν μπορεί να περιμένει, γράφει κάποιος ο Μιχ. Γκορμπατσόφ. Οι άνθρωποι δεν έχουν την άνεση να χάνουν χρόνο. Λύριο ίσως είναι πολύ αργά και η μεθυσμένη μέρα ίσως να μην έρθει ποτέ". Συνέλαβε και εκφράζει το σφυγμό της ανθρωπότητας στο πέρασμα από τον 20ο στο 21ο αιώνα. Ήταν καιρός. Το επέβαλε η αναγκαιότητα της εποχής μας. Η προσαρμογή των κοινωνικών σχέσεων στο επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων. Για κάθε χώρα, για το σύνολο της διεθνούς κοινότητας. Για την ειρήνη και τον πολιτισμό.

Η πυρηνική απειλή, οι θαυμαστές κατακτήσεις της επιστημονικοτεχνικής επανάστασης με τη διείσδυση του ανθρώπου στα άδυτα του μικρόκοσμου και στην απεραντοσύνη του σύμπαντος, έφερε στο προσκήνιο με απόλυτη προτεραιότητα πολλά φλέγοντα προβλήματα πανανθρώπινου χαρακτήρα. Το κύριο χαρακτηριστικό των προβλημάτων αυτών είναι η καθολικότητά τους, η αδυναμία να αντιμετωπιστούν από κάθε χώρα με τα δικά της μέσα, οι τρομερές συνέπειες που θα έχει η παραμέλησή τους για το παρόν και το μέλλον της ζωής στον πλανήτη. Για πρώτη φορά στην ιστορία παρουσιάζονται τόσα και τέτοια, ολόένα

και περισσότερο πειστικά προβλήματα. Που απαιτούν και επιβάλουν συναντίληψη και συνεργασία και κοινή προσπάθεια όλων των κρατών μικρών και μεγάλων, των κοινωνικών οργανώσεων, όλων των ανθρώπων, αλλαγή πολιτικής σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο, αλλαγή νοοτροπίας. Αυτό που λέμε "ειρηνική συνύπαρξη", είναι μια αναγκαιότητα που την επιβάλει η εποχή μας. Ο ένας για όλους και όλοι για τον καθένα. Για να γίνει λειτουργική η ειρηνική συνύπαρξη, απαιτείται μια νέα σκέψη. Ατομική, συλλογική.

* * *

Η συμβίωση προϋποθέτει την επιβίωση.

Η σκέψη είναι μια πολυσύνθετη νοητική λειτουργία, που εκφράζει τον ψυχικό και πνευματικό κόσμο του ανθρώπου, το είναι του. Είναι αντανάκλαση του κοινωνικού είναι, του επιπέδου και των συνθηκών κάθε εποχής. Είναι φυσικό ν' αλλάζει η σκέψη όταν αλλάζουν οι συνθήκες της ζωής. Και όταν πολλές σκέψεις συνταιριάζουν και συμπορεύονται, συγκροτούν τα οργανωμένα σύνολα, τις οργανώσεις, τα κόμματα, τις κυβερνήσεις, φέρνουν τις πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές. Ο Καταστατικός Χάρτης του ΟΗΕ είναι σύμπτωση των βουλήσεων των ανθρώπων, που πολεμώντας το φασισμό, οραματίστηκαν έναν κόσμο ειρηνικό χωρίς βία, πείνα και πολέμους. Η Τελική Πράξη του Ελσίνκι, είναι η έκφραση της βούλησης των ανθρώπων της μεταπολεμικής εποχής, που οραματιζόνταν - τί άλλο κι αυτοί -, την ειρηνική ζωή, την απαλλαγή από το ψυχροπολεμικό και πυρηνικό άγχος. "Είτε αρέσουμε ο ένας στον άλλον, είτε όχι, πρέπει να συμβιώσουμε σ' αυτό τον κόσμο. Πρέπει να βρούμε τον τρόπο να συμβιώσουμε" (Γκορμπάτσφ). Ο ιδεολογικός διαφοράς δεν πρέπει να μπαίνουν εμπόδιο, δεν πρέπει να μεταφέρονται στις διακρατικές σχέσεις. Κι είναι όμορφος αυτός ο κόσμος, αυτό το κοινό μας σπίτι, αν το νοικοκυρέψουμε καλύτερα θα γίνει πιο όμορφο ακόμα. Η συμβίωση όμως προϋποθέτει την επιβίωση.

* * *

Τα προβλήματα των προβλημάτων.

Πρώτο πανανθρώπινο πρόβλημα απολύτου προτεραιότητας, είναι η πυρηνική απειλή, η αποτροπή του ολέθρου, η καταστολή όλων των πυρηνικών όπλων που απειλούν να καταστρέψουν το ύψιστο ανθρώπινο δικαίωμα, το δικαίωμα της ζωής όλων των ανθρώπων του πλανήτη. Νέα σκέψη σημαίνει να δούμε ότι ο πόλεμος δεν είναι πια "η συνέχιση της

πολιτικής με άλλα μέσα", όπως υποστήριζε ο Κλάουζεβιτς στην προπυρηνική εποχή. Ούτε η "αιώνια ειρήνη" του Κάντ είναι δυνατή όσο υπάρχουν πυρηνικά οπλοστάσια. Σήμερα ο πόλεμος δεν είναι δυνατόν ν' αποτελεί μέσον για την επίτευξη πολιτικών ή οικονομικών στόχων.

Και όταν "ένας πυρηνικός πόλεμος δεν είναι δυνατόν να κερδηθεί και δεν πρέπει να γίνει", όπως υπογραμμίζεται στο κοινό ανακοινωθέν Γκορμπάτσφ - Ρήγκαν στη συνάντηση της Γενεύης, προς τί η πυρηνική αντιπαράθεση, τα πυρηνικά, οι πυρηνικές δοκιμές, ο "πόλεμος των άστρων";

Δεύτερο πανανθρώπινο πρόβλημα, που σχετίζεται με το πρώτο, είναι η χρησιμοποίηση της πυρηνικής ενέργειας για ειρηνικούς σκοπούς. Όταν στον κόσμο λειτουργούν σήμερα πάνω από 400 πυρηνικά εργοστάσια (στην Ευρώπη, ανατολική και δυτική κάπου 200) και προγραμματίζεται η κατασκευή νέων. Όταν είναι γνωστή η αδυναμία της επιστήμης να χαλιναγωγήσει και να καταστήσει ακίνδυνους τους πυρηνικούς αντιδραστήρες, όρα και τα πολλά μικρά και μεγάλα, γνωστά και άγνωστα ατυχήματα. Όταν επίσης είναι εξακριβωμένο επιστημονικά, ότι όποια χώρα διαθέτει πυρηνικούς αντιδραστήρες, είναι σε θέση να κατασκευάσει πυρηνικά όπλα. Και μέχρι σήμερα έχουν τέτοια όπλα, - εκτός από τις γνωστές πυρηνικές δυνάμεις - αρκετές χώρες, όπως το Ισραήλ, η Ν. Αφρική, το Πακιστάν, οι Ινδίες, η Αργεντινή, η Βραζιλία κ.λ.π. Και είναι προφανείς οι τρομεροί κίνδυνοι από τη διασπορά των πυρηνικών όπλων. Όταν ακόμα είναι γνωστοί οι τρομεροί κίνδυνοι από τη λειτουργία των αντιδραστήρων και όχι μόνο για τις χώρες όπου βρίσκονται (Τσερνομπίλ). Τότε και το πρόβλημα αυτό ανάγεται στα γενικά προβλήματα που απαιτούν διεθνή συνεργασία και μέτρα για την όσο γίνεται πιο ασφαλή λειτουργία των αντιδραστήρων ισχύος, μέχρι την εξεύρεση άλλων πηγών ενέργειας και κατάργησή τους. Ποιός είναι που δίνει το δικαίωμα σε μια χώρα να θέτει σε διακινδύνευση τη ζωή και την υγεία του λαού της και των γειτονικών λαών;

Άλλο οικουμενικό πρόβλημα είναι ο αφοπλισμός. Η απαλλαγή όλων των χωρών από τον ανταγωνισμό και την αλόγιστη σπατάλη κοινωνικών πόρων, που έπρεπε να χρησιμοποιούνται για την οικονομική ανάπτυξη, την υλική, πνευματική και πολιτιστική πρόοδο. Νέα σκέψη σημαίνει ολοσχερή καταστροφή όλων των όπλων μαζικής εξόντωσης (πυρηνικών, χημικών, βιολογικών) περιορισμό των συμβατικών όπλων στο κατώτερο όριο άμυνας, το σταδιακό αφοπλισμό. Όσο λιγότερα όπλα,

τόσο περισσότερη ασφάλεια, ειρήνη, τόσο περισσότερο ψωμί για όλους. Νέα σκέψη σημαίνει μετατροπή της οικονομίας εξοπλισμών, σε οικονομία αποπληθισμού και ανάπτυξη. Νέα σκέψη σημαίνει λογική, ρεαλιστική σκέψη.

Οικουμενικό πρόβλημα, επίσης άμεσης προτεραιότητας, είναι η προστασία του περιβάλλοντος. Η αποκατάσταση των σχέσεων του ανθρώπου με τη φύση για μια πιο ανθρώπινη ζωή, για τη συνέχιση της ζωής. Η κακοποίηση και η λεηλασία της φύσης έχει φτάσει σε οριακό σημείο. Γι' αυτό και η φύση εκδικείται και τιμωρεί τα λάθη και την απληστία μας. Το ανθρωποκτόνο νέφος έχει εγκαταστήσει μόνιμα τα βέλη του πάνω από τις μεγάλες πόλεις. Στην καθημερινή επικαιρότητα, η όξυνση βροχής, το φαινόμενο του θερμοκηπίου, η καταστροφή του στρώματος του όζοντος. Σε οριακό σημείο φτάνει η μόλυνση των ποταμών, των λιμνών, των θαλασσών, των δασών, της πανίδας, της χλωρίδας. Πόσα πλοία φαντάσματα τριγυρνούν στις θάλασσες φορτωμένα με πυρηνικά και τοξικά απόβλητα. Και πόσα πολεμικά πλοία κινούνται με πυρηνική ενέργεια μεταφέροντας το θάνατο από λιμάνι σε λιμάνι. Νέα σκέψη σημαίνει για όλες τις χώρες διάλογο και συνεργασία, αποτελεσματικά μέτρα συμφιλίωσης με τη φύση, αξιοποίηση των δυνατοτήτων του ΟΗΕ, μια άλλη περιβαλλοντική πολιτική με την κάθε χώρα. Σημαίνει ακόμα μια άλλη κοινωνική πολιτική, περιβαλλοντική παιδεία και αγωγή, προτεραιότητα στις ανθρωπιστικές σπουδές, εγκατάλειψη του πνεύματος της σπατάλης της καταναλωτικής κοινωνίας, σημαίνει για τον κάθε άνθρωπο να βρεί τον τρόπο να ζει αρμονικά με το περιβάλλον, που αποτελεί για όλους την πηγή και τη χαρά της ζωής.

Θα βγαίναμε από τα περιορισμένα πλαίσια του χώρου, αν επεκτεινόμαστε και στα άλλα φλέγοντα οικουμενικά προβλήματα. Και είναι πολλά. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα κατάλοιπα της αποικιοκρατίας, τα ολοένα οξυνόμενα προβλήματα του τρίτου κόσμου με την πείνα και την υποανάπτυξη, την αδυναμία τους να αντιμετωπίσουν το βάρος των χρεών τους κ.λ.π. Προβλήματα ανεξαρτησίας και κυριαρχίας και μη επέμβασης στα εσωτερικά των χωρών. Η απομάκρυνση των βάσεων και της ξένης στρατιωτικής παρουσίας. Η εξάλειψη των φυλετικών διακρίσεων και του απαρχαίνι, της διεθνούς τρομοκρατίας και των φασιστικών καθεστώτων. Η εξάλειψη των εστιών έντασης στον κόσμο (Κυπριακό, Παλαιστίνη και Λίβανος, Αφγανιστάν, Νικαράγουα κ.λ.π.). Η καταπολέμηση των ασθενειών που μαστίζουν την ανθρωπότητα (καρκίνος, έιτς κ.λ.π.). Η εξερεύνηση και ειρηνική χρησιμοποίηση του διαστήματος.

Νέα σκέψη σημαίνει περισσότερη ελευθερία και δημοκρατία, δίκαιη κατανομή του εθνικού εισοδήματος, περισσότερη ενημέρωση και διαφάνεια, περισσότερο διάλογο και πάλι διάλογο, προσαρμογή στη λογική των πραγμάτων. Θα χρειαστεί προσπάθεια και χρόνος, αποβάλλοντας ότι περιττό μας κληροδότησε το παρελθόν, αξιολογώντας τις κατακτήσεις των γενεών που πέρασαν, το θησαυρό της λαϊκής παράδοσης και σοφίας.

Μπορεί κανείς να είναι αισιόδοξος. Η νέα σκέψη κερδίζει έδαφος, παρά τις προσπάθειες τροχοπέδησης των δυνάμεων της αντίδρασης. Κάτω από την αυξανόμενη κίνηση των λαών, την αγωνιστική παρέμβαση του φιλειρηνικού κινήματος, συνεχίζεται ο διάλογος κορυφής. Κάθε φορά και κάποια βήματα μπροστά. Συνεχίζεται η Διάσκεψη των 35 χωρών για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη. Άρχισε εποικοδομητικός διάλογος για τη μείωση των στρατιωτικών δυνάμεων μεταξύ του ΝΑΤΟ και του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Στον οικονομικό τομέα μεταξύ της ΕΟΚ και του ΣΟΑ. Η Σοβιετική Ένωση και οι άλλες χώρες του σοσιαλισμού παίρνουν σημαντικές μονομερείς αποφάσεις, για μείωση των στρατιωτικών τους δυνάμεων. Με την παρέμβαση του ΟΗΕ μερικές εστίες έντασης έκλεισαν ή βρίσκονται στην πορεία του διαλόγου. Στις ΗΠΑ η πλειοψηφία των φυσικών επιστημόνων των πιο μεγάλων πανεπιστημίων υπογράψαν και έδωσαν στη δημοσιότητα ανοιχτή διαμαρτυρία για τη συνέχιση του προγράμματος του πολέμου των άστρων, με τη δήλωση ότι δεν πρόκειται να συνεργασθούν στο πρόγραμμα αυτό που το θεωρούν επικίνδυνο. Μια σημαντική πίεση που προβάλλει το ειδικό βάρος παρέμβασης των παραγόντων της επιστήμης και του πνεύματος.

Όλα δείχνουν πως τελικά θα επικρατήσει η φιλοσοφία του ορθού λόγου. Οι έννοιες, ειρήνη, δημοκρατία, ελευθερία, ανεξαρτησία, ασφάλεια, είναι έννοιες αδιαίρετες. Έννοιες που ενώνουν τους ανθρώπους, τους λαούς. Το μέρος, το ατομικό, στα πλαίσια του όλου, του γενικού. Αυτό που πίστευε και ο δικός μας, ο μεγάλος ΠΛΑΤΩΝ, πολλά - πολλά χρόνια πριν, όταν έμπαιναν τα θεμέλια του ορθού λόγου: "Σωστικόν της πόλεως το μη διακρίνει το εμόν και το σόν".

1789 - 1989

(200 χρόνια απ' τη Γαλλική Επανάσταση)

"ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ"

1789

*"Η Επανάσταση πρέπει να σταματάει μόνον
όταν ολοκληρώνεται η ευτυχία"*

Saint - Just

ΕΛΛΗΝΟ - ΓΑΛΛΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ
(Για τα 200 χρόνια απο τη μεγάλη Γαλλική
Επανάσταση και για υπόμνηση των
ανεκπληρωτών - ακόμα - αρχών της,
δημοσιεύουμε την "ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΤΩΝ
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ
ΠΟΛΙΤΗ" όπως αυτή προέκυψε απ' τις
συνεδριάσεις της 20,21,23,24 και 26
Αυγούστου 1789 κι όπως τα δέχτηκε ο
Βασιλιάς, Λουδοβίκος ο 16ος)

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Οι αντιπρόσωποι του Γαλλικού λαού που
συνήλθαν σε Εθνοσυνέλευση, θεωρώντας ότι
η άγνοια, η λήθη και η περιφρόνηση των
ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελούν τις
μοναδικές αιτίες της δυστυχίας του κόσμου
και της διαφθοράς των ιδυνόντων,
αποφάσισαν να εκφράσουν σε επίσημη
διακήρυξη, τα φυσικά, अपαραράγραπτα και
αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα του ανθρώπου
ώστε αυτή η διακήρυξη διαρκώς παρούσα στο
νού όλων των μελών του κοινωνικού
σώματος, να τους υπενθυμίζει πάντα και
αδιάκοπα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις
τους έτσι που η λειτουργία της Νομοθετικής
και Εκτελεστικής εξουσίας, μπορώντας ανά
πάσα στιγμή να συγκρίνεται με το σκοπό του
κάθε πολιτικού θεσμού, να είναι περισσότερο
σεβαστή όσο είναι δυνατό, ώστε οι
μελλοντικές διεκδικήσεις των πολιτών,
βασισμένες από 'δω και πέρα σε απλές και
αδιαμφισβήτητες αρχές, να αποσκοπούν πάντα
στη διατήρηση του συντάγματος και στο
γενικό καλό.

Για όλα τα παραπάνω, η Εθνοσυνέλευση
αναγνωρίζει και διαδηλώνει, με την παρουσία
του Υπερτάτου Όντος και υπό την αιγίδα

του, τα παρακάτω δικαιώματα του ανθρώπου
και του πολίτη:

ΑΡΘΡΟ ΠΡΩΤΟ

1. "Οι άνθρωποι γεννιούνται και
παραμένουν ελεύθεροι και ισότιμοι στα
δικαιώματά τους. Οι κοινωνικές διακρίσεις
κατά συνέπεια δεν στηρίζονται παρά στην
κοινή ωφέλεια.

2. Στόχος όλων των πολιτικών
οργανισμών είναι η διαφύλαξη των φυσικών
και απαραγράπτων δικαιωμάτων του
ανθρώπου. Αυτά είναι η ελευθερία, η
ιδιοκτησία, η ασφάλεια και η αντίσταση στην
καταπίεση.

3. Η αρχή κάθε βασικής εξουσίας είναι το
έθνος. Κανένα άτομο ή σύνολο ατόμων, δεν
μπορεί να περιβληθεί κάποια εξουσία, αν αυτή
δεν πηγάζει οπωσδήποτε από το έθνος.

4. Ελευθερία είναι να μπορείς να κάνεις
οτιδήποτε δεν ενοχλεί τον άλλο. Ετσι, η
άσκηση των φυσικών δικαιωμάτων κάθε
ανθρώπου δεν έχει άλλα όρια απο εκείνα που
είναι αναγκαία για να διασφαλίσουν στα άλλα
μέλη της κοινωνίας τη χαρά της άσκησης των
ιδίων δικαιωμάτων, όρια που καθορίζονται
μονάχα απ' το νομο.

5. Ο νόμος δικαιούται ν' απαγορεύει μόνον
τις πράξεις που βλάπτουν το κοινωνικό
σύνολο. Ο,τι δεν απαγορεύει ο νόμος, πρέπει
να μην εμποδίζεται και κανείς δεν έχει την
υποχρέωση να κάνει κάτι που δεν αξιώνει ο
νόμος.

6. Ο νόμος αποτελεί έκφραση της γενικής
βούλησης. Όλοι οι πολίτες δικαιούνται να
παρεμβαίνουν στην επεξεργασία του, οι ίδιοι
ή εκπρόσωποί τους. Είτε προστατεύει, είτε
τιμωρεί ο νόμος πρέπει να είναι ίδιος για

όλους. Ετσι, όντας ίσοι όλοι οι πολίτες ενώπιον του νόμου, είναι και εκλόγιμοι για όλα τα αξιώματα τις τιμές και τα λειτουργήματα ανάλογα με τις ικανότητές τους τις διαφορετικές, χωρίς άλλες διακρίσεις παρά μόνον εκείνες που καθορίζουν τις αρετές και τα χαρίσματά τους.

7. Κανείς δεν μπορεί να κατηγορηθεί, να συλληφθεί ή να φυλακισθεί παρά σε περιπτώσεις καθορισμένες απ' το νόμο και σύμφωνα με τις μορφές που έχει προδιαγράψει αυτός. Εκείνοι που προβάλλουν, απαιτούν, εφαρμόζουν ή αναγκάζουν σ' εκτέλεση αυθαίρετων διαταγών, πρέπει να τιμωρούνται. Αλλά και κάθε πολίτης που καλείται ή συλλαμβάνεται σύμφωνα με το νόμο που ισχύει, οφείλει αμέσως να υπακούει, ειδάλλως θεωρείται ένοχος αντίστασης.

8. Ο νόμος πρέπει να μην επιβάλλει άλλες τιμωρίες απ' τις προφανώς απόλυτα αναγκαίες. Και δεν μπορεί να τιμωρείται κανείς παρα μόνο με τον εν ισχύει πριν από την τέλεση του αδικήματος νόμο, ο οποίος εφαρμόζεται νόμιμα.

9. Κάθε άνθρωπος θεωρούμενος βέβαια αθώος μέχρι να κηρυχθεί ένοχος, αν η κρίση του κριθεί απαραίτητη, κάθε περιττή αυστηρότητα για την ασφάλεια του ατόμου του, πρέπει να εμποδιστεί από το νόμο.

10. Κανείς δεν πρέπει να ενοχλείται λόγω των απόψεών του, ούτε ακόμη και για τις θρησκευτικές του, αρκεί η ενάσκησή τους να μη διαταράσσει τη δημόσια νόμιμη τάξη.

11. Η μετάδοση των στοχασμών κι απόψεων, θεωρούμενη ένα απ' τα πιο πολύτιμα ανθρώπινα δικαιώματα, κάθε πολίτης μπορεί να μιλά, να γράφει και να τυπώνει ελεύθερα αυτές, έχοντας την ευθύνη της κατάχρησης αυτής της ελευθερίας που καθορίζεται νόμιμα.

12. Η διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των πολιτών απαιτεί τη συγκρότηση μιας δημόσιας δύναμης: η δύναμη αυτή αποσκοπεί στο καλό της κοινότητας κι όχι για το ατομικό όφελος των προσώπων που την συγκροτούν.

13. Για τη διατήρηση της δημόσιας αυτής δύναμης καθώς και για τις δαπάνες της Κυβέρνησης, θεωρείται απαραίτητη μια κοινή συμμετοχή το βάρος της οποίας κατανέμεται στα μέλη της κοινότητας, ανάλογα με τις δυνατότητες του κάθε πολίτη.

14. Οι πολίτες έχουν το δικαίωμα, μόνοι τους ή με αντιπροσώπους, να έχουν γνώμη

για την αναγκαιότητα της κοινής φορολογίας, να την αποδεχθούν ελεύθερα, να σεβασθούν την εφαρμογή της και να καθορίσουν την εισφορά, τον τρόπο εισπραξης καθώς και τη διάρκειά της.

15. Κάθε κοινότητα έχει δικαίωμα να απαιτεί λογοδοσία κάθε δραστηριότητας των αντιπροσώπων της.

16. Κάθε κοινότητα στην οποία δεν υπάρχει διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ούτε και καθορισμένη διάκριση των εξουσιών, δεν έχει καθόλου υπόσταση.

17. Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας θεωρείται απαραβίαστο και ιερό, κανείς δεν μπορεί να το στερηθεί, εκτός από περιπτώσεις κοινού συμφέροντος, νόμιμα επιβεβαιωμένου και υπο την προϋπόθεση μιας άμεσης και δίκαιης αποζημίωσης."

1789

Στη "Διακήρυξη" που ακολούθησε στα 1793 τα παραπάνω άρθρα συμπληρώθηκαν με άλλα τόσα περίπου: "Ο στόχος κάθε κοινωνίας είναι ευτυχία των ατόμων της". "Ετσι άρχισε...

Από τότε πέρασαν δύο αιώνες. Ακολούθησαν κι άλλες επαναστάσεις, στη Λατινική Αμερική και την Ευρώπη, τη Ρωσία και την Κίνα, κατά των αποικιοκρατών και των δικτατοριών...

Η μορφή του κόσμου αλλάζει συνεχώς και επαναστάσεις βρίσκονται "εν δυνάμει" για καινούργιες κατακτήσεις των ανθρώπων και καινούργιες διακηρύξεις...

Μέχρι το 1988 έχουν υπογραφεί εικοσιεπτά (27) "Διακηρύξεις" ή "Συμφωνίες" που αφορούν τα ατομικά δικαιώματα απ' τις οποίες οι εικοσιπέντε (25) έχουν υπογραφεί στον αιώνα μας!

Απ' το 1948 κι εδώ έχουμε 19 "Διακηρύξεις" και "Συμφωνίες", πράγμα που σημαίνει ότι ο αγώνας για τα ανθρώπινα δικαιώματα οξύνεται στις μέρες μας περισσότερο.

Γι' αυτό και η υπόμνηση των αρχών της Γαλλικής Επανάστασης, της "κατ' εξοχήν" Επανάστασης, είναι επιτακτικότερη από κάθε άλλη φορά. Γιατί η παραβίαση των δικαιωμάτων μας είναι ευκολότερη από κάθε άλλη φορά και πρέπει να' μαστε "εν εγρηγόρει" πάντοτε!

(Μετάφραση - Σχόλια:

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΛΑΙΤΖΟΓΛΟΥ ΣΤΑΥΡΟΣ)

Eugène Delacroix: "Η Ελευθερία οδηγεί το λαό", Παρίσι, Λούβρο.

Η ΑΝΕΓΕΡΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΧΑΝΙΩΝ

ΖΑΧΑΡΕΝΙΑΣ ΜΕΝ. ΣΗΜΑΝΔΗΡΑΚΗ
ΠΡΟΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Στις 4 Δεκεμβρίου 1988, η Δημοτική Αγορά Χανίων συμπλήρωσε τα 75 χρόνια της. Το κτίσμα αυτό, είναι για όλους το "σήμα κατετεθέν" της πόλης μας, μια αγαπημένη "κυρία" που εδώ και 75 χρόνια στέκει περήφανη και αγέρωχη στην καρδιά της πόλης, στην καρδιά μας. Όλα αυτά τα χρόνια από το 1913 ως σήμερα η Αγορά μας αποτέλεσε - και θα αποτελεί πιστεύω - όχι μόνο κέντρο μεγάλης επιχειρηματικής δραστηριότητας, θέαμα πρωτόγνωρο για κάθε ξένο επισκέπτη των Χανίων, αλλά και τόπο συνάντησης φίλων και γνωστών, πραγματική απεικόνιση της αγοράς της Αρχαίας Ελλάδας.

Πρίν αναφερθούμε στο ιστορικό της ανέγερσης και λειτουργίας της Αγοράς μας, ας πάμε αρκετά χρόνια πίσω, κι ας δούμε πως ήταν περίπου τα Χανιά μας, στις αρχές του αιώνα, την εποχή της Κρητικής Πολιτείας, της περιόδου δηλαδή που η Κρήτη ήταν αυτόνομο Κράτος.

Η πόλη των Χανίων, πρωτεύουσα του Νησιού, πνευματικό, διοικητικό, εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο, έχει περίπου 21.000 κατοίκους. Περιορισμένη ακόμη μέσα στα όρια της παλιάς εποχής, με τα χεντέκια, τις τάφρους δηλαδή γύρω της, η πολιτεία ασφυκτιά και σιγά σιγά αρχίζει να αναπτύσσεται και έξω από τα τείχη που οριοθετούν τη σφικτοδεμένη ύπαρξη της παλιάς πόλης. Ωραιότερα νεοκλασικά κτίρια αρχίζουν να ορθώνονται, σωστά καλλιτεχνήματα, φτιαγμένα από ειδικευμένους μηχανικούς και εργολάβους.

Τα τείχη υπάρχουν ακόμη καθώς και οι πύλες απ' όπου μπαίνουν και βγαίνουν οι πολίτες και οι χωρικοί στα Χανιά: Το Καλέ - Καπισί (στη σημερινή διασταύρωση της οδού Χατζη - Μιχάλη Γιάνναρη και Μουσούρων), η πύλη του Κούν - Καπισί (πύλη της άμμου), η πύλη του Τοπχανά, στο τέλος της σημερινής οδού Θεοτοκοπούλου, που εξυπηρετεί κυρίως τη στρατιωτική υπηρεσία, αλλά και τους Εβραίους, που μένουν στη συνοικία της Οβριακής, και όταν έχουν κηδεία κατευθύνονται στο Εβραϊκό νεκροταφείο, προς τα νοτιοδυτικά του σημερινού εργοστασίου της ΑΒΕΑ.

Ο χάνδακας (τα "χεντέκια" όπως λέγονται) γύρω από το φρούριο, προσφέρεται και χρησιμοποιείται για την καλλιέργεια λαχανικών και οπωρικών για τις ανάγκες της πόλης.

Ο Τοπχανάς είναι η χριστιανική συνοικία, στη δυτική άκρη της πόλης, δίπλα στο φρούριο του

Φιρκά, με ωραία σπίτια μέσα σε στενά δρομάκια και τη θάλασσα δίπλα του. Τα διάφορα κέντρα της προκυμίας προσφέρονται για τις κοσμικές συναντήσεις των Χανιωτών που απολαμβάνουν τα νόστιμα εδέσματα και την μπύρα "Κλωναρίδη", με την μπάντα να παίζει τις γιορτινές μέρες.

Το Σαντριβάνι - αν και μικρή - είναι η κοσμικότερη πλατεία, πλακόστρωτη, με καφενεία, ξενοδοχεία και λέσχες, καταστήματα πολυτελείας νεωτερισμών και το Δημαρχείο, κέντρο συζητήσεων και συναντήσεων των Χανιωτών. Το Σαντριβάνι είναι κλειστό από την βορεινή πλευρά (με κτίρια που κήκαν αργότερα) και έχει δύο περάσματα: ένα στενό για τους πεζούς, στο βορειοδυτικό μέρος, κάτω από μία στοά που σχηματίζουν τα κτίρια και ένα πλατύτερο στη βορειοανατολική πλευρά για τις άμαξες, τα κάρα και τα βιζαβί. Και στο Καστέλι, την συνοικία πάνω από το Σαντριβάνι, υπάρχουν πύλες στα ανατολικά και δυτικά και μία τρίτη στενή πύλη στα νότια, με σκαλοπάτια, που έμεινε με το όνομα "Τα σκαλάκια".

Λίγο πιο δίπλα από το Σαντριβάνι είναι - όπως είπαμε - η Οβριακή, η συνοικία της Ισραηλιτικής παροικίας, με δύο συναγωγές - μεγάλη και μικρή - όπου δεσπόζει η ολύμπια φυσιογνωμία του Αρχιεπισκόπου Ευλαγών.

Στο λιμάνι βρίσκονται οι αποθήκες, τα εμπορικά και ναυτιλιακά γραφεία, το τελωνείο και πολλά καταστήματα καθώς και τα ιχθυοπωλεία. Τα πλοία, που έρχονται από την Ελλάδα, το εξωτερικό ή και την Κρήτη (γιατί υπάρχει και θαλάσσια συγκοινωνία με τα διάφορα λιμάνια του νησιού), σταματούν αρόδω, έξω από το λιμάνι των Χανίων και οι επιβάτες, οι αποσκευές και τα προϊόντα μεταφέρονται με βάρκες στην ξηρά, και το αντίθετο. Λίγο πιο πέρα από το "Μέγα Ξενοδοχείο της Αγγλίας" είναι το "Γουαλί - Τζαμιά", το τέμενος του Κιουτσούκ Χασάν, με ιδιόμορφο σχήμα, τον μινιάρ του, τους μικρούς και τον μεγάλο τρούλλο.

Η Σπλάντζια είναι η Τούρκικη συνοικία. Ένα κομψό αραβικό περίπτερο βρίσκεται στο δυτικό μέρος της πλατείας, στην οποία δεσπόζει ο ψηλός μινιάρ του Χουνγκιάρ Τζαμιά. Η λιθόστρωτη πλατεία της Σπλάντζιας, που σκιάζεται από τον αιωνόβιο πλάτανο, ήταν άλλοτε ο τόπος μαρτυρίου των Χριστιανών, ενώ τώρα είναι το κέντρο των μουσουλμανικών εορτών. Λίγο πιο πέρα, βρίσκεται

το "Αγά - Τζαμιά", το τέμενος, του οποίου ο μιναρές σώζεται ακόμη και σήμερα στο εργοστάσιο Μαλινάκη.

Όπως είπαμε η πόλη αρχίζει να εξαπλώνεται και έξω από τα τείχη. Έτσι στα Δυτικά αναπτύσσεται σιγά σιγά η συνοικία της Νέας Χώρας, δίπλα ακριβώς στην παραλία, που, μαζί με το Βαρούσι, σχηματίζει την περιοχή Τοπ - Αλτί. Στα ανατολικά βρίσκεται η συνοικία του Κούν - Καπισί, με χαμόσπιτα και καλύβες, όπου ζούν οι χαλικούτες Βεγγάζιοι και φτωχοί Τούρκοι.

Προς τα Ανατολικά ξεκινά η οδός Χαλέπας, ο κύριος δρόμος έξω από τα τείχη (η σημερινή οδός Ελ. Βενιζέλου), δρόμος περιποιημένος και δεντροφυτεμένος, που καταλήγει στο πλούσιο, αριστοκρατικό προάστειο και θέρετρο των εύπορων Χανιωτών. Η Χαλέπα, με κτίρια όμορφα και πολυτελή είναι ένα μικρό παράρτημα της Ευρώπης, καταπράσινη και με τη θάλασσα να απλώνεται στα πόδια της, με τα προξενία των ξένων κρατών και την κατοικία του Υπάτου Αρμοστού. Στην σχολή του Σαν Ζοζέφ, οι καλόγριες μαθαίνουν στα πλουσιοκόριτσα Γαλλικά και καλή συμπεριφορά και λίγο πιο περα η εκκληρούλα της Αγ. Μαδαληνής φαντάζει κομψότατη μέσα στους ανθισμένους

κήπους.

Ξαναγυρνώντας στην πόλη, ας περάσουμε από τη περιοχή των Δικαστηρίων. Το Μέγαρο αυτό, η σημερινή Νομαρχία και Δικαστήρια, σχεδόν μόνο του στην περιοχή, είναι το Διοικητικό κέντρο όλων των Υπηρεσιών: οι Διευθύνσεις της Κρητικής Πολιτείας (που ήταν όπως τα σημερινά Υπουργεία) τα Δικαστήρια, το Γενικό Λογιστήριο, το Κυβερνητικό Τυπογραφείο και όλες οι αρχές - πλην των στρατιωτικών - στεγάζονται στο Διοικητήριο. Λίγο πιο κάτω, ο Δημοτικός Κήπος είναι μια μικρή οάση και στο κέντρο του βρίσκεται το Βουλευτήριο, γιατί βέβαια η Κρήτη διαθέτει τη δική της Βουλή και βουλευτές. Έξω από την πόλη είναι και τα "μεζαρκία", το τούρκικο νεκροταφείο, που απλώνεται από την σημερινή οδό Αποκορώνου ως τα Νέα Καταστήματα και το εικονοστάσι του Αγ. Κωνσταντίνου.

Η πόλη σφύζει από ζωή. Η Κρητική Πολιτεία είναι περίοδος άνθισης και ανασυγκρότησης μετά την πολύχρονη τουρκική κατοχή. Η Κρήτη, και τα Χανιά ειδικότερα, βρίσκονται σε υψηλό επίπεδο, τόσο στον πολιτιστικό όσο και στον οικονομικό τομέα. Η Τράπεζα Κρήτης είναι ένα αξιόπιστο νομικό πρόσωπο και η Κρητική δραχμή έχει

Εργα θεμελίωσης της Αγοράς.

αδιαμφισβήτητη αξία, όσο και τα νομίσματα του εξωτερικού.

Προϊόντα που καλλιεργούνται στην Κρήτη ή έρχονται από το εξωτερικό προσφέρονται προς πώληση στα διάφορα καταστήματα που συναγωνίζονται ως προς την ποικιλία και ποιότητά τους. Ανάλογα με τα προϊόντα που προσφέρονται προς πώληση, τα εμπορικά σημεία της πόλης έχουν διάφορα ονόματα: Τα Παπλωματάδικα, τα Κασσιά, τα Μπιτσαξιδάδικα (τα μαχαιράδικα δηλαδή), τα Σχοινοπλοκάδικα, τα Στθανάδικα, τα Πεταλάδικα και το Τσαροί (η αγορά τροφίμων).

Χωρίς να λείπουν τα ιδιόκτητα καταστήματα, ο Δήμος Χανίων είναι - κατά κύριο λόγο - ο ιδιοκτήτης εμπορικών καταστημάτων που τα νοικιάζει στους επιχειρηματίες στο Κρυό Βρυσάλι, στην οδό Ποττιέ (σημερινή οδό Χάληδων) και στο δρόμο του Καλέ - Καπισί, όπου βρίσκονται παντοπωλεία και λαχανοπωλεία Ελλήνων και Τούρκων επιχειρηματιών.

Τα κρεοπωλεία - όπως αναφέρεται σε Χανιώτικη εφημερίδα του 1908 - είναι "δισεπαρμένα, παρά τους στοιχειωδειςτέρους κανόνες της υγιεινής, εις τας διαφόρους συνοικίας της πόλεως, εκτεθειμένων των κρεάτων αηδώς, εν αυτοίς τοις πεζοδρομίοις των, εις την είσοδον της πόλεως, οδών".

Αλλά και τα οπωροπωλεία απλώνουν τα δροσερά προϊόντα στις άκρες των πεζοδρομίων, κυρίως μέσα σε μεγάλα καλάθια, εκτεθειμένα στη θέα των υποψηφίων αγοραστών, αλλά και στη σκόνη του δρόμου που πολλαπλασιάζεται από το πήγαινε - έλα των πελατών και των υποζυγίων.

Τα ιχθυοπωλεία όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως - βρίσκονται στο λιμάνι. Τα ψαροκάικα φέρνουν τον σπαρταριστό πλούτο της θάλασσας που εκτίθεται στις παράγκες του λιθόστρωτου μώλου κι οι οικογενειάρχες ψωνίζουν και παραδίδουν τα ψώνια σε έμπιστους οχθοφόρους που, αντί ενός ορισμένου αντίτιμου, τα μεταφέρουν και τα παραδίδουν στις νοικοκυρές.

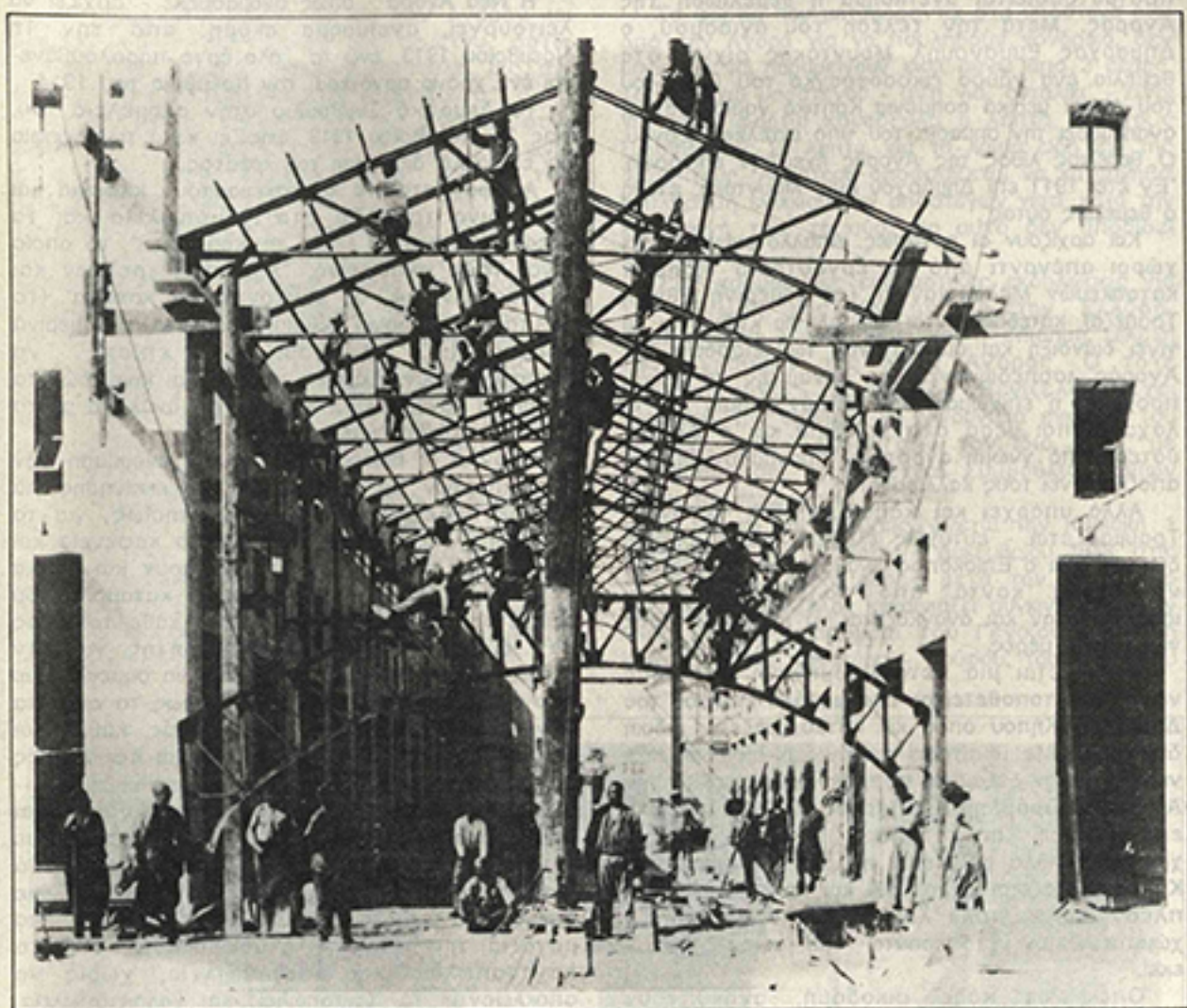
Τα καταστήματα τροφίμων λοιπόν, και εσπατόρια, γαλακτοπωλεία, καφενεία, και λοιποί κοινόχρηστοι χώροι, βρίσκονται σε μεγάλη αταξία. Αστυκτινιάτροι επιθεωρούν τους χώρους αυτούς και κάνουν εκθέσεις καθόλου εγκωμιαστικές για τα όσα βλέπουν. Και το αγοραστικό κοινό ταλαιπωρείται με το να τρέχει από περιοχή σε περιοχή για να ψωνίσει τα απαραίτητα για το οικογενειακό τραπέζι. Η ανάγκη εξάλειψης αυτής της ακαταστασίας στην πόλη, η προσπάθεια για υγιεινή και καλαισθησία αλλά και πρακτικότητα στις αγορές των προϊόντων, επιβάλλουν την ιδέα δημιουργίας ενός ενιαίου χώρου, όπου οι αγοραστές θα μπορούν να εξυπηρετηθούν άνετα και γρήγορα, αφού θα βρίσκουν συγκεντρωμένα τα κυριότερα καταστήματα τροφίμων.

Το 1908 Δήμαρχος Χανίων είναι ο Εμμανουήλ Σειραδάκης. Την Παρασκευή 13 Ιουνίου του χρόνου αυτού, στην συνεδρίαση της ολομέλειας του Δημοτικού Συμβουλίου Χανίων, ο Γεώργιος Φούμης, πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου, αναγγέλλει ότι το κύριο θέμα της συνεδρίασης είναι η ανέγερση Αγοράς, η εξυγίανση της πόλης, ο εξωραϊσμός και

ηλεκτροφωτισμός της. Όπως φαίνεται από τα πρακτικά του Δημοτικού Συμβουλίου, ο Φούμης ανέπτυξε το θέμα ως προς την αναγκαιότητα κατασκευής Δημοτικής Αγοράς, εκθέτοντας την κρατούσα κατάσταση και αιτιολογώντας την πρόταση, επικαλούμενος και σχετική έκθεση του μηχανικού του Δήμου. Ο Δήμαρχος Σειραδάκης αναπτύσσει και αυτός τις απόψεις του, επισημαίνοντας ότι στην Αγορά θα στεγασθούν τα κρεοπωλεία, τα ιχθυοπωλεία και τα λαχανοπωλεία του Καλέ - Καπισί και ότι δεν θα δημιουργηθεί κρίση ιδιοκτησίας λόγω της συγκέντρωσης των καταστημάτων σε ένα ενιαίο χώρο. Ο Σειραδάκης μάλιστα αναφέρει ότι έχει ήδη απευθυνθεί στην Τράπεζα Κρήτης για τις λεπτομέρειες σύναψης δανείου. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς, εκτός από το κτίσμα της Αγοράς, είναι απαραίτητο και ένα μεγάλο υπόστεγο, όπου οι παραγωγοί θα μπορούν να μεταφέρουν φορτία των προϊόντων τους: ξύλα, κάρβουνα, ασβέστη, άχυρα, κ.λπ. Έτσι θα σταματήσει και το θέαμα του συνωστισμού παραγωγών και πωλητών στην ανατολική και δυτική είσοδο της πόλης, οι οποίοι αφ' ενός μεν κινδυνεύουν - μαζί με τους αγοραστές - κάθε τόσο από τις διερχόμενες άμαξες και τα υποζύγια, αλλά και πληρώνουν το "ονταλίκι" δηλαδή ποσοστό 10% στον έμπορο που πουλάει χονδρικά τα προϊόντα. Ο Δημοτικός Σύμβουλος Κλέαρχος Μαρκαντωνάκης, μάλιστα, επισημαίνει εκτός των άλλων ότι μπορεί να επιβληθεί στους παραγωγούς να πληρώνουν 5 με 10 λεπτά για κάθε φορτίο (αφού δεν θα πληρώνουν πια ονταλίκι) και έτσι ο Δήμος θα έχει ένα σημαντικό έσοδο.

Καταρτίζεται επιτροπή από τον Δήμαρχο Σειραδάκη και τους Μαρκαντωνάκη, Φούμη και Γαρμπάκη για την σύναψη δανείου με την Τράπεζα Κρήτης. Καταρτίζεται επίσης - για την μελέτη του προϋπολογισμού και των σχεδίων του μηχανικού του Δήμου - άλλη μία επιτροπή, που την αποτελούν ο διευθυντής Δημοσίων Έργων Λουδοβίκος Φιγγάρι, ο Επιθεωρητής Μιχάλης Σαββάκης, ο μηχανικός του Δήμου Κωνσταντίνος Δρανδάκης και οι δημοτικοί Σύμβουλοι Ιατρουδάκης, Αλή Εκβέρ, Μαρκαντωνάκης, Μπαρουξάκης και Στουλάκης.

Παράλληλα προγραμματίζονται κι άλλα έργα εξωραϊσμού και βελτίωσης των Χανίων (ηλεκτροφωτισμός με λαμπτήρες LUX, οδόστρωση, καταρτισμός ρυμοτομικού σχεδίου, εξυγίανση και εξωραϊσμός της πόλης). Το Δημοτικό Συμβούλιο που ψηφίζει τα μεγαλόπνοα αυτά έργα, με 21 ψήφους υπέρ και 2 κατά (σε σύνολο 23 ψηφισάντων) είναι: ο Πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου Γ. Φούμης, ο Γραμματέας Δ. Σ. Ξανθουδάκης και τα Μέλη: Μουσταφά Αλχηγιωτάκης, Σταύρος Ανδρεαδάκης, Ελφή Γαρμπάκης, Μουσταφά Γεραλάκης, Αλή Εκβέρ, Μιχ. Ιατρουδάκης, Γεώργ. Καλαϊσάκης, Βαλέριος Καλούτσος, Μάρκος Κουτρομπάς, Μάξ Κρούγερ, Κλέαρχος Μαρκαντωνάκης, Γεώργ. Μοάτσος, Αχμέτ Μπαρουξάκης, Αρίφ Μπιτσαξάκης, Εμμ. Παπαγιαννάκης, Ευστ. Παπαδάκης, Μιχ. Παπαδάκης, Πολ. Παπαδερός, Ιωσήφ Στουλάκης, Αλή Τσικαλάκης και Χουσεΐν Χεντεξάκης.

Η κατασκευή της στέγης

Στην ολομέλεια του Δημοτικού Συμβουλίου, στις 8 Αυγούστου 1908, ο Κλέαρχος Μαρκαντωνάκης αναφέρει ότι η επιτροπή που ήταν επιφορτισμένη με το θέμα της Αγοράς, έχει καταρτίσει το οριστικό σχέδιο εκτέλεσης του έργου που είναι η κατασκευή Αγοράς με σταυροειδή κάτοψη και 78 αναξάρτητα καταστήματα, η κατασκευή υποστέγων, η κατάρριψη του φρουρίου και η επεξεργασία της τάφρου, η αποζημίωση των ιδιοκτητών των απαλλοτριωμένων εκτάσεων και η κατασκευή νέου οχετού μετά την κατάργηση του ανοικτού υπονόμου της τάφρου. Η δαπάνη προϋπολογιζόταν σε 320.300 δρχ.

Το Φεβρουάριο του 1909 ο μηχανικός του Δήμου Κωνσταντίνος Δρανδάκης τελειοποιεί τα σχέδια της Αγοράς, και συμπληρώνεται έτσι ο σχετικός φάκελλος που έχει αρχίσει να καταρτίζει παλαιότερα ο Μιχάλης Σαββάκης, πριν παραιτηθεί από μηχανικός του Δήμου και διορίζεται στην Διεύθυνση Δημοσίων Έργων της Κρητικής Πολιτείας.

Η ανέγερση όμως του κτίσματος καθυστερεί. Στις 7 Δεκεμβρίου του 1910 η Τράπεζα Κρήτης ανακοινώνει ότι εγκρίνει την παροχή δανείου 300.000 δρχ. με υποθήκη την ίδια την Αγορά, τα

μελλοντικά ενοίκια των καταστημάτων της και διάφορες άλλες υποθήκες.

Στις 23 του ίδιου του μήνα γίνεται δημοπρασία και το έργο κατακυρώνεται στον εργολάβο Αντώνη Μαθιουδάκη που αναλαμβάνει να το εκτελέσει με συνολικό κόστος 290.000 δρχ.

Στις δημοτικές εκλογές του 1911 είναι υποψήφιος και ο - μέχρι τότε πρόεδρος - Εμμ. Μουντάκης. Στο προεκλογικό του πρόγραμμα περιλαμβάνει, εκτός των άλλων, και την κατασκευή υδραγωγείου της Δημοτ. Αγοράς, στο οποίο θα μεταφέρεται το νερό της πηγιάδας του Κήπου με ατμομηχανή που θα την κινεί δυναμοηλεκτρικό μηχάνημα και θα παράγεται ηλεκτρικό ρεύμα για τον φωτισμό της Αγοράς και του Δημοτικού Κήπου. Στο πρόγραμμα του Μουντάκη περιλαμβάνεται επίσης η αποπεράτωση του ρήγματος της Σπλάντζιας και η διάνοιξη των δύο παρακαμένων δρόμων που δημιουργούνται με το σχέδιο πόλεως και επιβάλλεται λόγω της κατασκευής της Δημοτικής Αγοράς.

Ο Μουντάκης κερδίζει τις εκλογές και αναδεικνύεται Δήμαρχος Χανίων.

Στις 7 Αυγούστου 1911 ορίζεται και στις 10 το πρωί της Κυριακής 14 Αυγούστου 1911,

πραγματοποιείται ανεπίσημα η θεμελίωση της Αγοράς. Μετά την τέλεση του αγιασμού, ο Δήμαρχος Εμμανουήλ Μουντάκης ρίχνει στα θεμέλια ένα χρυσό εικοσόφραγκο του Γεωργίου του Α' και μερικά ασημένια Κρητικά νομίσματα και αναπτύσσει την σημασία του, υπό εκτέλεση, έργου. Ο θεμέλιος λίθος της Αγοράς έχει την επιγραφή: "Εν έτει 1911 επί Δημάρχου Εμμ. Μουντάκη, ετέθη ο θεμέλιος ούτος".

Και αρχίζουν οι εργασίες. Απαλλοτριώνονται οι χώροι απέναντι από το εργοστάσιο σιδηρών κατασκευών Μελαμπιανάκη (τη σημερινή Εθνική Τράπεζα), κατεδαφίζονται παραπλήσια κτίρια για να γίνει διάνοιξη και διαπλάτυνση των εισόδων της Αγοράς, ισοπεδώνονται με δυναμίτες τα τείχη, προχωρεί η επιχωμάτωση. Χαλούν βέβαια και οι λαχανόκηποι μέσα στα χεντέκια και ο Δήμος, ύστερα από γνώμη αγροτικού πραγματογνώμονα, αποζημιώνει τους καλλιεργητές.

Αλλά υπάρχει και κάποιο ατυχές γεγονός: Τραυματίζεται - ευτυχώς ελαφρά - από έκρηξη δυναμίτη και ο Επίσκοπος Αγαθάγγελος που έτυχε να περνά κοντά από το φρούριο που ισοπεδωνόταν και αναγκάζεται να μείνει κλινήρης για μερικές μέρες.

Αγοράζεται μια πετρελαιομηχανή άντλησης νερού και τοποθετείται στο μεγάλο πηγάδι του Δημοτικού Κήπου όπου και κατασκευάζεται ειδική δεξαμενή. Με ιδιαίτερη σωλήνωση διοχετεύεται νερό από την δεξαμενή αυτή ως το εργοτάξιο της Αγοράς. Πρόβλημα υπάρχει ως προς την εκχωμάτωση και μεταφορά των όγκων των χωμάτων. Αλλά βρίσκεται η λύση: Ο Δημοτικός Κήπος χρειάζεται ρυμοτομία και καλλωπισμό. Επί πλέον απέχει πολύ λίγο από την Αγορά. Τα χώματα λοιπόν μεταφέρονται - με μικρή δαπάνη - εκεί.

Όπως σε κάθε οικοδομή, ανακύπτουν προβλήματα: προβλήματα για το αν θα στρωθούν οι διάδρομοι της Αγοράς με ασφάλτο, τσιμέντο, θηραϊκή γη ή μάρμαρο, προβλήματα μεταξύ Δήμου και εργολάβου για μικροκακοτεχνίες. Προβλήματα με την στέγη που έγινε κατά 37 τόνους βαρύτερη και στοίχισε 17.390 δρχ. περισσότερο απ' ό,τι προβλεπόταν, αλλά και πρόβλημα στήριξης όλου αυτού του βάρους, ούτως ώστε να χρειασθεί να ανοιχτούν βαθειά πηγάδια και να τοποθετηθούν στέρεες κολώνες.

Γίνονται κι άλλες υπερβάσεις του προϋπολογισμού και γίνονται συμπληρωματικές δημοπρασίες για την εκτέλεση των έργων της αποπεράτωσης του κτίσματος, στις οποίες αναδεικνύεται ανάδοχος πάλι ο εργολάβος Αντώνης Μαθιουδάκης. Έτσι, ο Δήμος ζητά συμπληρωματικό δάνειο 200.000 δρχ. από την Τράπεζα Κρήτης, η οποία όμως χορηγεί μόνο 85.000 δρχ.

Το δεύτερο εξάμηνο του 1913, είναι το διάστημα αποπεράτωσης της Αγοράς. Τοποθετούνται οκτώ λαμπτήρες λούξ (από 4, μέσα και έξω), γίνονται οι χρωματισμοί και στις 26 Σεπτεμβρίου του 1913 αποφασίζεται να τεθεί στην πρόσψη της κεντρικής εισόδου, η επιγραφή με το όνομα του Δημάρχου και την ανάλογη χρονολογία.

Η Νέα Αγορά - όπως ονομάστηκε - αρχίζει να λειτουργεί, ανεπίσημα ακόμη, από την 1η Νοεμβρίου 1913, ενώ το όλο έργο παραλαμβάνεται ένα χρόνο αργότερα, τον Νοέμβριο του 1914.

Το Δημοτικό Συμβούλιο στην ολομέλειά του, στις 25 Νοεμβρίου 1913, ψηφίζει κατά πλειοψηφία και επιβάλλει διατήρηση του κράτους.

Αποφασίζεται να κατασκευαστούν κλουβιά και μαρμάρινα τραπέζια στα ιχθυοπωλεία και τα κρεοπωλεία, για να λείψει το "κουτσούρι", το οποίο είναι τόσο ανθυγιεινό, "πλήρες μικροβίων και ακαθαρσιών, εφ' ού κόπτονται τα κρέατα" (το "κουτσούρι" υπάρχει βέβαια, ακόμη, στα σημερινά κρεοπωλεία). Αποφασίζεται επίσης να κατασκευαστούν γυάλινες πόρτες και κιγκλιδώματα σε όποια μαγαζιά είναι απαραίτητα, ανάλογα με το είδος του καταστήματος.

Γίνονται οι πλειοδοσίες για την ενοικίαση των καταστημάτων της Αγοράς. Η τιμή εκκίνησης για τα κρεοπωλεία είναι 450 δρχ. ετησίως, για τα λαχανοπωλεία 550 δρχ. και για το καφενείο και ξενοδοχείο φαγητού - γιατί υπάρχουν και τέτοια μέσα στην Αγορά - 1000 δρχ. Η καταβολή του τιμήματος γινόταν στην αρχή της κάθε τριμηνίας κατ' ευθείαν στην Τράπεζα Κρήτης για την εξόφληση των δανείων. Θα πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι η έρευνα έχει φέρει στο φως τα ονόματα των πρώτων ενοικιαστών της Αγοράς, καθώς και τα ονόματα των εγγυητών τους και το ακριβές ποσό ενοικίου του κάθε καταστήματος.

Καταρτίζεται ο Κανονισμός της Αγοράς και ψηφίζεται από το Δημοτικό Συμβούλιο. Σύμφωνα με τον κανονισμό η Αγορά θα είναι ανοικτή από "βαθέος όρθρου" μέχρι τις 10 το βράδυ, με δυνατότητα μικρών παραλλαγών στο ωράριο. Στα μαγαζιά της μεγάλης στοάς στεγάζονται τα λαχανοπωλεία και οπωροπωλεία, χωρίς να αποκλείονται τα παντοπωλεία και γαλακτοπωλεία. Στα καταστήματα της εγκάρσιας στοάς μερικά μαγαζιά είναι ιχθυοπωλεία και τα υπόλοιπα είναι τα κρεοπωλεία, από τα οποία ορισμένα, μόνο, πουλούν χοιρινό κρέας, και είναι συγκεντρωμένα στο άκρο της δυτικής πλευράς. Ας μην ξεχνούμε πως στα Χανιά αυτή την εποχή, κατοικούν και Μωαμεθανοί, στους οποίους απαγορεύεται από την θρησκεία τους το χοιρινό κρέας.

Και επί τη ευκαιρία, ας αναφέρουμε μια χαρακτηριστική περίπτωση για το θέμα: Ενοικιαστής επιχειρηματίας ζητά την αμοιβαία αλλαγή του καταστήματός του με κάποιο άλλο γιατί το καφενείο που διατηρεί μέσα στην Αγορά είναι δίπλα στα κρεοπωλεία των χοιρινών και οι Μωαμεθανοί πελάτες του αρνούνται να έλθουν στο καφενείο του. Ας σημειώσουμε ότι η αμοιβαία αλλαγή καταστημάτων εγκρίθηκε, δεν ξέρουμε όμως αν, μετά από αυτό, αυξήθηκε η πελατεία του καφετζή.

Καθώς φαίνεται υπάρχουν και προβλήματα επαγγελματικής αντιζηλίας μεταξύ επιχειρηματιών. Συγκεκριμένα, σε Χανιώτικη εφημερίδα της εποχής, αναγράφεται η είδηση συμπλοκής ενός καφεπώλη της Αγοράς, που - με την συνδρομή κάποιου άλλου - έφερε μια καρέκλα στο κεφάλι ενός καφεπώλη μη επιτηδεύματι της Αγοράς, "δια το

ότι ο τελευταίος μετέφερεν εις την Αγοράν και επώλει καφέν, εις ζημίαν του πρώτου, όστις ενόμιζεν ότι είχε δικαιώματα να πωλεί εις την Αγοράν μόνοι, όσους καφέδες εχρειάζοντο."

Το υπ' αριθμ. 1 κατάστημα της Αγοράς, στην είσοδο δεξιά, νοικιασμένο από την Διοίκηση, είναι ο σταθμός της Χωροφυλακής. Εκτός της Αστυνομίας, για την επιβλεψη της καλής λειτουργίας και την διασφάλιση της Αγοράς τη νύκτα, υπάρχουν οι διορισμένοι από τον Δήμο Αρχικλητήρας και κλητήρες, καθώς και ασκούντες καθήκοντα αγορανόμων, διορισμένοι και αυτοί από τον Δήμο Χανίων. Ο πρώτος αγορανόμος της Αγοράς είναι ο Ευστάθιος Ιωάννου Παπαδάκης, με μισθό 120 δρχ. το μήνα. Ο Δήμαρχος ασκεί την ανώτερη αστυνομική εξουσία και έχει το δικαίωμα να επιβάλλει πρόστιμο στους παραβάτες του αγορανομικού κώδικα.

Στο κέντρο της Αγοράς βρίσκεται ο Δημοτικός ζυγός, για την ακριβή ζύγιση των προϊόντων.

Τα ζώα και τα τροχοφόρα απαγορεύονται μέσα στους χώρους της Αγοράς. Τα προϊόντα μεταφέρονται στα μαγαζιά μόνο από το πίσω μέρος των καταστημάτων και δεν δημιουργείται πρόβλημα αφού όλα είναι ανεξάρτητα.

Τα φορτία που μεταφέρονται στα υπόστεγα έξω από την Αγορά για να πουληθούν χονδρικά, δεν μπορούν να παραμείνουν εκεί πάνω από 3 μέρες. Το δικαίωμα υποστέγου - αντί για "ονταλίκι" - είναι για κάθε φορτίο καυσόξυλα 5 λεπτά, για τους ξυλάνθρακες 20 λεπτά, για τα λοιπά είδη 2% της αξίας τους. Αργότερα αποφασίζεται να καταργηθεί η πληρωμή ενοκίου των υποστέγων γιατί κατά την εφαρμογή του, το σύστημα αυτό δεν αποδίδει οικονομικά.

Στις χαρμόσυνες εορταστικές εκδηλώσεις για την Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, αποφασίζεται να ενταχθεί και η επίσημη τελετή των εγκαινίων της Νέας Αγοράς. Ο τότε πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος, έχει εκφράσει την επιθυμία να γίνουν τα εγκαινία του μεγάλου αυτού έργου από τον ίδιο. Ετσι, με απόφασή του, το Δημοτικό Συμβούλιο Χανίων ορίζει την ημερομηνία.

Η τελετή της Ένωσης γίνεται την Κυριακή 1 Δεκεμβρίου. Την Τετάρτη, 4 Δεκεμβρίου 1913, στις 11 το πρωί, τρεις μέρες μετά την Ένωση, ο Ελευθέριος Βενιζέλος εγκαινιάζει συγνημένος την "Νέα Αγορά", παρουσία του Γενικού Διοικητή Κρήτης Λουκά Κανακάρη - Ρούφου, του Δημάρχου

Η Δημοτική Αγορά μας, όδεια.

Εμμανουήλ Μουντάκη, του Νομάρχη, του Δημοτικού Συμβουλίου, όλων των Διοικητικών και Στρατιωτικών αρχών και πλήθους κόσμου. Μετά τον αγιασμό που ετέλεσε ο Επίσκοπος Κυδωνίας και Αποκορώνου Αγαθάγγελος, ο Πρωθυπουργός απευθύνει μερικά λόγια στους παρευρισκόμενους, τονίζοντας ότι θεωρεί τον εαυτό του ευτυχή, διότι "... μοι εδόθη η ευκαιρία να παραστώ εις τα εγκαίνια του παρόντος έργου, μεγάλως συντελεστικού δια την εμπορικήν κίνησιν και πλουτολογικήν εν γένει πρόοδον του τόπου, δια το οποίον εκφράζω τας συγχαρητηρίους ευχάς μου προς τους συντελεστές του, Δήμαρχον Χανίων, Πρόεδρον και λοιπά μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου. Ευχή του Βενιζέλου είναι η εμπορική και πλουτολογική πρόοδος του τόπου να αυξηθεί τόσο, ώστε να χρειασθεί να επεκταθεί η Αγορά ή και να ανεγερθεί και άλλη. Ζητωκραυγές καλύπτουν τα λόγια του Πρωθυπουργού, τον οποίο ευχαριστεί θερμά ο Δήμαρχος. Ο Βενιζέλος περιέρχεται την Αγορά, εκφράζοντας διαρκώς τον θαυμασμό του ενώ η Μουσική παίζει ενθουσιώδη εμβατήρια.

Όπως είπαμε η Αγορά έχει αρχίσει ήδη να λειτουργεί.

Οι επιτηδευματίες της Αγοράς συγκροτούν αμέσως σύλλογο με την επωνυμία "Σύλλογος 'Η Νέα Αγορά' Χανίων", του οποίου το καταστατικό συντάσσεται στις 26 Ιανουαρίου 1914 και εγκρίνεται από τον Γενικό Διοικητή Κρήτης Λουκά Κανακάρη - Ρούφο, με σχετικό διάταγμα, στις 8 Φεβρουαρίου 1914. Σύμφωνα με το καταστατικό της "Νέας Αγοράς" σκοπός του Συλλόγου είναι "η δια παντός νομίμου μέσου ηθική και υλική υποστήριξη, προστασία και προαγωγή των μελών που τον αποτελούν". Τακτικά μέλη μπορούν να γίνουν όλοι - και μόνο - επιτηδευματίες που εργάζονται μέσα στην Αγορά και έχουν ηλικία πάνω από 20 χρονών. Τα τακτικά μέλη καλούνται στις συνελεύσεις και έχουν δικαίωμα ψήφου σε αντίθεση με τα έκτακτα μέλη που δεν έχουν αυτά τα δικαιώματα, και που είναι πρώην επιχειρηματίες της Αγοράς. Η μηνιαία εισφορά είναι μια δραχμή και μόνο ο Γραμματέας και ο Κοσμήτορας του συλλόγου μπορούν να μην είναι επαγγελματίες της Αγοράς. Ο σύλλογος συμπαρίσταται και χορηγεί περίθαλψη σε μέλη που είναι τουλάχιστον ένα χρόνο εγγεγραμμένα στη δύναμή του και στις εξής περιπτώσεις: α) σε περίπτωση ασθένειας, για διάστημα μέχρι ένα χρόνο, δηλ. 50 μηνιαίως, β) σε περίπτωση επιστρατεύσεως και εφ' όσον ο επιστρατευμένος είναι προστάτης οικογενείας, βοήθημα στην οικογένεια μέχρι την απόλυση του επιστρατευμένου, δηλ. 30 μηνιαίως και γ) σε περίπτωση θανάτου μέλους του, ο σύλλογος καταβάλλει μέχρι 40 δηλ. ως έξοδα κηδείας. Το συμβούλιο του Συλλόγου αποτελούν εννέα μέλη (Πρόεδρος, δύο Αντιπρόεδροι, Γραμματέας, Ταμίας, και 4 σύμβουλοι) και οι αρχαιρεσίες γίνονται κάθε δύο χρόνια (Σεπτέμβριο) από την Γενική Συνέλευση. Αν κάποιος σύμβουλος απουσιάζει αδικαιολόγητα σε τρεις συνεχείς συνεδριάσεις, πρέπει να αποβληθεί από το Συμβούλιο, ενώ σε περίπτωση θανάτου, παραίτησης ή αποχώρησης του Προέδρου, Γραμματέα, Ταμιά ή άλλων δύο

μελών γίνεται αμέσως νέα εκλογή. Τακτική Γενική Συνέλευση γίνεται την πρώτη Κυριακή κάθε Σεπτεμβρίου και έκτακτη όταν υπάρχει ανάγκη, ενώ απαρτία θεωρείται όταν παρευρίσκονται τα 3/5 των μελών. Στην ετήσια Γεν. Συνέλευση ο πρόεδρος υποβάλλει την έκθεση πεπραγμένων και λογοδοσία εσόδων - εξόδων, εκλέγεται τριμελής εξελεγκτική επιτροπή που υποβάλλει το πόρισμά της στη Γεν. Συνέλευση και τα μέλη είναι ελεύθερα να λάβουν τον λόγο και να κάνουν κρίσεις και επερωτήσεις. Στο καταστατικό προβλέπεται ότι σε περίπτωση διάλυσης του Συλλόγου η περιουσία του περιέρχεται στο Δημοτικό Νοσοκομείο Χανίων. Ο Σύλλογος "Νέα Αγορά" έχει ως ημέρα εορτής την 21η Μαΐου, σφραγίδα με την φράση "Σύλλογος η Νέα Αγορά" και μια άγκυρα στη μέση, και - ύστερα από απόφαση της Γενικής Συνέλευσης - έχει το δικαίωμα να αποτελέσει μέλος του Εργατικού Κέντρου Χανίων.

Το Διοικητικό Συμβούλιο του Συλλόγου "Νέα Αγορά", που προήλθε από τις αρχαιρεσίες της 26ης Φεβρουαρίου 1914, συγκροτήθηκε σε σώμα ως εξής: Πρόεδρος: Βαρδής Κανιτσάκης, Αντιπρόεδροι: Ιωάννης Ντουρουντάκης και Κων/νος Σμυρλάκης, Γραμματέας και Κοσμήτωρ: Δημήτριος Χ. Φραντζεσκάκης, Ταμίας: Νικήτας Μπιενάκης και Σύμβουλοι: Σταύρος Δασκαλάκης, Σερίφ Χασάν Σαραφάκης, Αλκιβιάδης Σχολινάκης και Νικόλαος Κολιακουδάκης.

Η Δημοτική Αγορά σταμάτησε βέβαια να ονομάζεται "Νέα Αγορά" πριν από πολύ καιρό. Ήταν όμως πάντοτε, όλα αυτά τα χρόνια που ακολούθησαν, το κέντρο, το σταυροδρόμι - στην κυριολεξία - της πόλης. Το κυρίως κτίσμα έμεινε φυσικά όπως ήταν, όμως επήλθαν αλλαγές με επισκευές, συντήρηση και διαμόρφωση των χώρων. Η πλατεία μπροστά από την κεντρική είσοδο, η μεγαλύτερη πλατεία της πόλης, υπήρξε - συν τοις άλλοις - και ο πρώτος σταθμός ταξί των Χανίων. Παραπήγματα στήθηκαν στους χώρους που περιέβαλαν την Αγορά, που σαν κεντρικό αγοραστικό σημείο της πόλης συγκέντρωνε γύρω της μαγαζάκια, στυλβωτήρια, σταθμούς αμαξών και πολύβουο πλήθος.

Όμως η Αγορά μας επρόκειτο να δει και άσχημες μέρες. Στις δύσκολες ώρες της Γερμανικής Κατοχής, όταν η πείνα θέριζε τον λαό που έπρεπε να ζήσει με ελάχιστα τρόφιμα και να επιβιώσει με την ελπίδα του δελτίου, η Αγορά, με κλειστά ρολά στα μαγαζιά της, αυτή η πάντα πολύβουη και πολυάσχολη, στεκόταν σιωπηλή και άδεια. Ο περισσότερος πληθυσμός - όσοι τουλάχιστον είχαν δεσμούς με την ύπαιθρο - είχε αφήσει την πόλη κι οι υπόλοιποι, όσοι ήταν αναγκασμένοι, ή μη έχοντας άλλη εκλογή, να μείνουν στα Χανιά, περνούσαν τότε - τότε από τους άδειους διαδρόμους της Αγοράς με σφιγμένη καρδιά.

Στα μεταγενέστερα χρόνια, η Αγορά μας ξαναβρήκε το γνώριμο ρυθμό της. Καταστηματάρχες, αγοραστές περαστικοί, γνωστοί και φίλοι, της έδωσαν πάλι ζωή. Και εκείνη, σαν μεγάλο φιλόξενο αρχοντόσπιτο, είχε ανοιχτές τις πόρτες της σ' όλους. Οι καιροί και οι περιστάσεις

Το 'σταυροδρόμι' της πόλης

επέφεραν πάλι κάποιες αλλαγές.

Στην διαμορφωμένη ανατολική πλευρά εκεί που άλλοτε υπήρχε η τάφος και καλλιεργούνταν λαχανικά, στάθμευαν τώρα άμαξες και λεωφορεία της εποχής, ενώ πιο κάτω υπήρχε το κτίσμα της Δημοτικής Λαχαναγοράς, που κι αυτό κάποια στιγμή κατεδαφίστηκε. Στην πρόσοψη συνέχιζαν να σταθμεύουν τα ταξί, σε διαμορφωμένη, διαφορετικά τώρα, πλατεία, απέναντι από το ονομαστό, για την εποχή του, 'Λόντον Μπάρ'. Προς τα ανατολικά της πρόσοψης, εκεί που άλλοτε ήταν τα παραπήγματα με τα στλβωτήρια, ένα καταφύγιο υψώνεται λίγο πιο πάνω από το έδαφος. Η πόλη άρχιζε, σιγά σιγά, να αλλάζει: Μεγάλα κτίρια, ευρύχωροι δρόμοι, πολυτελείς κατοικίες ρυμοτομία, λίγο πιο δίπλα η πλατεία Κοτζιάμπαση με το στρογγυλό αλσάκι στη μέση. Όσο κι αν αλλάζει όμως η πόλη, η Αγορά μας συνεχίζει να είναι πάντα το κέντρο των Χανίων.

Σήμερα το κτίσμα είναι χαρακτηρισμένο ως διατηρητέο μνημείο, τα καταστήματα ενοικιάζονται από τον Δήμο σε επαγγελματίες, που έχουν και σήμερα σύλλογο με την επωνυμία 'Ένωση καταστηματαρχών Δημοτ. Αγοράς Χανίων 'Η

Αγορά'. Στο κέντρο του 'σταυρού' βρίσκεται το περίπτερο και εφημεριδοπωλείο ενώ, κατά κύριο λόγο, στα ανατολικά τμήμα βρίσκονται τα κρεοπωλεία, στο δυτικό τα ιχθυοπωλεία και στο βόρειο και νότιο τα υπόλοιπα καταστήματα τροφίμων - αν και δεν εφαρμόζεται, απόλυτα, αυτό το σύστημα πια.

Δεν θα επεκταθώ περισσότερο και δεν θα αναφερθώ εκτενέστερα στα νεότερα χρόνια. Όλοι λίγο - πολύ, θυμόμαστε τους χώρους της Αγοράς και ξέρουμε τις αλλαγές που έχουν γίνει είτε στο εσωτερικό της είτε στους χώρους που την περιβάλλουν. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια πως η Αγορά μας έχει χάσει τίποτα από το χρώμα, την προσωπικότητα και την σημασία της. Κι αν υπάρχουν και διάφορες γνώμες που έχουν τις αντιρρήσεις τους ως προς τον όγκο ή το σχήμα της, τον τρόπο κατασκευής της ή και την λειτουργία της ακόμη, θα πρέπει όλοι να παραδεχτούμε ότι η ύπαρξη της Δημοτικής Αγοράς έχει ένα βαθύτερο νόημα. Κατ' αρχήν η σύλληψη της ιδέας, η λήψη της απόφασης και βέβαια εκτέλεση και μάλιστα μέσα σε λιγότερο από δύο χρόνια, ενός έργου τόσο μεγάλου, που ακόμη και

για τα σημερινά δεδομένα, με τα τέλεια μέσα και τις σύγχρονες μεθόδους θεωρείται εξαιρετικά μεγαλεπήβολο, είναι η έμπρακτη απόδειξη του ψυχικού σθένους και της δυναμικότητας του Χανιώτη, του Κρητικού, του ενουσιεύοντος πολίτη που - καταπιεσμένος τόσα χρόνια από ξενικές κατοχές και αναλωμένος σε αγώνες για την επιβίωση και τη λευτεριά του - έχει το θάρρος να προσβλέπει στο μέλλον, με ελπίδα, γεμάτος πρωτοποριακές ιδέες, ασυναγώνιστη δημιουργικότητα και τολμηρούς στόχους.

Την ίδρυση της Δημοτικής Αγοράς, όμως, ίσως δεν επέβαλε μόνο η ανάγκη συγκέντρωσης των καταστημάτων τροφίμων. Την επέβαλε, περισσότερο, η ανάγκη επικοινωνίας μεταξύ συνανθρώπων, που είχαν ίδιους προβληματισμούς και που δεν είχαν αλλοτριωθεί ακόμη από τους υλιγγώδεις ρυθμούς της σύγχρονης εξέλιξης.

Και μετά την επέκταση της πόλης και την ανάπτυξη της έξω από τα τείχη, κατά την μακρόχρονη πορεία του Χανιώτη μέσα από δύσκολους καιρούς, η Αγορά στάθηκε ακλόνητο κέντρο ανθρώπινης επαφής και δημιουργικού διαλόγου, για όλα τα προβλήματα που απασχόλησαν τον σκεπτόμενο πολίτη.

Ακόμη και με το πέρασμα των δεκαετιών και την εξέλιξη της επαγγελματικής δημιουργίας και εμπορικής δραστηριότητας, ο χώρος αυτός δεν έχασε τίποτα. Αντίθετα, μάλλον κέρδισε την άνιση μάχη του χρόνου. Αν βάλουμε από τη μια μεριά τα υπερσύγχρονα πολυκαταστήματα, με τους απρόσωπους και ψυχρούς διαδρόμους και από την άλλη τη Δημοτική Αγορά μας, η ζυγαριά θα γύρει στο δεύτερο μέρος. Γιατί η Αγορά, πολυκατάστημα πρωτοπόρο η ίδια, ήδη από την ίδρυσή της, ακόμη και σήμερα δεν αποτελεί μόνο χώρο συναλλαγής και πώλησης καταναλωτικών προϊόντων και καρπών της γής μας, μα συνεχίζει να είναι ο πόλος έλξης των συμπολιτών, ο ζεστός τόπος ανταλλαγής γνώμων και απόψεων, φιλικής κουβέντας και ανθρώπινης επικοινωνίας που τόσο λείπει από την σκληρή εποχή μας.

Για μένα, και φαντάζομαι για όλους της γενιάς μου και τους νεότερους, είναι μια μεγάλη κυψέλη όπου το μέλι προσφέρεται απλόχερα, μια αρχόντισσα που στέκει ανέγγιχτη από το χρόνο, πάντα νέα, κι ας είναι 75 χρονών, μια μεγάλη καρδιά που πάλλεται και χτυπά μέσα στο Χανιώτικο σώμα, μια γελαστή γιαγιά της Χανιώτικης

οικογένειας, που γνώφει και τους καλεί όλους στην αγκαλιά της.

Οι εκδηλώσεις για τη Δημοτική Αγορά Χανίων, που με πολλή αγάπη και φροντίδα διοργάνωσε ο Δήμος μας (5-11 Δεκεμβρίου 1988) σε συνεργασία με το Σύλλογο Καταστηματαρχών της, ήταν ένα μικρό δωράκι στα εβδομηνταπεντάχρονα γενέθλιά της. Ας ευχηθούμε να ορθώνεται έτσι, νέα και καλοδιατηρημένη, στολίδι των Βαλκανίων και των Χανίων μας, σύγχρονο εμπορικό κέντρο της πόλης μας, με την ανάλογη - πάντοτε - φροντίδα από τους αρμόδιους και κατάλληλους ανθρώπους και φορείς, για πολλά - πολλά χρόνια στο μέλλον, ώστε να γιορτάσουμε και τα 100 - και γιατί όχι; - και τα 150 χρόνια της.

Σημ. Το παραπάνω ήταν το κείμενο της κεντρικής ομιλίας που εκφωνήθηκε από την γράφουσα (με παράλληλη προβολή διαφανειών) μέσα στο χώρο της Αγοράς στα πλαίσια του εορταστικού επταήμερου που διοργάνωσε ο Δήμος μας με την ευκαιρία της συμπλήρωσης των 75 χρόνων της Δημοτικής Αγοράς Χανίων.

ΠΗΓΕΣ

1. Γ. ΔΗΜΟΤΑΚΗ:
"Χανιά - στο πέρασμα του χρόνου"
2. Μ. ΝΙΚΟΛΑΚΑΚΗ:
"Παλαιά Χανιά"
3. ΦΟΥΡΝΑΡΑΚΗ Κ.:
"Τα Χανιά μας"
4. ΑΙΜ. ΚΑΛΑΔΟΥ - ΜΠΛΕΤΣΑ:
"Τα Χανιά έξω από τα τείχη"
5. Εφημ. Χανίων "ΚΗΡΥΞ":
φ. 63/13-6-1908
6. Εφημ. Χανίων "Νέα Έρευνα":
φ. 464/20-6-1908
7. Εφημ. Χανίων "Ελεύθερο Βήμα":
φ. 333/20-8-1911
8. Εφημ. Χανίων "Κήρυξ":
φ. 321/7-11-1913
9. Εφημ. Χανίων "Νέα Έρευνα":
φ. 1177/4-12-1913
10. Εφημ. Χανίων "Νέα Έρευνα":
φ. 1178/5-12-1913
11. Επίσημος Εφημερίς της Κυβερνήσεως
φ. 25/Α/20-2-1914
12. Εφημ. Χανίων "Νέα Έρευνα":
φ. 1246/28-2-1914
13. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Χανίων
(1906 - 1914)

ΤΑ ΠΑΛΑΙΟΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΧΑΝΙΩΝ

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΚΑΡΑΠΑΤΑΚΗ - ΣΥΤΖΑΝΑΚΗ
ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΧΑΝΙΩΝ

Η εν προχωρήσαμε στην παρουσίαση των παλαιότυπων της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Χανίων, θεωρήθηκε χρήσιμη μια αναφορά στις αρχές της Ελληνικής Τυπογραφίας.

Σκοπός αυτής είναι, να συνδεθούν τα παλαιότυπα που παρουσιάζονται, με τα διεθνή ιστορικά, πνευματικά και κοινωνικά ρεύματα που επικρατούσαν κατά την εποχή της έκδοσής των, που συμπίπτει χρονικά με την Αναγέννηση και το Ουμανιστικό κίνημα.

Οι τάσεις και εξελίξεις αυτής της εποχής, επιρρέασαν το ρυθμό εξέλιξης της Τυπογραφίας, η οποία με τη σειρά της, επιρρέασε κι έδωσε ώθηση σ' αυτές τις ανακατατάξεις.

Η τυπογραφία τον 15ο και 16ο αιώνα.

Στα μισά του 15ου αιώνα, εμφανίζεται η εφεύρεση της τυπογραφίας, που αναπτύσσεται και επιβάλλεται γρήγορα και δυναμικά.

Σ' αυτό συντέλεσε και ο ενθουσιασμός για μάθηση που ήταν διάχυτος στα χρόνια της Αναγέννησης σ' ολόκληρη την Ευρώπη και δημιούργησε άμεση και επιτακτική την ανάγκη, εξεύρεσης ενός τρόπου, που να καταγράφει γρήγορα την ανθρώπινη σκέψη και γνώση.

Το 1456 τυπώνεται η "Βίβλος των 42 γραμμών" του Γουτεμβέργιου, που είναι και το πρώτο χρονολογημένο έντυπο με κινητά στοιχεία.

Η νέα τέχνη διαδίδεται μ' εκπληκτικά γρήγορο ρυθμό, σχεδόν συγχρόνως σ' όλες τις χώρες της Ευρώπης.

Η Ελληνική Τυπογραφία.

Η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα, που λόγω συνθηκών, - ήδη όταν τυπώθηκε το πρώτο βιβλίο, τελούσε κάτω από Οθωμανική κυριαρχία -, δεν μπόρεσε ν' αναπτύξει την Τυπογραφία μέσα στον Ελλαδικό χώρο. Αυτό έγινε σε διάφορες Ευρωπαϊκές χώρες, κυρίως στην Ιταλία.

Η Βενετία απέτελεσε το τυπογραφικό κέντρο των Ελληνικών εκδόσεων, επειδή εκεί είχαν καταφύγει μετά την πτώση του Βυζαντίου,

πολλοί Έλληνες λόγιοι. Ένας πρόσθετος λόγος, ήταν και ύπαρξη εκεί της περίφημης Βιβλιοθήκης του Βησσαρίωνα, ιδιαίτερα πλούσιας σ' Ελληνικά χειρόγραφα.

Αλλά κι εκεί, η εκτύπωση Ελληνικών κειμένων καθυστέρησε αρκετά, παρά το γεγονός ότι η έκδοση έργων των Ελλήνων κλασικών αποτελούσε αίτημα των Ουμανιστών κι' εξυπηρετούσε και τους Εμπορικούς στόχους των Εκδοτών - Τυπογράφων.

Μόλις το 1476 τυπώνεται στο Μιλάνο, η "Επιτομή των οκτώ του λόγου μερών" του Κωνσταντίνου Λάσκαρη, που είναι και το πρώτο Ελληνικό χρονολογημένο βιβλίο. Αυτή η καθυστέρηση οφείλεται κυρίως στις δυσχέρειες που υπήρχαν στη χάραξη των στοιχείων της Ελληνικής Γραφής, και στην έλλειψη εξοικείωσης με την Ελληνική Γλώσσα. Οι δυσκολίες αυτές αντιμετωπίστηκαν, χάρη στη συμβολή φωτισμένων Ελλήνων των παροικιών.

Οι Έλληνες της διασποράς, με τη συμβολή τους στην ανάπτυξη της Ελληνικής τυπογραφίας στο εξωτερικό, εκτός από τη διάσωση των κειμένων των Ελλήνων κλασικών, απέβλεπαν και στην καταπολέμηση της αμάθειας και την εξάπλωση του διαφωτισμού και στην Ελλάδα, με άμεση συνέπεια την αφύπνιση του υπόδουλου πληθυσμού και την ανάπτυξη κινημάτων για την απελευθέρωση του Γένους.

Η Ελληνική τυπογραφία της Ιταλίας, οφείλει πολλά στο σπουδαίο Βενετό τυπογράφο Άλδο Μανούτιο, που χαρακτηρίστηκε σαν ο μεγαλύτερος τυπογράφος της Ιταλίας. Ο ίδιος λόγιος και θαυμαστής του Ελληνικού πνεύματος, τύπωσε και διέσωσε τ' αριστουργήματα της Ελληνικής κλασικής φιλολογίας, χρησιμοποιώντας τ' αυθεντικότερα χειρόγραφα. Ακόμα τύπωσε Γραμματικές και Λεξικά, απαραίτητα βοηθήματα για τη μελέτη και διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας. Συνεργάτες του υπήρξαν οι σοφότεροι Έλληνες λόγιοι της διασποράς (Μ. Μουσούρος κ.α.)

Ελληνικά βιβλία τυπώνονται αργότερα και άλλες χώρες της Ευρώπης, από τις αρχές 16ου αιώνα. Διακρίθηκε το τυπογραφείο των Estienne στη Γαλλία που θεωρείται εφάμιλλο

του τυπογραφείου των Άλδων της Βενετίας.

Τα παλαιότυπα

Παλαιότυπα ονομάζονται τα βιβλία που έχουν εκδοθεί τον 16ο αιώνα.

Οι συλλογές πολυτίμων βιβλίων (αρχέτυπα 1456 - 1499, παλαιότυπα 1500 - 1599 και παλαιά 1600 - 1833), που υπάρχουν σήμερα στην Ελλάδα, είναι κυρίως έργο ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

Βιβλιοφίλοι και λόγιοι, καθηγητές και επιστήμονες, συγκέντρωναν βιβλία στο εξωτερικό ή μέσα στην Ελλάδα, και δημιουργήσαν ιδιωτικές βιβλιοθήκες, που μετά το θάνατό τους δωρήθηκαν σε Βιβλιοθήκες της Χώρας μας.

Τα παλαιότυπα της Δημ. Βιβλιοθήκης Χανίων.

Στη Δημ. Βιβλιοθήκη Χανίων, υπάρχουν 14 τόμοι παλαιότυπων εκδόσεων, που προέρχονται όλοι από δωρεές. Έχουν τοποθετηθεί σε ιδιαίτερο χώρο της βιβλιοθήκης, ώστε να είναι εξασφαλισμένα από κλοπή και άλλους καταστρεπτικούς παράγοντες. Καταβάλλονται ιδιαίτερες φροντίδες για την εξασφάλιση πολύ καλύτερων συνθηκών συντήρησης, από τα βιβλία του αναγνωστηρίου και των βιβλιοστασιών.

Οι εκδόσεις αυτές προκαλούν σήμερα το θαυμασμό μας, για τη φροντισμένη τυπογραφική τους εμφάνιση. Προκαλούν ακόμα το δέος μας, γιατί συνδέονται στη σκέψη μας, με την εφεύρεση που έκανε το βιβλίο προσιτό σ' όλες τις κοινωνικές τάξεις, αφού το χειρόγραφο από τη φύση του ακριβό, αποτελούσε προνόμιο των ολίγων.

Ακόμα και σήμερα, που με την ανάπτυξη των οπτικοακουστικών μέσων, η γνώση και η πληροφόρηση δεν παρέχονται μόνο με το γραπτό λόγο, οφείλουμε ν' αναγνωρίσουμε την τεράστια συμβολή της τυπογραφίας στον εκδημοκρατισμό της Παιδείας, στη διάδοση των ιδεών και στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και της πορείας του Πολιτισμού μας.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΤΥΠΩΝ

1. Άπαντα τα του Πλάτωνος. Venetae, Άλδος Μανούτιος, 1513. Είναι σε 2 μέρη δεμένα μαζί με 502 και 439 σελ. αντίστοιχα. Σχήμα 4ο. Περιέχει κτητορικό σήμα.

Προέρχεται από την βιβλιοθήκη του Ελευθερίου Βενιζέλου, και θεωρείται από τις σημαντικότερες εκδόσεις του Άλδου.

2. Ευστρατίου και άλλων τινών επιστήμων εις τα δέκα των του Αριστοτέλους Ηθικών Νικομαχείων βιβλία μετά του υποκειμένου. Venetae, P. Manutius Aldi f. (γνιός του

Άλδου), 1516, 189 φύλλα, σχήμα 4ο.

Προέρχεται από την βιβλιοθήκη Ελευθερίου Βενιζέλου, ενώ φέρει και σφραγίδα της βιβλιοθήκης του Παναγίου εν Κωνσταντινούπολι Ναού.

Τυπογραφικό έμβλημα του οίκου των Άλδων.
Το δελφίνι συμβολίζει τη γρηγοράδα
και η άγκυρα τη σταθερότητα. (αρ. 1, 2)

3. Θουκυδίδης μετά σχολίων παλαιών και πάνν ωφελίμων.

Basileae, officiana Hervagiana, 1540, 12 φύλλα, 225 σελ. σχήμα folio. Βιβλιοθήκη Ελευθερίου Βενιζέλου.

3α. Σχόλια παλαιά και ξυνοπτικά εις όλον τον Θουκυδίδην.

Basileae, officiana Hervagiana, 1540, 177 σελ. σχήμα folio. Βιβλιοθήκη Ελευθερίου Βενιζέλου.

Είναι δεμένο μαζί με το 3 και 3β.

3β. Thucydidis Atheniensis historiographi de bello Peloponnensium Atheniensium libri octo. Iaspas Gennepaeus, 1550, 3 φύλλα, 271 σελ. σχήμα folio.

Βιβλιοθήκη Ελευθερίου Βενιζέλου.

Το κείμενο είναι σε Λατινική μετάφραση. Είναι δεμένο μαζί με το 3 και το 3α.

4. Τον Σοφωτάτου Ψελλού Σύνταγμα ευσύνοπτον εις τας τέσσαρας μαθηματικάς επιστήμας. Αριθμητικήν, Μουσικήν, Γεωμετρίαν και Αστρονομίαν.

Parisiis, Jacobus Bogardus, 1545, 76 φύλλα,

σχήμα 160.

Βιβλιοθήκη Ελευθερίου Βενιζέλου.

5. *Dioscoridis libri octo* Graece et Latine. Parisiis, Petrum Haultinum, 1549. 392 φύλλα, σχήμα 120.

Βιβλιοθήκη Ελευθερίου Βενιζέλου.

Το κείμενο είναι στα Ελληνικά και σε Λατινική μετάφραση.

6. Διοδώρου του Σικελιώτου. Βιβλιοθήκης ιστορικής βιβλίο πεντεκαίδεκα εκ των τεσσαράκοντα.

Henricus Stephanus, 1559, 847 σελ. σχήμα folio.

Βιβλιοθήκη Ελευθερίου Βενιζέλου. Περιέχει κτητορικό σήμα του επισκόπου της Abrincensis της Γαλλίας P.D. Huetius σπουδαίου Ελληνομαθούς.

7. *Tracte de la conformite du language Francois avec le Grec*. Henri Stephanus.

Δεν έχει άλλες βιβλιογραφικές ενδείξεις. Από στοιχεία που έχουν προστεθεί, φαίνεται ότι έχει τυπωθεί στη Geneve, το 1565, 159 σελ. σχήμα 120.

Βιβλιοθήκη Ελευθερίου Βενιζέλου.

Τυπογραφικό έμβλημα των Estienne.
(αρ. 6, 7, 8).

8. Ηρόδοτου του Αλικαρνασσεως ιστορία ή ιστοριών λόγοι Θ'. Επιγραφόμενοι μούσαι. Henticus Stephanus, 1570, 362 σελ., 20 σελ., σχήμα folio.

Βιβλιοθήκη Ελευθερίου Βενιζέλου.

Όπως φαίνεται από την χειρογραφή αφίσκωση, έχει προσφερθεί στον Ελ. Βενιζέλο, από τον Τ. Τυπάλδου Φορέστη, Γενικό Πρόξενο της Ελλάδας στη Βενετία. Έχει πρόλογο στη Λατινική.

Στον ίδιο τόμο περιέχονται:

α) Εκ των του Κτησίου του Κνιδίου Περσικών Εκλογαί.

β) Εκ των του αυτού Κτησίου Ινδικών Εκλογαί.

γ) Εκ των του αυτού Κτησίου Περσικών παρά Πλουτάρχου εν τω Αρτοξέρξου βίω.

δ) Εκ των του αυτού Κτησίου, παρά τω Αθηναίω Δειπνοσοφ. βιβλ. ιβ'.

9. *Le Quinzieme livre d'Amadis de Gaule*.

Anvers, Henry Heyndric, 1577. 82 φύλλα, σχήμα 120. Βιβλιοθήκη Ελευθερίου Βενιζέλου.

Το βιβλίο αυτό κοσμεύεται με ξυλογραφίες.

10. Ισοκράτους Άπαντα.

Basileae, ex officina Oporiniana, 1582, 1121 σελ. σχήμα 120.

Βιβλιοθήκη Ελευθερίου Βενιζέλου.

Το κείμενο είναι στα Ελληνικά και σε Λατινική μετάφραση.

11. *Introduction del symbolo de la Fe...*

Περιέχει Α' - Β' - Γ' - Δ' μέρος δεμένα μαζί.

Salamanca, Mathias Gast, 1583. σελ. 187, 221, 153, 215, σχήμα 40.

Βιβλιοθήκη Λυκούργου Μ. Μανουσάκη.

12. Διονυσίου Αλικαρνασσεως τόμος Β' ο τα ρητορικά και τα κριτικά περιέχων.

Francosurdi, Andreae Wecheli, 1586, 6 φύλλα, 280 σελ., 94 σελ., σχήμα folio.

Βιβλιοθήκη Λεωνίδα Μανωλικάκη.

13. *I sei libri della republica del Sig. Giovanni Bodino*.

Genova, Girolamo Bartoli, 1588, 4 φύλλα, 691 σελ., 2 φύλλα, σχήμα folio.

Βιβλιοθήκη Αγαθαγγέλου Ξηρουχάκη.

14. *Euripidis tragodiae XIX*.

Heidelbergae, Hieronymi Commelini, 1597, 4 φύλλα, 800 σελ. σχήμα 160.

Βιβλιοθήκη Χρυσόστομου.

Το κείμενο είναι στα Ελληνικά και σε Λατινική μετάφραση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ν. Ε. Σκιαδά. Χρονικό της Ελληνικής τυπογραφίας. τ. Α' Αθήνα, 1982.

Β. Μονιάρου, Ιστορία των βιβλιοθηκών σημειώσεις. Αθήνα, 1978.

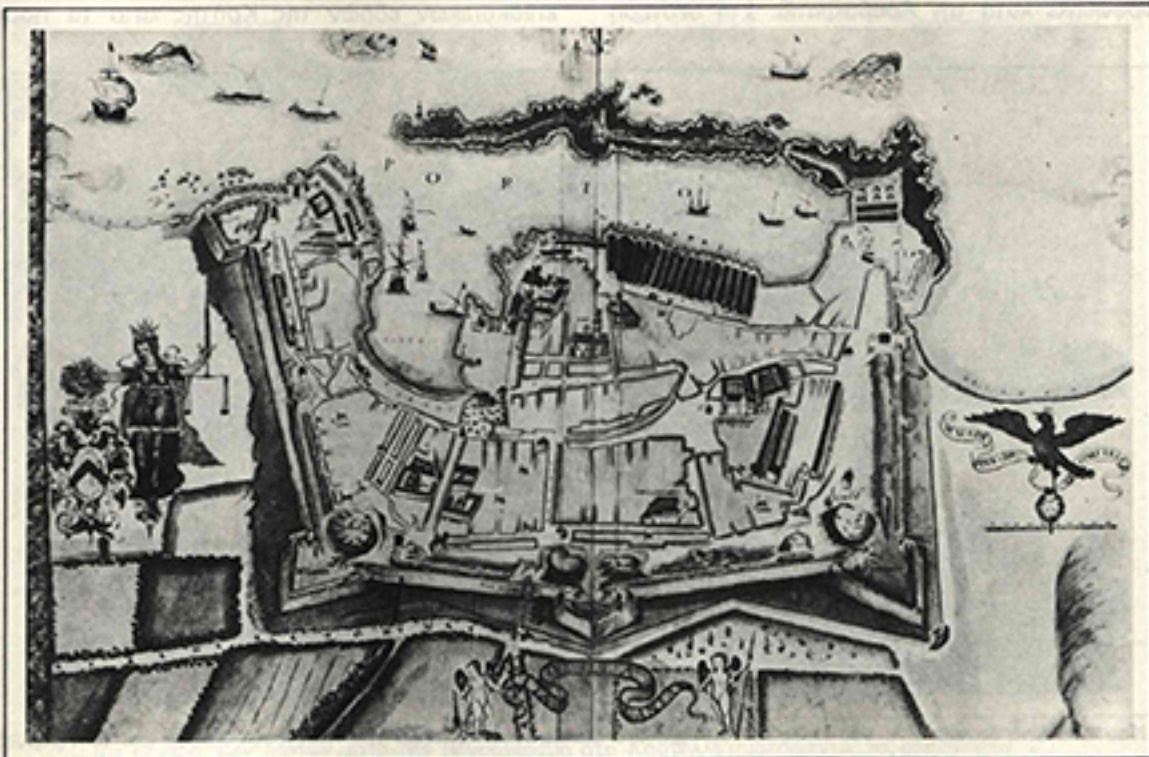
Το Ελληνικό βιβλίο. Εθνική τράπεζα της Ελλάδος. Αθήνα, 1986.

ΤΑ ΧΑΝΙΑ ΣΤΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ

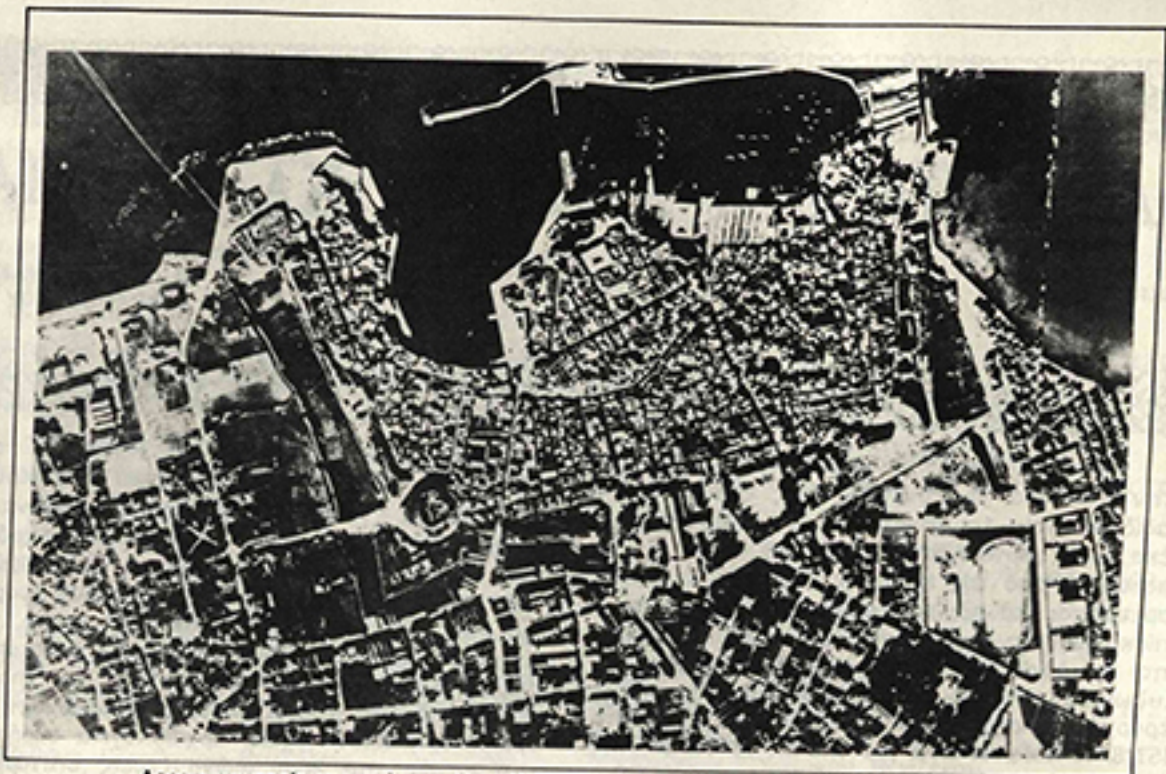
Μ. ΑΝΔΡΙΑΝΑΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΥ

Όπως και στην υπόλοιπη Κρήτη, έτσι και στην Κυδωνία, ο Χριστιανισμός φαίνεται ότι διαδίδεται στον 1ο αιώνα. Ανάμεσα στους Αγίους Δέκα, που μαρτύρησαν το 250 μ.Χ., είναι και ο Βασιλείδης από την Κυδωνία. Επισκοπή Κυδωνίας μαρτυρείται για πρώτη φορά το 342/3, οπότε ο επίσκοπός της Κυδωνίας υπογράφει τα Πρακτικά της Συνόδου της Σαρδικής. Επίσκοπος της Κυδωνίας συνυπογράφει με άλλους Κρητικούς Ιεράρχες, επιστολή προς τον πάπα Λέοντα Α' το 457/8. Η Κυδωνία είναι μία από τις 22 πόλεις της Επαρχίας της Κρήτης, που αναφέρονται στο "Συνέκδημο" του Ιεροκλή τον 16ο αιώνα, ενώ ο επίσκοπός της Νικήτας, παίρνει μέρος στην Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδο. Η Εκκλησία της Κρήτης αποσπάται από τη δικαιοδοσία του πάπα της Ρώμης και υπάγεται στον πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης της οποίας ακολουθεί από εδώ και πέρα την τύχη. Η Επισκοπή Κυδωνίας αναφέρεται στα "Τακτικά" του 8ου και 9ου αιώνα και ο επίσκοπός της Μελίτων υπογράφει το 787 στα Πρακτικά της έβδομης Συνόδου. Η Κυδωνία

αναφέρεται ως πατρίδα του Νικολάου του Ομολογητή (793 - 868), ηγούμενου της Μονής Στουδίου και γνωστού βιβλιογράφου, σύμφωνα με το Συναξάρι του, που γράφηκε πενήντα χρόνια μετά από το θάνατό του. Κατά την πρώτη Βυζαντινή περίοδο, δεν έχουμε άλλες πληροφορίες για την Κυδωνία ή χρησιμοποίηση, όμως, του ονοματός της στον τίτλο του τοπικού Επισκόπου, δείχνει την ξεχωριστή σημασία της. Την ύπαρξη της πόλης στα χρόνια αυτά, επιβεβαιώνουν και ορισμένα, μάλλον τυχαία, αρχαιολογικά ευρήματα των αρχών του 20ου αιώνα (τρεις επιτύμβιες επιγραφές, ένα κομμάτι από διάτρητο παλαιοχριστιανικό θωράκιο - Transena - μερικοί τάφοι χωρίς ακριβή χρονολόγηση), από την περιοχή του ναού του αγίου Ιωάννη "του Ταβλά", μέχρι το Τούρκικο Νεκροταφείο. Στην ίδια περιοχή υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός από τάφους πολλών περιόδων της πόλης (ακόμη και τα νεώτερα, Ορθόδοξο, Καθολικό, Τουρκικό νεκροταφεία είναι τοποθετημένα εκεί), πράγμα που πιθανότατα δείχνει και τα όρια της πόλης ως τις

Άποψη της πόλης των Χανίων σε planita του G. Corner (1627).

Αεροφωτογραφία της παλιάς πόλης Χανίων πριν από τους βομβαρδισμούς του 1941.

αρχές του 20ου αιώνα.

Για την Αραβοκρατία, οι πληροφορίες μας είναι κάπως ανηφατικές. Αναφέρεται ότι η Κυδωνία μαζί με δυό άλλες πόλεις, δεν κατακτήθηκαν από τους Άραβες, χωρίς όμως να έχει επιβεβαιωθεί η πληροφορία. Προς το παρόν δεν έχουν επισημανθεί καθόλου αρχαιολογικές μαρτυρίες για την περίοδο αυτή (824 - 961). Κατά πάσα πιθανότητα το νέο όνομα της πόλης (Χανιά) διαμορφώθηκε κατά την Αραβοκρατία. Στη δεύτερη

Βυζαντινή περίοδο εξακολουθεί να υπάρχει ο τίτλος του Επισκόπου Κυδωνίας (961 - 1204), χωρίς όμως να είναι απόλυτα σαφές αν εδρεύει στα Χανιά ή την κοντινή Επισκοπή Αγιάς, όπου τα ερείπια μεγάλης Βασιλικής με μια από τις οικοδομικές φάσεις της τουλάχιστον, χρονολογημένη στην περίοδο αυτή. Η άποψη, που υποστηρίχθηκε κυρίως από το G. Gergola στις αρχές του 20ου αιώνα για μεταφορά των επισκοπικών εδρών της Κρήτης από τα παράλια

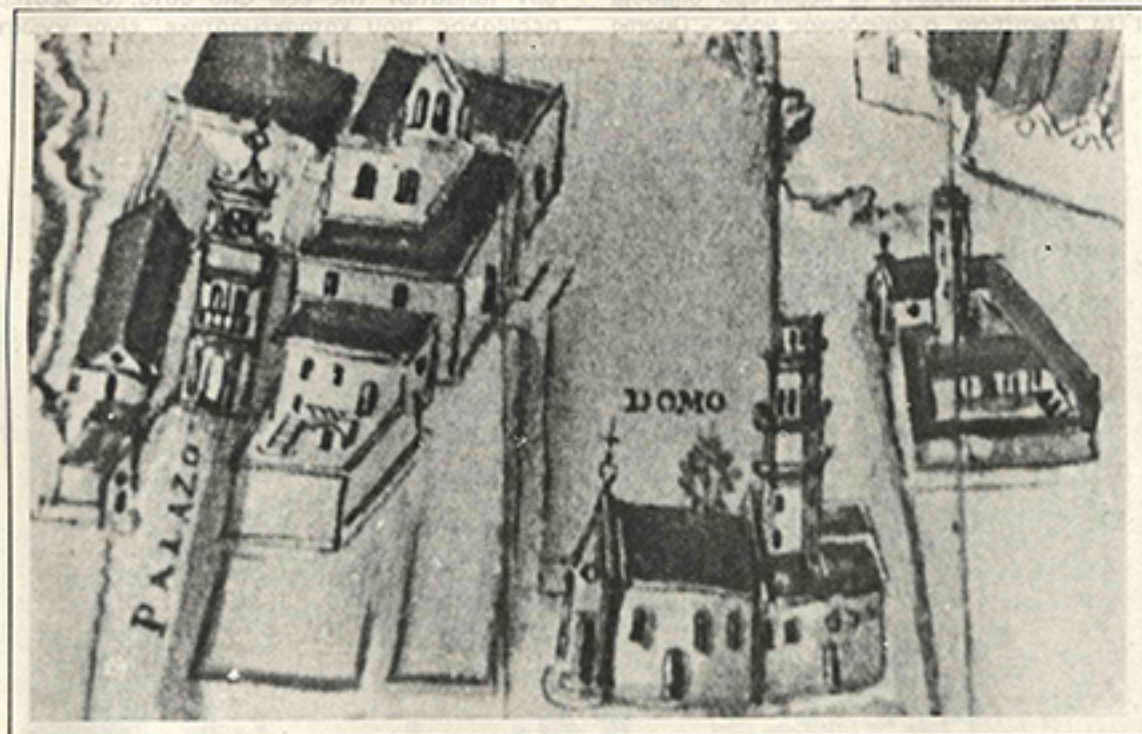
Το Καστέλλι από δυτικά. Στο νέο επίπεδο του λιμανιού διακρίνονται το τζαμί του Κιουτσούκ Χασάν και το Τελλανέιο· στο λόφο το ενετικό και το Διοικητήριο και το Σχολείο της Χριστιανικής Κοινότητας (μετά το 1830).

στα μεσόγεια του νησιού, είναι κάτι που παραμένει για απόδειξη από την αρχαιολογική έρευνα και δεν ευσταθεί απόλυτα. Γεγονός είναι πάντως ότι στο "Τακτικόν" του Βασιλείου Β' (980) η τάξη της Επισκοπής Κυθωνίας έχει ανεβεί στην όγδοη θέση ανάμεσα στις 12 Επισκοπές της Κρήτης. Ο Άραβας γεωγράφος του 12ου αι. Al Sarif al Edriji εννοεί πιθανότατα τα Χανιά με το όνομα Rabn - el - Djogh (πόλη του τυριού) σαν μια από τις δύο σπουδαιότερες πόλεις της Κρήτης. Στην περίοδο αυτή θα πρέπει να έγινε και η οχύρωση της ακρόπολης των Χανίων με το Τείχος που σώζεται και σήμερα και είναι γνωστό σαν "Βυζαντινό". Η οικοδόμησή του στην ιδιαίτερα επίκαιρη θέση του Χανιώτικου Κόλπου, θα πρέπει να σχετίζεται με τις γενικότερες προσπάθειες του Βυζαντίου για ενίσχυση της θέσης του στην Κρήτη μετά την ανάκτησή της από τους Άραβες. Στα πλαίσια της πολιτικής αυτής, ενισχύεται και το ντόπιο στοιχείο με την εγκατάσταση στην Κρήτη των 12 Βυζαντινών οικογενειών, των "Αρχοντοπούλων", ενώ ο Κρητικός λόγιος μοναχός Ιωάννης ο Ξένος συνδέει τη δραστηριότητά του με την περιοχή. Η δράση του στο κοντινό στα Χανιά χωριό του Αλικιανού (οικοδόμηση του ναού της Ζωοδόχου Πηγής ή "Αι - Κύρ - Γιάννη") δεν φαίνεται άσχετη με την αναδιοργάνωση της τοπικής Εκκλησίας στον 11ο αιώνα.

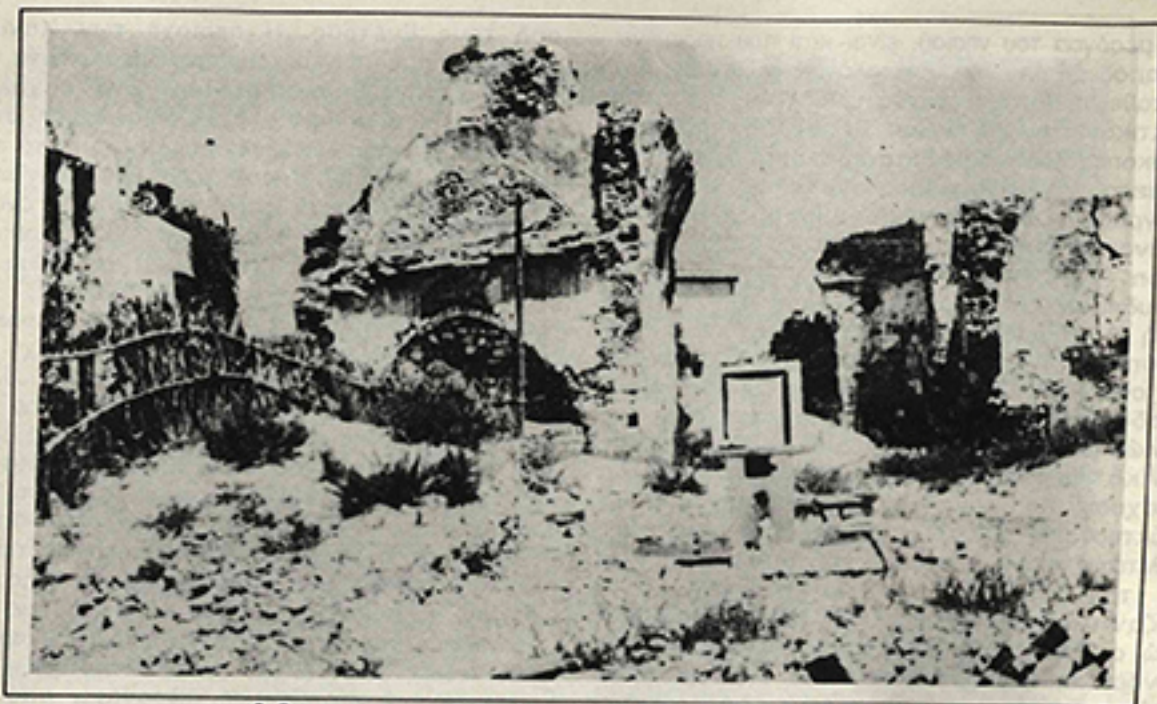
Το 1204 η Κρήτη μοιράζεται την τύχη του Βυζαντίου, μετά από την Τέταρτη Σταυροφορία. Παραχωρείται αρχικά στον Βονιφάτιο τον Μομφερατικό, ο οποίος την παραχωρεί για 1000 ασημένια μάρκα στην Ενετία. Ο Γενουάτης "Πειρατής" Ε. Pascatore θα αμφισβητήσει για λογαριασμό της πατρίδας του την κυριότητα μέχρι το 1210 περίπου, οπότε οριστικοποιείται η κατοχή

από τους Ενετούς. Η περιοχή των Χανίων αποκίζεται από το νέο κατακτητή αρκετά αργά, σε σχέση με το υπόλοιπο νησί. Ενα μεγάλη σπουδαιότητας έγγραφο του 1252 ανάμεσα στην ενετική κυβέρνηση και ομάδα αποίκων, γνωστό σαν "Consessio Channe" ("παραχώρηση των Χανίων"), μνημονεύει για πρώτη φορά ρητά το νέο όνομα της πόλης και μας πληροφορεί: "...Comiserimus quod civitatem Channe rehedificari vel aliam de novo construere..." ("...παραγγέλλομε, να ξανακτίσουν - οι άποικοι - την πόλη των Χανίων ή να κτίσουν άλλη πόλη στην παραπάνω περιοχή του ακρωτηρίου της Σπάθας από την αρχή..."). Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνει την άποψη για την ύπαρξη της πόλης στην περίοδο αυτή, χωρίς όμως να γνωρίζουμε περισσότερα για την κατάσταση διατήρησης και τη σημασία της, μια και πέρα από το τείχος τους Καστελλίου δεν σώζεται τίποτα άλλο. Από το έγγραφο επίσης μαθαίνουμε πολλά για τοποθεσίες και άλλα θέματα της περιοχής των Χανίων, που μοιράζεται στους αποίκους με την υποχρέωση να συντηρούν έναν ορισμένον αριθμό από άνδρες και οπλισμό, για την υποστήριξη των συμφερόντων της Ενετίας. Τόσο πριν από την παραχώρηση, όσο και μετά, η επιβολή των Ενετών στους κατοίκους της περιοχής είναι δύσκολη εξαιτίας των συνεχών (με ενίσχυση και του Βυζαντίου) εξεγέρσεων, που είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικές στο ορεινό αυτό τμήμα της Κρήτης.

Σύμφωνα με τις εντολές της κυβέρνησης, οι πρώτοι άποικοι οργανώνουν την πόλη πάνω στο λόφο του Καστελλίου και μέσα στον περίβολο του "Βυζαντινού" Τείχους. Το περίγραμμα της οχύρωσης είναι ακόμη και σήμερα ευδιάκριτο, αν και η δυνατότητα της χρονολόγησης είναι περιορισμένη

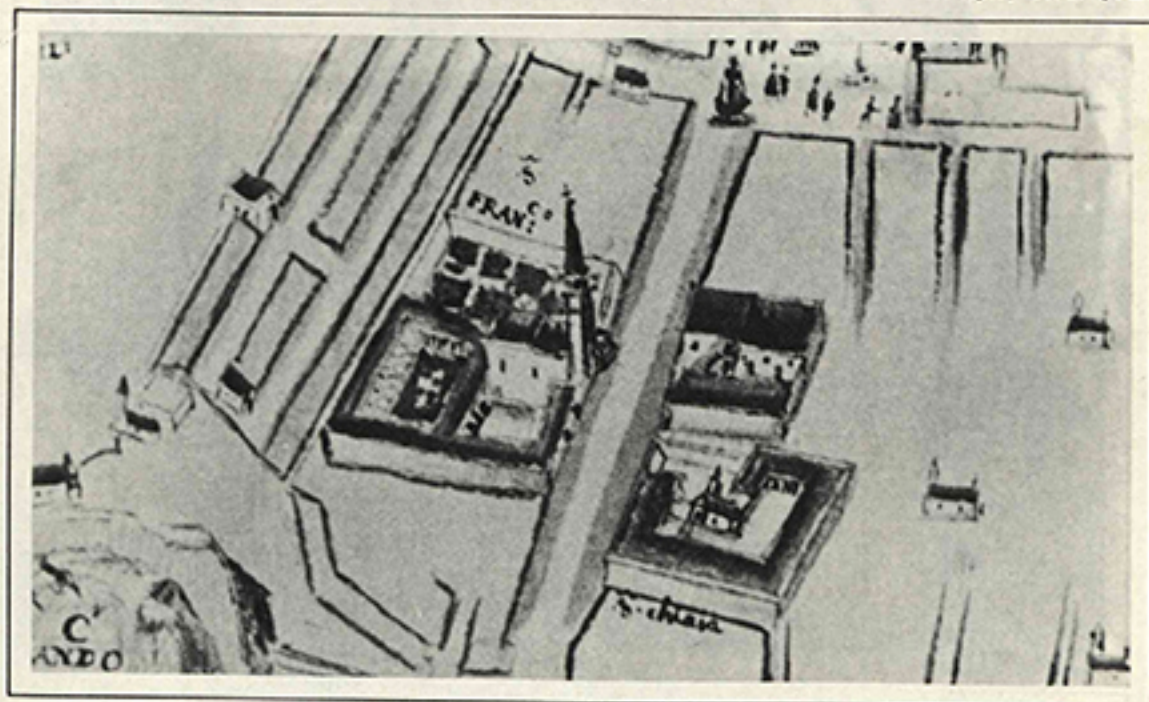
Το κέντρο των Χανίων κατά την Βενετοκρατία στο Καστέλλι. Διακρίνονται το Διοικητήριο, ο καθεδρικός ναός (Duomo) και η Μονή της S. Maria dei Miracoli (σχέδιο G. Corner 1627).

Ο Βενετσιάνικος καθεδρικός ναός της Παναγίας (Duomo) μετά τους βομβαρδισμούς του 1941 στη σημερινή πλατεία Αγ. Αικατερίνης

εξαιτίας αφενός της χρησιμοποίησης έτοιμου υλικού από την αρχαία Κυδωνία και αφετέρου των εκτεταμένων βενετσιάνικων επισκευών και της απόκρυψης μεγάλων τμημάτων του από μεταγενέστερα σπίτια. Η πόλη χωρίζεται από ανατολικά στα δυτικά με ένα πλατύ δρόμο - το Corso - με δύο πύλες στις άκρες του. Άλλες δύο πύλες υπήρχαν αντίστοιχα στα άκρα του άξονα από το Βορρά στο Νότο. Στο χώρο της ακρόπολης ήταν κτισμένα τα κυριότερα δημόσια κτίρια (το Διοικητήριο, ο καθεδρικός ναός - Duomo

- κατοικίες ευγενών και άλλα δημόσια ή εκκλησιαστικά κτίσματα). Από την αρχική αυτή διαμόρφωση της πόλης ελάχιστα σώζονται σήμερα, μετά από τον καταστροφικό βομβαρδισμό του 1941, που έδωσε την ευκαιρία για διενέργεια σημαντικών αρχαιολογικών ανασκαφών στο χώρο της μινωικής Κυδωνίας. Η πόλη των Χανίων αναπτύχθηκε μέσα στα Τείχη μέχρι τα μέσα περίπου του 14ου αιώνα, οπότε έχουμε πληροφορίες για την οχύρωση και των τμημάτων της έξω από αυτά. Ο δεύτερος περίβολος, που κατασκευάστηκε, είναι γνωστός

Η σημερινή οδός Χάληδων και το 'Συντριβάν' στα χρόνια της Βενετοκρατίας. Διακρίνονται οι Μονές των Αγίων Φραγκίσκου και Κλάρας (χάρτης Corner).

μόνο από πληροφορίες, χωρίς να σώζεται το παραμικρό ίχνος του. Γενικά η μορφή του Καστελλίου των Χανίων μας είναι γνωστή από περιγραφές, παλιότερες απεικονίσεις και από το βασικό έργο του G. Gerola, *Monumenti Veneti nell'isola di Creta*, των αρχών του 20ου αιώνα. Από τα μνημεία της πρώτης αυτής περιόδου της σώζονται - αρκετά αλλοιωμένα από μεταγενέστερες επεμβάσεις - τα Καθολικά των Μονών του αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών (σημερινό Αρχαιολογικό Μουσείο) και του αγίου Νικολάου των Δομηνικανών (σημερινός ναός αγίου Νικολάου της Σπλάντζας). Οι δύο μεγάλοι αυτοί ναοί κτίστηκαν στον αρχιτεκτονικό τύπο της Βασιλικής, όπως διαμορφώθηκε στην Μεσαιωνική Δύση, με τη χρήση σταυροβολίων με νευρώσεις και άλλα γοτθικά αρχιτεκτονικά στοιχεία. Ο ναός του αγίου Νικολάου έχει και εγκάρσιό κλίτος, ενώ το Δυτικό τμήμα του ήταν ξυλόστεγο. Μετά από πρόσφατες αναστηλωτικές εργασίες στο ναό του αγίου Φραγκίσκου, μπορεί κάποιος να παρακολουθήσει τις διάφορες φάσεις του μνημείου, από τις οποίες εκείνη του 1604 σχετίζεται με τη νέα πολεοδομική διαμόρφωση των Χανίων, μετά από την κατασκευή του νέου οχυρωματικού περιβάλλου.

Ήδη από τις αρχές του 14ου αιώνα, μαρτυρούνται εργασίες για την κατασκευή του τεχνητού λιμανιού της πόλης, που σταδιακά ολοκληρώνεται στη σημερινή περίπου μορφή με δύο λεκάνες, νεώρεια και άλλες εγκαταστάσεις για την εξυπηρέτηση του πολεμικού και εμπορικού στόλου της Ενετίας. Η όχι εντελώς κατάλληλη θέση και κατασκευή του, θα γίνει αφορμή για συχνές επισκευές και εργασίες εκβάθυνσης. Η μορφή του θα διαμορφωθεί με την τελική οχύρωση της πόλης κατά τους 16ο και 17ο αιώνες, οπότε η

βόρεια πλευρά του Τείχους θα αποτελέσει το λιμενοβραχίονα, ενισχυμένο με προμαχώνα στο κέντρο και Φάρο στην άκρη του (ο σημερινός Φάρος - με τη μορφή μινιάρé - κατασκευάστηκε από τους Αιγύπτιους στα χρόνια που ακολούθησαν τη μεγάλη Επανάσταση του '21).

Από την πρώτη Βενετσιάνικη περίοδο των Χανίων, δεν σώζονται περισσότερα στοιχεία σήμερα. Οι συχνές καταστροφές της εποχής (πυρκαγιές, σεισμοί, επιδρομές κ.α.) εξαφάνισαν τα παλαιότερα στοιχεία, ώστε να μπορούμε να πούμε ότι σχεδόν το σύνολο της πόλης σήμερα, έχει την αρχή του στο δεύτερο μισό του 16ου και στις αρχές του 17ου αιώνα. Η πόλη επεκτείνεται συνέχεια έξω από τη νέα οχύρωσή της, με συνέπεια να σχηματίζονται ανοχύρωτοι συνοικισμοί (οι "εξώβουργοι") που, από το 15ο αιώνα και μετά με την παρακμή του Φεουδαρχισμού και την ανάπτυξη της αστικής κοινωνίας, αποτελούν πραγματικότητα για όλες τις πόλεις της Κρήτης. Ο κοντινός κίνδυνος της Τουρκικής εισβολής, αναγκάζει την κυβέρνηση να ενισχύσει την παρουσία της στην Κρήτη με την κατασκευή νέων οχυρωματικών έργων στις πόλεις και σε άλλα επίκαιρα σημεία του νησιού. Και στα Χανιά σχεδιαστής των μεγάλων οχυρώσεων, είναι ο Βερονέζος μηχανικός Micele Sanmichele, όπως και στις άλλες πόλεις της Κρήτης. Ο οχυρωματικός περίβολος της πόλης είναι βασικά ένα τετράπλευρο, με ενισχυμένες τις γωνίες με προμαχώνες καρδιάσχημους, στραμμένο προς τη θάλασσα. Στο μέσο της νότιας μακράς πλευράς, είναι ο μεγάλος προμαχώνας, γνωστός σαν *Piattaforma* (εκεί που είναι σήμερα η Αγορά της πόλης). Το τείχος ζώνεται από τάφρο, που δε χρησιμοποιήθηκε ποτέ. Η κύρια είσοδος είναι στη

Το "Ενετικό Ναυαρχείο" και το Συντριβάνι στη δεκαετία του '30.

Το τείχος. Ο θαλασσινός προμαχώνας της Sabbionara (Κούμ - Καπίο)
και το τείχος πριν από την κατεδάφισή του στις αρχές του 20ου αιώνα.

νότια πλευρά - η Porta Retimiola - ενώ στην ανατολική είναι η Porta Sabbionara και στη δυτική η Porta San Salvatore, από το ομώνυμο γειτονικό μοναστήρι των Φραγκισκανών. Με την επέκταση της πόλης διαμορφώνεται και ο σημερινός περίπου πολεοδομικός ιστός δημιουργείται ο νέος κεντρικός άξονας που συνδέει την Porta Retimiola με το Λιμάνι και ονομάζεται Ruga Magistra.

Από την τελευταία αυτή περίοδο της πόλης, σώζεται ένας μεγάλος αριθμός από δημόσια, εκκλησιαστικά και ιδιωτικά μνημεία, που εκφράζουν κατά κύριο λόγο τις καλλιτεχνικές αντιλήψεις του ιταλικού μανιερισμού, με όψιμες υστερογοθικές επιβιώσεις. Σημαντικότερα δείγματα, που σώθηκαν μέχρι σήμερα με αρκετές μεταγενέστερες επεμβάσεις, είναι η μονή του San Salvatore, κοντά

Η Porta Retimiotta (Καλέ - Καπίο) στην οδό Μουσούρων μετά την κατεδάφισή της στις αρχές του αιώνα.

στην ομώνυμη πύλη και προμαχώνα (κτίσμα που διαμορφώθηκε στη σημερινή του μορφή κατά το 16ο αιώνα), τα υπολείμματα από τη μονή της Santa Maria dei Miracoli πάνω στη βόρεια πλευρά του Βυζαντινού Τείχους, οι επεκτάσεις στις μονές του αγίου Νικολάου και του αγίου Φραγκίσκου, το ενετικό Ναυαρχείο στο λιμάνι, το μέγαρο της οδού Αγγέλου και ένας σημαντικός αριθμός από εντυπωσιακά κτίσματα στον ίδιο δρόμο, το μεγάλο συγκρότημα με το ιδιωτικό παρεκκλήσι της οικογένειας Rennie, τα μέγαρα στις σημερινές οδούς Ραδομάνθους, Ριανού και Καλλινίκου Σαρπάκη, τα υπολείμματα από το Palazzo και τον καθεδρικό ναό μαζί με υπολείμματα από ιδιωτικά μέγαρα στο λόφο του Καστελλιού. Παράλληλα αρκετά ενδιαφέρον παρουσιάζουν και πιο απλά μεγάλα και μικρά ιδιωτικά κτίσματα σε ποικιλία μορφών και αρχιτεκτονικών τύπων, που δίνουν ολοκληρωμένη εικόνα Δυτικής πόλης, με τη σφραγίδα του τοπικού τεχνίτη και υλικών δομής.

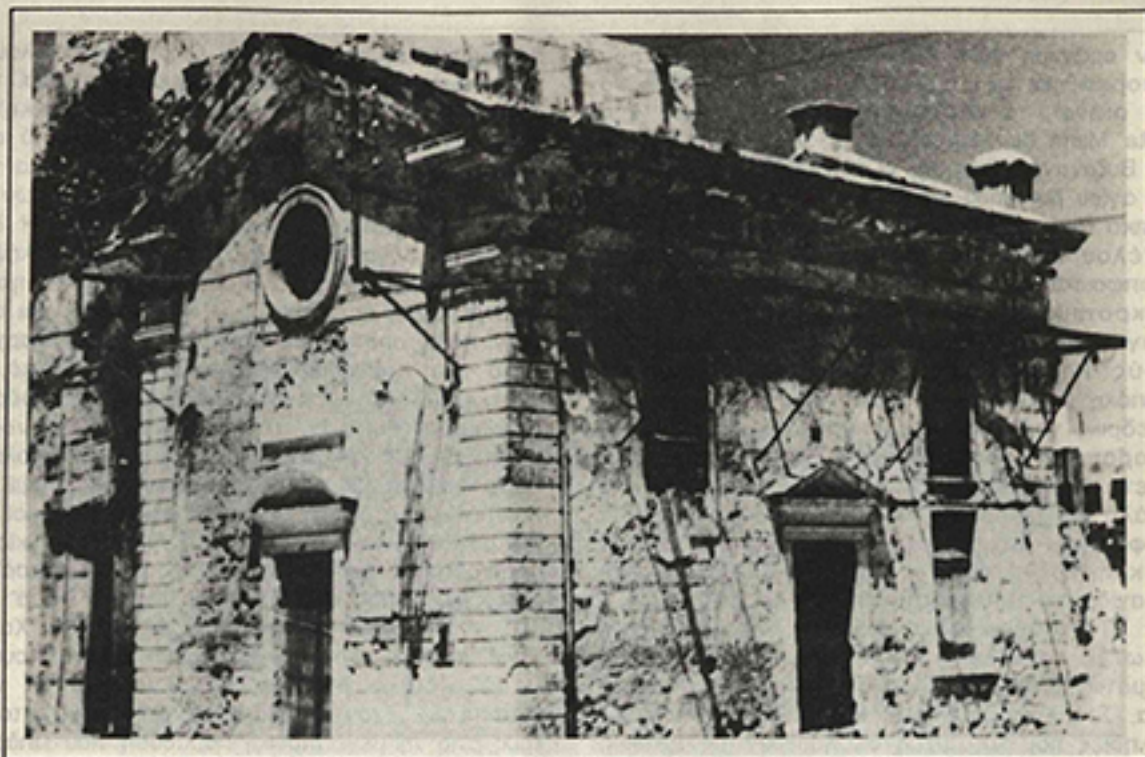
Τά ισόγεια αποτελούνται συνήθως από θολωτές κατασκευές, ενώ τα εσωτερικά των κτισμάτων, ενισχύονται με αλεπάλληλα οξυκόρυφα τόξα. Στά Χανιά σώζονται και μερικές ορθόδοξες εκκλησίες που και αυτές ακολουθούν τις Δυτικές αρχιτεκτονικές μορφές και έχουν συνήθως μικρές διαστάσεις. Κυριότερη η εκκλησία των Αγίων Αναργύρων, με σημαντικές εικόνες της Κρητικής Σχολής και άθικτο τον εσωτερικό διάκοσμο του 18ου και 19ου αιώνα. Πρόσφατα αποκαταστάθηκε και η όψη της δίκλιτης εκκλησίας της Αγίας Αικατερίνης στη Σπλάντζια με έντονα στοιχεία μανιερισμού.

Στις 23 Ιουνίου 1645, ο Τουρκικός στόλος αποβιβάζει στη Μονή της Γωιάς στο δυτικό άκρο του κόλπου των Χανίων στρατεύματα, που

προχωρούν προς την πόλη. Ο στόλος ακολουθεί την πορεία και πολιορκεί το οχυρωμένο νησί των Αγίων Θεοδώρων, του οποίου ο διοικητής αναγκάζεται να αναπνέξει το φρούριο. Μετά από δήμενη πολιορκία τα Χανιά πέφτουν στα χέρια των Τούρκων· λάθη στην κατασκευή των οχυρώσεων τις έκαναν ουσιαστικά άχρηστες για άμυνα. Η ζωή στην πόλη οργανώνεται σύμφωνα με τις αντιλήψεις του νέου κατακτητή. Οι καθολικές εκκλησίες μετατρέπονται σε τζαμιά, ενώ εγκαθίσταται και πάλι στην πόλη ορθόδοξος επίσκοπος με τον αρχαίο τίτλο του 'Κυδωνίας' και μητροπολιτικό ναό, το παρεκκλήσι των Αγίων Αναργύρων. Οι Τούρκοι κατοικούν κυρίως στην ανατολική συνοικία (Σπλάντζια) με κέντρο το ναό του Αγίου Νικολάου, τώρα γνωστό με το όνομα 'Χιουγκάρ Τζαμί', οι Χριστιανοί στη δυτική (Τοπανάς) και οι Έβραίοι στο κέντρο (Οβριακή). Ο ναός του Αγίου Φραγκίσκου μετατρέπεται σε 'Τζαμί του Γιουσούφ Πασά', ο καθεδρικός ναός σε 'Τζαμί του Μουσά Πασά' κ.α. Κτίζονται από την αρχή το 'Τζαμί του Χασάν Πασά' στο κέντρο του Λιμανιού, και 'του Χουσεΐν Πασά' δίπλα στην porta Retimioti. Οι νέοι κατακτητές δέχονται επιδράσεις στην αρχιτεκτονική τους από τη βενεταϊκή παράδοση που υπάρχει, συνδυασμένες με τις ανατολίτικες αντιλήψεις. Εκτός από τα νέα τζαμιά και τους μιναρέδες, καθαρά τουρκικά κτίσματα είναι τα τρία λουτρά (χαμάμ) που σώζονται και αρκετές δημόσιες βρύσες, με χαρακτηριστικό γλυπτικό διάκοσμο. Ο αναγκαστικός περιορισμός της πόλης μέσα στα τείχη, για αρκετά χρόνια, εμποδίζει την πολεοδομική ανάπτυξη της και αναγκάζει τους κατοίκους να προσθέτουν επεκτάσεις σε ύψος και πλάτος (ξύλινοι όροφοι, 'κίόσκια' κ.λ.π.) με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός έντονου

Η ανατολική Λεκάνη του Λιμανιού. Διακρίνονται τα τρία νεώρια του Μορο.

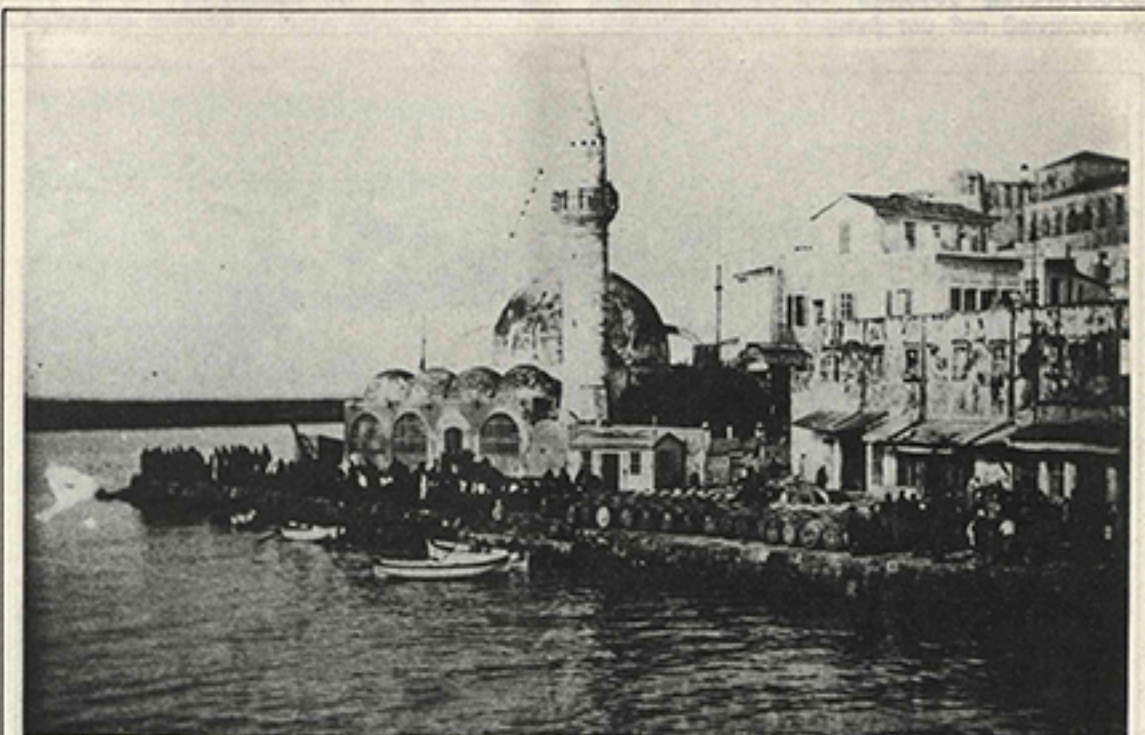

Ο ναός του Αγίου Ρόκου στη δεκαετία του '50

ανατολίτικου χρώματος. Συχνές είναι οι επιδημίες και οι πυρκαϊές στην ευπρόσβλητη σε αυτά πόλη. Επίσης συχνές είναι οι σφαγές του άμαχου χριστιανικού πληθυσμού με αφορμή επαναστατικά γεγονότα στην ύπαιθρο. Κατά την επανάσταση του 1821 γίνεται μεγάλη σφαγή του πληθυσμού στον Πλάτανο της Σπλάντζιας κρεμιέται ο επίσκοπος

Κισάμου Μελχισεδέκ και ο δάσκαλος - ιεροδιάκονος Καλλίνικος από τη Βέροια. Συχνά στα υπόγεια του φρουρίου Φιρκάς στο Λιμάνι, κλείνονται επαναστάτες. Με τα μέσα του 19ου αιώνα, αναπτύσσεται μικροβιομηχανία και εμπόριο με την Ευρώπη.

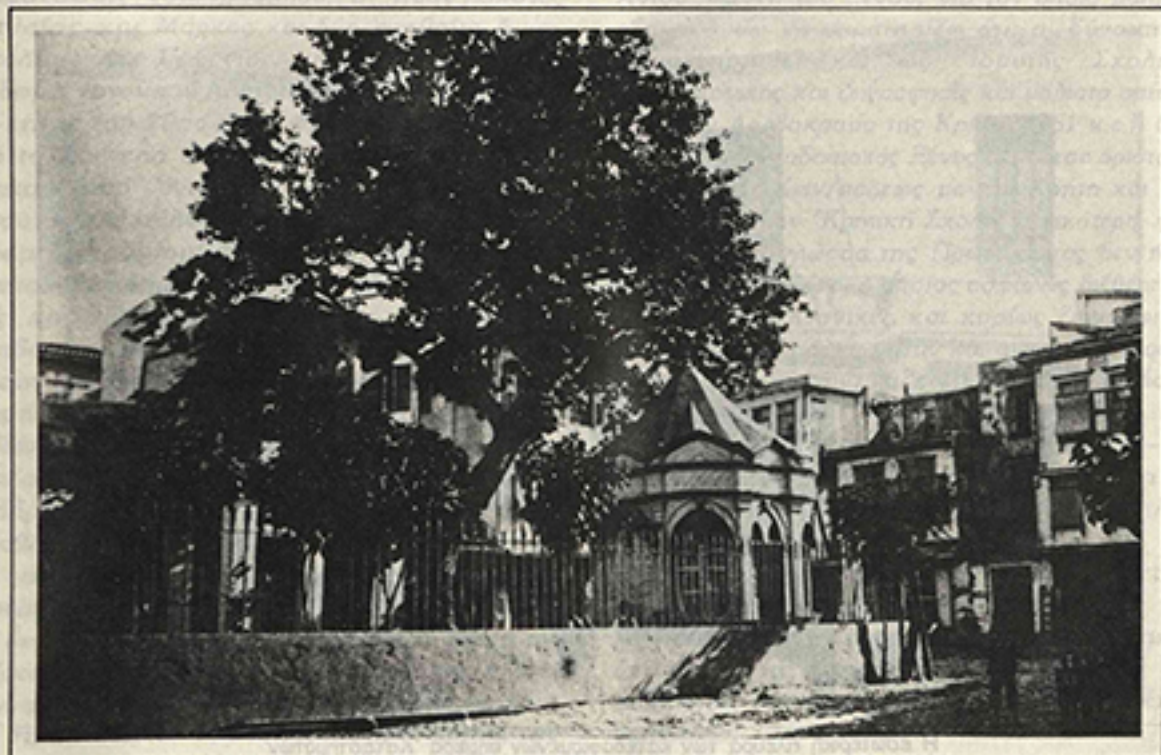
Τήν ίδια εποχή πολλοί πλούσιοι

Λιμάνι Χανίων: Το τζαμί του Κιουτσούκ Χασάν πριν από τις επεμβάσεις του 1980.

γαιοκτήμονες προτιμούν να κατοικούν σε μεγάλες αγροικίες στον εύφορο κάμπο των Χανίων - ήδη από τα χρόνια της Ενετοκρατίας - ενώ άλλοι κτίζουν πολυετείς κατοικίες στην υγιεινή συνοικία της Χαλέπας ανατολικά από την πόλη. Στη Χαλέπα υπογράφεται το 1878 η ομώνυμη Σύμβαση, που δίδει πολιτικές και θρησκευτικές ελευθερίες στο χριστιανικό πληθυσμό του νησιού. Ήδη από το 1850 έχει μεταφερθεί στα Χανιά η έδρα του Διοικητή της Κρήτης και η πόλη γνωρίζει μια νέα άνθηση. Δημιουργείται σιγά - σιγά αστική κοινωνία με διασυνδέσεις με τον Ευρωπαϊκό χώρο, με τις διπλωματικές αποστολές και την ανάπτυξη του εμπορίου, αλλά και των γενικότερων σχέσεων κυρίως με την Ελλάδα. Το χωριό της Χαλέπας εξελίσσεται σε προάστιο και τείνει να ενωθεί με την πόλη. Ήδη έχουν αρχίσει να κτίζονται σύγχρονες κατοικίες στον ενδιάμεσο χώρο και σταδιακά διαμορφώνεται το σχέδιο της νέας πόλης που θα οριστικοποιηθεί στα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας με τη σύνταξη ικανοποιητικού σχεδίου πόλεως. Το 1898 η Κρήτη ανακηρύσσεται αυτόνομη Ηγεμονία με αρμοστή τον πρίγκιπα Γεώργιο, γιο του Έλληνα βασιλιά και τα Χανιά ορίζονται πρωτεύουσα. Λειτουργεί βουλή και υπάρχει ηγεμονική αυλή, διπλωματικές αποστολές και γενικά μία έντονη κοινωνική ζωή. Στο διάστημα αυτό η πόλη παίρνει μια εντελώς νέα όψη. Κύρια αρχιτεκτονικά ρεύματα που επικρατούν είναι η ντόπια παράδοση με καταβολές στα χρόνια της Ενετοκρατίας και το προσφιλές την εποχή αυτή ρεύμα του νεοκλασικισμού, με κάποια ιδιαιτερότητα στην τούρκικη κατοικία που έχει στοιχεία μπαρόκ. Αρκετά από τα δημόσια και ιδιωτικά αυτά κτίσματα σώζονται μέχρι σήμερα και

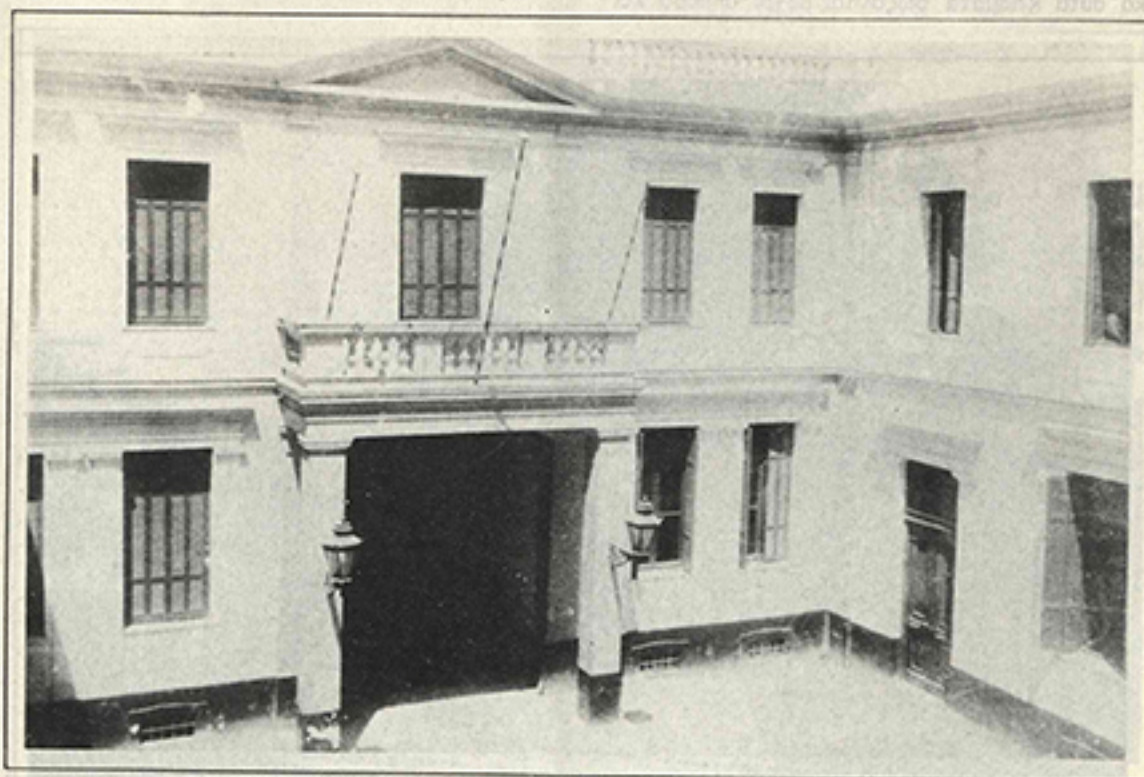
δίνουν έναν ξεχωριστό τόνο στην πόλη. Ο πληθυσμός των Χανίων το 1898 αποτελείται από 4.750 Έλληνες, 2.500 Τούρκους, 160 Εβραίους και 200 Καθολικούς. Ο πληθυσμός στις αρχές του αιώνα διπλασιάζεται. Η παλιά πόλη εξακολουθεί να είναι το εμπορικό και γενικότερο κέντρο, πιεσμένη ασφυκτικά μέσα στα Βενετσιάνικα τείχη, που αποτελούν για τους κατοίκους σύμβολο καταπίεσης. Για το λόγο αυτό αρχίζει σταδιακή κατεδάφιση μεγάλων τμημάτων στην ανατολική, τη νότια και τη δυτική πλευρά. Η πλατφόρμα ισοπεδώνεται και κτίζεται πάνω η νέα μεγάλη Αγορά της πόλης. Στις 13 Δεκεμβρίου 1913 γίνεται και τυπικά η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, με την ύψωση στο φρούριο του Φιρκά της ελληνικής σημαίας. Το 1923 γίνεται ανταλλαγή πληθυσμών και οι Τουρκοκρητικοί της περιοχής μεταφέρονται κυρίως στη Μικρά Ασία και τη Λιβύη. Το 1941 βομβαρδισμός από τα στρατεύματα κατοχής, καταστρέφει το μεγαλύτερο μέρος της βενετσιάνικης ακρόπολης και της ανατολικής συνοικίας (Σπλάντζιας). Μετά την απελευθέρωση (1947), γίνεται νέο ρυμοτομικό σχέδιο, που ουσιαστικά καταργεί τον πολεοδομικό ιστό της παλιάς πόλης στις περιπτώσεις που εφαρμόστηκε, δημιουργήσε τεράστιες αισθητικές καταστροφές. Το 1965 η πόλη μέσα στα τείχη κηρύσσεται 'ιστορικό διατηρητέο μνημείο' και προστατεύεται από την αρχαιολογική νομοθεσία. Στο διάστημα 1970 - 1980 και μέσα στις ισοπεδωτικές σύγχρονες αντιλήψεις, η νέα πόλη γνωρίζει μια πρωτοφανή οικοδομική δραστηριότητα, σε βάρος των νεοκλασικών κτισμάτων και του πράσινου, που αποτελούσε ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της.

Η πλατεία της Σπλάντζιας με το τουρκικό Sebil και τον ιστορικό πλάτανο στα τέλη του περασμένου αιώνα.

Τα 'Καταστήματα' της Χριστιανικής Κοινότητας Χανίων
μπροστά από τη Μητρόπολη (κατεδαφισμένα σήμερα).

Η εσωτερική πλευρά των κατεδαφισμένων σήμερα 'Καταστημάτων'
της Χριστιανικής Κοινότητας μπροστά από την 'Τριμάρτυρη'.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΜΥΡΙΟΚΕΦΑΛΩΝ

(ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΚΡΙΣΕΙΣ)

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Β. ΑΝΤΟΥΡΑΚΗ
Δρα Θ. - Αρχαιολόγου
Καθηγητού Θεολογικής Σχολής
Πανεπιστημίου Αθηνών

Α' ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ο ναός της Παναγίας Μυριοκεφάλων ήταν ανέκαθεν αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Το αρχικό κτίσμα του Καθολικού της αξιολογής αυτής Μονής ιδρύθηκε από τον Κρητικό Άγιο Ιωάννη, τον επιλεγόμενο Ξένο, μεταξύ των ετών 980-1020, δηλαδή σχεδόν αμέσως μετά την ανάκτηση της Κρήτης από τους Βυζαντινούς (961). Ενεκα τούτου το μνημείο αυτό - καθώς και όλοι οι ναοί (εννέα ή δέκα), που ιδρύθηκαν από τον ίδιο Άγιο Ιωάννη τον Ξένο - έχουν ιδιαίτερη σπουδαιότητα για την Ιστορία και την Τέχνη της Μεγαλονήσου κατά την μεταβατική αυτή περίοδο, όπως είχαν ήδη υποστηρίξει από δεκαετίες.¹

Ας σημειωθεί ότι το πρώτο στρώμα των τοιχογραφιών αυτών: ίχνη μετωπικού Ιεράρχου και Πλατυτέρας στο 1. Βήμα, η κτιτορική επιγραφή, οι παραστάσεις του τρούλλου, οι Ευαγγελιστές Ματθαίος και Μάρκος και δύο σπηθαίοι Άγιοι, Νικόλαος και Γεώργιος, στο ΝΑ. και στο ΒΑ. αψίδωμα του ναού (αντιστοίχως) χρονολογούνται στο τέλος του 10ου ή στις αρχές του 11ου αιώνα, ενώ το δεύτερο στρώμα των τοιχογραφιών του αρχικού ναού δύνανται να χρονολογηθούν στο 8^ο ήμισυ ή στο τέλος του 12ου αιώνα. Ως τρίτο στρώμα χαρακτηρίζονται τα ολίγα λείψανα του γραπτού διακόσμου της δυτικής πλευράς του ναού (της προσόψεως), που ανήκει στη δεύτερη οικοδομική φάση (14ου αι.). Στο αψίδωμα του βορείου τοίχου εικονίζεται η φθαρμένη σκηνή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, ενώ στο απέναντι αψίδωμα νοτίου τοίχου η επίσης φθαρμένη παράσταση της Δεήσεως (Χριστός, Παναγία, Πρόδρομος). Εικόνες των παραστάσεων αυτών παραθέτω στους Πίνακες 37-38 της διατριβής μου. Οι σωζόμενες τοιχογραφίες της τρίτης εικονογραφικής φάσης δύνανται να χρονολογηθούν στο δεύτερο ήμισυ του 14ου αι. Ίσως η σκηνή της Δεήσεως είναι ολίγο μεταγενέστερη, αφού ανήκει τεχνοτροπικά σε άλλη φάση επιζωγραφίσεως (15ος αι.). Προφανής είναι, λοιπόν, η σπουδαιότητα των τοιχογραφιών των Μυριοκεφάλων - και μάλιστα

των δύο πρώτων φάσεων, 11ος και 12ος αιώνας - δεδομένου ότι σε ελάχιστους ναούς της Κρήτης διασώθηκαν τοιχογραφίες της εποχής αυτής, όπως: 1) στον Αγ. Ευτύχιο κοντά στο Χρωμοναστήρι Ρεθύμνης (11ος αι.), 2) στην Αγ. Άννα στο Αμάρι (1195), 3) στον Αγ. Παντελεήμονα στο Μπιτζαριανό - Πληγή, και 4) στο Χριστό στα Πλεμενιανά (τέλος 12ου αι.). Η από δεκαετίες εκδοθείσα διδακτορική μου διατριβή βασίζεται όχι μόνο σε γραμματειακές και παραδοσιακές πηγές, αλλά κυρίως σε πρωτότυπο αρχαιολογικό υλικό, το οποίο αξιοποιείται (ή και διαφοροποιείται, αναλόγως) από τους μετέπειτα ερευνητές. Τα συμπεράσματα όμως της μελέτης αυτής παραμένουν ακλόνητα - παρά την αδικαιολόγητη πολεμική ορισμένων κύκλων, οι οποίοι δεν ήθελαν ως φαίνεται να ασχοληθεί άλλος με το τεράστιο έργο του Κρητικού Αγίου Ιωάννη του Ξένου, για τον οποίο μάλιστα εξακολουθώ να υποστηρίζω ότι: α) δύναται να χαρακτηριστεί και ως "Ιδρυτής Σχολής", αρχιτεκτονικής και ζωγραφικής και μάλιστα αμέσως μετά την Αραβοκρατία της Κρήτης (961 κ.ε.). β) ο λόγιος και παραδοσιακός Ξένος συνέδεσε άριστα τη "Σχολή" της Κων/πόλεως με την Κρήτη και στη συνέχεια με την "Κρητική Σχολή" γενικότερα. γ) η καλλιτεχνική γλώσσα της Πρωτεύουσας δεν ήταν ξένη προς τον Ξένο, ο οποίος ασφαλώς διέθετε και ικανές αρχιτεκτονικές και κυρίως ζωγραφικές γνώσεις. Ίσως μάλιστα ήταν και ασιγρόγραφος, αφού κατεύθυνε και συντόνιζε επιτυχώς το τεράστιο κτιριολογικό και εικονογραφικό έργο των ιδρυμάτων του. Είχε δηλαδή την ικανότητα - ως δραστήριος και πρακτικός άνθρωπος - να επιλέξει και να κατευθύνει ένα εκλεκτό καλλιτεχνικό επιτελείο μαστόρων, ασιγρόφων κ.α.

Γεγονός πάντως είναι ότι η προσεκτική μελέτη και η αξιοποίηση των τοιχογραφιών των Μυριοκεφάλων παρέχουν πολύτιμα συμπεράσματα όχι μόνο για τη περιοχή αυτή, αλλά και για ολόκληρη την Κρήτη και τη Βυζαντινή Τέχνη γενικότερα.

Β' ΕΙΔΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ως προς τις παραστάσεις του Ιεράρχου Αγίου Νικολάου, επισκόπου Μύρων της Λυκίας και θαυματουργού, οι τοιχογραφίες των Μυριοκεφάλων είναι σημαντικές και μάλιστα:

α) Στο αφίδωμα (μικρή αφιδούλα) που σχηματίζει ο νότιος τοίχος με τον εγκάρσιο ανατολικό, και μάλιστα κοντά στο ιερό Βήμα, εικονίζεται ο Άγιος Νικόλαος μετωπικός και σπηθαίος (μούστο). Στο αντίστοιχο ΒΑ. αφίδωμα υπάρχει η εικόνα του Αγ. Γεωργίου, που και αυτός παρίσταται σπηθαίος και σε μετωπική στάση. Η περίοπτη αυτή θέση των Μικρασιατών αγίων δικαιολογείται α) επειδή αμφότεροι ήταν λαοφιλείς και θαυματουργοί, όπως και μέχρι σήμερα πιστεύονται, β) ένεκα των πανάρχαιων δεσμών και αλληλοεπιδράσεων μεταξύ της Κρήτης και της Μ. Ασίας, όπως και αλλού υπογραμμίζεται. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι παραστάσεις αυτές είναι, καθ' όσον γνωρίζω, οι αρχαιότερες στη μνημειακή Ζωγραφική - τοιχογραφίες της Κρήτης, αφού ανήκουν στο πρώτο στρώμα εικονογραφίας του αρχικού κτίσματος του Αγ. Ιωάννου του Ξένου και δύνανται να χρονολογηθούν μεταξύ των ετών 980-1010. Ιδιαίτερα όμως τιμητική είναι η θέση του Αγίου Νικολάου στο ναό αυτό, αφού ακριβώς από κάτω του υπάρχει ένα εξαιρετο κόσμημα μαζί με την περίφημη κτητορική επιγραφή (45 X 13 εκατοστά), στην οποία μεταξύ των άλλων διακρίνονται α) τα τέσσερα πρώτα γράμματα (ΙΩΑΝ) του ονόματος ΙΩΑΝ(ΝΗΣ), που ασφαλώς δηλώνει τον ιδρυτή του ναού Ιωάννη τον Ξένο, β) κάποια δυσδιάκριτη ημερομηνία, βραχυγραφικά "ΜΗΝ... Ε...", ίσως δε και η επωνυμία "Ξένος", γ) η Ινδικτιών Γ', βραχυγραφικά "ΙΝ Γ...", που αντιστοιχεί προς το έτος 1005 ή 1010. Αλλά και από άποψη μορφής γραμμάτων η επιγραφή αυτή ανάγεται σε παλαιότερη εποχή, σύμφωνα με τα επιγραφικά δεδομένα.² Κατά συνέπεια, η παράσταση του Αγίου Νικολάου, καθώς και όλες οι τοιχογραφίες του πρώτου στρώματος πρέπει να χρονολογηθούν στην πρώτη δεκαετία του 11ου αιώνα, που συμπίπτει με την ίδρυση της Μονής αυτής από τον Άγιο Ιωάννη τον Ξένο ή λαϊκότερα τον "Αι - Κυρ Γιάννη" της Κρήτης. Και η εικόνα του Αγίου Νικολάου τυπολογικά ανήκει στις αρχές του 11ου αιώνα (αρχαιότητα μορφής, μετωπικότητα, έντονα περιγράμματα). Δυστυχώς όμως τόσο δύναται να αξιοποιηθούν όσο θα έπρεπε, ένεκα της μεγάλης φθοράς και αλλοιώσεως. Γεγονός όμως είναι ότι η επιλογή της θέσεως της εικόνας του Αγ. Νικολάου επάνω από τη κτητορική επιγραφή του ιδρυτή του ναού δεν είναι τυχαία και θα πρέπει να τύχει καποιας ερμηνείας. Ίσως ο ιδρυτής της Μονής Μυριοκεφάλων (πρβλ. και το Μυρκεφάλον της Μ. Ασίας) θεωρούσε το θαυματουργό Μικρασίτη Άγιο

Νικόλαο ως πρότυπο αγωνιστού και ιδιαίτερο προστάτη του αν και - άγνωστο διότι - ουδένα ναό αφιέρωσε σ' αυτόν. Τόσον ο Άγιος Νικόλαος, όσον και ο Ιωάννης ο Ξένος έχουν κοινά σημεία δράσεως, αν και έζησαν σε διαφορετικές εποχές. Και οι δύο αποδείχθηκαν πολύ δραστήριοι και πρακτικοί, φιλόανθρωποι και πολύ κοντά στα καίρια προβλήματα της εποχής τους, κυρίως όμως θερμοί προστάτες της Ορθοδόξου Πίστεως και Παραδόσεως. Ο πρώτος με τους αγώνες του κατά της απρέσεως του Αρείου, καθώς και με τα θαύματά του. Ο δεύτερος με τα ιδρύματά του - σ' ολόκληρη σχεδόν την Κρήτη, αμέσως μετά την Αραβοκρατία - που ήθελε να είναι οι πνευματικοί φάροι της εποχής εκείνης και να αναθερμαίνουν την Πίστη και την Παράδοση των Κρητικών κατά τους δύσκολους εκείνους καιρούς. Η θέση, λοιπόν, της εικόνας του Αγ. Νικολάου κοντά στη κτητορική επιγραφή του ναού των Μυριοκεφάλων πρέπει να έχει τον γνωστό προστατευτικό - μεσιτικό χαρακτήρα του Αγίου προς το Χριστό και τη Θεοτόκο, στην οποία ο Ιωάννης ο Ξένος "κατά θείαν επιταγήν" αφιέρωσε και τον ναόν αυτόν. Αξιοπρόσεκτο είναι επίσης ότι ο παραδοσιακός, δραστήριος και λόγιος Κρητικός "Αι - Κυρ Γιάννης" δεν αρκέστηκε μόνο στην αφιέρωση αυτή. Αλλά και με ιδιόχειρη Διαθήκη - που συνέταξε το 1027, περί το τέλος της ζωής του - όριζε: όλα γενικώς τα κτίσματα - ναοί που ίδρυσε στην Κρήτη, να ανήκουν στη Μονή της Παναγίας των Μυριοκεφάλων.

β) Στην ίδια εποχή, δηλαδή στο πρώτο στρώμα τοιχογραφιών, ανήκει και ένας άλλος μετωπικός Άγιος - Ιεράρχης, ο οποίος εικονίζεται στην κόγχη του ι. Βήματος, πίσω από την Αγία Τράπεζα και κάτω από το τρίβολο παράθυρο της αφίδας. Και ο Ιεράρχης αυτός ίσως δύναται να ταυτισθεί προς τον Άγιο Νικόλαο, αν και διασώζεται μόνο ένα μέρος του προσώπου του (κυρίως το αριστερό τμήμα και το μέτωπο). Η υπόθεση αυτή είναι κάπως τολμηρή, δεδομένου ότι κατά την εποχή αυτή (10ος ή 11ος αι.) δεν γνωρίζουμε παραδείγματα απεικονίσεως του Αγ. Νικολάου στην κεντρική αφίδα ναών. Δεν αποκλείεται βέβαια να αναζητηθεί ένα από τα "άπαξ", δηλαδή ένα εντελώς νέο στοιχείο στο ναό των Μυριοκεφάλων. Γενονός όμως είναι ότι τα τυπολογικά και φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά και των δύο Αγίων παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες: αμφότεροι είναι φαλακροί, με μακρόστενα μετωπικά και ευγενικά πρόσωπα, με μεγάλους εκφραστικούς και αμυγδαλοειδείς οφθαλμούς και με παρόμοια φρύδια, με έντονα περιγράμματα, με σχηματοποίηση των προσώπων και αρχαιότητα των μορφών τους.

γ) Θα μπορούσε επίσης να υποθέσει κανείς ότι μεταξύ των συλλειτουργούντων Ιεραρχών της αφίδας - που ανήκουν στο δεύτερο στρώμα

τοιχογραφιών και χρονολογούνται στο 12ο αιώνα – υπήρχε και ο Νικόλαος στη θέση του τέταρτου Ιεράρχου, ο οποίος όμως δεν διασώθηκε. Η διάταξη των Ιεραρχών του ναού των Μυριοκεφάλων είναι παραδοσιακή και μάλλον τυπική. Στο νότιο ήμισυ της αψίδας έχουμε το Γρηγόριο το Θεολόγο και το Μέγα Βασίλειο, ενώ στο Βόρειο τον Ιωάννη το Χρυσόστομο και ένα τέταρτο Ιεράρχη, εντελώς καταστραμένο, ο οποίος θα ήταν είτε ο Νικόλαος Μύρων είτε ο Μέγας Αθανάσιος. Με μεγαλύτερη όμως πιθανότητα δύναται να υποστηριχθεί ότι πρόκειται εδώ για την παράσταση του Αγ. Νικολάου, του οποίου η θέση ήταν συνήθως δίπλα στο Χρυσόστομο, όπως διαπιστώνεται από πλήστα σχετικά παραδείγματα του ελλαδικού χώρου και ιδιαίτερα της Κρήτης (Πλεμεριανά, Κυριακοσέλια κ.α.). Στο κέντρο της αψίδας του ναού των Μυριοκεφάλων προσκλίνουν ευλαβικά προς τη ζωγραφιστή Αγία Τράπεζα οι Ιεράρχες Γρηγόριος ο Θεολόγος και Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ενώ πίσω τους ακολουθούν άλλοι δύο: ο Μέγας Βασίλειος και, πιθανότατα εδώ, ο Νικόλαος. Όλοι κρατούν ανοικτά ειλητήρια με τις συνηθισμένες και στη Κρήτη λειτουργικές επιγραφές. Έτσι, ο ανώνυμος αγιογράφος των Μυριοκεφάλων δίδει λειτουργική προτεραιότητα στους Κων/πολίτες Ιεράρχες Γρηγόριο Θεολόγο και Χρυσόστομο (δεξιά και αριστερά του θυσιαστηρίου), τους οποίους ακολουθούν οι Μικρασιάτες: ο Καππαδόκης Βασίλειος ο Μέγας και πιθανώς ο Νικόλαος, επίσκοπος Μύρων και θαυματουργός.

Ακριβώς την ίδια διάταξη βλέπουμε και στους συλλειτουργούντες Ιεράρχες του ναού του Χριστού στα Πλεμεριανά Σελλίνου, του οποίου οι τοιχογραφίες είναι σχεδόν σύγχρονες με το δεύτερο στρώμα των Μυριοκεφάλων (τέλος 12ου αιώνα). Γεγονός είναι ότι οι Ιεράρχες του ναού της Παναγίας Μυριοκεφάλων είναι από τις αρχαιότερες και ωραιότερες παρόμοιες μορφές της Κρήτης. Έχουν ωραίο παράστημα σε φυσικό μέγεθος, λιτότητα στα ενδύματα με ωραία και χαρακτηριστικά πολυσταύρια, κυρίως όμως θαυμάσια εκφραστικά πρόσωπα με τον έντονο λειτουργικό μυστικισμό της Ανατολής. Γενικά τα πρόσωπα των σωζομένων τριών Ιεραρχών των Μυριοκεφάλων έχουν τη λεπτολόγο τεχνική των φορητών εικόνων και ομοιάζουν με καλοδομημένες προσωπογραφίες – πορτρέτα.

Ας σημειωθεί ότι όλες οι τοιχογραφίες στους παράπλευρους τοίχους του ι. Βήματος (Πρόθεση – Διακονικό) του ναού των Μυριοκεφάλων έχουν εντελώς καταστραφεί. Είναι, λοιπόν, αδύνατο να μην εικονιζόταν και εδώ ο Άγιος Νικόλαος, αφού και στο πρώτο στρώμα τοιχογραφιών του κυρίως ναού υπάρχει η εικόνα του, όπως προαναφέρθηκε. Γνωστή είναι, άλλωστε, η στενή σχέση της Παναγίας προς τον Άγιο Νικόλαο (μεσιτικός

ρόλος), όπως είναι επίσης γνωστή η προσήλωση του Κρητικού λογίου Αγίου Ιωάννη του Ξένου – και των άξιων συνεχιστών του έργου του – προς την όλη Βυζαντινή Παράδοση και μάλιστα προς τη Κων/πολη, τη Μ. Ασία και άλλα Βυζαντινά κέντρα.³

Το μεγάλο θέμα της Θείας Λειτουργίας είναι αρκετά παλαιό, όπως διαπιστώνεται και από τα σχετικά έργα Μικροτεχνίας (δίπτυχα, τρίπτυχα, λειτουργικά ειλητήρια κ.λ.π.), τα οποία ασφαλώς επηρέασαν και την μνημειακή Ζωγραφική, κυρίως από τον 11ο αιώνα και εξής. Δεν γνωρίζουμε όμως μέχρι σήμερα παραδείγματα από κεντρικές αψίδες, που να είναι παλαιότερα του 12ου αιώνα.

Από τα αρχαιότερα, λοιπόν, γνωστά δείγματα Θ. Λειτουργίας – με επίκεντρο τους συλλειτουργούντες Ιεράρχες της αψίδας – είναι και οι σχετικές παραστάσεις του πρώτου και δευτέρου στρώματος της Παναγίας Μυριοκεφάλων Κρήτης. Στο αξιόλογο αυτό Βυζαντινό Μνημείο επιλέγονται διάφορες Βιβλικές και Παραδοσιακές παραστάσεις, που σχετίζονται με όλους σχεδόν του επικρατήσαντες αργότερα εικονογραφικούς κύκλους: α) Δογματικό (Πλατυτέρα στο Ιερό, ένθρονος Παντοκράτορας στον τρούλλο, Προφήτες, Ευαγγελιστές κ.α.) β) Κύκλος των Παθών του Κυρίου (στον κυρίως ναό: Βαΐφορος, Προδοσία, Επιτάφιος Θρήνος, Ανάσταση – Κάθοδος στον Αδη).

γ) Λειτουργικός κύκλος (με μεσιτικό χαρακτήρα) στο Ιερό: ίχνη μετωπικού Ιεράρχου και Πλατυτέρας ή Δεήσεως στο πρώτο στρώμα και 4 συλλειτουργούντες Ιεράρχες στο δεύτερο στρώμα τοιχογραφιών.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλέπε Γ. Β. Αντουράκη, *Αι Μοναί Μυριοκεφάλων και Ρουστίκων Κρήτης μετά των παρεκκλησιών αυτών*, Συμβολή εις την έρευναν των χριστιανικών μνημείων της Κρήτης (διδασκαλική διατριβή), Αθήναι 1977, σελ. 23-105 και Πίνακες 1-38, όπου γίνεται λόγος: α) για την προσωπικότητα και το έργο του Αγίου Ιωάννου του Ξένου και β) για τις περίφημες τοιχογραφίες της Παναγίας Μυριοκεφάλων.
2. Ίσως μάλιστα και τον 8ο ή 9ο αιώνα. Πρβλ. Γ. Β. Αντουράκη, *Χριστιανική Αρχαιολογία και Επιγραφική*, Στοιχεία από την Τέχνη Ανατολής και Δύσεως, τομ. Α' 1987 (6' έκδοση), σελ. 408-415, 420 κ.ε. Βλέπε και Πίνακες 6-12, σελ. 508-516, όπου δείγματα Βυζαντινών γραμμάτων σε επιγραφές από τον 4ο αιώνα και εξής. Σχετικές εικόνες της επιγραφής, του Αγ. Νικολάου, των Ιεραρχών της αψίδας και γενικά όλων των τοιχογραφιών του ναού αυτού δημοσιεύονται στην αναφερθείσα μελέτη μου "Αι Μοναί Μυριοκεφάλων...", Πίνακες 13-38, πρβλ. και σελίδες 85-105.
3. Πρβλ. Γ. Β. Αντουράκη, *Αι Μοναί Μυριοκεφάλων...*, σελ. 31 κ.ε.

ΑΓΙΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ ΣΤΟ ΣΕΙΡΙΚΑΡΙ ΚΙΣΑΜΟΥ

(Συμβολή στη γνώση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς)

ΣΤΑΥΡΟΣ ΝΙΚΟΛ. ΜΑΔΕΡΑΚΗΣ

Στα τελευταία χρόνια, ύστερα από μια σειρά εκθέσεων εικόνων κυρίως αλλά και λίγων τοιχογραφιών (CHARLEROI - Βέλγιο 1982, Μουσείο Μπενάκη 1984, Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών για τα εκατό χρόνια της Χριστ. Αρχαιολ. Εταιρείας 1984-1985, Έκθεση Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης με την ευκαιρία ανακηρύξεως της Αθήνας ως Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης 1985, Φλωρεντίας 1986, Λονδίνου 1987 και σε διάφορες αμερικανικές πόλεις με πρώτη τη Βαλτιμόρη 1988 και που συνεχίζονται) και συστηματικές έρευνες στα αρχεία της Βενετίας, δόθηκε η ευκαιρία σε πολλούς επιστήμονες και στο ευρύτερο κοινό να γνωρίσουν και να γευτούν τη μοναδική ομορφιά και ποιότητα των αριστουργημάτων της βυζαντινής τέχνης γενικότερα και της Κρήτης ειδικότερα, αλλά κυρίως να αλλάξουν απόψεις ενός αιώνα περίπου για την τέχνη της Κρήτης και την 'Κρητική Σχολή'. Εκτός του ότι συζητήθηκαν τα προβλήματα της γένεσης της Σχολής αυτής, διερευνήθηκαν και μετατέθηκαν τα όρια τα χρονολογικά και καλύφθηκαν τα κενά, αφού αφιερώθηκε της φαίνεται και είναι ο 15ος αιώνας και όχι ο 16ος. Αυτό επιτεύχθηκε γιατί πρώτα πρώτα ύστερα από τις συστηματικές έρευνες στα αρχεία της Βενετίας έγινε γνωστός ένας μεγάλος αριθμός αγιογράφων, που εργάζονται στην Κρήτη ύστερα από το 1300, καθορίστηκε με ακρίβεια ο χρόνος δράσης μερικών σημαντικότερων ζωγράφων της Κρήτης, όπως ο Ανδρέας Ριζός π.χ. και ύστερα από τη γνωριμία του έργου των, μερικών τουλάχιστον από αυτούς, που κατά τύχη ξέρομε και έργα των, γιατί των περισσότερων μόνο το όνομα ξέρομε, και την παρουσίαση των τοιχογραφιών μερικών κρητικών μνημείων, αναχρονολογήθηκαν μερικές σημαντικές εικόνες στο 15ο αιώνα και μεταφέρθηκαν τα όρια δράσης μερικών ζωγράφων, όπως ο Άγγελος, στον ίδιο αιώνα και φάνηκε πίσω από ποιές διεργασίες και αναζητήσεις διαμορφώθηκε η Κρητική Σχολή ήδη στο 15ο αιώνα και κυρίως γύρω στα μέσα του και στο β' μισό του. Όλες όμως οι παρατηρήσεις μας αυτές στηρίχτηκαν στη μελέτη της εικονογραφίας και κατά κύριο λόγο του ύφους και της τεχνολογίας των εικόνων και μερικών αποσπασματικά γνωστών μνημείων της Κρήτης, εκτός από μια ή δύο περιπτώσεις. Από όσα σημείωσα παραπάνω επιτροχάδην και από το γεγονός ότι έγινε μόδα να μεταφέρονται συνεχώς στο 15ο αιώνα εικόνες, που ίσως μερικές ανήκουν πραγματικά στο 16ο και μετά αιώνες, όπως πίστευε η παλαιότερη έρευνα, είναι φυσικό να δημιουργηθούν καινούρια προβλήματα και για τους παραπάνω βέβαια λόγους, αλλά και γιατί καμιά εικόνα, όσο ξέρω, δεν έχει χρονολογία του 15ου αιώνα. Γι' αυτό το λόγο καθοριστική είναι η σημασία της μαρτυρίας των μνημείων της Κρήτης, τα οποία είναι διασκορπισμένα στην κρητική ύπαιθρο, είναι αρκετά χρονολογημένα και μας δείχνουν με ακρίβεια ποιά τέχνη κυκλοφορεί στο

Νησί αυτόν τον αιώνα. Είναι κρίμα βέβαια, που καμιά εκκλησία δεν έσωσε τις τοιχογραφίες στις πόλεις της Κρήτης, και δεν ξέρομε ποιά τέχνη κυκλοφορούσε στα αστικά κέντρα της Κρήτης, όπου κυρίαρχο ήταν το ξένο στοιχείο κυρίως οι Ενετοί, ενώ το ορθόδοξο στοιχείο στο πρώτο τουλάχιστον μισό του 15ου αιώνα θα έπαιζε δευτερεύοντα ρόλο, οπότε και την καλύτερη μορφή της τέχνης της Κρήτης θα πρέπει να την αναζητήσουμε στα μνημεία της υπαίθρου, όπου κυριαρχεί ο Ελληνικός Λόγος. Δυστυχώς σ' αυτή την κατεύθυνση ελάχιστα έχουν γίνει και ότι γράφεται συνήθως δεν στηρίζεται στην ακριβή και πλήρη γνώση των περισσότερων μνημείων, αλλά μόνο σε μερικά που στις περισσότερες περιπτώσεις είναι αποσπασματικότητα γνωστά. Έτσι κρίσεις και συμπεράσματα πολλές φορές στηρίζονται σε έμμεσα κριτήρια, ενώ όταν μιλούμε για τέχνη, μιλούμε για συγκεκριμένο και απότο πράγμα. Βέβαια υπάρχουν συστηματικές εργασίες για παρουσίαση, όμως ίσως ποτέ δεν θα δουν το φως της δημοσιότητας, γιατί ούτε τα οικονομικά έχουν αυτοί, που τις έχουν, και είναι μάλιστα και καταδικασμένοι στην άγνοια και τη DAMNATIO

Εκ. 1. Άγιος Απόστολος στο Σερίκαρι: Πλατυτέρα (αποσπ. άνω), Αμνός (κάτω).

MEMORIAE.

Επειδή έτσι έχουν τα πράγματα, όσον αφορά τα μνημεία της Κρήτης, σαν ελάχιστη προσφορά μου σ' αυτά, παρουσιάζω τις σημαντικότερες από κάθε άποψη για την παραπέρα έρευνα της Κρητικής Σχολής τοιχογραφίες, που σώζονται πάρα πολύ αποσπασματικά δυστυχέστατα και εξαιτίας της εγκατάλειψής και εξαιτίας της αδιαφορίας, αλλά και εξαιτίας των περιπετειών της ίδιας της Κρήτης, αφού η τελευταία καταστροφή της εκκλησίας έγινε από όλο τον τελευταίο πόλεμο, στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων στο Σειρικάρι Κισόρου. Η εκκλησία ανήκει σε μια σειρά επτά χρονολογημένων μνημείων της Κρήτης ανάμεσα στα 1400 και 1431, γύρω από τα οποία συγκέντρωσα παλαιότερα αλλά δέκα αχρονολογήτα' και ύστερα από καινούργιες μελέτες προστέθηκαν άλλα τρία ή τέσσερα από πολύ περισσότερα, που πιθανώς σώζονται στην Κρήτη, και αντιπροσωπεύουν την κλασικιστική και ακαδημαϊκή τέχνη

τοίχου ένα νεαρός άγιος (Ευγένιος) και πιο πάνω απ' αυτόν η επιγραφή. Στο βόρειο τοίχο εκτός από ελάχιστα τμήματα των ρούχων χαμηλά δύο αγίων, γυναίκων ίσως, σώζεται ο άγιος Παντελεήμονας σχετικά καλά, αν και κάτω από πολλά άλατα και εκροές του σοβεστού. Η καμάρα και οι τοίχοι εκτός στα σημεία, που βλέπομε τις παραπάνω μορφές αγίων, είναι ασπρισμένα, ίσως δε κάτω από τα σοβεστώματα σώζονται κάποιες τοιχογραφίες, πράγμα που θα ήταν πραγματική ευτυχία για την έρευνα και της μελέτης της τέχνης της Κρήτης στο 15ο αιώνα. Οι τοιχογραφίες είναι χρονολογημένες στα 1427 και την κτητορική επιγραφή στη μορφή, που και σήμερα σώζεται, δημοσίευσε ο Γκερόλας, οι τοιχογραφίες δε παρουσιάστηκαν παλιότερα κατά τρόπο ανακριβή και χωρίς να αποδοθεί σ' αυτές η σημασία, που τους ανήκει, πράγμα, που με κάνει να ξαναγυρίσω στην εκκλησία και να την παρουσιάσω κάπως ακριβέστερα.

Στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας, όπως είπαμε

Εκ. 2. Οι Συλλειτουργούντες και ο Αρνός

του Νησιού, αλλά και την τελευταία φάση της τέχνης των Παλαιολόγων και θα αποτελέσουν τους προδρόμους και τα πρότυπα των μεγάλων κρητικών αγιογράφων της Κρητικής Σχολής των μεταγενεστέρων γενεών με πρώτους τον Άγγελο και τους Ριτζους. Μνημεία, όπως οι Άγιοι Απόστολοι στο Σειρικάρι, ο Άγιος Ισιδώρος στο Κακοδίκι, και τα άλλα είκοσι σήμερα γνωστά, τα οποία παρουσίασα, εκτός δύο ή τρία, πρώτη φορά τα τελευταία χρόνια, είναι εκείνα τα μνημεία, που αποτελούν τα σημεία αναφοράς των μεταγενεστέρων κρητικών αγιογράφων, όταν γυρίζουν στα παλαιολόγια πρότυπα και η καλύτερη αφετηρία για τη μελέτη και κατάταξη του υλικού, γιατί και χρονολογημένα είναι και ξέρομε ακριβώς και την προέλευσή των.

Από τις τοιχογραφίες των Αγίων Αποστόλων ελάχιστα σώζονται τμήμα της Πλατυτέρας με τον Εμμανουήλ στην αψίδα και ο Μελισμός πιο κάτω μεταξύ δύο συλλειτουργούντων ιεραρχών, από τους οποίους σώζεται ο άγιος Βασίλειος. Στην ανατολική άκρη του νοτίου τοίχου οι άγιοι Σπυρίδωνας και Ελευθέριος, λίγο μακρύτερα ο Αρχάγγελος Μιχαήλ και προς το μέσο του

σώζεται το κάτω μέρος της Πλατυτέρας. Η Παναγία εικονιζόταν σε προτομή και σε δέηση μετωπική, φορούσε κόκκινο μαφόριο, που τύλιγε το σώμα της από δεξιά προς τα αριστερά και σχημάτιζε βαθιές γεωμετρικές πτυχές λοξές και κάθετες κατά τον τύπο, των κρητικών εικόνων, αν και εικονογραφικά ακολουθούσε ασφαλώς τον τύπο, που δημιούργησαν ή χρησιμοποίησαν οι κρητικοί αγιογράφοι από το 1300 τουλάχιστον κι ύστερα και γνωρίζομε από πλήθος παραδείγματα σε κρητικές εκκλησίες. Μπροστά στο στήθος της εικονίζεται ο Εμμανουήλ μετωπικός επίσης, χωρίς όμως μετάλλιο, ιερατικός, να ευλογεί με τα δύο χέρια, όπως ο μέγας Αρχιερέας, εικονογραφία, που ξέρομε από την τοιχογραφία της εκκλησίας στου βρειωμένου κοντά στους Μεσελέρους Ιεραπείρας (1401), όπου όμως εικονίζεται ο Χριστός σε μετάλλιο, και από την τοιχογραφία της εκκλησίας του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στη Μαλάδυρο, σύγχρονη περίπου με την τοιχογραφία των Αγίων Αποστόλων, όπου ο Χριστός εικονίζεται χωρίς μετάλλιο όπως εδώ. (εκ. 1).

Ο Χριστός εικονίζεται με παχουλό, σχεδόν

ορθογώνιο πρόσωπο, αυστηρός, ιερατικός, με ισχυρά τόξα φρυδιών, υψηλομέτωπος, με κοντά μαλλιά, καλοχτενισμένα προς τα πίσω, που στεφανώνουν το διογκωμένο κρανίο, αφήνοντας ψηλά στο μέτωπο το σκούρδον (μικρό τσουλούφι). Οι βόστρυχοι αποδίδονται με παχύ χρώμα και έχουν όγκο και τα περισσότερα φωτεινά τους μέρη τονίζονται με τόνους προς το λευκό. Μια βαθειά ρυτίδα κανονικό τόξο χωρίζει στα δύο το μέτωπο. Τα μάτια είναι μικρά σχετικά και κοντά στη ρίζα της μύτης. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά είναι περισσότερο χαρακτηριστικά αγένειου, ώριμου άνδρα παρά παιδιού, αποτελούν ένδειξη της ωριμότητας και της σοφίας του Λόγου του Θεού και κατάγονται από την περισσότερο εκφραστική και με τάσεις ρεαλιστικές παλαιότερη κρητική εικονογραφική παράδοση του 14ου αιώνα του Παγωμένου π.χ. Ελαφρά θλιμμένο ύφος, ήρεμη σοβαρότητα και μετριασμένη αυστηρότητα έρχονται να συμπληρώσουν το ήθος και το χαρακτήρα του Χριστού αυτού.

Ο Χριστός φορεί χιτώνα και ιμάτιο του ίδιου χρώματος από κτρινόχρυση ώχρα με βαθιές κόκκινες μουντές πιυχές γεωμετρικής αντιλήψεως, κόβεται και ο χιτώνας κομείται με κόκκινο σήμα στο δεξιόν ώμο. Πλούσιες χρυσοκονδυλιές δίνουν λάμψη στα ρούχα. Τα μανίκια του χιτώνα είναι πλατύτατα, ενώ το ιμάτιο καλύπτει τον αριστερόν ώμο, τη χείρα και μέρος του κορμού με τη μια άκρη του, ενώ η άλλη περνά κάτω από τη δεξιά μασχάλη και δένεται σαν ζώνη στη μέση. Το πλάσιμο των γυνών μερών γίνεται με καθαρά ζωγραφικούς τρόπους και μεγάλη τεχνική σοφία, που κάνουν το πρόσωπο, το λαιμό και τα χέρια χιμώδη και με μεγάλη τρυφερότητα. Πράσινης σκιάς πλέθουν με τη βοήθεια της σταρόχρωμης ώχρας, που θερμαίνεται με ρόδινους τόνους, τα γυνιά μέρη. Τα χείλη, τα πτερύγια της μύτης και η απόληξη της φαιδρώνονται με κινάβαρι σε διάφορους τόνους, τεχνική που προέρχεται από την τεχνική της εικόνας. Τα φώτα είναι λιγοστά και συνίστανται σε παχιάς, κοντές γραμμές μια ή δύο μαζί κάτω από τα μάτια και στα χέρια, γιατί εκείνες του μετώπου και του προσώπου και του λαιμού έχουν ορήσει. Ο τρόπος, με τον οποίο έχει αποδοθεί το πρόσωπο τους Χριστού και τα χέρια, δείχνει ότι ο αγιογράφος γνωρίζει τοιχογραφίες της Κρήτης του 14ου αιώνα, από τις οποίες επηρεάζεται. Η τεχνική αυτή και τα ωραία χρώματα, που χρησιμοποιούνται ιμπρεσιονιστικά, πλάθουν με τρυφερότητα και λεπτότητα τα γυνιά μέρη, μαλακώνουν τις μεταβάσεις και βοηθούν στο να συνδεθούν οργανικά τα μέλη. Το ίδιο δουλεμένος είναι και ο Αμνός, κάτω από την Πλατυτέρα.

Ο Αμνός εικονίζεται μεταξύ δύο συλλειτουργούντων ιεραρχών, οι οποίοι είχαν ιστορηθεί σφαλώς από τα γόνата και πάνω, όσο μπορούμε να συμπεράνουμε από ό,τι σώζεται (εικ. 1 και 2). Πάνω σε κατασκευή αρχιτεκτονικής μορφής, τετράγωνη και κόκκινη, που μοιάζει με σαρκοφάγο, με ένα παράθυρο στα πλάγια δεξιά, είναι τοποθετημένη, στο χείλος της κατασκευής, μεγάλη ελλειψοειδής λεκάνη με υψηλό πόδι και ασημένια, μέσα στην οποία είναι ξαπλωμένος ο Χριστός - Αμνός γυμνός, που ευλογεί με το αριστερό χέρι χωρίς να μας κοιτάζει και πάνω από αυτόν σαν δεσμός υπάρχει ο αστερίσκος. Η χειρονομία σφαλώς, όπως και του Χριστού Εμμανουήλ στην παράσταση της Πλατυτέρας, δεν είναι άσχετη με το περιεχόμενο της ευχής της Προθέσεως, της οποίας την αρχή διαβάζουμε και στα ειλητήρια και των δύο ιεραρχών, του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου και Βασιλείου: "Ο Θεός, ο Θεός ημών, ο τον ουράνιον άρτον, την τροφήν του παντός κόσμου, τον Κύριον ημών Ιησουν Χριστόν εξαποστείλας, Σωτήρα και Αυτρωτήν και Ευεργέτην

ευλογούντα και αγιάζοντα ημας", αλλά και απόψεις των εκκλησιαστικών ρητόρων του Καβάλα π.χ., ο οποίος ερμηνεύοντας το γιατί ο ιερέας κατά την Επύκληση της Αναφοράς καλεί τον Πατέρα να αγιάσει τα Τίμια Δώρα και όχι τον Υιόν, παρατηρεί: "Αλλά πίνος χάριν ου τόν Υιόν επί τό αγιάσει τά δώρα ο ιερεύς καλεί ιερέα όντα και αγιάζοντα, καθάπερ ειρηται, αλλά τον Πατέρα; Ινα μάθης ότι το αγιάζειν ο Σωτήρ ουχ ως άνθρωπος έχει, αλλ' ως Θεός, και διά την δύναμιν την θείαν, ήν κοινήν κέκτηται μετά του Πατρός".* Εδώ λοιπόν ο Χριστός εικονίστηκε, όπως και στην παράσταση της Πλατυτέρας ως θυόμενος και θύων και σαν προσφέρων και προσφερόμενος και η εικονογραφία του και ο τρόπος που ευλογεί κατάγεται πάντοτε από αντιλήψεις γύρω από τη Θεία Ευχαριστία και ιδιαίτερα την Προσκομιδή και την Αναφορά. Την δέ ιερουργίαν του Παναγίου Σώματος Αυτου τε και Αίματος δηλον ως αυτός ιερούργησε, και ιερουργων ημιν παρέδωκεν" παρατηρεί ο Συμεών Θεσσαλονίκης την ίδια περίπου εποχή, που εκτελέστηκε η τοιχογραφία της Κρήτης". Δίπλα στη φυάλη, όπου κείται ο Χριστός - Αμνός, είναι τοποθετημένος ο κάλυκας με υψηλότατο πόδι και τη λαβίδα. Η Αγία Τράπεζα είναι έτσι σχεδιασμένη, όπως η Θάνη στις παραστάσεις της Γεννήσεως και ο Τάφος. Μάλιστα η επάνω επιφάνειά της αποδίδεται έτσι, ώστε να θυμίζει ανοικτή σαρκοφάγο, όπως στον Ενταφιασμό του Χριστού, πράγμα φυσικό, αφού ήδη από πολύ παλιά η αγία Τράπεζα ταυτίζεται από τους εκκλησιαστικούς ρήτορες και ερμηνευτές της Λειτουργίας με τη Θάνη και τον Τάφο: "Και ότι το μέν βημα τά Αγία των Αγίων τυποί τά υπεράνω των ουρανων, και τόν ουρανόν, η ιερά σε τράπεζα του Θεού τόν θρόνου, και την ανάστασιν Χριστού, και τό αεθάσιον μνημα...", μας λέγει πάλι ο Συμεών Θεσσαλονίκης, ερμηνεύοντας τη Θεία Λειτουργία". Από τα παλαιοχριστιανικά δε χρόνια στο χώρο του Αιγαίου σφαλώς αναπτύχθηκε μια εικονογραφία, π.χ. ξέρομε από παραστάσεις που κοσμούν αγίες Τράπεζες και προέρχονται από το χώρο του

Εικ. 3. Ο άγιος Βασίλειος στην αψίδα (αποσπ.)

Αγίου, η οποία εικονογραφία αποτελεί προεκίνηση όχι μόνο του μαρτυρικού θανάτου του Χριστού, αλλά και της Θείας Ευχαριστίας και ασφαλώς δεν πρέπει να είναι άσχετη και με την παράσταση του Αμνού, που βλέπουμε στους Αγίους Αποστόλους, αλλά και σε άλλες πολλές εκκλησίες της Κρήτης και εκτός της Κρήτης. Στις αγίες αυτές Τράπεζες εικονίζονται η Θυσία του Αβραάμ, ο Δανιήλ στο λάκκο των Λεόντων, ο κύκλος του Ιωάν, ο Δαυίδ, και όλα αποτελούν προεκκινήσεις του θανάτου και της Αναστάσεως του Χριστού και μερικά, όπως η Θυσία του Αβραάμ και ο Δανιήλ π.χ. ή οι Τρεις Παιδες στην κάμνο θα γίνουν κανόνες και στη διακόσμηση του αγίου θήματος. Στην παράσταση του Αμνού στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων δίδεται έμφαση στην Αγία Τράπεζα - Τάφο και γιατί έχει σχεδιαστεί σαν ανοικτή σαρκοφάγος, και γιατί τα ιερά σκύλη έχουν τοποθετηθεί στα χεῖλη της, και γιατί λείπει η ενδυτή (το πολύτιμο κάλυμμα της Αγίας Τράπεζας), το οποίο δεν λείπει από

κλειστά τα μάτια και σκεπασμένος με το ποτηροκάλυμμα στη φυάλη ή τον κάλυκα. Εδώ όμως ο Χριστός είναι εντελώς γυμνός και με ανοικτά τα μάτια και ασφαλώς, αν ο σαρκοφάγος δὲν ἔδενε σφικτά τα χέρια θα εὐλογοῦσε και με τα δύο χέρια, εικονογραφία που ξέρομε αποκλειστικά από την Κρήτη, εγώ τουλάχιστον, από μνημεία των μέσων περίπου του 14ου, από την επίδραση των οποίων προέρχεται η ανάμνηση της ρεαλιστικής παράδοσης, μακεδονικής ασφαλώς προέλευσης, και κάποιες αναμνήσεις της ογκηρής τεχνολογίας, όπως τουλάχιστον την ξέρομε από την τοιχογραφία του Αμνού π.χ. στην αψίδα της εκκλησίας του Αγίου Κωνσταντίνου, στο ομώνυμο μετόχι του Μεραμπέλλου, τοιχογραφία αδημοσίευτη, για την οποία έχω ήδη έτοιμη εργασία και στην οποία τοιχογραφία βρίσκομε την εικονογραφία του κυλίνδρου της αψίδος των Αγίων Αποστόλων για πρώτη φορά, άσχετα αν ο έντονα εξπρεσιονιστικός χαρακτήρας των μορφών στην εκκλησία του

Εκ 4. Μέτωπο αγίας Τράπεζας: Σταυρός και κρυπτογραφημένες επιγραφές.

καμιά παράσταση του θέματος, όσο ξέρω.

Δεν είναι όμως μόνο αυτά που δίδουν εδώ μια από τις λαμπρότερες παραστάσεις της Προσκομιδής, αλλά και του Αμνού, αλλά και ένα πλήθος άλλες λεπτομέρειες, που αισθητοποιούν τη συγκεκριμένη λειτουργική πράξη, αλλά και δείχνουν ότι ο αγιογράφος είναι ένας από τους σημαντικότερους της Κρήτης αυτή την εποχή και ενήμερος στις ιδέες, που κυκλοφορούν στην Κρήτη σε μια εποχή εντόνων δογματικών αγώνων με τους λατίνους και τους λατινόφωνους, που από τις τελευταίες δεκαετίες του 14ου αιώνα καταφεύγουν ομαδικά στην Κρήτη. Ο Χριστός βέβαια επαναλαμβάνει σε γενικές γραμμές εικονογραφικά και τεχνολογικά τον Εμμανουήλ στις παραστάσεις της Πλατυτέρας. Εδώ όμως δεν έχει το ήθος του ωριμού άνδρα και του σοφού, αλλά όλη την αθωότητα και την άκρα ταπείνωση του Λόγου του Θεού, που προσφέρθηκε θυσία στον Πατέρα για τη σωτηρία του ανθρώπου. Είναι εντελώς γυμνός, εικονογραφία που ξέρομε από παραστάσεις του θέματος ήδη από τα μέσα του 14ου αι. στην Κρήτη είναι όμως σπάνια, γιατί συνήθως ο Χριστός εικονίζεται νεκρός με

Μεραμπέλλου διαφοροποιεί την εντύπωση, πράγμα λογικό, αφού ο ζωγράφος του 14ου αι. όπως και άλλοι της εποχής, ερμηνεύει το θέμα σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής του, που είναι διαφορετικές από εκείνες του εκατό χρόνια περίπου μεταγενέστερου αγιογράφου των Αγίων Αποστόλων στο Σειράρι. Ο αγιογράφος όμως της εκκλησίας, για την οποία μιλώ, των Αγίων Αποστόλων δηλαδή, όχι μόνο συνδέεται με την παλιότερη εικονογραφική παράδοση, αλλά και αισθητικές αντιλήψεις, που προέρχονται από τον 14ο αι. και από κρητικά μνημεία, όπως δείχνει και ο τρόπος που αποδίδεται η κοιλιακή χώρα του Αμνού, όπου οι μύες φουσκώνουν και πάλλονται και είναι σχεδιασμένοι και πλάσσιμοι, όπως αποδίδονται στη Σταύρωση, στο Θρήνο και στην Άκρα Ταπείνωση. Ετσι ο Αμνός συνδέεται με αυτά τα θέματα, όπου η απόδοση αυτή τους κοιλιακής χώρας ερμηνεύτηκε σαν προσπάθεια των αγιογράφων να αποδώσουν τον πτωματικό τυμπανισμό του νεκρού ήδη σώματος του Χριστού και σαν μια προσπάθεια για ρεαλιστική απόδοση.

Αυτή η λεπτομέρεια στην τοιχογραφία της εκκλησίας των

Αγίων Αποστόλων, αλλά και η κάπως διαφορετικά αποδομένη στην εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου, που ανέφερα σαν παράδειγμα παραπάνω, επιβεβαιώνει καλύτερα από κάθε άλλο τη σχέση που συνδέει τον Αμνό με τη Σταύρωση, τον Επιτάφιο Θρήνο, την Άκρα Ταπείνωση και το ότι ο Λειτουργός Αμνός είναι η πηγή έμπνευσης του Επιταφίου Θρήνου, όπως έδειξε η παλαιότερη έρευνα², αλλά και από πού προέρχεται η εικονογραφία του Αμνού στην εκκλησία της Μεταμόρφωσης στο Πυργί Ευβοίας³, που είναι μια παραλλαγή του θέματος, όπως ξέρομε από την Κρήτη το θέμα και δημιουργήθηκε κάτω από την επίδραση της Άκρας Ταπείνωσης και ιδέες, για τις οποίες έχω κάποιες νύξεις παραπάνω, και όχι, κατά την γνώμη μου, κάτω από δυτικές επιδράσεις⁴.

Από τους δύο συλλειτουργούντες αγίους Ιεράρχες δεξιά και αριστερά του Αμνού, ο δεξιός μας ήταν σφαλώς ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, του οποίου αυτή η θέση είναι τυπική για τις εκκλησίες της Κρήτης με σπάνιες εξαιρέσεις⁵. Από τον Άγιο ελάχιστα σώζονται, μόνο τα με νύκτο και δύναμη δάκτυλα της αριστερής χείρας, καλυμμένης με το ανασκητικόν φελόνιο, λευκό και κοσμημένο με σταυρούς μαύρους μέσα σε αγκύλια ή γαμέδια, και το ωμοφόριο με μαύρους σταυρούς και παράλληλες ταινίες υφαντές. Κρατεί ανοικτό ειλητάριο, όπου, όπως συμπεραίνουμε από τα λίγα γράμματα που σώθηκαν, ήταν γραμμένη η ευχή της Προθέσεως. Ανέναντί του σώζεται καλύτερα ο άγιος Βασίλειος, παρά τις καταστροφές από καψίματα κεριών και μια κατά μήκος ρωγμή του σουβιά. Ο άγιος σε κλίση τριών τετάρτων προς τον Αμνό φορεί επίσης λευκό πολυσταύριο φελόνιο και ωμοφόριο με μεγάλους σταυρούς. Οι σταυροί του φελονίου και του ωμοφορίου είναι σκουροκόκκινοι από χονδροκόκκινο ή βάλλο, όπως έλεγαν οι παλιοί αγιογράφοι και μαύροι αντίσταχα. Ο τρόπος, που ανοίγει το φελόνιο, όπως υφάνεται η χείρα του αγίου, που κρατεί το ειλητάριο, αφήνει να φαίνεται η εσωτερική του όψη και έχομε την εντύπωση ότι το χρώμα έχει περάσει

Εικ. 6. Αγ. Σπυρίδωνας (λεπτό).

το λεπτό, λινό, καλοσχεδιασμένο ύφασμα, όπως δείχνει ο τόνος του χρώματος των σταυρών, που έχουν αποδοθεί με όμπρα ψημμένη ασφαλώς οι εξωτερικοί και χονδροκόκκινο οι εσωτερικοί, πράγμα που αποτελεί υποχώρηση στο ρεαλισμό και ένδειξη πιθανώς ότι ο αγιογράφος ήξερε να εργάζεται κατά δύο τρόπους, το βυζαντινό και το ιταλικό, ένδειξη που έχομε και από την σωστή προοπτική απόδοση και το σαφή χρώμα των σκευών και της Αγίας Τράπεζας, πράγμα φυσικό για τους αγιογράφους της Κρήτης αυτή την εποχή⁶. (εικ. 2 και 3)

Ο Άγιος κρατεί με την υψωμένη δεξιά, από την οποία προβάλλει μόνο μέρος της παλάμης και τα ωραία, με μεγάλη ακρίβεια και λεπτότητα σχεδιασμένα δάκτυλα, όπου εξαιρούνται οι αρθρώσεις, τεχνική που θεωρήθηκε επινόηση του Ανδρέα Ριτζού, αν και είναι πολύ παλιά στην Κρήτη, κάτω από το φελόνιο το ανοικτό ειλητάριο, όπου διαβάζεται η αρχή της ευχής επίσης της Προθέσεως, γραμμένη με ωραία καλλιγραφικά, κεφαλαία γράμματα και ορθογραφημένη. Η παρουσία της ίδιας ευχής στα ειλητάρια και των δύο Αγίων, μοναδική περίπτωση, όπως ξέρω, δείχνει ότι ο αγιογράφος εκόνισε τους αγίους να συλλειτουργούν πραγματικά και σε συγκεκριμένη στιγμή, δηλαδή στη στιγμή της Προθέσεως, δίνοντας έτσι ενότητα τόπου και χρόνου στην εικονιζόμενη σκηνή, άλλη μια μοναδικότητα του αγιογράφου μας. Ο άγιος Βασίλειος εικονίζεται με τα χαρακτηριστικά, που δίδει σ' αυτόν η εικονογραφική παράδοση της Ορθόδοξης, το ευγενικό δηλαδή και αριστοκρατικό πρόσωπο με τα γεμάτα ευγένεια και υψηλό ήθος χαρακτηριστικά, το οποίο πρόσωπο απολήγει στη μεγάλη και συμπαγή, μαύρη γενειάδα, σχετικά μακριά, η οποία αρχίζει να ψαράνει, όπως δείχνουν οι λγες λευκές και αραιές, με μεγάλη σοφία καλλιτεχνική ριγμένες πινελλιές, κάτω από το πηγούνι, τα ωραία, παχειά, καλοσχεδιασμένα χείλη, το μικρό στόμα, η αρμονική ίσια και λεπτή μύτη, τα μεγάλα, ωραία και σχεδόν γαλήνια

Εικ. 5. Άγιοι Σπυρίδωνας και Ελευθέριος συζόμενο τμήμα.

Εικ. 7. Αγ. Ελευθέριος (λεπτ.)

μάτια, γιατί μια κάποια έκπληξη και ιερό δέος μπροστά στο συντελούμενο θαύμα τα διαστέλλει, τα οποία μάτια γράφονται με μεγάλη προσοχή και ακρίβεια στις λεπτομέρειές των, όπως εξάλλου γράφονται και οι άλλες λεπτομέρειες του προσώπου. Όπως τα μάτια διαστέλλονται ελαφρά κάνουν τους μυς των φρυδιών να υψώνονται σε μαλακά τόξα και στην προς τα επάνω κίνησή των ωθούν τους μυς του μετώπου και ανάμεσα στα φρύδια και φουσκώνουν, σχηματίζοντας οι πρώτοι ήρεμα κυματιστά αυλάκια δύο ρυτίδων. Τα μετωπικά οστά είναι διογκωμένα, τα καλύπτει όμως η ωραία μαύρη κόμη, χωρισμένη με χωρίστρα δεξιά, η οποία κόμη στέφει τον κεφαλή. Ένα τσουλούφι υπόλευκο υπολογισμένο πέφτει πάνω στο μέτωπο και κρύβει με επιμέλεια την αρχόμενη καράφλα και τα διογκωμένα μετωπικά οστά. Εικοσι επτά χρόνια παλιότερα ένας άλλος αγιογράφος της Κρήτης, που εργάζεται στα 1401/2 στην εκκλησία της Παναγίας του Βρισημένου, κοντά στους Μεσολέους Ιεράπετρας, θα δώσει ένα απόλυτα όμοιο πορταίτο του Αγίου, δυστυχώς πιο κατεστραμμένο από αυτό των Αγίων Αποστόλων στο Σειρικάρη. Το υψηλό ήθος του Αγίου και στα δύο παραδείγματα εξαρτάται από την επιμέλεια και την τεχνική σοφία, με την οποία είναι δουλεμένα από τους αγιογράφους των δύο εκκλησιών της Κρήτης, που ανήκουν παρά τις διαφορές των στην ίδια καλλιτεχνική παράδοση.

Η μορφή του Αγίου Βασιλείου αποδίδεται με καθαρότητα, ζωγραφική ακρίβεια και μεγάλη τεχνική πείρα, όλη δε η πνευματικότητά της εξαρτάται από τη σχεδίαση και το ρόλο, που παίζει το φως και η σκιά πάνω στο σεβάσμιο πρόσωπο. Επάνω στο σκουρόχρωμο προπλάσμα ο αγιογράφος απλώνει χρώα ανακατεμένη πιθανότατα με σιέννα ωμή και όμπρα ωμή, στην οποία οφείλονται οι στακτοπράσινοι τόνοι και τα καστανά, αφήνοντας ο αγιογράφος ακάλυπτα τα περισσότερο σκιαζόμενα μέρη του προσώπου και γλυκαίνοντας τις

ενώσεις της σάρκας με τον προπλάσμα με μεγάλη ευαισθησία και λεπτότητα, ώστε περνώντας από το ένα τμήμα του προσώπου στο άλλο να αγγίζουμε, λέγαμε, την οργανικότητά των. Αφού πλάθει με αυτόν τον τρόπο το πρόσωπο, γράφει τα ανοίγματα, φρύδια, κάτω γραμμή των βλεφάρων, ρώθινες, τη σκιά της μύτης, το κάτω χέλος, τα επάνω βλέφαρα και άλλες λεπτομέρειες, που δεν σώζονται, χρησιμοποιώντας πιθανότατα σιέννες ψημένες και όμπρες ψημένες επίσης, άλλοτε δυναμώνοντας, άλλοτε ελαφρύνοντας και ημερώνοντας τους κόκκινους τόνους. Έτσι οι διαβαθμίσεις είναι μαλακές, οι γλυκασμοί γίνονται τρυφεροί, θα λέγαμε, και όλα δουλεμένα με μεγάλη ακρίβεια και τεχνική επιδεξιότητα και πείρα. Ελάχιστα τέλος πολύ κοντά και παχειά λευκά φώτα, ανά τρία στους κροτάφους, δύο στις άκρες, κοντά στη μύτη, των φρυδιών, κάτω από τα μάτια και στον αριστερό ρώθινα και μια πολύ μακριά και λεπτή συνεχής γραμμή στην αριστερή ακμή της μύτης μοιάζουν με φευγαλέες αντανάκλασεις στο πρόσωπο του Αγίου του λιγοστού φωτός της εκκλησίας ή των κεριών, που ανάβουν στην Πρόθεση την ιερή αυτή ώρα του όρθρου. Ο φωτισμός του προσώπου έτσι είναι διάχυτος και μυστηριακός και δίδει βαθιά πνευματικότητα στην άγια μορφή, κάνοντας το πορταίτο αυτό στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων και της Παναγίας του Βρισημένου μοναδικό και από τα ωραιότερα του Αγίου στην τέχνη της Κρήτης και όχι μόνο της Κρήτης.

Όπως για όλες τις τοιχογραφίες της ομάδας των δεκαεπτά γνωστών σε μένα μνημείων, που ακολουθούν τις ίδιες τάσεις της κρητικής ζωγραφικής του 15ου αιώνα, έτσι και για τον Άγιο Βασίλειο της εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων και τους άλλους Αγίους, που σώθηκαν στην εκκλησία, έχουμε να επισημάνουμε τη σφικτά οργανωμένη σύνθεση, τις κλειστές έντονα κλασσικές μορφές, γεμάτες ευρυμία, το σταθερό σχέδιο, τη γεωμετρικά οργανωμένη και με αυστηρότητα σχεδιασμένη τυπολογία και την απουσία σχεδόν, αν εξαιρέσουμε τα μάτια και το ελαφρά συσπασμένο, σχεδόν αδιόρατο, στόμα, συναισθηματικής φόρτισης, τόσο συχνής στα παλιότερα παλαιολόγια έργα και της Κρήτης. Όμως η μορφή δεν είναι ψυχρή, άψυχη και άπνοη, ακαδημαϊκό αντήγαρο καλού προτύπου, αλλά πάλλεται από ζωή και ιερό δέος. Το ωραίο σκοτεινόχρωμο πρόσωπο αποκόπτεται με ακρίβεια από μια συνεχή και μεγάλης ακρίβειας και σταθερή γραμμή μπροστά στο φωτεινόχρωμο από χρυσού ή χρυσόφωτο στέφανο και στα λευκά ιερατικά ρούχα. Ο φωτιστός είναι διακοσμημένος στην περιφέρειά του με μια σειρά μαργαριτάρια, πολύ συνηθισμένο αυτή την εποχή, αλλά και παλιότερα στην Κρήτη. Από τη γραμμή που αποκόπτεται τη μορφή και την ποιότητά της εξαρτάται το σφικτό και καθαρό σχέδιο, η ζωγραφική σαφήνεια και η τεχνική πείρα και όλα μαζί συντελούν, ώστε η μορφή να έχει 'καταπληκτική ενόργειαν ζωής και εκφοράς', όπως έχει παρατηρηθεί για την ανάλογη τεχνική μιας εικόνας του Ιωάννη του Θεολόγου στη Φανερωμένη Ζακύνθου, που καταστράφηκε στους σεισμούς του 1953, αλλά και η υψηλή πνευματικότητα του αγίου Βασιλείου. Για τον Άγιο Βασίλειο και τις άλλες μορφές Αγίων στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων και στις άλλες εκκλησίες της ομάδας, που ακολουθούν παράλληλες τάσεις και τεχνοτροπία, εξαιτίας των παραπάνω ισχύουν απόλυτα οι παρατηρήσεις του H. WOLFFLIN, που αναφέρονται βέβαια στην τέχνη την κλασσική της Αναγέννησης και όχι στη Βυζαντινή '...έχουν δει', παρατηρεί οι ζωγράφοι, 'όλα τα πράγματα ακολουθώντας τις γραμμές, ενώ συγχρόνως αυτές οι μορφές είναι με τους όγκους των δοσμένων με ζωγραφικό ύφος. Το να βλέπει κάποιος με αυτό τον τρόπο σημαίνει, κατά συνέπεια, ότι ζητεί το

νόημα και την ομορφιά των πραγμάτων μέσα από τα περιγράμματά των, (ακόμη και οι μορφές οι εσωτερικές έχουν τα περιγράμματά των), έτσι ώστε το βλέμμα να οδηγείται προς τα σύνορα των αντικειμένων και να προκαλείται να τα κατανοεί με τα όριά των. Τα πάντα έχουν σχεδιαστεί γραμμή προς γραμμή με τρόπο ομαλό και ευδιάκριτο. Κάθε γραμμή φαίνεται να έχει συνείδηση της ομορφιάς της, αλλ' ακόμη και τους γεγονότος ότι οφείλει να εναρμονίζεται με τις συνοδούς της. Όλες οι μορφές εναρμονίζονται επίσης με τη μεγαλύτερη ακρίβεια στη γενική κίνηση μιας πλαστικά αποδομένης μορφής. Για το μάτι, που έχει την τάση να ενώνει, χύνονται όλες μαζί και δημιουργούν μια μεγαλόπρεπη εντύπωση.³⁴ Αυτό ακριβώς είναι εκείνο, το οποίο δίδει στον άγιο Βασίλειο, αλλά και στις άλλες μορφές αγίων της εκκλησίας, την μεγαλοπρέπεια και την ιεροπρέπεια και το υψηλό ήθος. Χαρακτηριστός είναι ο τρόπος της διαμορφώσεως της αριστερής παρειάς του Αγίου, όπως και στους αγίους Σπυρίδωνα και Ελευθέριο, με ένα δηλαδή ελλειψοειδή δίσκο, λεπτομέρεια και τρόπο σχεδιάσεως των παρειών των ηλικιωμένων Αγίων, τον οποίο συναντούμε και σε κρητικές εικόνες και σε άλλες τοιχογραφίες της Κρήτης και θεωρήθηκε από την παλιότερη έρευνα ότι τον δανείστηκαν οι κρητικοί αγιογράφοι του 16ου αιώνα, όπως π.χ. ο Δαμασκηνός από έργα Μακεδονικής Σχολής³⁵, ενώ τον έφεραν μαζί με πάρα πολλά άλλα από τον τόπο των και τον εισήγαγαν στα έργα των ακολουθώντας τις παραδόσεις του Νησιού των. (εικ. 2 και 3)

Στο μέτωπο της αρχικής Αγίας Τράπεζας της εκκλησίας, που κατέχει ολόκληρο το πλάτος του κυλίνδρου της αψίδας και σε ύψος 80 εκ. εικονίζεται μεγάλος διπλός Σταυρός σχεδιασμένος με χονδροκόκκανο από τη βάση του οποίου ξεφυτρώνει διπλός όρθιος, κλάδος σχηματοποιημένος, ελισσόμενος, ομοιόχρωμος. Δεξιά και αριστερά βλέπουμε κρυπτογραφημένες επιγραφές οι οποίες διαβάζονται αρχίζοντας από τα άκρα και από επάνω προς τα κάτω. Οι επιγραφές στην

Εικ. 8. Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ όπως σώζεται σήμερα.

Εικ. 9. Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ. (Λεπτό)

εκκλησία μας, αν και είναι συχνή η παρουσία των στην Κρήτη και έξω από αυτήν³⁶, είναι οι εξής *Ελένη Εκ (Θεού) Εύρημα Εδόθη (Χριστιανοίς Χάριν) - Ιησούς Χριστός Νικά - Τούτο το (Εύλον) Δάμονες Θρίπτουσιν - Φως Χριστού Φαίνει Πάσι* (εικ. 4)

Στο νότιο τοίχο και στο ανατολικό του άκρο σώζονται σχετικά καλά οι ολόσωμοι άγιοι Σπυρίδωνας και Ελευθέριος. (εικ. 5,6.)

Μόνο του πρώτου σώζεται η επιγραφή, η οποία τον ονοματίζει. Και οι δύο είναι ομοιόμορφα ντυμένοι με λευκά φελόνια, σπηχάρια και ωμοφόρια, επιτραχήλια και επιγονάτια. Μακρές ταινίες μαύρες υφαντές στα πλάγια, που φτάνουν ως το κάτω κρόσπεδο κοσμοούν τα σπηχάρια. Ο αγιογράφος όμως καταβάλλει κάθε προσπάθεια να αποφύγει την ομοιομορφία και την επανάληψη. Το φελόνιο του αγίου Σπυρίδωνα κοσμείται με σταυρούς καφεκόκκινους από χονδροκόκκανο ή σιέννα, μέσα σε αγκάλια ή γαβάδια και του αγίου Ελευθερίου μόνο με σταυρούς. Το ωμοφόριο του αγίου Σπυρίδωνα αναδιπλώνεται επάνω στο αριστερό χέρι, που κρατεί το κλειστό Ευαγγέλιο μπροστά στο στήθος όρθιο, έχει μαύρους μεγάλους σταυρούς και ομοιόχρωμες ταινίες, του Ελευθερίου δε πέφτει κάθετο, έχει κόκκινους σταυρούς και ομοιόχρωμες ταινίες, ενώ η παρυφή έχει χρυσοκέντημα, που καλύπτει ολόκληρο το πλάτος του υφάσματος, και κρατεί το Ευαγγέλιο με καλυμμένη την αριστερή χείρα με το φελόνιο και μακριά από το σώμα. Όπως αναστηκάνεται το φελόνιο ανοίγει κάτω σε μισό πολύγωνο και φαίνεται η εσωτερική του όψη, ανοικτού ρόδινου - καφέ χρώματος. Το πολύγωνο έχει δοθεί στη σωστή προοπτική του, δείγμα όπως είπα, ότι ο αγιογράφος πρέπει να ξέρει να ζωγραφίζει με δύο τρόπους, ιταλικά και βυζαντινά. Ο άγιος Ελευθέριος ευλογεί με το χέρι προς τα μέσα, που είναι εικονογραφικό στοιχείο αρχαϊκό, ενώ ο Σπυρίδωνας με το χέρι κάθετο και μπροστά στο στήθος, όπως στις κρητικές

Εκ. 10. Άγιος Ευθύμιος. (3)

εικόνες. Ένα πλήθος μικρολεπτομέρειες διαφοροποιούν εικονογραφικά τους δύο Αγίους, όπως η μετωπική στάση του ενός και η πλάγια προς το μέρος του άλλου στάση του δευτέρου, τα κοσμήματα στα χρυσοκέντητα επιτραχήλια, επιγονάτια, επιμανίκια και στα χρυσοδεμένα Ευαγγέλια, πιο παχύ του Ελευθερίου, πιο λεπτό και μικρό του Σπυρίδωνα και με το πάχος των σελίδων και των δύο πορφυρού χρώματος. Όλες αυτές οι μικρολεπτομέρειες δείχνουν όχι μόνο λεπτό γούστο για το κόσμημα, αλλά κυρίως διαφοροποιούν στο έπακρο τις δύο όμοιες ουσιαστικά μορφές και έτσι αποφεύγεται η μηχανική επανάληψη άλλων διακοσμήσεων λαϊκότερου χαρακτήρα. Όλα είναι σχεδιασμένα με μεγάλη ακρίβεια, καθαρές, αυστηρές γραμμές και με ελεύθερη ρεαλιστική διάθεση. Οι παρυφές των ωμοφοριών και οι γραμμές, που δηλώνουν τις ενδιάμεσες πτυχές και τα τσακίσματα του υφάσματος από το τέντωμα του ωμοφορίου, καθώς και το εξωτερικό περίγραμμα των φελονίων, είναι περασμένες με αραιή κοκκινωπή όχρα, όχρα πολιτική, για να αποφεύγεται η σύγχυση με τις διπλανές επιφάνειες και να εξαιρείται το περίγραμμα των μορφών.

Οι Άγιοι έχουν τα προσωπογραφικά χαρακτηριστικά, τα οποία προσέδωσε σ' αυτούς η παράδοση της ορθόδοξης εκκλησίας και εικονογραφίας, όπως δε στην ομάδα των συγγενικών μνημείων έχουν καταστραφεί οι άνισοι της χαμηλότερης σειράς, οι δύο αυτοί Άγιοι είναι μοναδικοί για την ώρα στην κρητική ζωγραφική και όχι μόνο σ' αυτή. Ο προσωπογραφικός χαρακτήρας του Αγίου Σπυρίδωνα (εκ. 6), χαρακτηρίζεται από το ωραίο λεπτό πρόσωπο με το χαμηλό μέτωπο, που το καλύπτει ο χαρακτηριστικός πλεκτός κωνικός σκούφος, όπου τα διπλώματα δίνονται με παχιές πτυχές ρεαλιστικές, τα μικρά κοντά στη ρίζα της μύτης μάτια, τα ελαφρά καμπύλα φρύδια, τη δυνατή μύτη, την καλοκενισμένη λευκή κόμη και γενειάδα, που πέφτει σε τέσσερεις βοστρύχους επιμελημένους, που ελίσσονται,

πιο ταραγμένους δεξιά, στην κυματιστή προς τα κάτω ροή των, που δείχνει κάποιες μικροκινήσεις του προσώπου. Ο Άγιος μας κοιτάζει κατόματα και δαγκώνει με αυστηρότητα το κάτω χείλος. Αυστηρή μετωπικότητα και συμμετρική δομή με τονισμένο τον κάθετο άξονα από την ίδια μύτη χαρακτηρίζουν την ευγενικότατη καλοκάγαθη μορφή του Αγίου, η οποία αποπνέει ιερατικότητα και είναι από τις περισσότερο αριστοκρατικές και ακαδημαϊκές παραστάσεις του. Όλα τα χαρακτηριστικά του, συμβάλλουν στην απόδοση της σεβασίας και υπερχρόνιας μορφής του Αγίου.

Και η μορφή του Αγίου Σπυρίδωνα αποδίδεται με την ίδια καθαρότητα, ζωγραφική ακρίβεια και τεχνική πείρα, με την οποία απόδοθηκε ο άγιος Βασίλειος και υπόλοιποι Άγιοι της εκκλησίας. Οι κάποιες διαφορές που παρατηρούνται οφείλονται στο ότι η πρασινωπή, ωμή όμπρα πιθανώς του προπλασμού είναι ανοικτότερη και τα σαρκώματα πιο αραιά και διαφανή, ώστε οι προσοφθαλμίες σκιές να είναι πιο διακριτικές. Επειδή ακόμη ο ζωγράφος απλώνει αραιό κόκκινο ανάμειξη πιθανώς χονδοκόκκινου και κιννάβαρης, σ' ολόκληρη την επιφάνεια του προσώπου και του λαιμού, πυρροδισμό δηλ. ή γάνωμα κατά την ορολογία των παλαιών αγιογράφων, το πρόσωπο έχει μεγαλύτερη διαφάνεια και υαλώδη στιλπνότητα, είναι πιο ρόδινο και γι' αυτό έχουμε την εντύπωση ότι διαφέρει, αλλά και σ' αυτό οφείλεται η μοναδικότητα και η έξοχη ποιότητά του. Τα φώτα επίσης διαφέρουν σε σχέση με τον Άγιο Βασίλειο ιδίως κάτω από τα μάτια, που ακολουθούν σχήμα αμβλείας γωνίας. Οι περιφερειακές σκιές, ιδιαίτερα στο λαιμό, είναι βαθύτερες, δοσμένες από βαθύτερους τόνους καστανού, ενώ οι μεταβάσεις από τη σκιά στο φως γίνονται με τη βοήθεια των σκιών των πρασίνων, που δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο προπλασμός, που γλυκαίνει από αραιό σάρκωμα και τα γάνωματα του κόκκινου πυρροδισμού. Με αυτή την τεχνική και ο προπλασμός με τη σειρά του γίνεται διάφανος και σβήνει μαλακά και τρυφερά, ώστε οι μεταβάσεις να γίνονται γλυκές και τρυφερές και οργανικά δοσμένες.

Η ίδια τεχνική χρησιμοποιείται και για την απόδοση του προσώπου και του λαιμού του αγίου Ελευθερίου (εκ. 7), εδώ όμως τονίζονται τα πράσινα και το γάνωμα, πράγμα που δίνει διαφορετική εντύπωση και τονίζεται η σάρκα και γίνεται πιο απτή και ζωντανή και έτσι εξαιρείται το νέο πρόσωπο σε αντίθεση προς το ηλιοψημένο ελαφρά και εξαυλωμένο πρόσωπο του γέροντα αγίου Σπυρίδωνα. Τα καστανόμαυρα επίσης μαλλιά και γένια που φλογίζονται κατά τόπους από τα κόκκινα των κερών και ο τονισμός των λεπτομερειών και των μυών του προσώπου συντελούν στην πιο σφαιρική, γήινη και αδρή απόδοση της μορφής του νέου ανθρώπου. Καλοσχεδιασμένα μεγάλα μάτια, με έντονο βλέμμα καρφωμένο μακριά, φωτίζουν το πρόσωπο, ισχυρά τόξα των φρυδιών, παχιά χείλη, που καίουν από την κιννάβαρη. Δυνατό σαγόνι συντελούν στην απόδοση μια ισχυρά προσωπικότητας και συμπληρώνουν τα γνωρίσματα μιας έντονα χαρακτηρισμένης μορφής, κάνοντας το εξαιρετικό αυτό πορτρέτο μοναδικό στην κρητική αγιογραφία και όχι μόνο σ' αυτή. Η χαρακτηριστική στρογγυλή τέλος κουρά στην κορυφή της κεφαλής (τονσούρα) είναι γνωστή στην Κρήτη από το τέλος του 13ου αιώνα, χαρακτηρίζει σε αρκετά παραδείγματα τους αγίους Ελευθέριο και Λέοντα, επίσκοπο Κατάνης, αλλά και άλλους ιεράρχες και Αγίους, πρώτη δε φορά την ξέρουμε από την παράσταση του Αγίου Ελευθερίου στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου στη Μονή Σελίνου, έργο του Θεοδώρου Δανιήλ Βενέρη, των ετών 1280 - 1290 και την λίγο μεταγενέστερη τοιχογραφία της εκκλησίας της Αγίας Μαρίας στο

Ραβδόχο, έργο του ίδιου αγιογράφου λίγο υστερότερο, δυστυχώς σήμερα ασπρισμένο, που φαίνεται όμως κάτω από τον ασβέστη και παρουσιάζει πολλά από τα χαρακτηριστικά της τυπολογίας του αγίου Ελευθερίου στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων²⁰. Αν και η μορφή του αγίου Ελευθερίου ως προς τη δομή της ακολουθεί παλιότερα πρότυπα, αλλά και σύγχρονα του αγιογράφου της Κρήτης, όπως είναι οι Απόστολοι Λουκάς και Ματθαίος²¹, λιγότερο Ιωάννης²² στη σειρά των εικόνων της Μονής Χελανδαρίου του Αγίου Όρους, ένας προφήτης από την Παντάνασσα του Μυστρά²³, δομή που ξαναβρίσκουμε με πολλές συγγενείες και στην τεχνική στην εικόνα του Αποστ. Παύλου, έργο του Ευφρόνου, στη Μονή Διονυσίου²⁴, και Βαρβολομαίου, έργου του Μιχαήλ Δαμασκηνού στο Βυζαντινό Μουσείο²⁵, δεν παύει να είναι η τοιχογραφία της Κρήτης μοναδική για την ώρα και μια παράσταση εξαιρετικής ποιότητας. Ο πιο κοντινός και συγγενικός Άγιος με τον άγιο Σπυρίδωνα είναι ο άγιος Αντώνιος στην εκκλησία του Αρχ. Μιχαήλ στη Μαλάθουρο Κισάμου, πολλές δε γεροντικές μορφές στην εκκλησία του Αγίου Ισιδώρου στο Κακοδικί Σελίνου μπορούν να είναι πρότυπα του αγιογράφου του Σειρικαριού²⁶, σπάνια όμως θα βρούμε ανάλογες παραστάσεις του Αγίου στις κρητικές εικόνες, όσο τουλάχιστον ξέρω²⁷. Με παραδόσεις του 14ου αιώνα συνδέει τους δύο Αγίους τους Σειρικαριού η τεχνική απόδοση των χειρών, που πλάθονται με σκεπτικότητα προπλασμοί και ελάχιστα φώτα, πολύ κοντά, τεχνική που θα βρούμε και στην Κρήτη²⁸, αλλά και στο Μυστρά, ιδιαίτερα στην Περιβλεπτο²⁹ και θα φέρει στις ακραίες της συνέπειες ο Θεοφάνης ο Έλληνας, που εργάζεται στη Ρωσία από το τελευταίο τέταρτο του 14ου αιώνα και στις αρχές του 15ου³⁰.

Οι δύο αυτοί Άγιοι της εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων είναι από τα υψηλότερα δείγματα της κρητικής αγιογραφίας για τη μοναδική τέχνη και ποιότητα των, αποτελούν μαζί με μερικούς ακόμη αγίους σε άλλες εκκλησίες του Νησιού τα παλαιολόγια πρότυπα, στα οποία θα αναφέρονται συνεχώς οι μεταγενέστεροι αγιογράφοι της Κρητικής Σχολής και μόνο με έργα του Αγγέλου μπορούν να συγκριθούν, ο οποίος Άγγελος μπορεί να είναι ένας σύγχρονος ή λίγο μεταγενέστερος αγιογράφος από τον ζωγράφο μας.

...

Ένας τρίτος Ιεράρχης πρέπει να είχε εικονιστεί μετά τον άγιο Ελευθέριο, όπως δείχνουν ίχνη από το φελόνιό του, και λίγο μακρότερα σώζεται μια από τις εξοχότερες παραστάσεις του Αρχαγγέλου Μιχαήλ - φύλακα σχετικά καλά. (εκ. 8 και 9) Ο Αρχάγγελος ακολουθεί βέβαια τον εικονογραφικό τύπο του πολεμιστή αγίου, κοινότατο τύπο στην Κρήτη από πλήθος παραδειγμάτων μετά το 1300. Ο Αρχάγγελος με μεγάλες φτερούγες ανοκτές και μακριά από το σώμα, αποδομένες με πλούσια χρυσογραφία και καστανές, όχι κολλητές στο σώμα, όπως σε μερικές εικόνες³¹, εκονίζετο μετωπικός, κρατεί υψωμένο το μεγάλο ξίφος σχεδόν κάθετα και ψηλότερα από τα άλλα γνωστά παραδείγματα, ενώ στο αριστερό χέρι κρατεί λοξά τη θήκη του ξίφους, λεπτομέρεια τυπική σε τοιχογραφίες της ίδιας εποχής και εικόνες³². Στεκόταν πιθανότατα σε προσοχή σε μαξιλάρι, όπως ξέρομε από πολλά παραδείγματα, ενώ τα γόνατα διαστέλλονται, και φορεί δερμάτινο θώρακα με παραλληλόγραμμες φολίδες και πλούσια χρυσογραφία, ο οποίος απολήγει σε πτερόγνια, που εδώ μιμούνται πραγματικά φτερά, αντίθετα με άλλα παραδείγματα, όχι όμως άγνωστα στην κρητική αγιογραφία. Μεταλλικά ελάσματα ενισχύουν το θώρακα γύρω από το λαιμό, στα πλευρά και στο αυτί στο στήθος και στη μέση, που μια φορά ακόμη βλέπουμε στην Κρήτη, στην τοιχογραφία με

το ίδιο θέμα στην εκκλησία του Αρχαγγέλου στη Μαλάθουρο Κισάμου, λίγο παλαιότερη, εκκλησία για την οποία έχω ήδη έτοιμη εργασία. Στις άλλες περιπτώσεις τα ελάσματα του στήθους είναι αρχιτεκτονικής αντίληψης και μοιάζουν με παράθυρα δοσμένα προοπτικά³³. Τα ελάσματα είναι διακοσμημένα με ρόμβους και φυτικό κόσμημα ένθετο από ασπρισμένο σίμα ασφαλώς. Κάτω από το θώρακα ο Αρχάγγελος φορεί κοντό χιτώνα μέχρι το μέσο των μηρών με χρυσή παρυφή και τα πόδια σκεπάζουν λευκές, υφαντές, πολυκέντητες δρομίδες. Πάνω από τον θώρακα και στην πλάτη είναι ριγμένος κόκκινος μακρύς μανδύας, του οποίου η μια άκρη πέφτει μπροστά και κρατιέται με το αριστερό χέρι, το οποίο όμως μένει γυμνό, αντίθετα με τα άλλα παραδείγματα, όπου ολόκληρο καλύπτεται από τον μανδύα. Η λεπτομέρεια αυτή δείχνει ότι ο αγιογράφος ακολουθεί ένα παλιότερο παράδειγμα του 14ου αιώνα κρητικό, όπου εκονίζεται μ' αυτό τον τρόπο ο Αρχάγγελος³⁴, αν και στο παράδειγμα του 14ου ο Άγγελος κρατεί ανοκτό ευλητήριο και όχι τη θήκη του ξίφους του. Το ωραίο στιβαρό, αντρίκιο σώμα, με το βαρύ τετράγωνο κορμό, πάνω στο οποίο σπρώζεται η μικρή σχετικά κεφαλή με τον υψηλό λαιμό, προβάλλεται στον κόκκινο απλωμένο μανδύα και εξαίρεται, ώστε όχι μόνο να εντοπίζεται η προσοχή του πιστού και να επικεντρώνεται στο ωραίο δυνατό αντρίκιο σώμα και στα στολίσια και τις άλλες λεπτομέρειες της στρατιωτικής εξάρτυσης και της αμφίσεως τους Αγγέλους, αλλά παράλληλα παίρνει και ρόλο στο να ξεπεραστεί η επίπεδη σύνθεση και να δοθεί η μορφή ελαφρά ανάγλυφη. Η στιβαρή αυτή μορφή του Αρχαγγέλου, μοναδικής ομορφιάς και ποιότητας, διαφέρει και σε άλλα πολλά από ανάλογες παραστάσεις, όπου η μορφή εκονίζεται περισσότερο ευθραστή και λεπτή. Εδώ ο αγιογράφος δίνει έμφαση στη σωματικότητα και τον όγκο της μορφής εμφανής υποχώρηση σε μια ρεαλιστικότερη απόδοσή της.

Η ωραία κεφαλή με την πλούσια κυματιστή κόμη, που ρέει ήρεμα προς τα κάτω, με μόνη επιφύλαξη για τη

Εικ. 11. Άγιος Ευγένιος (λεπτ.) και η κτητορική επιγραφή, όπως συνήθιζε να

Εκ. 12. Άγιος Παντελεήμονας (τμήμα).

ροή δεξιά, όπου είναι ελαφρά παραγμένοι οι βόστρυχοι, που ανακινούνται και αφήνουν μερικούς μικρότερους και χρυσοκίτρινους να λαμπυρίζουν στο φως, ταραχή που προέρχεται ασφαλώς από την ελαφρή κίνηση της κεφαλής προς τα αριστερά και πίσω, για να στρέψει το βλέμμα του ο Αρχάγγελος μακριά και λίγο ψηλότερα από την κεφαλή του πιστού, τον οποίο δεν κοιτάζει κατόματα, στηρίζεται στον υψηλό και δυνατό λαιμό, ελαφρά ασύμμετρα σχεδιασμένο, όπως και σε άλλα παραδείγματα σε εικόνες και τοιχογραφίες. Η κεφαλή αυτή είναι έντονα κλασική στη σύλληψη και τη δομή της και πολλά χρόνια τώρα νοιώθω την επιθυμία να μπω στον πειρασμό να συγκρίνω τη δομή της με τη δομή της κεφαλής του Απόλλωνα του λεγόμενου του Κάσσελ, αντίγραφο του Απόλλωνα Παρνόπου του Φειδία, όπως πιστεύεται⁴. Από ένα αρχαίο έργο αναμφίβολα κατάγεται η αδρή κορμοστασιά, που βλασταίνει από τη στενή βάση των ποδιών και υψώνεται με αθλητική αδρόσυνη, όπως και η ωραία κεφαλή, που παρά την κάποια σκληρότητά της σήμερα εξ αιτίας των αλλοιώσεων της επιφάνειάς της και των καταστροφών του χρόνου και παρά την κάποια δυσθυμία, αλλά και των διαφοροποιήσεων της ενδυματολογίας, δεν παύει να είναι μια από τις κλασικότερες δημιουργίες της βυζαντινής τέχνης και να μιλεί μια γλώσσα βαθύτατα θρησκευτική και υψηλής γαλήνιας πνευματικότητας, όπως τα αρχαία της πρότυπα. Η τεχνική απόδοση της μορφής, παρά την κάποια δυσθυμία του προσώπου, γίνεται με άκρα επιμέλεια και τεχνική επιδεξιότητα μοναδική, ώστε να αποδίδεται η αγγελικότητα, αλλά και να μη χάνεται τίποτα από τη δώρα αθλητική αδρόσυνη του στρατιωτικού αγίου. Πάνω στον πράσινο προπλάσμα από όμπρα ωμή ίσως απλώνεται στα σκιαζόμενα μέρη του προσώπου, του λαιμού και των χεριών ένα κεραμιδί χρώμα, σιέννα ασφαλώς ψημένη, αρκετά σκούρα στις περιφερειακές σκιές, χρώμα, που έχει υποστεί σήμερα τις

σημαντικότερες αλλοιώσεις και γι' αυτό η μορφή έχει χάσει πάρα πολλά από την ομορφιά της, αφήνοντας ακάλυπτο το πράσινο του προπλάσματος στις στρουγγυλότητες του των γυμνών μερών, στα σημεία ένωσης της σιάς και του φωτός. Στα σημεία αυτά διαπιστώνονται και οι μεγαλύτερες σκληρότητες, γιατί έχουν χαθεί οι γλυκασμοί. Πάνω στα φωτιζόμενα μέρη απλώνεται λεμονί άχρα, άχρα βενέτικη κατά την τεχνική ορολογία, που θερμαίνεται με πυρροδισμό ή γάνωμα. Τα κοκκινάδια είναι πιο έντονα στις παρειές, όπου θα ήταν ασφαλώς απλωμένα κυκλικά σε μορφή στρουγγυλών δίσκων, σήμερα όμως αρκετά σβησμένα. Λευκές μακρύτερες γραμμές διπλού πάχους κατά την παλαιολόγια παράδοση δίδουν τα φώτα ακολουθώντας τις καμπύλες του προσώπου, κάτω από τα μάτια, στα φρύδια και στο λαιμό, και φωτίζουν το πρόσωπο. Η τεχνική αυτή των εικόνων είναι γνωστή και από κρητικές τοιχογραφίες του 14ου αιώνα⁵, από όπου τις παίρνει ασφαλώς ο αγιογράφος μας. Χαρακτηριστική είναι επίσης η σκιά της μύτης, που κατεβαίνει ίσια μέχρι το κάτω χέλος και ορίζεται από μια φωτεινότερη γραμμή και που είναι ίδια, αν και σήμερα είναι αρκετά σβησμένη και αυτό διαφοροποιεί τη σκιά, με εκείνη των έργων του Ανδρέα Ριτζου, ο οποίος θεωρήθηκε ότι την εισήγαγε πρώτος και του όρους του οποίου θεωρείται τυπικό γνώρισμα⁶.

Με την τεχνική σοφία, με την οποία ο αγιογράφος αποδίδει και τη μορφή του Αρχαγγέλου, οι μεταβάσεις από το ένα επίπεδο του προσώπου και των γυμνών μερών και από τον ένα όγκο στον άλλο, παρά τις παραπάνω παρατηρήσεις για τη διατήρησή του, αποδίδονται έτσι, ώστε να διαγράφονται οι λεπτομέρειες καθαρά, με αβρότητα και τρυφερά και οι μεταβάσεις να είναι οργανικές και σοφές. Οι ίδιες παρατηρήσεις ισχύουν και για τις δύο ακόμη σωζόμενες μορφές αγενέων αγίων, αυτού του νοτίου τοίχου, οι οποίοι πρέπει να είναι ο Ευγένιος, όπως δείχνουν τα ελάχιστα που σώζονται από την επιγραφή, η οποία τον ονοματίζει και στο βόρειο τοίχο, ο άγιος Παντελεήμονας.

Ο άγιος Ευγένιος (εκ. 10 και 11) με λεπτή και ψηλή κορμοστασιά, καλοστημένος σαν κορμός οράβωτου κίονα, φορεί μπλε, ποδέρη χιτώνα στενό, κάτω από τον οποίο ελάχιστα διακρίνεται η εναλλαγή του στάσιμου δεξιού ποδιού και του προτεταμένου ελαφρά άνετου αριστερού. Ο χιτώνας με πλούσιες χρυσογραφίες, πορφυρή σήμερα, μαργαριτοποικιλία όμως και με χρυσοκέντηματα αρχικά, βαρεία περίκλειση στο λαιμό και πλατύ επίσης με μαργαριτάρια και πλούσιες χρυσογραφίες διακοσμημένο, χρυσοκέντητο μαργέλλιο, πέφτει βαρύς και ατσαλάκωτος σχεδόν προς τα κάτω. Λευκές, ευκίνητες και μακριές γραμμές εξαίρουν τις ακμές των πτυχών, που δημιουργούνται εξαιτίας της θέσης και κίνησης των ποδιών και είναι γεωμετρικής αντιλήψης, τυπική τεχνική στην τέχνη της Κρήτης, τόσο στις τοιχογραφίες των πρώτων τριάντα χρόνων του 15ου αιώνα, όσο και στις εικόνες⁷. Στη μέση ο χιτώνας δένεται με κορδόνι περασμένο εσωτερικά. Πάνω στο χιτώνα είναι ρηγμένος πορφυρός μανδύας, που κλείνει στο στέρνο με διακοσμητική πόρπη και στολίζεται με χρυσή παρυφή με κεντήματα στην αρχή, σήμερα όμως εξιτλητά, και πλούσιες χρυσογραφίες. Ο Άγιος είναι νέος άνδρας με κοντή, φροντισμένη κόμη, που φτάνει ως τη βάση του κρανίου, κοντό γέναιο και λεπτά, μάλλον ασηνικά χαρακτηριστικά, εικονίζεται αυστηρά μετωπικός και κρατεί το στουρά του μορτυριού στη δεξιά, ενώ η αριστερή παλάμη, που προβάλλει κάτω από το μανδύα, κάνει τη γνωστή αποτροπαική ή απαγόρευσης χειρονομία. Ο Άγιος είναι δουλεμένος σαν εικόνα στον τοίχο. Όπως ο μανδύας κλείνει στο στέρνο και τεντώνει σχηματίζει δέσμες παραλλήλων πτυχών, σχεδιασμένων με χάρακα και

διαταγμένων σε γωνία.

Απέναντι, στο βόρειο τοίχο, εικονίζεται όμοια σχεδόν με τον Ευγένιο ο άγιος Παντελεήμονας (εικ. 12). Μικρές διαφοροποιήσεις στις λεπτομέρειες ξεχωρίζουν τους δύο Αγίους, ώστε να μην είναι ο ένας δούλικα και μηχανική επανάληψη του άλλου, όπως παρατήρησα και για τους αγίους Σπυρίδωνα και Ελευθέριο. Ο άγιος Παντελεήμονας φοράει πλατύτατο χιτώνα, μπλε επίσης, και διακοσμημένο με χρυσοκέντητη περίκλειση, κυκλική στο λαιμό και πλατύ χρυσοκέντητο, με ρομβοειδή μαύρα κοσμήματα, πλατύ μαργέλλιο στο κράσπεδο, όχι όμως και με μαργαριτάρια στολισμένο. Δύο κάθεται, σχετικά πλατείς και χρυσές με φυτικό, σβησμένο στα πολλά, σήμερα κόσμημα συμπληρώνουν τα στολίσια του χιτώνα, ο οποίος γι' αυτό πέφτει βερός και ατσάλκωτος προς τα κάτω, χωρίς να αφήνει να διακρίνονται οι όγκοι του σώματος. Πάνω στο χιτώνα φέρει αρχαίο ιμάτιο κόκκινο, που κλείνει από τα δεξιά προς τα αριστερά με βαθιές γεωμετρικές πτυχές του τύπου των εικόνων της Παναγίας, που είναι όμως γνωστότερες και από τοιχογραφίες της εποχής και παλιότερες, και σχηματίζει πλούσια αποπτύγματα, όπως κρέμεται σήμερα όμως κατεστραμμένα πολύ, ώστε να μη μπορούμε να χαρούμε τη χάρη των. Εικονίζεται ο άγιος Παντελεήμονας ελαφρά στραμμένος προς τα αριστερά κίνηση, που υπογορεύεται από την κίνηση της αριστερής χείρας, που κρατεί το παραλληλόγραμμο κομμάτι με τα φάρμακα λίγο μακριά από το σώμα και όχι μπροστά στο στήθος, όπως είναι πιο συνηθισμένο, η κεφαλή του όμως στρέφεται ελαφρά προς τα δεξιά και γυρίζει στη μετωπική σχεδόν θέση. Απ' αυτή την κίνηση εξαρτάται η ασύμμετρη σχεδίαση του προσώπου (εικ. 12), αντίθετα με την αυστηρή μετωπικότητα και συμμετρία, που σχεδιάζεται το πρόσωπο του Αγίου Ευγενίου (εικ. 11). Στη δεξιά χείρα ο Άγιος Παντελεήμονας κρατεί τη λαβίδα, σσημένα πιθανώς, όρθια μπροστά στο στήθος. Το νεανικό πρόσωπο, του οποίου η δομή προσδιορίζεται από την ολίσια μακριά και δυνατή μάτη, που αποτελεί και τον κάθετο άξονά του, τα καλοσχεδιασμένα χείλη, τα μικρά κοντά στη ρίζα της μάτης μάτια, τυπική λεπτομέρεια για νεανικά πρόσωπα σε μια σειρά κρητικών μνημείων της ίδιας εποχής, η σχεδιασμένη με διαβήτη πλούσια και όχι περίτεχνη κόμη, που στέφει την κεφαλή, ο υψηλός πανέμορφος λαιμός, όλα τρυφερά πλασμένα, αποδίδουν το ωραίο, νερό, γεμάτο χυμό πρόσωπο του νέου Αγίου. Είναι ατύχημα ότι αυτό το πανέμορφο πορτραίτο είναι από τις περισσότερο κατεστραμμένες μορφές, που σώζονται στην εκκλησία. Η ωραία αυτή κεφαλή του Αγίου θυμίζει τυπολογικά και τεχνολογικά την κεφαλή του Αγίου Φανουρίου στην εικόνα του Αγγέλου από τη Μονή Οδηγητριάς Καινουρίου, σήμερα στη Συλλογή της Αρχιεπισκοπής Κρήτης, αν και η ελαφρά κλίση της κεφαλής του αγίου Φανουρίου στα δεξιά και το ότι ο Άγιος εικονίζεται πιο λεπτεπίλεπτος και ευθραυστός σε σύγκριση με την αδρή και αντρίκια μορφή του αγίου Παντελεήμονα διαφοροποιεί την εντύπωση. Μια τοιχογραφία ασφαλώς, όπως αυτή των Αγίων Αποστόλων θα ήταν το πρότυπο του ζωγράφου Αγγέλου, όταν ζωγράφιζε τον άγιο Φανούριο.

...

Οι τοιχογραφίες της εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων εκτελέστηκαν στα 1427 σύμφωνα με τη σωζόμενη κτητορική επιγραφή και σήμερα (εικ. 10 και 11, άνω), όπως την είδε πριν πολλά χρόνια ο Γκερόλας, και έγιναν από ένα έξοχο αγιογράφο από τους καλύτερους ζωγράφους της Κρήτης την εποχή αυτή, τον οποίο κάλεσαν δύο ευσεβείς οικογένειες, για να ιστορήσει την εκκλησία του χωριού των, και ο οποίος είναι δυστυχώς ανώνυμος. Από τα ονόματα, των δύο πιθανότατα

οικογενειών, σώζεται μόνο του Νικηφόρου Πετύχη, ενώ το όνομα της πρώτης έχει χαθεί για πάντα και μόνο η μνεία της "... συμβίου και των τέκνων" υπάρχει. Ο αγιογράφος της εκκλησίας του Σερικαρίου είναι πρώτα πρώτα ζωγράφος εικόνων και αντιπροσωπεύει μαζί με τους αγιογράφους πάνω από δέκα επτά εκκλησιών της Κρήτης αυτής της εποχής (Παναγία στου Βριωμένου 1401/2, Άγιος Γεώργιος στο Καβούσι, Παναγία η Μεσοχωρίτισσα στις Μάλλες 1431/2 στην Ιεράπετρα, Χριστός στους Παντέλους, λίγο πριν το 1401, Άγιοι Απόστολοι στους Ανδρομύλους Σητείας 1415, Άγιος Γεώργιος στη Φουρνή Μεραμπέλλου, Παναγία στα Καπιτανιά Μονοφατίου 1401/2, Άγιος Φανούριος στο Βαλαμμένο Καινουρίου, ανάμεσα στα 1400 και 1431, Παναγία στο Σκλαβεροχώρι, Άγιος Ισίδωρος στο Κακοδίκι Σελίνου 1420/1, Ευαγγελισμός στα Ζυμβραγού Κισάμου, Μιχαήλ Αρχάγγελος στη Μαλάβυρο, Άγ. Απόστολοι στο Σερικάρη 1427 και άλλες πέντε ακόμη γνωστές σε μενα, εκκλησίες, που πρώτη φορά τις περισσότερες έκαμα γνωστές, πριν μερικά χρόνια), την καλύτερη μορφή της κλασικής, ακαδημαϊκής και αριστοκρατικής τέχνης της Κρήτης, αλλά και της τελευταίας περιόδου της τέχνης των Παλαιολόγων. Η τέχνη αυτή είναι ο πρόδρομος της τέχνης των ζωγράφων εικόνων των μεγάλων κρητικών ζωγράφων, όπως ο Άγγελος και ο Ανδρέας Ριτζος, με την οποία τέχνη σημείωσα παραπάνω μόνο μερικές από περισσότερες συγγένειες, και της Κρητικής Σχολής. Είναι πραγματική συμφορά το ότι μόνο ελάχιστα σώθηκαν στην εκκλησία του Σερικαρίου, όμως ως ευχαριστούμε το Θεό και την τύχη, που έφτασαν και αυτά μέχρι σήμερα, μαρτυρές μιας υψηλότερης τέχνης, που κυκλοφορούσε αυτή την εποχή στην Κρήτη και αντιπροσώπευε την κρητική καλλιτεχνική παράδοση, και του περάσματος ενός από τους εξοχότερους κρητικούς ζωγράφους, που άφησε την μαρτυρία της υψηλής καλλιτεχνικής του παιδείας, της τεχνικής του και καλλιτεχνικής του ευαισθησίας στο ναό των Αγίων Αποστόλων στο Σερικάρη.

Δεν θα συζητήσω το θέμα της καταγωγής του ζωγράφου και την προέλευση της τέχνης του, αν δηλ. είναι κρητικός, όπως είναι πολύ πιθανό, ή έρχεται απ' έξω και κυρίως από την Κωνσταντινούπολη, όπως έγινε μόδα σήμερα να υποστηρίζεται για όλα τα πρώτα μνημεία της Κρήτης, αφού δεν υπάρχει αυτή τη στιγμή τουλάχιστον κανένα συγκεκριμένο στοιχείο και αναμφισβήτητο, που να μας δίνει το δακτύλιο να μιλούμε για κάτι τέτοιο, όταν ούτε ένα μνημείο ανάλογο με τα παραπάνω, που σημείωσα, δεν ξέρουμε έξω από την Κρήτη και οι εικονογραφικοί και τεχνολογικοί συσχετισμοί με μνημεία, κυρίως εικόνες, άγνωστης προέλευσης ή αμφίβολης και χρονολογίας, που αποδίδουμε σ' αυτό ή εκείνο το εκτός Κρήτης κέντρο, δεν βοηθούν αρκετά σήμερα και στο επίπεδο των γνώσεών μας στο να πειστούν και να αποδώσουμε αυτά τα μνημεία της Κρήτης σε ξενόφερτους ζωγράφους.

Εκείνο όμως, το οποίο έχω να πω στους συμπατριώτες μου, είναι, ότι είναι μεγάλη συμφορά για τον τόπο να χάνονται αυτά τα μνημεία και ότι αντί μόνο να κτιζόμε μεγαλόπρεπους ναούς και να κάνουμε άλλα σημαντικά έργα στα χωριά μας, που ασφαλώς χρειάζονται, ίσως όμως χρησιμοποιήσουν λίγα σεβάσμιον πια γέροντες ή θα χαρούν τα καλοκαίρια οι τουρίστες, ένα ποσό των χρημάτων μας και λίγο από το ενδιαφέρον μας ως φυλάξουμε και για την πνευματική και καλλιτεχνική κληρονομιά μας και ως προστατεύουμε τα μνημεία μας. Γιατί, αν χαθεί η καλλιτεχνική και πνευματική μας κληρονομιά, που με ευλάβεια μας κληροδότησαν οι προηγούμενες γενιές των αγίων πατέρων μας, και οι αλόφωτοι θεοί και η ομορφιά, που φύλαξε στα σπλάχνα της η άγια γη μας και κάθε τόσο ανασύρει το αέλιτρο

άλλοτε, το τρακτέρ τώρα του καλλιερητή ή η σκαπάνη του αρχαιολόγου, τι θα κληροδοτήσουμε στα παιδιά μας περισσότερο από τους κατόμαυρους σωρούς των πλαστικών σάκκων, γεμάτων απορρίματα, και των πλαστικών κουτιών και μπουκαλιών, θάμα της υψηλής τεχνολογίας μας, που βρωμίζουν τη γη μας;

Παλιό Φάληρο, Χειμώνας 1988

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Με τα μνημεία της περιόδου ασχολούμαι γενικά στην εργασία μου : " Βυζαντινή τέχνη στα πρώτα τριάντα χρόνια του 15ου αιώνα ". Η εργασία υπό δημοσίευση στα Πεπραγμένα του ΣΥ Διεθνούς Κρητ. Συνεδρίου.
2. Σ.Ν.Μαδεράκης, Βυζαντινά μνημεία του Νομού Χανίων : Ο Άγιος Ισίδωρος στο Κακοδικί Σελίνου, στην ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ, Περ.Δ' τ. Γ, σ. 85-109 και πιν. 36-48.
3. G. GEROLA, MONUMENTI VENETI NELL' ISOLA DI CRETA, τ. IV (VENEZIA 1932), σ. 412, αριθμ. επιγρ. 3.
4. Κ.Λασιθιώτικης, Εκκλησίες της Δυτ. Κρήτης, στα ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, τ. ΚΑ' (1989) σ.192-193, εκ.30-31 και σχ.8 και 8α, και τ. ΚΓ' (1971), σ. 149-150, εκ. 570.
5. Βλ. π.χ. Βυζαντ. και Μεταβυζ. Τέχνης, Κατάλογος Εκδόσεως για την ανακήρυξη της Αθήνας πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης (Αθήνα 1985), αρ.79, 98, 103, 115-117.
6. Τον τύπο αυτό της Πλατυτέρας, που καλύτερα σώθηκε στην Παναγία στου Βριαμένου στους Μεσαελέους Ιεράπετρας, θα χρησιμοποιήσει ο Θεοφάνης στην Τράπεζα της Μονής Σταυρονικήτα (Μ. Χατζηδόκη, Ο Κρητικός ζωγράφος Θεοφάνης (Εκδόση Ιερής Μονής Σταυρονικήτα - Άγιον Όρος 1986), εκ. 205), με τον ιδιαίτερο εικονογραφικό τύπο αυτό και δύο αρχαγγέλους σε μέταλλα, τύπο που ξέρομε σε πάνω από δεκαπέντε παραδείγματα από την Κρήτη. Εδώ όμως δεν σώθηκε ολόκληρη η παράσταση, όπως και η έξοχη παράσταση στη Μικρή Αρχάγγελη στη Μαλόθουρα. Βλ. και Κ.ΚΑΛΟΚΥΡΙΣ, THE BYZANTINE WALL PAINTINGS OF CRETE (NEW YORK 1973) εκ. BW 77. Βλ. τον ίδιο τύπο και σε εικόνα κρητική, που παριστάνει όμως τη Ζωδόχο Πηγή : Ν. Χατζηδόκη, Εικόνες της Κρητικής Σχολής (Κατάλογος Έκθεσης Μουσείου Μπενάκη, 1983), αρθ. 40Α. Ο τύπος βρίσκεται στην Κρήτη από τις αρχές του 14ου αι., αν όχι από το 13ο.
7. Η εκκλησία είναι αδημοσίευτη, όπως και ο μεγαλύτερος αριθμός των κρητικών εκκλησιών. Ήδη έχω υπό δημοσίευση μελέτη. Βλ. G. GEROLA, Τοπογραφικός Κατάλογος των τοιχογραφημένων εκκλησιών της Κρήτης (Ηράκλειο 1961), αρ. 752. Η κτητορική επιγραφή. MONUMENTI, τ. IV, σ. 581-582, αριθμ. 6.
8. Σύντομες πληροφορίες για την εκκλησία όχι πλήρεις : Κ. Λασιθιώτικης, ενθ.αν., τ. ΚΑ' σ. 225-227 και εκ. 94-96.
9. PATROLOGIA GRECA, τ. 150, στήλ. 437.
10. PATROLOGIA GRECA, τ. 155, στήλ. 189.
11. PATROLOGIA GRECA, ενθ.αν. στήλ. 292. Πρβλ. και κεφάλαιο 85 στην εξέλιξη της Θείας Λειτουργίας από το Συμεώνα Θεσσαλονίκης (στ. 253-304, το έργο αυτό).
12. Π.χ. στον Ταξιάρχη στην Καστοριά : Α. Ορλάνδου, Τα Βυζαντινά Μνημεία της Καστοριάς, στο Αρχαίου των Βυζαντ. Μνημείων της Ελλάδος, ΖΔ' (1938) εκ. 51, στην Εύβοια : Μετ. Εμμανουήλ-Γερούση, Οι τοιχογραφίες του Αγ. Νικολάου στον Πύργο Ευβοίας, Αρχαίων Ευβοϊκών Μελετών, τ. ΚΕΤ' (1984/85), εκ. 13, σ. 394 και κυρίως σ. 410-412, με πλούσια βιβλιογραφία στην Κρήτη, Κ.ΚΑΛΟΚΥΡΙΣ, ενθ. αν., BW 61 και 69. Βλ. και το έξοχο παράδειγμα του μελισσιού από την Κρήτη : Βυζαντ. και Μεταβ. Τέχνη, ενθ. αν., αριθμ. 49. Στα περισσότερα γνωστά παραδείγματα ο Χριστός είναι σκεπασμένος με τον οέρα ή το ποτηροκάλυμμα.
13. Fr. Gerke, La fin de l'art antique et les debuts de l'art chretien. (Paris 1973), σ. 136.
14. Π.χ. G. Benini, Saint Vital de Ravenna (Milano 1957), εκ. 12 και 13. P. Lazarides, Hosios Loukas (Ισθμός, εκδ. Απόλλων), σ. 24 και 45, πιν. εξωφ. και 29. Για τα κρητικά παραδείγματα : Κ. Καλοκύρης, Βυζαντινά τοιχογραφία της Κρήτης (Αθήνα 1957), σ.

95 και απαρίθμηση μερικών στη σημ.4 της ίδιας σελ.

15. Με το θέμα ασχολούμαι διεξοδικά στην εργασία μου : Η Αγία Τριάδα-Θρόνος της Χάριτος στην εκκλησία της Παναγίας των Ρουστικών (Παρατηρήσεις στα θέματα της Αγίας Τριάδας), εργασία υπό δημοσίευση στη ΘΕΟΛΟΓΙΑ.
16. Η εκκλησία εντελώς άγνωστη στη βιβλιογραφία. Ίσως πρόκειται για την εκκλησία αριθμ. 558 στο Τοπογρ. Κατάλογο, που δεν είδε ο Γκερόλα.
17. Βυζαντ. και Μεταβ. Τέχνη, ενθ. αν., αριθμ. 81, ιδ. 83, 86, 126, 245-247. Πρβλ. και αριθμ. 165, το σώμα του Χριστού στη Βάπτιση. Στα παραδείγματα αυτά ο Χριστός δεν είναι ολόγυμνος, όπως στα δύο κρητικά παραδείγματα, που ανέφερα, όπως συμβαίνει και με τις παραστάσεις του Αμνού συνήθως. Βλ. και Σταύρωση Αγίου Ισίδωρου στο Κακοδικί Στ. Μαδεράκης, πιν. 42β και 43α και παρατηρήσεις σ. 97-98. Επίσης το ολόγυμνο σώμα του Χριστού στην ίδια εκκλησία της Κρήτης, πιν. 41α-β.
18. Βυζαντ. και Μεταβ. Τέχνη, σ. 83, αρθ. 86.
19. Μ. Γ. Σωτηρίου, Εντοριασμός- Θρήνος, ΔΕΛΤΙΟΝ ΧΡΙΣΤ. ΑΡΧΑΙΟΛ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ, (Δ.Χ.Α.Ε.), περ. Δ', τ. Ζ' (1973) σ. 141 και στη σημ. 12 η μέχρι τότε βιβλιογραφία. Για τους κεντητούς Επιστάτους-Αμνούς και το θέμα : Βλ. Μονή Σταυρονικήτα, Ιστορία, Εικόνες, Χρυσόκεντήματα (Εθν. Τράπεζα της Ελλάδος, 1974), σ. 147 και Θρησουργία της Πάτμου (Εκδ. Αθηνών 1988), σ. 190, 192 (καμ. Μ.Σ.Θεοφάνης) και G.Millet, Recherches sur l'iconographie de l'Evangile (Paris 1916), σ. 499-500.
20. T. Veinans, Deux églises byzantines du debut du XIV siecle en Eubee, στα Cahiers Archeologiques, τ. 18 (1968), εκ. 3 και σ. 194-195.
21. Μια άλλη ερμηνεία του ίδιου θέματος : Πρόγραμμα και περιλήψεις ανακοινώσεων του Έκτου Συμποσίου Βυζαντ. και Μεταβυζ. Αρχαιολογίας και Τέχνης (Αθήνα 1986), σ. 29.
22. Π.χ. στο Χριστό στα Πλεμενιανά Σελίνου, όπου η θέση των έχει αντιστραφεί : Σ.Ν. Μαδεράκης, Μια εκκλησία στην επαρχία Σελίνου : Ο Χριστός στα Πλεμενιανά, Πεπραγμ. του Ε' Διεθ. Κρητ. Συνεδρίου (Ηράκλειο Κρήτης), τ. Β', πιν. ΞΔ' (εκ. 4α, 4) και σ. 260-261.
23. Για το θέμα : M. Chatzidakis, Les debuts de l'Ecole Cretoise et la question de l'Ecole dite "Italogrecque", Μνημόσυνο της Σοφίας Αντωνιάδη (Βενετία 1974), σ. 108-116 και του ίδιου, Εικόνες της Πάτμου (Αθήνα 1975), σ. 26.
24. Μ. Χατζηδόκη, Εικόνες της Πάτμου, σ.60, πρόχ. για τον Α. Ρίτζο στη σ. 59, όπου στις σημ. και η άλλη κυριότερη βιβλιογραφία, για να μη την απαριθμώ.
25. Βλ. σημ. 7 και 1 παραπάνω.
26. Σ. Ν. Μαδεράκης, Άγιος Ισίδωρος, πιν. 36-39 και 463-γ, 48 και του ίδιου, Προεικονίσεις της Θεοτόκου και της Ενορακώσεως του Λόγου στην εκκλησία του Αγίου Θεοδώρου στο Μερτέ Σελίνου, στο ΥΔΡ ΕΚ ΠΕΤΡΑΣ (Άγιος Νικόλαος Κρήτης 1978), τεύχ. Α' εκ. 2 και 3, ο φωτοστέφανος του Παντοκράτορα.
27. Α. Ευγυπόπουλος, Η Παλαιολογική παράδοση εις την μετά την Άλωση Ζωγραφικήν, στο Δ.Χ.Α.Ε. (σημ.19), περ. Δ', τ.Β', σ.88 και εκ. 35-37 και του ίδιου, Σχεδιασμοί Ιστορίας της Θρησκ. ζωγραφικής μετά την Άλωση (Αθήνα 1957), σ. 160-170 και 178-190 και πολλές φορές απορριπτόμενα.
28. H. Woffin, Principes fondamentaux de l'histoire de l'art (Paris 1966), σ. 25, 42-43.
29. Α. Ευγυπόπουλος, Σχεδιασμοί, 141. Πρβλ. και 48 και 64., Είναι γεγονός ότι όσα θεωρούνται πως δανείζονται οι κρητικοί αγιογράφοι από τη Μακεδονική λεγόμενη Ζωγραφική και οι δύο τεχνικές, που χρησιμοποιεί όχι μόνο ο Δαμασκηνός στην πρώτη και δεύτερη ομάδα των έργων του (Α. Ευγυπόπουλος, Σχεδιασμοί, σ. 139-141), χαρακτηρίζουν την τεχνική πολλών τοιχογραφιών της Κρήτης ύστερα από τα μέσα περίπου του 14ου αι. και κυρίως την ομάδα των εκκλησιών της Κρήτης στα πρώτα τριάντα πάνω κάτω χρόνια του 15ου αι. όπως είναι και οι Άγιοι Απόστολοι στο Σιρικόρι, και ότι από αμέσως κατεβίβαν τα δανείζονται και από ανάλογα μνημεία, από τον αποροδοκίστο αριθμό των μνημείων, που δεν σώθηκαν, ή αρκετά που δεν ξέρομε. Δεν είναι λοιπόν ανάγκη να ανατρέχουμε κάθε φορά σε τούτο ή εκείνο το μνημείο

το εκτός Κρήτης, για να εξηγήσουμε την εικονογραφία και την τεχνική της Κρητικής Σχολής ούτε να θεωρούμε ότι τα πάντα ήλθαν από την Κωνσταντινούπολη ή εκεί δημιουργήθηκε η Κρητική Σχολή. (Α. Ευγγυόπουλος, Σχεδιασμός, σ. 178-185 και σ. 85-90 και αποδοτικά σε άλλα μέρη), απόψεις πολύ της μόδας ακόμη, αλλά να τα αναζητήσουμε πρώτα πρώτα στα κρητικά μνημεία, τα οποία ξέρουμε και από που προέρχονται και είναι και χρονολογημένα το πιο πολλά. Ασφαλώς τόσο οι κρητικοί ζωγράφοι του 16ου-17ου αι., όσο και των δύο προηγούμενων αιώνων, επηρεάζονται από το ό,τι συμβαίνει στα μεγάλα πνευματικά και καλλιτεχνικά κέντρα, στην Κωνσταντινούπολη πρώτα και στη Θεσσαλονίκη ύστερα, και κάποιες, λίγες όμως, ζωγραφίες, θα ξεπερνούν στην Κρήτη, χωρίς να είναι, βέβαια, αν ήταν και ευπρόσδεκτοι από τις Βενετικές Αρχές. Οι ζωγράφοι της Κρήτης επηρεάζονται σαφώς από τα λαμπρότατα μνημεία της Μακεδονίας και θα χρησιμοποιήσουν στο Άγιο Όρος πολλά εικονογραφικά στοιχεία και τεχνολογικά δάνεια από αυτά τα μνημεία, όμως το να τα αποδίδουμε όλα σ' αυτές τις επιδόσεις, αλλά και να θεωρούμε έστω και υποθετικά ότι τα μνημεία της Κρήτης είναι πιθανώς έργα Κωνσταντινουπολιτών, όπως πάλι να γίνει μόδα στις μέρες μας, είναι έξω από τα πράγματα. Αν η παλαιότερη έρευνα έφτασε σε τέτοια συμπεράσματα, οφείλεται στο ότι ελάχιστα ή τίποτα δεν ήταν γνωστό για τα μνημεία του Νησιού, γι' αυτό ακριβώς και συγχωρούμε και υπομνησιάζουμε τέτοιες απόψεις, αλλά και πρέπει να ευγνωμονούμε την παλαιότερή μας έρευνα και όλους εκείνους, που άνοιξαν τους δρόμους και τα μέσα να δοώμε διαφορετικά τα πράγματα και να στραφούμε στη μελέτη των κρητικών μνημείων, μερικοί τουλάχιστον. Το να κατάζουμε όμως και σήμερα να δοώμε αυτά τα ζητήματα το ίδιο ή να διατυπώνουμε τροποποιημένες ελαφρά απόψεις, γιατί το επιβάλλει η μόδα και χωρίς πρώτα να μελετήσουμε και να δημοσιεύσουμε ούτε ένα κρητικό μνημείο συστηματικά, αν δεν είναι λάθος, είναι τουλάχιστον επικίνδυνο και πρόδρομο για την παραπέρα έρευνα.

30. Α. Ορλάνδος, Βυζαντινά μνημεία της Καστοριάς, στο Αρχαίον των Βυζ. Μνημείων της Ελλάδος (Α.Β.Μ.Ε.), τ. Δ', σ. 69. Το κρυπτογράφημα και ο Σταυρός παραλλάσσουν μεταξύ της εκκλησίας της Κρήτης και της Καστοριάς και η διάταξη των γραμμάτων, αλλά και μεταξύ των άλλων κρυπτογραφημάτων, που βλέπουμε στην Κρήτη, ιδιαίτερα τα δύο κεφάλαια 'Χ' στην άκρη δεξιά, (εικ.4) που μπορεί να είναι τέσσερα, όπως σε άλλα παραδείγματα, δεν είναι βέβαιο π σημαίνουν.

31. Μόνη εξαίρεση χρησιμοποίησης του τύπου του αγίου Σπυρίδωνα σε μεταγενέστερα μνημεία είναι εκείνη στο δεξιό φύλλο του τριτύχου, που ζωγράφισε ο Σύλβεστρος Θεοφάνης, σε ιδιαιτ. Συλλογή, που είναι η πιο συγγενική παράσταση του Αγίου με εκείνη της εκκλησίας μας: Ν. Χατζηδόκη, Εικόνες της Κρητικής Σχολής, αρ.408. Πρβλ. και τρίπτυχο μουσείου της πόλεως των Αθηνών στο: Βυζαντιν. και Μετ. Τέχνη, αριθμ.147 και τις σχέσεις του με την τέχνη του 15ου αι. στη σελ.142.

32. Γενικά για την εκκλησία: Σ. Ν. Μαδερράκης, Οι κρητικοί αγιογράφοι Θεόδωρος Δανιήλ και Μιχαήλ Βενέρης, στα Πραγμ. του Δ' Διεθ. Κρητολογ. Συνεδρίου (Αθήνα 1981), τ. Β', σ. 156-19 και στα επόμενα και πίν. 668-69 και σύντομα Κ. Λαοσυνωτάκης, ένθ. αν. τ. ΚΑ', σ. 197-198 και εικ. 37-40.

33. Πρόχειρα: Θησαυροί του Αγίου Όρους (Εκδοτ. Αθηνών 1975), τ. Β', σ. 284-5.

34. Α. Ευγγυόπουλος, Η Παλαιολόγειος Παράδοση, πίν. 42 και σ. 89-90 και Σχεδιασμός, σ. 131-132 και πίν. 35. Οι τοιχογραφίες της Κρήτης πρέπει να είναι πάνω από πενήντα χρόνια νεότερες από τις εικόνες, αν και μερικά χαρακτηριστικά της τεχνικής των βρίσκουμε στον Αμνό και το Χριστό Εμμανουήλ.

35. G. Millet, Monuments de Mistra (Paris 1910), πίν. 148, 3.

36. Α. Ευγγυόπουλος, Η Παλαιολ. Παράδοση, πίν. 43 και σ. 91-92 και Σχεδιασμός, σ. 132-133, πίν. 36 και Μ. Χατζηδόκη, Ο ζωγράφος Ευφρόσυνος, ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, τ. Γ' (1956) σ. 271-291, πίν. ΚΑ'-ΚΗ', ο Παύλος πίν. ΚΑ'. Η σχέση του Ευφρόσυνου με τον άγιο Βασίλειο της αείδος των Αγίων Αποστόλων έχει επιστημονεί από καιρό: Κ. Λαοσυνωτάκης, ένθ. αν. τ. ΚΓ' σ.

149-1560, αν και το έργο του Ευφρόσυνου παρουσιάζει μεγαλύτερη σχηματοποίηση, ρυθμική και διακοσμητική μεταχείριση των λευκών κυρίως γραμμών και τα έντονα φωτιζόμενα επίπεδα αποκτούν καταφανή σκληρότητα, όπως έχει ήδη παρατηρηθεί (Σχεδιασμός, σ. 132). Αυτά είναι τα στοιχεία εκείνα, που χωρίζουν τις τοιχογραφίες της Κρήτης και του Σειρικαρίου, της πρώτης δεκαετίας του 15ου αι. από τις μεταγενέστερες εικόνες της Κρητικής Σχολής και μερικές τοιχογραφίες. Οι τοιχογραφίες των Αγίων Αποστόλων και των άλλων εκκλησιών, που ανήκουν στην ομάδα είναι ο ενδιάμεσος σταθμός ανάμεσα στην τέχνη του 14ου αι. και την κρητική εικόνα και γι' αυτό ο άγιος Ελευθέριος και άλλες τοιχογραφίες παρουσιάζουν μεγαλύτερη συγγένεια με το έργο του Αγγέλου και των ζωγράφων, που από την παλαιότερη έρευνα θεωρούνταν ότι επιστρέφουν στην παλαιολόγεια παράδοση, όπως π.χ. δείχνει η σύγκριση του αγίου Ελευθερίου με την εικόνα του Ασπασμού Πέτρου κα Παύλου, που αποδίδεται στον Αγγέλο και του ανήκει σαφέστατα: Μ. Χατζηδόκη, Εικόνες της Πάτμου, πίν. 45. Πρβλ. και πίν. 2038.

37. Κατάλογος Έκθεσης για τα εκατό χρόνια της Χριστ. Αρχαιολ. Εταιρείας (Αθήνα 1984 - 1985), αριθμ. 22, σ. 34-36. Βλ. και παρατηρήσεις μου σημ.29 και 36.

38. Κ. Λαοσυνωτάκης, ένθ. αν. τ. ΚΑ', εικ. 94-95 και Σ. Ν. Μαδερράκης, Αγ. Ισίδωρος πίν. 40α-β και 42α η πρώτη μορφή, 39. Βλ. σημ. 31.

40. Βυζαντινή τέχνη στο Νομό Χανίων: Αγ. Δημήτριος στο Πλατόνι Σελλίου, στα ΧΑΝΙΑ 1985- Έκδ. Δήμου Χανίων, σ. 85-86, εικ. 4,5,6,10 (Οι λεζάντες των εκ. 9 και 4 αντιστράφηκαν και των εκ. 12 και 13).

41. Στο ζωγάφο της Θείας Λειτουργίας: Α. Grabar, Byzance (Paris 1963) εικ. σ. 165 και 163 και Μ. Χατζηδόκη, Μυστήρας (Εκδοτ. Αθηνών 1981-Οδηγός), εικ. 49 και 47 (Παναγία κυρίως) αν και η απόσταση, που χωρίζει τα μνημεία, αλλάσσει την εντύπωση. Πρβλ. όμως χέρια σε έργα του Αγγέλου: Βυζαντιν. και Μετ. Τέχνη, 101 και Ν. Χατζηδόκη, ένθ. αν. (σημ. 6), αρ. 5.

42. Κ. Σαρδέλη, Θεοφάνης ο Έλληνας (Αθήνα 1978), πίν. ένθ. 1 και 10 και ασπ. 12 και 72. Τα φώτα εδώ ακολουθούν διαφορετικούς σαφώς δρόμους και αντιπροσωπεύουν την εκρηκτική προσωπικότητα του Θεοφάνη.

43. Βυζαντιν. και Μεταβ. Τέχνη, αρ. 83, άνω 106, 160. Ν. Χατζηδόκη, ένθ. αν. αριθμ. 54 και Μ. Χατζηδόκη, Εικόνες της Πάτμου, πίν. 114, 61 και 149.

44. Βλ. σημ. 43 και Βυζ. και Μετ. Τέχνη, αριθμ. 109.

45. Κ.Λαοσυνωτάκης, ένθ. αν. τ. ΚΑ', εικ. 96 και άλλα παραδ. στις σημ. μου 43-44.

46. Σ. Ν. Μαδερράκης, Αγ. Δημήτριος, ΧΑΝΙΑ 1985, εικ. 5.

47. J. Boardman, J. Dorig, W. Fuchs, M. Himer, Αρχαία Ελλην. Τέχνη (Αθήνα 1967), τ. 3, σ. 10 εικ. 1. Πρβλ. την ωραία κεφαλή, αντίγραφο ρωμαϊκών χρόνων, του Εθνικού Μουσείου: J. Charbonneau, R. Martin, F. Villard, Grece Classique (Paris 1969), εικ. 152.

48. Σ. Ν. Μαδερράκης, Προεκκρίσεις, ένθ. αν., εικ. 3, σ. 83 και Αγ. Ισίδωρος πίν. 38, 39 και σελ. 107.

49. Μ. Χατζηδόκη, Εικόνες της Πάτμου, σ. 60, πίν. 12 και 13. Πρβλ. και την τεχνική της Αγ. Αικατερίνης από εικ. του Αγγέλου στον πίν. 49.

50. π. χ. Σ. Ν. Μαδερράκης, Αγ. Ισίδωρος, πίν. 39γ 43β, 47α-γ. Με το θέμα σχολολόγας ειδικότερα στις υπό δημοσίευση εργασίες μου για την Παναγία στου Βρισημένου και Μιχαήλ Αρχαγγέλου στη Μαλεβύρο. Πρβλ. και ΧΑΝΙΑ 1985, εικ. 1, αν και δεν φαίνονται καλά στη φωτογραφία.

51. Σ. Ν. Μαδερράκης, Αγ. Ισίδωρος, πίν. 47α-β π.χ. και ΧΑΝΙΑ 1985, εικ. 5, 6 και 10, αν και στα παλαιότερα μνημεία είναι πιο ελεύθερες.

52. Σ. Ν. Μαδερράκης, Αγ. Ισίδωρος, πίν. 47β.

53. M. Vassilakes - Mavrakakes, Saint Phanourios: Cult and Iconography, στο Δ.Χ.Α.Ε., περ. Δ' τ. Γ' (1980 - 81), πίν. 57α-α και 58, με τον Άγιο του Σειρικαρίου στο τύπο και στην τεχνολογία, όμως λιγότερο.

54. G. Gorals, Monumens, τ. IV, σ. 412, αριθμ. 3.

“Η ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ Γ. ΙΑΚ. ΚΑΛΑΪΣΑΚΗ”

ΣΤΕΛΛΑ ΑΛΙΓΙΖΑΚΗ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

Η Χωρογραφία και Καταστατική της Κρήτης του Γ. Ιακ. Καλαϊσάκη αποτελεί ένα αξιόλογο κείμενο, πραγματικά πρωτοποριακό για την εποχή που συντάχθηκε (1881), που μπορεί να αποβεί πολύτιμο στις κρητολογικές σπουδές, όχι μόνο για τις ιστορικές πληροφορίες που διασώζει, αλλά και για τα αριθμητικά δεδομένα, τα γεωγραφικά και τοπωνυμικά στοιχεία, το χαρακτήρα της όλης μελέτης.

Αποτελεί προδρομικό έργο σε σχέση με ομότιτλα άλλων συγγραφέων, που εκδόθηκαν στις αρχές του αιώνα. Παρόλα αυτά έμεινε σχεδόν άγνωστο, παρά το γεγονός ότι ο συντάκτης του υπήρξε ένας δραστήριος διοικητικός υπάλληλος της εποχής του, άνθρωπος που έγραψε για πολλά θέματα, συχνά και τουρκολογικά και που βοήθησε σε διάφορες πνευματικές εργασίες άλλους.

Ι. Η “Χωρογραφία και Καταστατική της Κρήτης” του Γ. Ιακ. Καλαϊσάκη

Η “Χωρογραφία και καταστατική της Κρήτης” είναι ένα ογκώδες δεμένο τετράδιο με 325 γραμμένες και μερικές λευκές σελίδες. Περιέχει ένα εικοσασέλιδο πρόλογο και κατάλογο πριεχομένων χειρόγραφο, όπως χειρόγραφο είναι και το όλο έργο, το οποίο ασφαλώς προοριζόταν για δημοσίευση, που ποτέ από όσο γνωρίζουμε δεν πραγματοποιήθηκε.

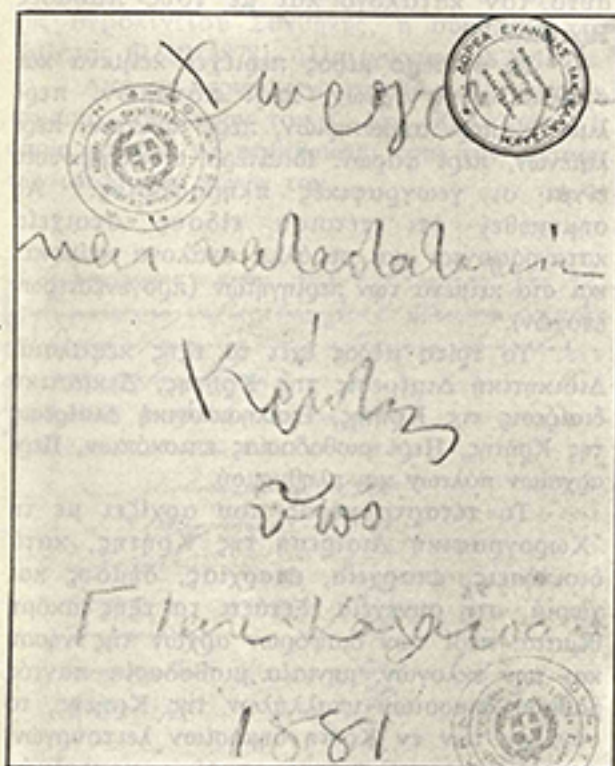
Το κείμενο αυτό είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον για τους εξής κυρίως λόγους: ο πρώτος είναι οι πολύτιμες πηγές τις οποίες χρησιμοποιεί και διασώζει ο συγγραφέας, πολλές από τις οποίες είναι τουρκικές και δεν έχουν διασωθεί σήμερα, αλλά μερικά στοιχεία τους γνωρίζουμε και από άλλους μελετητές. Ο άλλος είναι ότι το όλο πνεύμα και η “φιλοσοφία” του συντάκτη είναι πράγματι δείγματα προοδευτικής ιστορικής ιδεολογικής αντίληψης. Ο Γ. Ιακ. Καλαϊσάκης παρουσιάζει πρόδρομος της ποσοτικής και δημογραφικής ιστορίας, τουλάχιστον ισάξιος του Νικ. Σταυράκη, για την κρητική ιστοριογραφία.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο πλήρης τίτλος του έργου είναι “Χωρογραφία και Καταστατική της Κρήτης”. Ο πρώτος όρος “χωρογραφία” μας είναι γνωστός και από άλλους σύγχρονους περίπου συγγραφείς. Σημαίνει την καταγραφή των γεωφυσικών χαρακτηριστικών της περιοχής της Κρήτης και τη γενικότερη οργάνωση του χώρου.

Ο όρος “καταστατική” παρουσιάζεται κάπως “μυστηριώδης” τον εξηγεί όμως ο ίδιος στον πρόλογο:

“Η καταστατική περιλαμβάνει εν τη σφαίρα των ερευνών αυτής και ακριβολογεί τα κυριώτερα αντικείμενα, τα ενδιαφέροντα την κοινωνίαν, αι δε πραγματικά αποδείξεις, αι δι’ αριθμών διατυπώμεναι, εισί το πόρισμα αυτής, όπερ εκφράζει δι’ όρων αριθμητικών.

Προς καθαρισμόν των επισήμων πληροφοριών, εξ ων ανύεται τās πηγάς αυτής απαιτούνται προ πάντων όργανα επιτήδεια και ευσυνειδήτως λειτουργούντα προς αποφυγήν

Ο τίτλος της “Χωρογραφίας” του Γ. Ιακ. Καλαϊσάκη, όπως σημειώνεται με τα γράμματα του ίδιου στην πρώτη σελίδα. (βλ. Ιστορική Συλλογή 35, Γ. Ιακ. Καλαϊσάκη, Β’ ΙΑΚ.)

διαστροφής της αληθείας διά τούτο δε εις τα ευνομούμενα κράτη η σπουδαία αυτή εργασία ανατίθεται εις ειδικούς οικονομολογικούς υπαλλήλους.

Η περίπτωσης αυτή προβλέπεται εν τω Οργανικώ Νόμω Κρήτης και το 23 άρθρον του α' κεφαλαίου του περί Διοικητικών Συμβουλίων Κανονισμού ορίζει, ότι το Γενικόν Διοικητικόν Συμβούλιον είναι ιδίως επιφορτισμένον την συλλογήν όλων των στοιχείων των συντελούντων εις κατρίσμον τακτικής ετησίας στατιστικής της Νήσου. Μέχρι τούδε όμως ουδεμία τοιαύτη εξεδόθη και μόνον διοικούτος της Α. Εξ. του Ρεούφ Πασά ανετίθη εις το Μουσουλμανικόν Γραφείον της Αλληλογραφίας της Γενικής Διοικήσεως η σύνταξις κρητικής στατιστικής ή μάλλον κρητικού ημερολογίου, όπερ εξεδόθη εις το τουρκικόν. Τούτο, καιτερ μετά πολλής επεξεργασθέν επιμελείας, είχεν ανάγκην αναποφεύκτων και αλληπαλλήλων τροποποιήσεων και συμπληρώσεων και δή το κυριώτερον έδει να μεταγλωττισθή εις το ελληνικόν.

Κατά ταύτα τοιούτον και τοσούτον υπήρξε το πρώτον και τελευταίον μέχρι της σημεριν καταστατικόν περί Κρήτης έργον.

Την έλλειψιν ταύτην θελήσας να αναπληρώσω κατά το δυνατόν συνέλαβον τήν ιδέαν νά επιφορτίσω τούς εν τη Νήσω φίλους μου διά της ζητήσεως πληροφοριών και διαθίσω και ώρας μου πρός συλλογήν καταστατικών και χωρογραφικών περί Κρήτης σημειώσεων."

Και παρακάτω συμπληρώνει:

"Τακτική καταστατική απαιτεί διοικητικήν τάξιν, ης δυστυχώς μέχρις εσχάτων εστερούμεθα."

Είναι σαφέστατο ότι ο συγγραφέας αντιλαμβάνεται πληρέστατα τη στενή σχέση του αντικειμένου της ενασχόλησής του με την ιστορία.

Η ιστορία είναι η αρίστη πηγή των πληροφοριών της καταστατικής και η καλύτερα αυτής χειραγωγός. Η καταστατική μετά της ιστορίας και αυτή μετά της χωρογραφίας εισί σχετικαί και αλληλένδετοι.⁴ Εν άλλαις λέξεσιν η καταστατική τάς ερεύνas αυτής εις αντικείμενα αλλότρια της ιστορίας, εκθέτουσα και περιγράφουσα διάφορα γινόμενα, καθώς και η ιστορία, μόνη δέ διαφορά μεταξύ αυτών εστίν, ότι, η μέν ιστορία εκθέτει, η δέ καταστατική ακριβολογεί δι' αριθμών τάς εννοίας αυτής και περιορίζεται εις την περιγραφήν των θεμελιωδών της πολιτείας αρχών και θεσμών την ακμήν και παρακμήν των υλικών αυτής δυνάμεων κλπ., καθώς και η χωρογραφία, εις την περιγραφήν των διαφόρων μερών της χώρας."

Τα τελευταία στοιχεία καθιστούν σαφή τα χαρακτηριστικά και την έννοια της "καταστατικής", που θα μπορούσε να θεωρηθεί ισοδύναμη με τον όρο "στατιστική", με την αρχική έννοιά του.⁵

Τα περιεχόμενα της "Χωρογραφίας και Καταστατικής" καταγράφονται σε ειδικές σελίδες. Το όλο έργο χωρίζεται συνολικά σε έξι μέρη.

Το πρώτο μέρος περιέχει: Ονόματα Κρήτης, Εποχές Κρήτης, Σουλτάνους από της αλώσεως της Κρήτης⁶, Γενικούς Διοικητές από την ίδια περίοδο.

Είναι γνωστό ότι το θέμα των διοικητών (πασάδων) της Κρήτης απασχόλησε ιδιαίτερα το Γ. Ιακ. Καλαϊσάκη και σε άλλα κείμενα του. Στη Χωρογραφία αναφέρεται ο κατάλογος 131 πασάδων έως το έτος 1878. Ο πρώτος καταγραφόμενος είναι ο Γιουσούφ πασάς ο Πορθητής (1669) και ο τελευταίος ο Ιωάννης Φωτιάδης πασάς, (1878). Είναι χαρακτηριστικό ότι το ίδιο κείμενο συμπληρωμένο και με τον τίτλο "Πασάδες των Χανίων" δημοσιεύτηκε στο Κρητικό Ημερολόγιο του 1902.⁷ Ετσι πιστοποιείται ότι ο Καλαϊσάκης κατάλαβε ότι ο κατάλογος, τον οποίο είχε περιλάβει στη Χωρογραφία, δεν ήταν ο πλήρης κατάλογος των πασάδων όλης της Κρήτης, αλλά μόνο των Χανίων.⁸ Μάλιστα σε δημοσίευσμά του στη Χανιώτικη εφημερίδα "Μεσόγειος" συμπλήρωσε αυτό τον κατάλογο και με τους πασάδες Ηρακλείου."

Το δεύτερο μέρος περιέχει κείμενα και σχόλια: περί ορέων, περί ποταμών, περί λιμνών, περί ακρωτηρίων, περί κόλπων, περί λιμένων, περί φάρων. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες είναι οι γεωγραφικές πληροφορίες.⁹ Ας σημειωθεί ότι τέτοιου είδους στοιχεία καταγράφονται και σε άλλα ανάλογα κείμενα¹⁰ και στα κείμενα των περιηγητών (προγενέστερων εποχών)."

Το τρίτο μέρος έχει τα εξής κεφάλαια: Διοικητική Διαίρεσις της Κρήτης, Δικαστική διαίρεσις της Κρήτης, Εκκλησιαστική Διαίρεσις της Κρήτης, Περί μισθοδοσίας επισκόπων, Περί αρχαίων πόλεων και πληθυσμού.

Το τέταρτο μέρος που αρχίζει με τη "Χωρογραφική Διαίρεση της Κρήτης, κατά διοικήσεις, επαρχεία, επαρχίας, δήμους και χωριά, στη συνέχεια εξετάζει τα εξής ακόμη θέματα: περί των διαφόρων αρχών της νήσου και των εκλογών, μηνιαία μισθοδοσία παντός βαθμού δημοσίων υπαλλήλων της Κρήτης, το σύνολον των εν Κρήτη δημοσίων λειτουργών, περί χωροφυλακής, περί κεντρικών δημογεροντιών, περί Κοινοφελούς Ταμείου Κρήτης, περί συμβολαιογράφων, περί τεμενών",

νοσοκομείων και συλλόγων, περί υγειονομείων και επαρχιακών ιατρών, περί συγκοινωνίας, περί οχυρωμάτων.

Όλες αυτές οι πληροφορίες έχουν πραγματικά πολύ μεγάλο ενδιαφέρον ιδιαίτερα για τη μελέτη της κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης στην Κρήτη κατά τα τέλη του περασμένου αιώνα.

Σε καθαρά οικονομικά θέματα αναφέρεται το πέμπτο μέρος της Χωρογραφίας, που περιέχει τα εξής κεφάλαια: περί οικονομικής διαχείρισεως, αναλυτικός κατάλογος ετησίων δαπανών της Κρήτης, περί δημοσίων και βακουφικών οικονομικών περιφερειών, περί φόρων (Καταγράφονται τα είδη των φόρων: δημοτικοί, άμεσοι έμμεσοι, ειδικότερες πρόσοδοι Δημαρχείου Χανίων, δασμοί υπέρ της δημοσίας εκπαιδεύσεως), περί ετησίας παραγωγής των προϊόντων, της Κρήτης, εκμίσθωσης του 1880 (δεκάτη ελαίου δημοσίων περιφερειών, δεκάτη δημητριακών καρπών και λοιπών προϊόντων, δεκάτη ελαίου βακουφικών περιφερειών), φορολογούμενα είδη, εξαγόμενα είδη, εισαγόμενα είδη, εισαγωγή - εξαγωγή περί χαρτοσήμου.

Στο έκτο μέρος ο συντάκτης της Χωρογραφίας αντιγράφει σπουδαίες ιστορικές πηγές τις παρακάτω: συνθήκη αλώσεως της Κρήτης υπό των Τούρκων, πρωτόκολλον του 1841, φιρμάνιον του 1868, διάταγμα αυτοκρατορικών του 1868, διάταγμα αυτοκρατορικών του έτους 1871, το 55 άρθρον της Βερολινείου Συνθήκης, η σύμβασις της Χαλέπας (2/10/1878), άλλα έγγραφα 1878, 1879.

Από τα περιεχόμενα εύκολα κατανοείται η σημασία του έργου του Γ. Ιακ. Καλαϊσάκη, η οποία μπορεί να επιβεβαιωθεί από την εξέταση των ιστορικών πηγών του.

II. Οι ιστορικές πηγές του έργου

Συνολικά οι ιστορικές πηγές που χρησιμοποιήθηκαν αναφέρονται στον πρόλογο και ορισμένες καταχωρούνται στο έκτο μέρος του έργου.

Γενικά οι πηγές μπορούν να διακριθούν στις άμεσες και τις έμμεσες. Οι άμεσες περιλαμβάνουν: α) επίσημα κείμενα και βιβλία της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης, β) συλλογή πληροφοριών από άμεσες προσωπικές μαρτυρίες. Οι έμμεσες είναι βιβλία άλλων συγγραφέων που συμβουλευτήκε ο Γ. Ιακ. Καλαϊσάκης.

Άμεσες Πηγές : Καθώς ο Γ. Ιακ. Καλαϊσάκης εργαζόταν στο Γενικό Λογιστήριο Κρήτης, χρησιμοποίησε βιβλία της Γενικής Διοικήσεως απρόσιτα σε άλλους και μάλιστα αναφέρει ότι τη συλλογή του υλικού του την αντιμετώπισε με πολύ ευμενή διάθεση ο Γενικός Διοικητής. Έτσι μπόρεσε να χρησιμοποιήσει: το Βιβλίο των μουκατάδων, που βρισκόταν στο Γενικό Λογιστήριο, τα Επίσημα Πρακτικά της Ενοικιάσεως των Φόρων, τον Κρητικό Κώδικα, καθώς και άλλα βιβλία του Κεντρικού Λογιστηρίου, όπως το Βιβλίο των Υπαλλήλων της Κρήτης, τα Πρακτικά των Γενικών Συνελεύσεων του Προϋπολογισμού του 1880, τον Ειδικό Κανονισμό των Χριστιανικών Δημογεροντιών, τον Καταρτισμό του κατά Ξηράν ταχυδρομείου.

Επίσης αναφέρει ότι κράτησε σημειώσεις "παρά του Εβχαφίου" που του αποδόθηκαν μετά από παρέμβαση του Γενικού Διοικητή Κρήτης, καθώς και ότι συνέλεξε και χρησιμοποίησε πληροφορίες από τελεωνειακούς ή άλλους υπαλλήλους, και από ειδικά γραφεία.

Μια σημαντική πηγή ήταν γι' αυτόν τα "Κρητικά Ημερολόγια". Αυτά ήταν εκδόσεις της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης, στις οποίες καταγραφόταν στατιστικές ή άλλες διοικητικές πληροφορίες.

Συγκεκριμένα ο ίδιος ο Καλαϊσάκης γράφει ότι ο Οργανικός Νόμος προέβλεπε τον ετήσιο "καταρτισμόν τακτικής ετησίας στατιστικής της Νήσου". "Όμως εκδόθηκε μόνο ένα τέτοιο ημερολόγιο σύμφωνα με τον ίδιο (ο Ν. Σταυράκης πάντως αναφέρει δύο επίσημα Κρητικά Ημερολόγια των ετών 1875, 1876, επί Ρεούφ πασά.)." Ακόμη κι' αυτά όμως δε θεωρούνται από τον Καλαϊσάκη αξιόπιστες πηγές, αν και χρησιμοποιεί διάφορα στοιχεία τους, όπως ο αριθμός οικιών, εργαστηρίων και ελαιοτριβείων η καταγραφή των Σουλτάνων και των διοικητών της Κρήτης.

Προαναφέρθηκαν στα περιεχόμενα της "Χωρογραφίας και Καταστατικής..." όσα

Το έργο αποτελείται από τρεις μέρη: α) Γενική Περιγραφή, β) Οικονομική Περιγραφή, γ) Πολιτική Περιγραφή.

Γενική Περιγραφή	500
Οικονομική Περιγραφή	610
Πολιτική Περιγραφή	459
Σύνολο	1569
Προσθήκη	53
Σύνολο	1622
Εκδόσεις	20
Σύνολο	1642

Μια σελίδα από τη "Χωρογραφία" του Γ. Ιακ. Καλαϊσάκη. Αναφέρεται στην πόλη των Χανίων. Καταγράφονται οι συνοικίες της, οι οδοί, τα εργαστήρια, τα κοφτεμένα, τα αρτοποιεία, τα σπασινουργεία, οι λουτρώνες και άλλα. (βλ. Ιστορ. Σειρά 35, - ΙΑΚ.)

αυτούσια ιστορικά κείμενα αντιγράφει ο Γ. Ιακ. Καλαϊσάκης στο έκτο μέρος του έργου.

Για τις προσωπικές μαρτυρίες μπορούμε να πούμε ότι στο έργο του είχαν πράγματι ιδιαίτερη σημασία, αφού θα ήταν αδύνατο να συλλεχθούν με διαφορετικό τρόπο ορισμένα στοιχεία, όπως γεωγραφικά ή σχετικά με την οικονομική δραστηριότητα.²⁴

Έμμεσες Πηγές: Ο ίδιος αναφέρει αρκετά έργα εκδομένα που του χρησίμεψαν. Συγκεκριμένα από το έργο του Λάτερ,²⁵ που δεν κατονομάζεται ο τίτλος του αντιγράφηκαν οι αρχαίες κρητικές πόλεις, από το κείμενο του περιηγητή Spratt²⁶ αντίληφθηκαν γεωγραφικές πληροφορίες.

Στο κείμενο της Χωρογραφίας επανειλημμένα αναφέρεται η Ιστορία του Βερνάρδου,²⁷ ενώ επίσης χρησιμοποιήθηκαν βιβλία των Savary,²⁸ Χουρμούζη,²⁹ Ψυλλάκη,³⁰ Κριτοβουλίδου,³¹ Χουσαίν Κιαμή Βέη.³²

Η όλη παρουσίαση της Χωρογραφίας της Κρήτης ασφαλώς πείθει για τη σοβαρότητα και την αξιοπιστία του συντάκτη της. (Κρίθηκε σκόπιμο να συμπληρωθεί το άρθρου τούτο με ένα μικρό βιογραφικό σημείωμα του Γ. Ιακ. Καλαϊσάκη.)

Φωτογραφία του Γ. Ιακ. Καλαϊσάκη σκωζόμενη στο Φωτογραφικό Αρχείο του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης. (Φακ. 2)

III. Ο συγγραφές της Χωρογραφίας

Ο Γ. Ιακ. Καλαϊσάκης γεννήθηκε το 1856 (4 Ιανουαρίου) στα Χανιά και πέθανε στην ίδια πόλη στις 12 Σεπτεμβρίου 1912.³³

Παρακολούθησε τη βασική εκπαίδευση στα Χανιά. Κατά το διάστημα 1877-1878 υπηρέτησε ως στρατιώτης και γραμματέας των στρατιωτικών σωμάτων Σφακίων. Το 1891 αποφοίτησε από την πρώτη γυμνασιακή τάξη του διταξίου Γυμνασίου το οποίο λειτουργούσε ως ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα στα Χανιά.

Από το 1871 είχε διορισθεί ως υπάλληλος στο Γραφείο της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης. Για το ζήλο και τις ιδιαίτερες ικανότητές του προάχθηκε σε αρχιγραμματέα του Γενικού Διοικητικού Συμβουλίου Κρήτης κατά το διάστημα 1885-1897.³⁴ Το 1898 ήταν Γραμματέας της Ανωτέρας Διευθύνσεως Οικονομικών.

Εκείνη ακριβώς την περίοδο έμαθε την τουρκική γλώσσα, που του έδωσε τη δυνατότητα να μελετήσει πρωτογενείς τουρκικές ιστορικές πηγές και ταυτόχρονα να συνεργαστεί πολύ αποδοτικά με τους διάφορους Γενικούς Διοικητές Κρήτης. Ας σημειωθεί ότι γνώριζε και τη γαλλική.

Μετά την απελευθέρωση της Κρήτης και ταυτόχρονα με την έναρξη της περιόδου της αυτονομίας υπηρέτησε ως γραμματέας στο Υπουργείο των Οικονομικών. Το 1912 πέθανε, ενώ κατείχε τη θέση του Λογιστού στο Κεντρικό Λογιστήριο, μετά από μακρά και επώδυνη ασθένεια.

Παρά την έλλειψη ειδικής παιδείας ο Γ. Ιακ. Καλαϊσάκης αναδείχθηκε σε σπουδαίο πνευματικό άνδρα.³⁵ Η κριτική ικανότητα, η παρατηρητικότητα, η οξύνοιά του, η υπομονή, η εργατικότητα και η φιλομάθειά του, έγιναν τα κυριότερα κίνητρα της αξιόλογης πνευματικής εργασίας του.

Η συστηματική απασχόλησή του σε θέσεις σχετικές με τα οικονομικά ζητήματα του έδωσε τα ερεθίσματα, αλλά και τα εφόδια για την καταγραφή, επεξεργασία και διερεύνηση διαφόρων οικονομικών και στατιστικών δεδομένων. Ταυτόχρονα έχοντας πλούσια ιστορικά και αρχαιολογικά ενδιαφέροντα διέσωσε διάφορα³⁶ κείμενα και έγραψε πλήθος άρθρα σε διάφορες εφημερίδες και περιοδικά.

Ένα από τα πρώτα κείμενά του δημοσιεύτηκε στα "Απτερα" των Χανίων, ενώ άλλα φιλοξενήθηκαν επίσης στο "Δελτίο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας", στον "Παρνασσό", στην "Εβδομάδα", στο "Παράρτημα των Αθηνών", στον "Κρητικό Αστέρα", στην "Ηχώ", στην "Εστία" και στις εφημερίδες "Αθήναι", "Πατρίς", "Μεσόγειος", "Λευκά

Το 1912 εκδόθηκε μια μονογραφία του με τον τίτλο "Ο Θησαυρός των ελαιώνων της Κρήτης", ενώ πολλά άλλα κείμενα και ενδιαφέρουσες σημειώσεις και συλλογές παραμένουν ως σήμερα ανέκδοτες στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης. Ανάμεσα σ' αυτά διαφυλάσσεται και η "Χωρογραφία και Καταστατική της Κρήτης".

(Από πολύ νωρίς επισημάνθηκε η σπουδαιότητα των εργασιών του Γ. Ιακ. Καλαϊτάκη και τονίστηκε η ανάγκη "δημοσίευσής των πραγματειών του").*

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Όπως θα αναφερθεί παρακάτω, το έργο βρίσκεται στην αρχαική συλλογή του Γ. Ιακ. Καλαϊτάκη, στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης.

2. βλ. Ιω. Νουμάκη, Κρητική Χωρογραφία (γεωγραφία, ιστορία, στατιστική, πληθυσμός, αποστάσεις). Εν Αθήναις, 1903.

Ανάλογες εργασίες με ιστορικά, γεωγραφικά στοιχεία και εύρησες "τουριστικές" πληροφορίες έχουν τυπωθεί και άλλες, ακόμη και προγενέστερες και όχι μόνο στα Ελληνικά. (Αναλογίες με τα χωρογραφικά αυτά κείμενα παρουσιάζει στο πρώτο μέρος τουλάχιστον το τουρκικό βιβλίο Girid Tarih. Σχετικά με αυτό, βλ. Στ. Αλιγιζάκη, "Girid Tarih: ένα τουρκικό βιβλίο με θέμα την ιστορία της Κρήτης". Ετήσια Έκδοση Δήμου Χανίων, 1987, σσ. 58-63).

3. Ο Νικόλαος Σταυράκης στον πρόλογο της "Στατιστικής" τον αναφέρει: "οφείλω ενστάει να εξάρω την φιλοπονίαν και νομοσύνην του νυν Αρχιγραμματέως του Γενικού Διοικητικού Συμβουλίου Κρήτης κ. Γ. Ι. Καλαϊτάκη, εκ του ζήλου και της φαιερσίας του οποίου εξηγήθη εν πολλοίς η συμπλήρωσις της κοπιώδους ταύτης εργασίας". (βλ. Ν. Σταυράκης, Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης μετά διαφόρων γεωγραφικών, ιστορικών, αρχαιολογικών, εκκλησιαστικών κ.λ.π. πτυχίων περί της Νήσου. Αθήναις, 1890).

4. βλ. Γ. Ιακ. Καλαϊτάκη, Χωρογραφία και Καταστατική της Κρήτης, 1881, σσ. 2,3,4. (Ιστορ. Συλλ. φασ. 35, I.A.A.K.)

5. βλ. Γ. Ιακ. Καλαϊτάκη, Χωρογραφία..., σ. 4.

6. βλ. Γ. Ιακ. Καλαϊτάκη, Χωρογραφία..., σ. 6.

7. βλ. Γ. Ιακ. Καλαϊτάκη, Χωρογραφία..., σ. 67.

8. Είναι γνωστό ότι ο όρος παράγεται από τη λατινική λέξη "STATUS" και ότι κατ' αρχήν η στατιστική είναι καταγραφή κοινωνικών φαινομένων προκειμένου να συναχθούν συμπεράσματα από τη συγκριτική μελέτη τους.

9. Η εξέταση της ονοματολογίας είναι πολύ συντηρημένη στα σχετικά κείμενα και σχεδόν πάντοτε η παρουσίαση της γίνεται με αναφορά στη μυθολογία και στη αρχαία ελληνική γραμματεία.

10. Αναφέρονται οι σουλτάνοι από τον Ιμπραχίμ, που ανέβηκε στο θρόνο το έτος 1049/1639, 1640 έως το Γκιζή Αμπντούλ Χαμίτ Χαν, που ανέβηκε στο θρόνο το έτος 1293/1877.

Σε υποσημείωση αναφέρεται ότι ο κατάλογος αυτός προέρχεται από το τουρκικό Ημερολόγιο της Κρήτης που εκδόθηκε το έτος 1874.

11. βλ. Κρητικών Ημερολόγιον, 1902 σσ. 55-64, 145-152.

Ο κατάλογος συμπληρώνεται και με τους μεταγενέστερους διοικητές, ως τον τελευταίο Γεώργιο Βέροβιτς Παρά που διορίστηκε την 22 Ιουνίου 1896 και εγκατέλειψε τη θέση του την 31 Ιανουαρίου 1897.

12. Από άγνοια σφαλώς ο Ι. Καλλιτσινάκης παρουσίασε τον ίδιο κατάλογο στο περιοδικό "Μύσων" ως κατάλογο των Παράδων της Κρήτης (1645-1897). (βλ. περιοδικό Μύσων, 1934, σσ. 193-202).

Το άρθρο αυτό, όπως δημοσιεύτηκε στο Κρητ. Ημερολόγιο του 1902, είχε υπόψη του ο Νικόλαος Σταυράκης, όταν επισημάνει ότι ο Καλαϊτάκης σ' αυτό το κείμενο βρήκε μόνο τους πασάδες των Χανίων. (βλ. Ν. Σταυράκης, "Συμβολή εις την θεωρίαν των Σφακιών" Κρητικά Χρονικά 1955, σ. 260, σμ. 91).

13. βλ. Γ. Ιακ. Καλαϊτάκη, "Πασάδες Κρήτης, Β. Παράδες Ηρακλείου", εφημερίδα "Μεσόγειος" 22.9.1893, αρ. φύλλου 93.

Πρόσθετα σχόλια για τους πασάδες της Κρήτης δημοσιεύτηκαν και στα επόμενα φύλλα της ίδιας εφημερίδας,

(βλ. Μεσόγειος 2.10/1893, αρ. φ. 94, 9.10.1893, αρ. φ. 95).

14. Ν. Ι. Σταυράκης, "Επί ενός γεωλογικού φαινομένου εν Κρήτη" Επετηρίς Ενώσεως Καλλιτεχνών και Λογοτεχνών Χανίων, 1937, σσ. 58 και στη συνέχεια ο Ν. Σταυράκης αναφέρεται σε γεωγραφικές πληροφορίες που δίνει ο Καλαϊτάκης σε δημοσίευσή του στο περιοδικό Ηχώ Χανίων (4.8.1911, σσ. 5-6).

15. Σχετικά θέματα θίγονται και στις γεωγραφίες, όπως αυτή του Γενάρη για παράδειγμα και σε άλλα ανάλογα κείμενα, όπως τα Κρητικά του Ν. Καλομενόπουλου (εκδομένα το 1894) ή το Girid Tarih, (βλ. Σ. Αλιγιζάκη, "Girid Tarih...", όπου παραπάνω, σ. 60.)

16. Ο Spratt και ο Rasilin έχουν σχετικά αναφορές.

17. Στα τιμήνη πύκτα των Χανίων αναφέρονται και κάποια αποσπάσματα της τουρκικής ιστορίας του 17ου αιώνα του Μουσταφά Ναΐμ ή Ναΐμ που μετέφρασε ο Γ. Ιακ. Καλαϊτάκης, "Τα Χανιά κατά την άλωσιν", εφημ. Πατρίς". 15.10.1901, ΑΡ. φ. 254, σ. 2.

(Σύμφωνα με το επιστημονικό σύγχρονο κείμενο του Παύλου Χιδιόργλου "Ιστορικά τινά του ΝΑΪΜΑ δια τα μουσουλμανικά Τμήνη των Χανίων". Κρητικά Χρονικά, ΚΑ (1969), σσ. 243-252).

18. "Μυκάτα 'Α' ονομάστηκε το σύστημα εκμίσθωσης φόρων. Ο όρος έχει όμως και άλλες σημασίες που σχετίζονται με την φορολογία κατά την τουρκοκρατία.

19. Γενικά είναι γνωστό ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ένα κατ' εσχρήν γραφειοκρατικό κράτος γι' αυτό και τα επίσημα δημόσια έγγραφα είναι απειροβήματα και θα μπορούσαν να δώσουν λεπτομερείς πληροφορίες για διάφορα θέματα, αν είχαν σωθεί και ήταν προσβάσιμα σε μελέτη.

Λεπτομέρειες από τα στοιχεία που δανείστηκε ο Γ. Ιακ. Καλαϊτάκης βλ. στον πρόλογο της Χωρογραφίας.

20. Εννοείται, πιθανό, το Κτηματολόγιο (Defteri Hakani) που αναφέρει και ο Ν. Σταυράκης (βλ. Ν. Σταυράκης, Στατιστική..., σ. 188).

21. Η φράση είναι από τον Πρόλογο της Χωρογραφίας. (βλ. σ.3)

22. βλ. Ν. Σταυράκης, Στατιστική..., σελ. 3, σμ. 1.

23. Τούτο καίτερ μετά πολλής επιμελειαν επιμελείας είχαν ανάγκην αναποφεύκτων και αλληπαλλήλων τροποποιήσεων και συμπληρώσεων και δη το κυριώτερον ιδεί να μεταγλωττισθῇ εἰς τὸ ἑλληνικόν".

(βλ. Γ. Ιακ. Καλαϊτάκη, Χωρογραφία..., σ. 5)

24. βλ. Γ. Ιακ. Καλαϊτάκη, Χωρογραφία..., σ. 12.

25. Την ιστορία αυτή είχε μεταφράσει στα ελληνικά ο Μ. Βερνάρδος με τον τίτλο "Ακρίφης περιγραφή της Νήσου Κρήτης".

26. βλ. T.A.B.Spratt, travels and researches in Crete. London, 1865, 2 τόμοι.

27. Ιστορία της Κρήτης μεταφρασθείσα εκ του γαλλικού IB τόμου της Γενικής Ιστορίας υπό Μ. Βερνάρδου του Κρητός. Εν Αθήναις, 1846.

28. Για τον Savary βλ. Κυριάκου Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα (1700-1800) Αθήνα, 1984, τ. 2ος σσ. 763-774.

29. βλ. Κρητικά συνταχθέντα και εκδοθέντα υπό Μ. Χουρμούζη Βυζάντιου. Εν Αθήναις, 1842.

30. βλ. Βασ. Ψάλα, Ιστορία της Κρήτης Χανιά, 1909 τ. 3.

31. βλ. Κ. Κριτοβουλίδου, Απομνημονεύματα τον περί αυτονομίας της Ελλάδος πόλεμου των Κρητών. Εν Αθήναις, 1859.

32. Μόλλον εννοεί το βιβλίο Girid Tarih που βρίσκεται στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων. Γι' αυτό βλ. Στ. Αλιγιζάκη, "Girid Tarih...", όπου παραπάνω.

33. Για τα βιογραφικά στοιχεία βλ. Ι. Καλλιτσινάκη, "Γεώργιος Ι. Καλαϊτάκης", Κρητικός Αστέρ, Απρίλιος 1914, σ. 15. Επίσης Κ. Φοίβη, επικήδειος για το Ι. Καλαϊτάκη, εφημερίδα Ελευθέριον Θύμα, 15.9.1912, σ. 2.

34. Στο Ημερολόγιο του τουρκικού σεληνιακού έτους 1309/1891, 1892 ο Γεώργιος Ιακ. Καλαϊτάκης αναφέρεται ως "γραμματέας εφών βαδμών θαλιβή και τεταμμένος διά των παρασήμων Μετςχτιέ Δης Οσμανιέ Δης τάξεως και του αghρρου μεταλλίου Κρήτης", σ. 56.

35. Είναι πράγματι ενδιαφέροντα η καταγραφή όλων των δημοσιεύματων του, η οποία όμως δεν έχει τελειώσει.

36. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εργασία του για τις επιγραφές - εντοιχίες και τουρκικές - της πόλης των Χανίων κυρίως. Δείγματα αυτές της εργασίας βρίσκονται στο Αρχείο Καλαϊτάκη στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης.

37. Σε επόμενη μελέτη θα καταγραφούν συγκεκριμένοι τίτλοι κειμένων του Γ. Ιακ. Καλαϊτάκη.

38. βλ. εφημερίδες Νέα Έρευνα 1923, Παρατηρητής 1928.

ΞΕΝΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΧΑΝΙΩΝ

(Τα Χανιά, τα Μεσκλά, η λίμνη Κουρνά, το φαράγγι της Σαμαριάς)

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΑΚΗΣ

Σε μια παλιότερη μελέτη μου (Ο Erhart Kästner και η Κρήτη, Κρητική Εστία 29 (1978), 51-57) είχα τονίσει την ανάγκη αξιοποίησης της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας που αναφέρεται στην Κρήτη. Δεν χρειάζεται να επαναλάβω εδώ πόσες άγνωστες πτυχές της Ιστορίας και του πολιτισμού του νησιού μας μπορούν να έρθουν στο φως με κατάλληλη αξιοποίηση των έργων ξένων περιηγητών που επισκέφθηκαν κατά καιρούς την Κρήτη. Η έκκληση που είχα απευθύνει τότε φοβάμαι πως δεν βρήκε καθόλου ανταπόκριση. Ύστερα από εννιά χρόνια επανέρχομαι στο ίδιο θέμα με την παράκληση και την ελπίδα πως θα βρεθούν νέοι ερευνητές οι οποίοι θα μεταφράσουν μερικά έστω από τα σκονισμένα και ξεχασμένα αυτά βιβλία. Σε μια δοκιμαστική μετάφραση με λίγες αποκλίσεις από το πρωτότυπο παραθέτω στη συνέχεια χαρακτηριστικά αποσπάσματα από το βιβλίο του Aubyn Trevor-Battye, *Camping in Crete, with notes upon the animal and plant life of the island*, Λονδίνο 1913 : Witherby & Co. Πρόκειται για ένα καλοτυπωμένο βιβλίο 308 σελίδων με ένα Χάρτη της Κρήτης και 32 αυθεντικές φωτογραφίες, οι οποίες παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον με ιστορική αξία.

Τα Χανιά

Όποιος μπαίνει από την ανοικτή θάλασσα στο λιμάνι των Χανίων εντυπωσιάζεται από τη γραφική εικόνα της πόλης και την απίστευτη ομορφιά με φόντο τη μακρά χιονισμένη οροσειρά των Λευκών Ορέων....

Το λιμάνι, που έχει δύσκολη είσοδο σχηματίστηκε κατά την αρχαιότητα. Αξιοποιήθηκαν οι φυσικοί σκόπελοι που περικλείουν σχεδόν δυο μικρούς παρακείμενους κόλπους. (σ.4). Τα βενετσιάνικα τείχη στην είσοδο διατηρούνται ακόμη καλά, όπως και το σκαλισμένο σε πέτρα λιοντάρι του Αγ. Μάρκου. Από τη μεριά του φάρου βρίσκεται μια σειρά από μεγάλα κτίρια με καμάρες τα οποία χρησιμοποιούνται τώρα ως αποθήκες. Είναι τα υπόστεγα που χρησιμοποιούσαν οι Ενετοί για να φτιάχνουν τις γαλέρες τους.

Η αποβάθρα είναι πολύ γραφική με τα βαρέλια και τα εμπορεύματα, με τον κόσμο γύρω από τη βρύση και το μπαρ του ελαφρά θολωτού τζαμιού, από τον οποίο ο μουεζίνης καλεί τους μουσουλμάνους για προσευχή. Πρέπει με την ευκαιρία αυτή να σημειώσω ότι ανταποκρίνονται ελάχιστοι στην πρόσκληση. Οι "τούρκοι" της Κρήτης - καθώς δεν είναι πραγματικοί τούρκοι, αλλά εξωμότεροι χριστιανοί - δεν ενδιαφέρονται για τον Προφήτη. Οι πραγματικοί τούρκοι, αυτοί που συγκρότησαν το στρατό, ο οποίος κατέλαβε το νησί, έφυγαν και όσοι απόμειναν και αυτοαποκαλούνται τούρκοι είναι κρητικοί στην εμφάνιση και εκτός αυτού μιλούν την κρητική γλώσσα. Ελάχιστοι από τους τουρκοκρητικούς που συνάντησα ήξεραν αρκετά τουρκικά, ενώ πολλοί, ίσως οι περισσότεροι, δεν ακολουθούσαν το Κοράνι καθώς έπιναν ελεύθερα κρασί. (σ.5).

Δεν υπάρχει παρά ένα μόνο ξενοδοχείο. Ιδιοκτήτης είναι ο κ. Gallance που έχει μια επιχείρηση στην πόλη και το διεύθυνει η κ. Gallance με το γιο τους. Οι άγγλοι που

έρχονται ως ξένοι στην πόλη, όπως εγώ, έχουν κάθε λόγο να τους είναι ευγνώμονες για την καλοσύνη και τη βοήθειά τους.

Η μικρή πλατεία της πόλης είναι ένα από τα πιο απολαυστικά μέρη. Δεν ξέρω κανένα άλλο τόπο στην Ευρώπη (χωρίς να εξαιρώ τη γέφυρα του Γαλατά) που να μπορεί να μελετήσει κανείς τόσο μεγάλη και γραφική ποικιλία ανθρώπων. Έλληνες, Κρητικοί, τουρκοκρητικοί, άραβες, τούρκοι, αγγίππια, φουστανελοφόροι αλβανοί και κάθε λογής λεβαντίνοι πηγαυνοέρχονται σ' αυτή τη μικρή πλατεία. Κατά τη διάρκεια της κατοχής των Μεγάλων δυνάμεων τα πρόσωπα και οι στολές των ρώσων, ιταλών, γάλλων και άγγλων στρατιωτών και ναυτών πρόσθεταν ένα νέο στοιχείο ποικιλίας στο όλο σκηνικό. (σ.6). Άνθρωποι που κουβαλούσαν νερό, κρασί ή λάδι, λούστροι σιτηνών, πωλητές ζαχαρωτών και καφετζίδες με τους δίσκους γεμάτους φλιτζάνια και ποτήρια με νερό, μανάβηδες... και ένας σωρός άλλοι πλανώδιοι μικροπωλητές δημιουργούσαν ορισμένες ώρες της ημέρας ένα υπέροχο ανακάτωμα κινήσεων, χρωμάτων και φωνών. Τώρα περνά μια σειρά γαϊδούρια: Είναι φορτωμένα με οραγούς γεμάτους κρασί πέτρες για χτίσιμο, χαμόκλαδα για τη φωτιά, κεραμικά, ποτοκάλια ή άλλα εμπορεύματα. Τα ξυπόλυτα αγόρια που τα οδηγούν φωνάζουν αδιάκοπα "μούλε!". Έξω από το κτίριο της χωροφυλακής, στη γωνιά, στέκει μια ομάδα χωροφυλάκων - χαρακτηριστικά δείγματα λεβεντιάς, έχοντας πλήρη επίγνωση της ελκυστικής τους εμφάνισης με την υπέροχη στολή. ... Φορούν το κοντό μπλέ κρητικό σακάκι, το κεντητό γιλέκο και τις μαύρες βράκες" λευκό σαν χόνι με αξούρ ύφασμα φαίνεται στο στήθος και τους καρπούς των χεριών, το φυσικό και το μαύρο ζωνάρι ζώνονται στη μέση και το καπέλο τους ήταν από αστραχάν. ... Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που παρουσιάζει το σώμα αυτών των ανδρών, όπως και όλων των ορεσίβιων χωρικών, είναι η δακτυλιδένια τους μέση, η οποία σε μερικές περιπτώσεις είναι σχεδόν όμοια με της σφή(γ)κας. Πρέπει να σημειωθεί ότι αυτό ήταν πάντα χαρακτηριστικό γνώρισμα των Κρητικών (σ. 7). Οι μορφές στις τοιχογραφίες και τα αγγεία του μεσαιωνικού τμήματος του Μουσείου Ηρακλείου έχουν την ίδια αξιοπρόσεκτη λεπτή μέση. (σε υποσημείωση : Μερικοί συγγραφείς θεωρούν αυτονόητο ότι η λεπτή μέση στη ζωγραφική οφείλεται σε "καλλιτεχνική άδεια". Όμως ο καλλιτέχνης είναι υπερβολικός στην παρουσίαση ενός χαρακτηριστικού, επειδή η λεπτή μέση εξακολουθεί να είναι ένα από τα πιο αξιοπρόσεκτα γνωρίσματα αυτών των βουνησιών. Αν αυτό είναι φυσικό γνώρισμα ή αν δημιουργείται με το σφιχτό δέσιμο του ζωναριού δεν μπορεί να το πω, πιστεύω όμως ότι είναι φυσικό χαρακτηριστικό).

Ενώθα πάντα ιδιαίτερη ευχαρίστηση όταν έβλεπα τους έλληνες βαρκάρηδες να ξεφορτώνουν τις τεράστιες βαρέλες. Χρειάζονται οκτώ άνδρες για να μεταφέρουν μόνο μια απ' αυτές. Η βαρέλα, γεμάτη λάδι ή κρασί, μετακινείται με σχοινιά πάνω σ' ένα μακρύ δοκάρι, ενώ τέσσερις άνδρες μπροστά και τέσσερις πίσω την κουβαλούν στους ώμους τους. Έρχονται ξυπόλυτοι τραγουδώντας σ' όλη τη διαδρομή. Τόσο μεγάλο είναι το

βάρος της βαρέλας που δεν θα μπορούσαν να το αντέξουν αν δεν ήταν το τραγούδι που τους έδινε θάρρος και δύναμη. Βενετσιάνικα σπίτια με τις χαρακτηριστικές πόρτες και παράθυρα υπάρχουν σε πολλούς δρόμους και είναι πάντοτε ωραία. (σ.8). ... Τα εντετικά τείχη είναι λαμπρό δείγμα δουλειάς (επιδέξιων) κτιστών. Είναι τόσο ψηλά, ή μάλλον η τάφρος που τα περιβάλλει τόσο βαθιά, που θα πρέπει να ήταν εντελώς αδύνατο να αναρριχηθεί κανείς τα χρόνια εκείνα. Χτίστηκαν, ύστερα από μια ή δυο αποτυχίες άπειρων τεχνικών, από τους καλύτερους μάστορες αρχιτεκτονικής που είχε στη διάθεσή της η Βενετία. Ο πυθμένας αυτής της μεγάλης τάφρου χρησιμοποιείτο από παλιά ως λαχανόκηπος.

Υπάρχει ένα ενδιαφέρον παζάρι έξω από τα τείχη, όπου βάζονται ρούχα μ' αυτό το υπέροχο λουλάκι, φτειδάχνονται διάφορα χειροτεχνήματα, υπάρχουν ξυλουργεία και χαρκοειδή και πουλιούνται δέρματα από νυφίτσες (ζουρίδες), ασβούς (ορκάλους), γάτες, λαγούς και αγριοκάτσικα. Μερικές φορές μπορείς να δεις εδώ εκλεκτά ζεύγη κεράτων αγριμιών.

Επισκέπτες που μένουν κάποιο χρονικό διάστημα στα Χανιά θα βρουν πολύ περισσότερα ενδιαφέροντα μέρη απ' αυτά που ανέφερα εδώ. Δεν είμαι καλός ξενάγος στις πόλεις, καθώς τα ενδιαφέροντά μου βρίσκονται μακριά, στα βουνά και τις πεδιάδες, πέρασα μικρά μόνο ενδιαμέσα διαστήματα στις πόλεις, φεύγοντας ξανά, όσο πιο γρήγορα μπορούσα (9). ...

Ο οδηγός μου, ένα αγόρι που το έλεγαν Μιχάλη, διασκέδαζε πετώντας πέτρες, βάζοντας σημάδι στην απέναντι μεριά του ποταμού. Οι κρήτες σφεντονιστές ήταν ονομαστοί για την επιδεξιότητά τους στα πολύ παλιά χρόνια και ο Μιχάλης ήταν καταπληκτικός με τη σφεντόνα του εκτοξεύοντας πέτρες με μεγάλη δύναμη, τις οποίες έπαιρνε από ένα σωρό που είχε σχηματίσει. Οι πέτρες έπεφταν βροχή προς διάφορες κατευθύνσεις. Υπάρχει το εξής έθιμο στην Κρήτη: Αγόρια από δυο χωριά, ίσως σαράντα από κάθε πλευρά, παρατάσσονται σε μάχη πετώντας πέτρες με τις σφεντόνες τους. Είναι όμως τόσο επικίνδυνο που καταλαβαίνω το λόγο για τον οποίο το απαγόρευσαν τώρα. Ο Μιχάλης όμως μου είπε πως είχε ακούσει για ένα μόνο μικρό κατά τη διάρκεια αυτών των αγώνων (σ. 15).

Τα Μεσokλά

Σ' όλη την Κρήτη δεν υπάρχει πιο μαγευτικό μέρος από τα Μεσokλά, κι αυτό λέει πολλά. Είναι ένα ολοπράσινο χωριό με πολλά νερά. (σ.18).

Δυο ποτάμια συναντώνται εδώ. Το ένα έρχεται από τη μεριά του βουνού συμπαρασύροντας μεγάλες στρογγυλές πέτρες, ένας σχεδόν καταρράκτης. Πάνω απ' αυτό το ποτάμι κρέμονται τα πράσινα κλαδιά των δέντρων που κολυμπούν μέσα στον αφρό και τις φυσαλλίδες. Το δεύτερο ποτάμι εμφανίζεται εντελώς απρόσμενα και όχι όπως παρουσιάζονται τα συνηθισμένα ποτάμια: Χαμηλά, σ' ένα βαθούλωμα είναι ένας γέφυρος πλάτανος, τόσο μεγάλος και με τόσο πυκνό φύλλωμα που κάτω απ' αυτόν δεν υπάρχει παρά αμυδρό φως. Στον πλάτανο υπάρχει ένας τοίχος, ένας όρθιος βράχος και από τη βάση του, μέσα από την αψίδα ενός φυσικού ανοίγματος, ξεχύνεται ένα κανονικό ορμητικό ποτάμι. Είναι τόσο μεγάλο, ακόμη και σ' αυτόν τον τόπο της γέννησής του (ακριβέστερα θα έλεγα στον τόπο της εμφάνισής του, γιατί ποιος ξέρει πού γεννήθηκε!) που το περνάς μόνο αν πατάς σε μεγάλες πέτρες. Βαθειά κάπου στα σπλάγγνα του Βουνού βρίσκεται η κοιτίδα αυτού του αφρισμένου ποταμού. Βγαίνει στην επιφάνεια διαμορφωμένο όταν το πρωτοβλέψεις, όπως η Αθηνά ξεπήδησε από το κεφάλι του Δία.

Υπάρχουν όμως περισσότερες πηγές απ' αυτές: έχεις παντού την αίσθηση του νερού. ... Σ' ένα σημείο του

χωριού το νερό όχι μόνο τρέχει από ένα τοίχο κρουνηδόν, αλλά ξεχύνεται από την κορυφή και στάζει απ' όλες τις μεριές με αποτέλεσμα ο τοίχος να είναι καταπράσινος, σκεπασμένος με μεγάλα στρώματα φτέρης. Όταν έρχεσαι στα Μεσokλά ύστερα από μια ολόκληρη ζεστή μέρα στρ βουνά (και στα κρητικά βουνά μπορεί να κάνει πάρα πολλή ζέση), ύστερα από μεγάλη πορεία στα πυρακτωμένα βράχια δίχως νερό, τότε, φτάνοντας σ' αυτά τα σμαραγδένια Μεσokλά με τους καταρράκτες και τις φτέρες που στάζουν από πάνω τους νερό, είναι σαν να βρίσκεσαι σε μια όση μέσα στην έρημο. ... Είσαι στη σκηνή μου σ' ένα υπέροχο μέρος: κρυστάλλινο παγωμένο νερό έτρεχε ορμητικά πέντε βήματα από τη σκηνή και αμέσως πίσω της άρχισε η λαγκαδιά που ήταν γεμάτη μυρτιές. Στην κορυφή της λαγκαδιάς υπήρχαν βελανιδιές και κυπαρίσσια. Στα βράχια κρέμονταν αγιόκλημα και ολάνθιστα άγρια ρέικια στολισμένα μ' ένα λευκό λουλούδι που αι ντόπιοι το λένε 'στεράκι'. Όταν σκαρφάλωσα εκεί το επόμενο πρωινό, για να κοιτάξω τις παγίδες που είχα στήσει τη νύχτα, τραγουδούσαν παντού κοιτίδια, τοίχους, μπλέ πετροκοτσουφά, αψόνια, σπίνι και μικροί κομπογιάννηδες. Ήταν μια ανεπανάληπτη εμπειρία (σ. 20).

Στα Μεσokλά υπάρχει ένα ερειπωμένο παρεκκλήσι. Εκεί σταλίζουν πρόβατα. Σ' αυτό το παρεκκλήσι βρίσκονται παλιές και ξεθωριασμένες εικόνες ζωγραφισμένες στον τοίχο. Μερικές δεν διακρίνονται καθόλου, ενώ άλλες οδηγούνται στη φθορά. Ρώτησα γιατί δεν μεταφέρουν τις εικόνες αυτές στη μικρή εκκλησία. Αλλά δεν ήξεραν γιατί. Τότε ρώτησα μήπως θα μπορούσα να έπαιρνα μια ως ενθύμιο και για να την προφυλάξω από την οριστική καταστροφή. Ο γέρος που βλέπετε εδώ (έχει τη φωτογραφία του μαζί με τον αγροφύλακα) και ο αγροφύλακας με τη φυσιογνωμία και το τουφέκι συζητήσαν για λίγο μεταξύ τους και τελικά ο αγροφύλακας μου είπε πως μπορού τα πάρω μια εκάνα αν θα του έδινά κάτι να το παραδώσει ως αντάλλαγμα στον παπά. Έτσι του έδωσα τέσσερα φράγκα με την ελπίδα πως θα φτάσουν στα χέρια του παπά (σ.21).

Η λίμνη του Κουρνά

Από το Γεράνι με κατεύθυνση τη λίμνη είχαμε μπροστά μας τρία μίλια δυσκολοδιάβατου δρόμου κατά μήκος της παραλίας. Σε λίγο συναντήσαμε μια ομάδα χωρικών που περνούσαν με τα γαϊδουριά τους. Τους έκανε εντύπωση το γεγονός ότι ερχόμασταν από το Πέραμα και μας είπαν πως ποτέ μέχρι τότε δεν είχαν ακούσει ότι κάποιος είχε επιχειρήσει ένα τόσο μακρινό ταξίδι. Αυτοί έρχονταν από τα παζάρια του Ρεθύμνου και ένωσαν πολύ κουρασμένοι εξαιτίας του μεγάλου αυτού ταξιδιού. Δεν μπορούσαν να καταλάβουν γιατί περπατούσα μέσα στη βαθεία άμμο ενώ είχα μαζί μου ένα άλογο. Όταν προσπάθησα να τους εξηγήσω ότι περπατούσα γιατί ήθελα να ξεκουράσω το ζώο με εξέλαβαν σαν αξιολύπητο, χαμηλής νοημοσύνης άτομο. Όταν οι άνδρες αυτοί κατάλαβαν πως σκόπευα να διανυκτερεύσω στα Δράμια με κατεύθυνση, την επόμενη μέρα, τη λίμνη του Κουρνά με προειδοποίησαν ότι η περοχή δεν είναι καλή γιατί μοστίζεται ο κόσμος από ελονοσία. Μου είπαν ότι μένοντας σε χωριά κοντά στη λίμνη και ότι θα ήταν καλύτερα να πάω μαζί τους και ότι θα με οδηγούσαν αυτοί στη λίμνη.

Αποδέχτηκα με μεγαλύτερη προθυμία την ποσοφορά τους γιατί ήταν ήδη επτά η ώρα το απόγευμα και σε λίγο θα σκοτειναιάζε (σ. 197). Έτσι αφήσαμε την παραλία και κατευθυνθήκαμε προς τα ενδοί: του νησιού. Αμέσως βρεθήκαμε σε μια μεγάλη έκταση καλλιεργημένης γης, παρόμοια της οποίας δεν είδα σε κανένα μέρος της Κρήτης. ... Καπνός και άλλα φυτά άνηξαν σ' αυτό το υγρό περιβάλλον. Είμασταν ένα ανάμικτο πλήθος καθώς παραταχθήκαμε εφ' ενός ζυγού κατά μήκος ενός στενού

μονοπατιού με οδηγούς τα γαϊδούρια, ενώ τα άλογα βρίσκονταν στο τέλος της πομπής. Σκοτεινάζει όλο και περισσότερο. Μόλις και μετά βίας μπορούσαμε να διακρίνουμε τον άνδρα που ήταν στην αρχή της Πότς - πότς χάνανε και από ένα συνοδοιπόρο που πορφάνως έφτανε στο στίπ του και δεν το παίρναμε είδηση. Τα γαϊδούρια περνούσαν το ένα χαντάκι μετά το άλλο καθώς ήταν συνηθισμένα, ενώ τα άλογα γλιστρούσαν και μας έπεφταν μέσα σαν στραβά. Στην κορυφή του λόφου φάνηκε μπροστά μας ένα κόκκινο σαν αίμα τόξο. Άρχισε να βγαίνει το φεγγάρι, κόκκινο σαν αίμα στην αρχή, πορτοκαλί σε λίγο. Σκαρφώανε γρήγορα στον ουρανό διαμορφωμένο πα μέσα σε λευκή αντούγια κοιτάζοντάς μας ψυχρά.

Υπήρχε δροσούλα στα δέντρα και το γρασίδι... Ο αέρας μύριζε βάλσαμο. Περνούσαμε μέσα από θάμνους που ήταν πιο ψηλοί από τα κεφάλια μας, γεμάτοι λουλούδια που έμοιαζαν με μικρά αστέρια. Μάζεψα μερικά χωρίς να ξεπεζέψω: Ήταν μυρτιές. Το ταξίδι μας αυτό έμοιαζε με όνειρο (σ.198).

Ήταν σχεδόν δέκα η ώρα, είχαν περάσει τρεις ώρες από τότε που φύγαμε από τη θάλασσα. Ανεβήκαμε ένα μικρό λόφο και τότε σταμάτησαν οι άνδρες και μας είπαν: "Η λίμνη", δείχνοντάς μας ένα θολό, αδιάκριτο βαθυύλωμα. Μετά έφυγαν για το Μουρί, το χωριό τους. Αφού διάλεξα ένα μέρος στην πλευρά του λόφου να περάσουμε τη νύχτα μακριά από την υγρασία και τα κουνούπια, κατέβηκα να δω τη λίμνη. Ανοίγοντας το δρόμο με τα χέρια μου ανάμεσα από πυκνές μυρτιές βγήκα σ' ένα κατοικίδιο που με οδήγησε στη λίμνη. Ήταν απότομη και τραχεία κατηγορία και τόσο σκοτεινά μέσα στους πυκνούς θάμνους που έπεσα μέσα στο νερό χωρίς να το καταλάβω ότι είχα φτάσει. Στη λίμνη όμως και πέρα από το λόφο έλαμπε το φεγγάρι και η οκιά του βουνού έπεφτε πάνω στη λίμνη. Το νερό ήταν ακίνητο, σαν καθρέπτης στη φεγγαρόλουστη νύχτα. Δεν μπόρεσα να ακούσω κανέναν είδους ήχο, ούτε ένα πουλί, ούτε ένα έντομο, ούτε καν ένα βατράχι. Επικρατούσε απόλυτη, μαγική ηρεμία.

Όταν επέστρεφα στο μέρος που είχα στήσει τη σκηνή για να διανυκτερεύσω βρήκα δυο άνδρες από το Μουρί. Μας είπαν διάφορα πράγματα για τη λίμνη. Δεν γύρισαν στα στίπια τους, αλλά κοιμήθηκαν εκεί που κοιμήθηκαμε και μες. Δεν μπορώ να πω γιατί άφησαν την άνοση του σπιτιού τους για να μείνουν στο ύπαιθρο, σ' αυτή την πετρώδη πλευρά του λόφου. (σ.199). Φαντάζομαι ότι ο λόγος δεν ήταν τίποτε άλλο παρά απλή περιέργεια να δουν και να συναστροφούν ξένους.

Μας είπαν πως κάθε πέντε χρόνια ακριβώς η λίμνη ξεχειλίζει και τα νερά χύνονται στη θάλασσα. Νομίζω πως αυτό σημαίνει αύξηση της στάθμης του νερού πάνω από 15 πόδια (-4.57μ.). Όταν συμβεί αυτό γεμίζει η περιοχή μεγάλα χέλια. Πιστεύουν πως η λίμνη είναι απύθμενη. Μπήκαν σε μια βάρκα, έριξαν σκοινί 45 μέτρων χωρίς να βρουν το βυθό. Η περιοδική ανύψωση της στάθμης του νερού οφείλεται χωρίς αμφιβολία στον ίδιο λόγο που εμφανίζονται περιοδικά και μετά στερεούνται μερικές δεκάδες μας (στην Αγγλία) πηγές.

Το επόμενο πρωινό η μυστηριώδης γοητεία της σεληνόφωτης λίμνης με τις νυχτερινές σκιάς έδωσε τη θέση της σε άλλη απίστευτη ομορφιά. Το δροσερό αεράκι που φυσούσε άφανε τα ίχνη του σε διάφορα μέρη της επιφάνειάς της. Σε άλλα σημεία βλέπαμε πιστή ανταπόκριση τμήματος του βουνού που υψώνεται στη δυτική και νότια πλευρά της. Η βόρεια και ανατολική πλευρά της λίμνης είναι γεμάτη μυρτιές, μέσα από τις οποίες βρήκα το δρόμο για τη λίμνη την προηγούμενη νύχτα. Στο σημείο που τελειώνουν οι μυρτιές υπάρχουν πυκνά ανθισμένα φυτά. Πιο όμορφα απ' αυτά δεν συνάντησα σε κανένα άλλο μέρος της Κρήτης (σ.200). Οι λυγαριές είναι άφρονες και η φασκομηλιά, που συνήθως έχει ύψος τρία πόδια (-91πόντους) ή και λιγότερο, όπως

στο Θέρισσο και σ' άλλα μέρη, μου έφτανε μέχρι το κεφάλι. Ο κορμός της είναι μεγάλος σαν του γέρικου ασπάλθου. Το νερό ήταν καθαρό και κρυστάλλινο. Στη νοτιοδυτική γωνιά, όπου βρίσκονται οι πηγές που τροφοδοτούν τη λίμνη και αναβλύζουν με στροβιλισμούς, είναι πράσινο και σε μεγάλο βάθος. Το νερό που μπαίνει στη λίμνη του Κουρνά δεν διοχετεύεται σε ποτάμι. Ο μεγαλύτερος άξονάς της είναι από τα νοτιο-δυτικά στα βορειο-ανατολικά. Δεν είμαι σε θέση να δώσω τις διαστάσεις της, έκανα όμως να τη γυρίσω περπατώντας σιγά-σιγά πάνω από μισή ώρα. Λόγω του μεγάλου βάθους της και του πετρώδους περιβάλλοντος δεν έχει δημιουργηθεί έλος...

Γενικά η λίμνη του Κουρνά παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον και ιδιαίτερη ομορφιά. Είμαι ευτυχής που την είδα. (σ.201).

Το φαράγγι της Σαμαριάς Περνώντας μέσα από το μεγάλο φαράγγι

Μπορεί συνήθως να βρει κανείς καλό πόσιμο νερό πρωτού φτάσει στη Ρουμέλη, σε μια μικρή τοποθεσία που λέγεται Κατερίνη. Οι άνδρες που μεσούνδευαν έτρεξαν να φέρουν λίγο, αλλά γύρισαν απογοητευμένοι λέγοντάς μας ότι στέρεψε η πηγή. Σύντομα όμως διαβήκαμε το ορμητικό ποτάμι που τρέχει έξω από το φαράγγι και ήπιαμε άφθονο καθαρό νερό στο φυλάκιο της Αγ. Ρουμής προτού αρχίσουμε να διαβαίνουμε το φαράγγι. Ένας καλοσυνάτος ενωμοτάρχης καθόταν με τους χωροφύλακες έξω στο πεζούλι και κάπνιζαν. Ο ενωμοτάρχης έμαθε όλη την ιστορία μας από το νεαρό χωροφύλακα που μας συνόδευε. Του είπα να επιστρέψει στα Σφακιά και διέταξε δυο από τους δικούς τους χωροφύλακες να μας συνοδεύουν. Δεν ένιωσα ευχάριστα και δεν ήθελα να προστεθούν στη συνοδεία μας, τελικά όμως πείστηκε (για καλή μας τύχη, όπως αποδείχτηκε) αφού μας εξήγησε ότι δεν ήταν εύκολη υπόθεση να περάσουμε το φαράγγι με τα φορτωμένα άλογά μας. Έπρεπε να διασχίσουμε το ποτάμι, που έτρεχε τότε ορμητικά, σε πολλά σημεία, εκτός του ότι μπορεί να μας έβρισκε η νύχτα, προτού φτάσουμε στην κορυφή του βουνού. Περιμέναμε μισή ώρα και αναχωρήσαμε στις πέντε (το πρωί) (σ.219).

Πάντα υπάρχουν μέχρι το φαράγγι. Θυμάμαι ότι είδα ένα ή δυο όχι μακριά από την είσοδο (ένα ψηλό πεύκο και ένα ευθυτενές κυπαρίσσι έστεκαν το ένα δίπλα στο άλλο). Το μεσογειακό κυπαρίσσι είναι το δέντρο που βλέπουμε στο φαράγγι της Ρουμής (έτσι αποκαλεί το φαράγγι της Σαμαριάς), όπως το πεύκο είναι το δέντρο που βλέπουμε στο φαράγγι του Ασκού. Μερικά απ' αυτά τα δέντρα είναι γέρεκα και στραβά, άλλα πάλι είναι μεγαλοπρεπή και ίσια. Σε πολλά έχουν κόφει τα κλαδιά τους και τα έχουν χαλάσει. Μπήκαμε στο φαράγγι όταν ο ήλιος ήταν πολύ χαμηλά, σκοτεινά σχεδόν ακόμη σε τέτοιο σημείο που δυσκολευτήκαμε να βρούμε την είσοδο του αβυσσώδους χάσματος. Επικρατούσε κατανυκτική μεγαλοπρέπεια. Μόνο το στροβίλισμα και ο θόρυβος του ποταμού που έτρεχε έδιναν μια αίσθηση ζωής σ' αυτό το μέρος. Ωστόσο υπήρχαν χρώματα, οι κόκκινες σπασμένες πέτρινες μάζες, οι σμαραγδένιες μικρές χωρίς αγριόχορτα λιμνούλες, το βαθύ πράσινο χρώμα των δέντρων. Δεν υπήρχε ούτε ένα λευκικό κόψιμο σ' ολόκληρο το μήκος της δυτικής πλευράς του φαραγγιού, ούτε στην ανατολική πλευρά μέχρι να φτάσει κανείς στη Σαμαριά, όπου διακλαδίζεται ένα δεύτερο φαράγγι προς τα βορειο-ανατολικά και οδηγεί προς την κορυφή των Λευκών ορέων. Είναι αλήθεια ότι σε δυο σημεία του φαραγγιού υπάρχουν, πλευρικά κοιλώματα, το ένα στην ανατολική πλευρά με πράσινες πλαγιές και ένα μικρό ποτάμι που δημιουργεί το λίκασμο του χιονού και ένα άλλο σημείο, που ανέφερα ήδη, στη δυτική πλευρά, αλλά

αυτές είναι δαντελώσεις (οδοντώσεις) της κύριας πλευράς (σ.221).

Το μεγαλύτερο τμήμα του βουνού που έκοψε το φαράγγι είναι ασβεστόλιθος. Εδώ κι εκεί υπάρχουν μάζες κροκολοπαγούς πετρώματος. Αυτό το πέτρωμα είναι σαν μπετό και έχει την ίδια υδατοστεγή δύναμη. Το πέτρωμα τούτων αιώνων άφησε ελάχιστα ίχνη διάβρωσης. Ο ασβεστόλιθος έχει λειανθεί με ραβδώσεις που λες κι έγιναν με σμίλη, πάνω και κάτω από το κροκολοπαγές πέτρωμα το οποίο παραμένει αναλλοίωτο.

Δεν είναι δύσκολο να διατυπώσει κανείς μια λογική θεωρία για την προέλευση αυτών των χασμάτων στα βουνά. Η κεντρική ώθηση των γεωλογικών "αναστατώσεων" (όπως έδειξε ο Spratt) έλαβε χώρα στα νοτιοδυτικά του νησιού. Η κλίση των στρωμάτων έγινε από τα νοτιο-δυτικά προς τα βόρειο-ανατολικά. Αυτό μπορεί να το δει κανείς σε πολλά μέρη του νησιού. Επιπροσθέτως το έδαφος φαίνεται να έπαθε καθίζηση και στις δυο πλευρές του σημείου που εφαρμόστηκαν οι υπόγειες ωστικές δυνάμεις. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τις πτυχώσεις της πετρώδους μάζας (σ.222).

... Ο παγετός και το νερό επεκτείνουν προς τα κάτω τη ρωγμή μέχρι και πάνω από χίλια πόδια (-304 μέτρα), όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση. Ο ποταμός, επομένως, "στο φαράγγι της Ρουμέλης" έτρεχε στην κορυφή, ή αυτό που αντιπροσώπευε την κορυφή, της πύχωσης.

Αν παραβλέψουμε τα μικρά ρυάκια που αναφέραμε ήδη και τα οποία εισρέουν από την ανατολική του πλευρά (παρ' όλο που και αυτά τρέχουν μερικές φορές πολύ νερό) ο ποταμός του φαραγγιού έχει τρεις πηγές. Μια απ' αυτές είναι στην κορυφή του φαραγγιού προς βορρά η οποία συνεχίζει ως ο κύριος ποταμός, ενώ μια δεύτερη είναι στην κορυφή του βακού βραχίονα που περιγράφω πιο μπροστά ότι διακλαδίζεται προς τα βορειο-ανατολικά. Αυτό το ποτάμι ενώνεται με τον κύριο ποταμό του φαραγγιού. Και τα δυο αυτά ποτάμια φαίνονται να δημιουργούνται από το χιόνι που λιώνει, αλλά, επειδή δεν επισκέφτηκα την κορυφή αυτών των φαραγγιών κατέληξα σ' αυτή τη σκέψη με βάση τη γενική εδαφολογική διαμόρφωση. Η μικρή δυτική χαράδρα ή οδόντωση, με το βαθούλωμα που δημιουργεί το μουλαρόδρομο ο οποίος οδηγεί στον Ομαλό, είχε επίσης τον καιρό που την επισκέφτηκα ένα ποτάμι και ένα καταρράκτη. Μου φάνηκε ότι το νερό αυτό δεν κατέβαινε από την κορυφή του βουνού, αλλά έτρεχε από κάποιο σημείο του βράχου πολύ πιο κάτω. Το σημείο αυτό είναι ακριβώς κάτω από τον Ομαλό και θεωρώ πολύ πιθανό ότι είναι η έξοδος ενός από τα μεγάλα αυλάκια νερού του οροπέδιου. Έκανα ήδη λόγο γι' αυτά τα κανάλια (καταπότες) και ανέφερα ότι το νερό που προέρχεται από το χιόνι που λιώνει βρίσκεται διέξοδο και βγαίνει από σχισμές ασβεστολιθικού πετρώματος (σ. 223). Συχνά εμφανίζεται ξανά σε μεγάλη απόσταση, μερικές φορές όμως χύνεται κατ' ευθείαν στη θάλασσα χωρίς να εμφανιστεί ενδιάμεσα.

Προχωρούσαμε πολύ αργά: Το μονοπάτι που ακολουθήσαμε, παρ' όλο που ήταν γεμάτο βράχια και πέτρες που είχαν πέσει, δεν ήταν τόσο άσχημο, σε σύγκριση με άλλα μονοπάτια της Κρήτης, κατέληγε όμως πολλές φορές σ' ένα πέτρινο τοίχο, οπότε έπρεπε να διασχίσουμε το ποτάμι. Αυτό δεν ήταν εύκολη υπόθεση, όπως μας είχε προειδοποιήσει ο ενώμοτάρχης, αντίθετα μάλιστα, πολλές φορές η προσπάθεια δεν πετύχαινε με την πρώτη. Είναι αλήθεια ότι θα ήταν για μας ακατόρθωτο χωρίς τη βοήθεια των δύο χωροφυλάκων. Καθώς διέσχισαν το ποτάμι πολλές φορές για υπηρεσιακούς λόγους, πάντοτε με τα πόδια, γνώριζαν κάθε πέτρα, δηλ. κάθε πέτρα που ήταν ορατή. Εδώ κι εκεί βρίσκονταν φυσικές σειρές μεγάλων βράχων πάνω στις οποίες πατούσαμε για να περάσουμε απέναντι. Μας έδειχναν πώς να πατάμε και μεις δεν είχαμε να

κάνουμε τίποτε άλλο παρά να τους ακολουθούμε όσο καλύτερα μπορούσαμε. Κάτω όμως από την επιφάνεια του νερού βρίσκονταν μεγάλοι βράχοι και βότσαλα που κυλούσαν όταν πατούσαν πάνω τους τα άλογα και το νερό έτρεχε με ορμητική δύναμη. Ήμουν απλώς θεατής και το μόνο που μπορούσα να πω είναι ότι ο τρόπος που οι άνδρες αυτοί περνούσαν τα άλογα απέναντι ήταν αξιοθαύμαστος. Αν έμεναν μόνο τους θα έχαναν αναπόφευκτα το θάρρος τους και θα τα παρέσυρε το ποτάμι. Όταν ένα από τα δυο άλογα παραδερνόταν σ' αυτόν τον ορμητικό χειμαρρό, μέσα στο νερό που έφτανε μέχρι τη σέλλα, κοιτάζε συχνά να το δώ να εγκαταλείπει τον αγώνα και να βουλάει. (σ.224). Όμως σ' αυτό το κρίσιμο σημείο μια ενθαρρυντική φωνή και το τράβηγμα του χαλναριού του έδινε δύναμη και τελικά τα κατάφερε (να ξεπεράσει και αυτό το εμπόδιο). Σε απόσταση μισής ώρας από την είσοδο του φαραγγιού υπάρχει ένα στενό πέτασμα που το λένε Πόρτες' το πλάτος του είναι μόλις 10 πόδια (-3 μέτρα). Στο σημείο αυτό έπρεπε να κινηθούμε στη μέση του ποταμού, νομίζω όμως πως αυτό ήταν πολύ πιο εύκολο για τα ζώα παρά το πέτασμα στην απέναντι πλευρά, οπότε το ρεύμα ερχόταν κάθεται.

Σκέφτηκα πολλές φορές όταν κατέγραφα αυτά τα πράγματα ότι πρέπει να δίνω την εντύπωση πως ήμουν αγενής απέναντι στα ζώα μου ή τουλάχιστο ότι αδιαφορούσα για την ταλαιπωρία τους. Σ' έναν άγγλο αναγνώστη θα φανεί σχεδόν σκληρό να παίρνεις ένα άλογο τα χαράματα να μην το αφήνεις να βρει τη νυχτερινή του ξεκούραση μέχρι στις μία η ώρα το μεσημέρι της επόμενης μέρας, δηλ. να το έχεις έξω εκκοιμία ολόκληρες ώρες, όπως συνέβηκε σ' αυτή την περίπτωση. Πρώτα απ' όλα το πέτασμα του φαραγγιού ήταν μια ιδιόζουσα περίπτωση. Ποτέ άλλοτε δεν αναλάβαμε ένα τέτοιο ταξίδι τούτων ωρών ανάμεσα σε δυο καταυλισμούς. Το συνηθισμένο ημερήσιο ταξίδι μου ήταν 12 ώρες. Εκτός αυτού ένα κρητικό άλογο είναι πολύ πιο σκληραγωγημένο από ένα αγγλικό. Το άλογο που είχα σ' αυτή τη διαδρομή ήταν πολύ δυνατό και κουβαλούσε ελάχιστο φορτίο, αφού οι κουβέρτες μου και η βαλίτσα είχαν μικρό βάρος και το κομμάτι με τα τρόφιμα ήταν άδειο. (σ.225). Δεν νομίζω ότι βρισκόμουν στη σέλλα περισσότερο από τρεις ώρες ολόκληρη αυτή την ημέρα, ενώ τα άλογα ξεκουράστηκαν συνολικά τρεις ώρες.

Ύστερα από διαδρομή δύο περίπου ωρών φτάσαμε στην κορυφή ενός υψώματος μέσα στο μονοπάτι, οπότε ξαφνικά ακούσαμε το γαύισμα μιας αγέλης σκυλιών και αμέσως μετά είδαμε από κάτω ένα σπιτάκι και δυο σκυλιά που γαύιζαν δυνατά. Δεν υπήρχαν άλλα σκυλιά, απλώς η αντήχηση πολλαπλασιάζει τα γαυίσματα. Ήταν η Σαμαριά, το μοναδικό κατοικημένο μέρος μέσα στο φαράγγι. Το σπίτι βρίσκεται σε μια μικρή προεξοχή κατά μήκος του ποταμού και από και η πλευρά του φαραγγιού επεκτείνεται στο βουνό με πράσινες πλαγιές. Στο σπιτάκι αυτό μένει ένας βοσκός που είναι και κυνηγός με την οικογένειά του. Είδα μια γυναίκα με τις κατσίκες της και άκουσα έναν άνδρα απ' αυτούς που με συνόδευσαν να λέει τη λέξη "αγρίμια". Αγρίμια σημαίνει θήραμα και αναφέρεται στο αγριοκάτσικο. Είπα να συνεχίσω να βρω τα ζώα αυτά στην Κρήτη. Είπα έρθω μια ματιά στα βουνά ελπίζοντας να τα δω σε καμά προεξοχή βράχου. Αλλά επειδή δεν είδα τίποτε ρώτησε τους άνδρες: "Πού είναι τα αγρίμια;" και μου έδειξαν το σημείο που βρίσκονταν η γυναίκα με τις κατσίκες. Τότε συνειδητοποίησα αμέσως ότι τα δυο μικρά κατσικάκια στα οποία έδινε η γυναίκα φύλλα δεν ήταν τίποτε άλλο παρά τα μικρά του λεγόμενου κρητικού αϊγαγρού. Μαζί τους ήταν μια ήμερη κοινή μαύρη κατσίκά, αλλά μια ματιά ήταν αρκετή για να καταλάβει κανείς ότι δεν ήταν δικά της (σ.226). Μονόχρωμα με μια μαύρη λουρίδα κατά μήκος της ράχης με υπέροχα πόδια και μορφοκαμωμένα κεφάλια είχαν έναν απεριόριστο αέρα υπεροχής που έδειχνε την

αριστοκρατική τους καταγωγή. Η γυναίκα μας είπε πως ο άνδρας της σκότωσε τη μητέρα των αγριμιών τον Μάρτιο, επομένως τα αγριμάκια είναι τώρα τριών μόλις μηνών. ... Η φτωχή γυναίκα είχε αφιερωθεί στα μικρά αυτά αγριμάκια, πράγμα διόλου παράξενο στο ερημικό αυτό φαράγγι! Τα αγαπούσε πολύ, όπως και αυτά τα οποία την ακολουθούσαν όπου πήγαινε. Ύστερα από μακρά συζήτηση της πρόσφερε ένα ποσόν να αγοράσω τα αγριμάκια το οποίο έκοψε την αντίστασή της. Αυτοπαρηγορήθηκε λέγοντας: 'Εντάξει, θα μου φέρει μερικά άλλα την επόμενη άνοιξη'. Τα αγριμάκια ήταν δικά μου! Στο παζάρι που έγινε συμπεριλήφθηκε και η γίδα με την υποχρέωση να έρθει μαζί μου ο βοσκός μέχρι τα Χανιά και να αναλάβει την ευθύνη για την ασφαλή μεταφορά των ζώων. (σ.227).

...Άρχισε να σουρουπώνει για καλά και οι μορφές των μικρών αγριμιών έμοιαζαν με ιπτάμενες σκιές καθώς έτρεχαν από βράχο σε βράχο. Για μερικά λεπτά εξαφανίζονταν και δεν μπορούσε να τα δει κανείς μες στο σκοτάδι. Τότε ο βοσκός τους φώναζε 'Έλα, έλα, να, να, να' και τα μικρά πλάσματάκια ξανάρχονταν αμέσως στο πλευρό της κατόικας. Πολλές φορές χάνανε το ένα ή το άλλο για μεγάλο διάστημα.

Είχε πέσει βαθύ σκοτάδι. Σταμάτησα εντελώς να μιλά για να μην ξιπάζονται τα αγριμάκια. Μόνο η φωνή του βοσκού ακουγόταν συνέχεια μέσα στη νύχτα που τα καλούσε λέγοντας 'Έλα, έλα'. Δεν μπορούσε να δει τα μικρά αγριμάκια. Ήξερε ότι ήταν στο πλευρό της κατόικας αγγίζοντάς τα με το χέρι του.

Στα βάθη του χάσματος που κινούμασταν άρχισε να εμφανίζεται σιγά-σιγά μια παράξενη αίσθηση φωτός. Το φεγγάρι άρχισε να βγαίνει σ' ένα σημείο που δεν φανόταν. Έλαμπε στα βουνά, χιλιάδες πόδια πάνω από τα κεφάλια μας. Δεν μπορούσε να φωτίσει το βυθό αυτής της μεγάλης ρωγμής του βουνού. Μπροστά μας το σκοτάδι ήταν αισθητό, άρχισε όμως να γίνεται φωτεινό, τρόπος του λέγειν.

Σιγά-σιγά το ψυχρό λευκό φεγγάρι άρχισε να αρμενίζει κατά μήκος της γραμμής του φαραγγιού, ρίχνοντας λίγο φως στη μια μόνο πλευρά, ενώ η άλλη παρέμενε στη σκιά. Ήταν μια γοητευτική στιγμή. Το φαράγγι ήταν πιο πλατύ στο σημείο αυτό (σ.230). Μπορούσε κανείς να κοιτάξει μακριά το νερό με την (παράξενη) λάμψη που του έδινε το φεγγαρόφωτο, τα φωτιζόμενα τμήματα των βράχων ανάμεσα σε απόκρια και κυπαρίσσια, και πάνω ψηλά, πς φεγγαρόλουστες παρυφές του φαραγγιού. Την απόλυτη σιγή διέκοπτε το βέλασμα της κατόικας, ο ήχος της οπλής των ζώων και του ποδοβολητού και το κάλεσμα του βοσκού 'έλα, έλα' στα αγριμάκια. Αυτά τα υπέροχα μικρά πλάσματα έτρεχαν από δω κι από'κει, ανάμεσα στη σκιά και το φως του φεγγαριού, ακολουθώντας το ένα το άλλο, ακούραστα, όπως πάντα. Κάποια στιγμή γύρισε πίσω μόνο το ένα. Μάταια φώναζε ο βοσκός 'έλα, έλα', μάταια καθίσαμε στα βράχια και περιμέναμε, ενώ ο άνδρας συνέχιζε να το καλεί. Περιμέναμε πολλή ώρα, τελικά όμως εγκαταλείψαμε την προσπάθεια. Ο βοσκός μας υποσχέθηκε ότι θα φέρει τα ζώα στον Ομαλό το πρωί, αν έβρισκα αυτό που χάθηκε. Έτσι επέστρεψε στη Σαμαριά με την κατόικα και το μικρό αγριμάκι.

Τρία μίλια πάνω από τη Σαμαριά υπάρχει ένα μικρό μοναστήρι, ο Αγ. Νικόλαος. Ήταν σκοτάδι δυστυχώς όταν περάσαμε από και, έτσι δεν είδα τα φημισμένα μεγάλα κυπαρίσσια. Είναι τα μεγαλύτερα της Κρήτης. Κάπου

αναφέρεται ότι ένα απ' αυτά έχει διάμετρο όχι λιγότερη από τέσσερα πόδια (-1.20μ.)... (σ. 231).

... Τελικά το μακρύ αυτό ταξίδι ήταν για τα ζώα και τους ανθρώπους σκληρό και επίπονο. ...Όταν φτάσαμε στο οροπέδιο καθίσαμε και ξεκουραστήκαμε λιγάκι. Μετά προχωρήσαμε κατά μήκος του οροπέδιου μέχρι που φτάσαμε σ' ένα σπήν όπου και διανυκτερεύσαμε. Ήταν ακριβώς 12.45 π.μ., ημέρα Πέμπτη, 1η Ιουλίου. Οι αγωγάτες και γω είχαμε ξεκινήσει από τα Σφακιά (σ. 233) στις 4.30 π.μ. της προηγούμενης μέρας, δηλ. την Τετάρτη 30 Ιουνίου, έτσι βρισκόμασταν καθ' οδόν περισσότερο από είκοσι ώρες. Αφού τακτοποιήσαμε τα ζώα πέσαμε κατόικοι για ύπνο. Εγώ κοιμήθηκα σ' ένα κρεβάτι φτιαγμένο από φασκομηλιά με την παράξενη μυρωδιά βαλοόμου.

Σης έξι το πρωί με ξύπνησε ο βοσκός από τη Σαμαριά που ήρθε έχοντας μαζί του την κατόικα και τα μικρά αγριμάκια. Μας είπε πως μόλις άρχισε να χαράζει η μέρα βρήκε το μικρό 'σκασιάρχη' στον κήπο του, βελάζοντας (απειλησμένα). Του πέρασε τότε ένα σκυλί στο λαιμό και πότε αφήνοντάς το να προχωρεί, πότε σηκώνοντάς το, το έφερε με το άλλο αγριμάκι και την κατόικα. Έτσι φύγαμε από το οροπέδιο του Ομαλού για να κατεβούμε στα Χανιά. Στους Λάκκους ταίσαμε τα ζώα και φάγαμε κι εμείς. Φαίνεται ότι μαζεύτηκε όλο το χωριό, τόσος πολός ήταν ο κόσμος που συγκεντρώθηκε για να δει τον άγγλο και τα αγριμάκια. Φεύγοντας περάσαμε από την πηγή με το μεγάλο πλάτανο, όπου έπλεναν τα ρούχα οι γυναίκες, οι οποίες έβαλαν τα γέλια βλέποντας την όλη πομπή και μας αποχαιρετούσαν καθώς κατεβαίναμε το λόφο. Δεν περάσαμε από το θερισανό φαράγγι, αλλά στρίψαμε αριστερά και μπήκαμε στο δρόμο του Αλικιανού. Τα αγριμάκια είχαν συνηθίσει να τα ταΐζουν με το χέρι με αποτέλεσμα να μην τρώνε τίποτε από μόνα τους, ενώ έπαιρναν ευχαρίστως από το χέρι μας τα φύλλα της μουριάς που τους προσφέραμε. Ήπιναν όμως το γάλα της κατόικας (σ.234). Στην άκρη του μονοπατιού υπήρχε ένας μικρός καταπότης με βάθος όχι μεγαλύτερο από μια περίπου ίντσα (2.54 εκατ.), απ' όπου ήπια νερό η κατόικα, το παράδειγμα της οποίας ακολούθησαν αμέσως τα μικρά αγριμάκια. Αντί όμως να πουν αμέσως έβαλαν πρώτα το μουςούδι τους στο νερό που ακούμπησε στον πάτο, όπως ένα σκυλί που θάβει ένα κόκκαλο, και μετά ήπιαν. Και τα δυο έκαναν το ίδιο πράγμα. Ήταν μια παράξενη κίνηση και διερωτώμαι μήπως είναι κληρονομική συνήθεια που δημιουργήθηκε από την ανάγκη να σκαλίζουν το χόνι για να βρούν χορτάρι ή νερό.

Έκανε αρκετή ζέση και ήταν πολύ κουρασμένα. ... Πήρα το ένα και το έβαλα μπροστά στη σέλλα, ενώ το άλλο το σήκωνε στους ώμους του ο βοσκός. Όταν βγήκαμε στον κεντρικό, γεμάτο σκόνες, δρόμο πέρασε ένα λαντό (Landau, είδος ομαξίου) μ' ένα ζευγάρι μέσα που ερχόταν από του Αλικιανού και έβαλα μέσα το αγόρι... Ο βοσκός, ή κατόικα και τα αγριοκάτσικα μπήκαν στην καρότσια και έστειλα το παράξενο φορτίο στα Χανιά. Μια μέρα αργότερα πήρα τα τρία ζώα και αναχώρησα για την Αγγλία. Το αρσενικό αγριμάκι πέθανε από ατύχημα, ενώ το θηλυκό βρίσκεται στο ζωολογικό κήπο και αυτόν εδώ τον χρόνο γέννησε δυο αγριμάκια τα οποία χωρίς αμφιβολία θα ακολουθήσουν το παράδειγμα της μητέρας τους που περνά τον καιρό της πότε σκαρφαλώνοντας στα βράχια του περιφραγμένου χώρου και πότε αρπάζοντας μπισκότα από τα χέρια των παιδιών.

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΜΝΗΜΕΣ
Ο ΛΑΚΚΙΩΤΗΣ ΑΝΤΩΝΗΣ ΣΑΡΡΗΣ (ή ΣΑΡΡΗΔΑΝΤΩΝΗΣ)
(1769 - 1832)

ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ
ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

...Και των Λακκιώτων στέλνουνε στον Ομαλό μαντάτο,
οχτώ νομάτοι βρίσκονται και πέρνουν ίσια κάτω.
Και μπαίνουν και φωνιάζουνε εις ούλαις τη μαδάραις.
Στο Θέρισσο να τρέχουνε απούρθαν οι γι' αγάδες.
Ξαν τα πουλάκια τρέχουνε και σαν το χελιδόνι.
Στη Σαβουρέ προβαίνουμε με τον Σαρρηδαντώνη.
Κί εκ ήσαν μια τριακοσάρε Τούρκοι και εξεκινούσαν
Στο Θέρισσο να πεταχτούν δυο σκλάβες ελαλούσαν.
Το Πέραμα βαστούσανε να πάη στην Κοπράνα
Τ' οχτώ νομάτους είδανε και ται πιασε τρομάρα
Μωρέ οχτώ προβάλλουνε μα θαν' οπίσω κι άλλοι
Στο Θέρισσο να τρέξωμε που πολεμούν οι γι' άλλοι
Μα γειε καλός ντελικανής είχε μεγάλη βίαση
Κι 'ετοψασμένος ήτονε τη σκιάβα να ντροπιάση.
Στη Βίγλα αποπανωθό εις ένα πατητήρι
Εκεία τη στεναχώρησε δεν είχε μπλιό χαιρι.
Εμπήκε η σκιάβα κι 'έκλαιγε κι 'αρχισε να μαλώνη
Προβαίνει κι 'ο Κάτο - Σκουλής με τον Σαρρηδαντώνη
Γυρίζει ο Αντώνης τον τσιφτέ και παίζει του το μπέτη
Τση βρακοζώναις τάφηκε κι 'αποθαμένος πέφτει.
Οι γι' οκτώ τ' αποζυγώνουνε κι 'ώστε να κατεβούσι
Εις τα Μεσκλά τον ποταμό δώδεκα καταλουούσι

Εξι χιλιάδες είναι αυτοί οι Καστρινοί αγάδες
Να κάψουνε το Θέρισσο να βγούνε τη μαδάραις.
Κι 'ο Κούκουλος των έλεγε - Ας κάμωμε γιουρούσι
Μα η Παναγιά κι 'ο Χριστός εμάς θαρρώ βοηθούσι
Κι 'ανασκουμπώνεται ο Σαρρής και κάνει τον Σταυρόν του
Κι 'εφώναζε των αλλονών το κρῖμα στον λαμόν του.
- Όποιος πιστεύει στο Χριστό μη πάσει μετερίζι.
Κι ας μάσε κάμουνε κμά ως κάνουνε το ρύζι
Γιουρούσι των εκάμανε τ' ομορφα παλληκάρια
Σηκώνονται και φεύγουν κι αφήνουν τα μουλάρια
Μπαίνουν και ται ζυγίνουσι κι 'ώστε να κατεβούσι
Στο κάμπος το Βαρόπιτρο ως χίλιους καταλουούσι

(Αρ. Κρίσσης, Συλλογή Κρητικών Δημοτικών Τραγουδιών)

Η υποταγή της Κρήτης στους Τούρκους στα 1669, δεν αποτέλεσε παρά την επαρχία μια μεγάλης σειράς αγώνων για την πολυπόθητη λευτεριά.

Η Κρήτη βόδιζε μέσα από θυσιές και ηρωισμούς προς τα πεπρωμένα του Έθνους μας, χωρίς ούτε μια στιγμή να σταματήσει την αντίσταση στον κατακτητή.

Απ' την πρώτη κιόλας μέρα της Τουρκοκρατίας οι θρυλικοί Χαϊνίδες, άρχισαν τις παράτολμες νυκτερινές επιδρομές τους, υψώνοντας τη ρομφαία της εκδίκησης πάνω απ' τα κεφάλια των μπέηδων και των αγάδων. Τα μικρά αυτά σώματα των Χαϊνιδών αποτέλεσαν τους πρώτους υπερασπιστές τους δουλωμένου κρητικού λαού.

Τα θρυλικά ονόματα του Νάννου, των Δαμιανάδων, του Βουγιουκλάκη, του Τσουδερογκακιμή, του Λόγιου, των Βέργηδων, του Μουτσογιάννη, των Χάληδων, των Καλογερόδων, των Κατσούδων, του Σήφακα, των Κουφίδων, του Ντουνόπαπα, του Λεράτου, του Μαυροθοδωρή, των Γιαννάρων και τόσων άλλων Κρητικών αγωνιστών χαρακτήκαν βαθιά στις σελίδες της Ιστορίας και στις καρδιές του λαού μας.

Από τούτη τη σειρά των γιγάντων που προετοίμασε την Επανάσταση του 21 είναι και ο Αντώνης Σαρρής ο Ξακουστός Σαρρηδαντώνης, αρχηγός της μεγάλης οικογένειας των Σαρρήδων, από τους Λάκκους της ορεινής Κυδωνίας των Χανίων.

Γεννήθηκε στα 1769 και μεγάλωσε στις απάτητες κορφές των Λευκών Ορέων με τα ιδανικά της Πατρίδας και της Ελευθερίας. Εύτολμος, αρειότολμος, γενναίοκαρδος, κυκλώπειος, αλλά και σοβαρός περιώνυμος, τρομερός και ακατάσχετος χαρακτηρίζεται από τους ιστορικούς ο Σαρρηδαντώνης.

Κάτω από την αρχηγία του το κλέφτικο σώμα των Σαρρήδων έγινε ο φόβος και ο τρόμος των γενιτσάρων του Αποκόρωνα, της Κυδωνίας και της Κισάμου. Από τα λημέρια του πάνω στις Μαδύρες ο Σαρρηδαντώνης με τους άνδρες του κατέβαινε γρήγορος σαν το γεράκι για να τιμωρήσει κάθε αδικία σε βάρος των ραγιάδων. Η ηρωική του δράση συνεχίστηκε αιδιάκοπα πριν ακόμα από τον ερχομό του Χατζή Οσμάν στην Κρήτη στα 1812 και συνεχίστηκε ως τη μεγάλη επανάσταση που ξέσπασε. Από το 1821 η μορφή του αγώνα αλλάζει σε οργανωμένη και συνεχή πάλη που κράτησε μια ολόκληρη δεκαετία.

Ο Σαρρηδαντώνης πήρε μέρος από τους πρώτους στην προετοιμασία της Επανάστασης. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρία από τον Απόστολο φιλικό Νικολ. Βελερτζόγλου στα Χανιά στα 1830. Συγγένευε εξ' άλλου με το Μιχαήλ Κουρμούλη, κρυπτοχριστιανό, αρχιγενίτσαρο της Μεσσαράς, Χουσεϊν Αγά, από τη Σαρρηδοπούλα μητέρα του. Αυτή ήταν η πανέμορφη λακκιωτοπούλα Αναστασία Σαρρή, που πιάστηκε απ' τους Τούρκους στην Επανάσταση του Δασκαλογιάννη, αδελφού του πατέρα του Σαρρηδαντώνη, που πουλήθηκε σκλάβο στο Κάστρο και αγοράστηκε απ' τον πατέρα του Κουρμούλη και έγινε γυναίκα του.

Χριστούγεννα του 1820 ο Σαρρηδαντώνης ήταν ο πρώτος που υποδέχτηκε τον Κουρμούλη στην εκκλησία των Αγίων Αναργύρων καθησυχάζοντας τους τρομοκρατημένους χριστιανούς που έβλεπαν τον φοβερό Χουσεϊν Αγά να μπαίνει για να πάρει τη Θεία Μετάληψη στη Μητρόπολη τότε των Χανίων.

Από τα μέσα του Απριλίου του 1821 ο Σαρρηδαντώνης βρίσκεται στα Σφακιά και παίρνει μέρος

στις συνεννοήσεις για την κύρωση της Επανάστασης εκπροσωπώντας μαζί με τους Πρωΐδες, Παρασκευαίους, Γιαννάρηδες, Μπλάζιους την περιοχή των Λάκκων. Και φαίνεται πως στην αρχή διορίστηκε αρχηγός των Δυτικών Ριζών Κυδωνίας με υποδείξη των ιδίων των λακκιωτών, ο Αναγνώστης Παναγιώτου ή Παλιδής από την Ανάπολη Σφακίων, που η μητέρα του καταγόταν από τους Λάκκους αλλά μόνον τυπικά και προσωρινά. Γιατί σε λίγο ο Παλιδής εμφανίζεται αρχηγός Ανωπολιτών και Δυτικών Σφακίων, ενώ οι λακκιώτες αρχηγούνται από το Σαρρηδαντώνη.

Με το ξέσπασμα της Επανάστασης ο Σαρρηδαντώνης ρίχνεται με όλη του την ορμή στις μάχες και διακρίνεται σε όλες τις πολεμικές επιχειρήσεις στην περιοχή των Χανίων ως το τέλος του αγώνα το 1830, κερδίζοντας με το σπαθί του και τον ανώτατο στρατιωτικό βαθμό του χιλιάρχου.

Υστερα από τις πρώτες συμπλοκές και τις επιτυχίες των χριστιανών της Κρήτης στη Μάχη του Καμμένου στο Ρέθυμνο, του Τσβαρά στα Χανιά, και στο Σπήλι, οι Τούρκοι αφού ξέσπασαν την ορμή τους στους αθώους, σφάζοντας τους χριστιανούς των πόλεων, ετοιμάστηκαν να αντιμετωπίσουν μ' όλες τους τις δυνάμεις τους επαναστάτες.

Ο Λαφίτ Πασάς των Χανίων με δυο μεγάλα στρατιωτικά τμήματα κύτησε τις θέσεις των χριστιανών στη Μαλάξα και στην Αγία Κυριακή. Αλλά στη μάχη του Γέρω Λάκκου που συγκροτήθηκε, οι χριστιανοί πέτυχαν ένα νέο θρίαμβο.

Δεν πέρασαν όμως πολλές μέρες και ένα νέο σασέρι του Λατίφ Πασά ξεκινούσε απ' τα Χανιά το πρωί της 4ης Ιουλίου 1821 με κατεύθυνση το Θέρσσο. Αλλά μέσα στο Φαράγγι των Καμπών τα παλληκάρια του Χάλη και του Φασούλη έκοψαν το δρόμο των Τούρκων. 300 χριστιανοί αντιμετώπιζαν 5.000 Τούρκους σε μια αληθινή γιγαντομαχία. Η υπεροπλία των Τούρκων άρχισε να κόμπει τους χριστιανούς. Μα ωστόσο ενισχυμένοι από τον Τσελεπή οι χριστιανοί αντιστέκονται. Και τη στιγμή που η μάχη ακροβατούσε φθάνουν οι λακκιώτες πολεμιστές. Και ο ιστορικός Ψυλλάκης γράφει:

...Μόλις δε την πορείαν επιστήσαντες παρά τω προς δυσμὰς των πολεμίων ερημοκλήσιω του Αγίου Αντωνίου κατείδον τον κίνδυνον εαυτῶν και διελογίζοντο πόθεν ην επιτρεπτότερον, να προσβάλλωσι τον επί τα πρόσω χωρούντα πολέμιον, εις εξ αυτών ηγοούμενος, ο ως θύελλα εν ταις μάχαις επιπίπτων γενναϊότατος Σαρρηδαντώνης, ανεβόησε εν πολλή συγκινήσει και φωνή στεντορία. Ας ορμήσωμεν και ως πέσωμεν επάνω των περευθὺς ὅσοι ἔχομεν βάπτισμα επάνω μας και ή να χαθώμεν με τους νυν κινδυνεύοντες αδελφούς μας, ὅλα μαζί ή να νικήσωμεν διότι αν χαθῶσι εκείνοι, οίπινες τῶρα πολεμοῦσι με τῶσον κίνδυνον, και τα παιδιὰ μας και οι γυναῖκες μας και ημεῖς ὅλοι εἴμεθα χαμένοι.

Εν ριπί τότε οφθαλμοῦ πάντες επέπεσαν. Το τοιοῦτον ἀπίστευτο τόλμημα δίδωσεν τον Ἑλληνικόν στρατόν διότι μικρά ἄθροισ ἐπὶ τα πρόσω υπελαίνετο ἔτσι εις τους Τούρκους ἵνα καταφείρωσι και διασκορπίσωσι τους ἀνθισταμένους.

Η ως καταγίγς λοιπόν και ανευ αναβολῆς επίπτωσις των γιγαντίων το παρόσθημα και την ψυχὴν εκείνων υπό τον ακατάσχετον Σαρρηδαντώνην

ανέτρεψαν τους όρους τους σοβαρού εν τω χωρίω των Καμπιών διεξαγμένου επαναστατικού δράματος και ήδη έκλινε του λοιπού ανεπιτρεπτή η καταστροφή αυτού κατά των τέως φαινομένων νικητών Τούρκων, οίτινες δεν ηδυνήθησαν να στηριχθώσι του λοιπού εν ταις θέσεσιν αυτών εκ δε των μάλλον αρειστόλμων αγωνιστών ετραυματίσθη εις την πτέρναν ιασιμώς ο τρομερός Σαρρηδαντώνης. Ούτος λέγεται όπ εφόρευεν εν τε τη μάχη και διώξει περί τους 14 πολέμιους εξακολουθών μέχρι της κατά την πεδιάδα θέσεως της Συκολιάς λεγόμενης, την καταδίωξιν, ώπλισε δε εκ πολλών αόπλων περί τους 15 εκ των απορριπτομένων υπό των Τούρκων και σκυλευομένων όπλων και πολεμοφοδίων...”

Ο δε ιστορικός Διον. Κόκκινος γράφει “... Κατά το μεσημέρι επι τέλους έφθασαν πυροβολούντες εξ αποστάσεως προς ενθάρρυνσιν ογδοήντα γιγαντώσαιο Λακκιώται υπό αρχηγούς τους Πρωίμηδες και τους Σαρρήδες. Η έφοδος των κατά των Τούρκων έγινε από τα πλάγια κατά την στιγμήν που τα μαχόμενα από το πρωί ελληνικά σώματα ήρχισαν να κάμπτονται και να υποχωρούν. Ο εκ των αρχηγών των Σαρρηδαντώνης, περίφημος δια την ορμητικότητα του, όταν ακόμη οι Λακκιώται ευρίσκοντο εις απόστασιν βολής ωμίλησε προς τους συντρόφους του με ολίγα λόγια που εσήμαιναν νίκην ή θάνατον και ώρμησε πρώτος. Οι Λακκιώται αφού έβγαλαν τα καλύμματα από τα κεφάλια των, με την χειρονομίαν των που έδειχεν ορμήν και απόδυσιν εις φοβερόν αγώνα, ηκολούθησαν με την ιδίαν ορμήν. Ησαν ογδοήντα τέσσαρες Αιάντες ραινόμενοι κατά των Τούρκων.

Οι εχθροί κατεπτοήθησαν εκ του αιφνιδιασμού, ενώ τα σώματα των Χάληδων, του Φασούλη και του Δασκαλάκη ενεθαρρύνθησαν και ήρχισαν αντεπίθεσιν. Οι Τούρκοι άλλοι επροσπάθησαν ν’ αντισταθούν και άλλοι έντρομοι προ της πραγματικής εκείνης πολεμικής μανίας των Λακκιωτών και των συμπολεμιστών των, ήρχισαν να φεύγουν. Και η μάχη εκείνη που έκλινε προ ολίγου προς την νίκην του τουρκικού στρατού μετεβλήθη εις σφαγήν των Τούρκων.

Ο Λατίφ πασάς, που ευρίσκετο έφιππος εις απόστασιν από του πεδίου της μάχης, μόλις επρόφθασε να επιστέψαι εις τα Χανιά με τους φεύγοντας στρατιώτας του.

Πεντακόσιοι Τούρκοι έπεσαν νεκροί κατ’ εκείνη την μάχην’.

Με τέτοια ηρωικά κατορθώματα ο Σαρρηδαντώνης γίνεται Πληρεξούσιος Κυδωνίας, και σαν εκπρόσωπος της επαρχίας του υπογράφει την περίφημη αναφορά των Κρητών προς το βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκο Φίλιππο και στο στρατηγό Λοφαγιέτ στις 14 Οκτωβρίου 1830. Ήταν η τελευταία φάση του δεκάχρονου αγώνα των Κρητικών που η ευρωπαϊκή διπλωματία εμπόδισε να φθάσει στο σκοπό του. Η ξενοκρατία έφραζε το δρόμο προς τη λευτεριά. Ο Σαρρηδαντώνης δεν μπόρεσε να το αντέξει. Στα 1832 έφηγε την τελευταία του πνοή στα Χανιά, αφήνοντας πίσω του μια ζωή αφιερωμένη στην Κρήτη και στον Αγώνα της.

Το δένδρο της Λευτεριάς όμως που το πότισε κι εκείνος με το αίμα και τη θυσία και τους αγώνες ολόκληρης της ζωής του, έβγαζε καινούργια φύλλα και βλαστούς και ψήλωνε μέχρι την τελική Νίκη για να σκεπάζει με δροσιά την μνήμη του και να τη διατηρήσει ζωντανή και αθάνατη στις ερχόμενες γενιές.

ΠΗΓΕΣ

1. Ζαμπέλλου και Κριτοβουλίδου, Ιστορία των Επανάστασεων της Κρήτης, Αθήναι 1897 σελ. 324 επ.
2. Αριστείδη Κριάρη, ΣΥΛΛΟΓΗ Κρητικών Δημοτικών Τραγουδιών, 1920 σελ. 76 επ.
3. Παναγιώτου Κριάρη, Ιστορία της Κρήτης, Αθήναι 1931, τομ. Β σελ. 139.
4. Ι. Δ. Μουρέλλου, Ιστορία της Κρήτης, Ηράκλειο 1950 τομ. Α σελ. 247, 304 επ.
5. Ι. Δ. Τσίβη, Χριστούγεννα στα Χανιά το 1820 Εφημ. Χανίων “ΚΗΡΥΞ” 25/12/1953.
6. Βασ. Ψιλλάκης, Ιστορία της Κρήτης, εν Χανίοις 1909, τομ. Γ’ σελ. 376 επ.
7. Διον. Κόκκινου, Ελληνική Επανάσταση, τομ. Γ’.

ΤΟ ΥΨΩΜΑ 107 ΤΟΥ ΜΑΛΕΜΕ Η ΚΕΡΚΟΠΟΡΤΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΤΟ ΜΑΪΟ ΤΟΥ 1941

ΕΥΤΥΧΗ ΜΑΛΕΦΑΚΗ

Η αυθάδης επίθεση των Γερμανών κατά της Κρήτης, η οποία έγινε το Μάιο του 1941 με το επίλεκτο σώμα των αλεξιπτωτιστών, είχε ως αποτέλεσμα την Πύρρειο νίκη των. Οι Γερμανοί εχρησιμοποίησαν και κατά το παρελθόν αλεξιπτωτιστές, όπως στις γέφυρες του Αλβέρτου του Βελγίου κατά την κατάλυση του οχυρού Εμπέν-Εμαλ, στο Νάρβικ της Νορβηγίας και στον Ισθμό της Κορίνθου, αλλά σε όλες αυτές τις περιπτώσεις το πεζικό ήταν έτοιμο να τους βοηθήσει σε περίπτωση ανάγκης.

Δεν ήταν δυνατό να πράξουν το ίδιο και στην Κρήτη, η οποία απέχει από την Ελλάδα εκατό και περισσότερα μίλια και ήταν μεγάλο εμπόδιο το Αιγαίο πέλαγος, στο οποίο ο Βρετανικός στόλος είχε αδιαφιλονίκητη κυριαρχία.

Αυθάδης ως εκ τούτου ήταν η επίθεση και αυθάδης ο εισηγητής και εκτελεστής της αντιπτεράρχος Κάρλ Στούντεντ. Οι ευνοϊκές συγκυρίες τον ηρωοποίησαν και το δικαίωσαν, ενώ ο Μάιντλ είπε γι' αυτόν: "Είχε μεγάλες ιδέες, αλλά ούτε την παραμικρότερη ικανότητα για το πως ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθούν αυτές".

Τις ευνοϊκές αυτές συγκυρίες θα προσπαθήσουμε να επισημάνουμε καθώς και την τυχοδιωκτική και αυθάδη επίθεση, που με τη συνθηματική ονομασία "Ερμής" κατέκτησαν την Κρήτη.

Τη δυτική ομάδα επίθεσης, που με τη συνθηματική ονομασία "Κομήτης" κατέλαβε το αεροδρόμιο του Μάλεμε, αποτέλεσε το σύνταγμα εφόδου. (Το καλλίτερο στρατιωτικό τμήμα του κόσμου, όπως έλεγε ο στρατάρχης Κάιτελ).

Περιελάμβανε 4 τάγματα και είχε διοικητή τον υποστράτηγο Μάιντλ, ένα ικανό και σκληροτράχηλο αξιωματικό των αλεξιπτωτιστών που τον κατέστησε γνωστό η προσγείωση και δράση του στο Νάρβικ της Νορβηγίας.

Οι συγγραφείς της ιστορίας της "Μάχης της Κρήτης" διαφωνούν ως προς την δύναμη του συντάγματος εφόδου. Επικρατέστερη είναι η άποψη του Γερμανού ιστορικού Κουρόφσκι, που αναβιβάζει τη δύναμη αυτή σε 1860 άνδρες. Σ' αυτούς πρέπει να προστεθούν και 330 περίπου άνδρες, που μεταφέρθηκαν με ανεμοπλάνο.

Δηλαδή 2200 περίπου συγκρούστηκαν στο Μάλεμε με 1600 άνδρες της 5ης Νεοζηλανδικής ταξιαρχίας και άλλους 1200 διαφόρων άλλων μονάδων, που τάκτηκαν εκεί και είχαν αποστολή την απόκρουση της επίθεσης κατά του αεροδρομίου από τον αέρα και τη θάλασσα.

Της 5ης ταξιαρχίας, που είχε καταλάβει θέσεις από τον Πλατανιά μέχρι την ανατολική όχθη του ανυπότακτου χειμάρρου Ταυρωνίτη, διοικητής ήταν ο

Ταξιαρχος Τζέιμς Χάργκρεστ. Ο Χάργκρεστ έλαβε μέρος στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, αλλά μετά από αυτόν ασχολούνταν με αγροτικές εργασίες. Οι συμπατριώτες του τον εξέλεξαν αντιπρόσωπο τους στον κοινοβούλιο. Ήταν 51 ετών, παχύς και είχε προβλήματα με την πίεση του. Πιθανόν αυτά να τον κατέστησαν δυσκίνητο. Η δυσκίνησή του αυτή απέβηκε μοιραία κατά τις κρίσιμες εκείνες ώρες των μαχών. Έδρα της ταξιαρχίας του ήταν ο Πλατανιάς και ο ίδιος έμεινε στην οικία Βασ. Προικιάς.

Τα τάγματα της ταξιαρχίας του είχαν την παρακάτω διάταξη. Το 28ο τάγμα Μασορί με διοικητή τον ταγματάρχη Ντίτμερ στον Πλατανιά. Ήταν το ηρωικότερο τάγμα της Βρετανικής εκστρατευτικής δύναμης (Κρίφορς) και το αποτελούσαν αυτόχθονες της Νέας Ζηλανδίας. Εάν το τάγμα αυτό, που έδειξε όλη την πρωτόγονη γενναϊότητά του, είχε ταχθεί πλησιέστερα προς το Μάλεμε, δε θα κυριεύονταν το αεροδρόμιο. Το 23ο τάγμα με διοικητή του τον αντισυνταγματάρχη Λήφα, δάσκαλο. Είχε ταχθεί στο χωριό Δασκαλιανά και επολέμησε γενναία στην περιοχή της ειθύνης του, αλλά η ανιζηλία του με τον Άντριου, που επεκτάθηκε και στους άνδρες των, διαδραμάτισε αρνητικό ρόλο στην άμυνα του ζωτικού αυτού χώρου του Μάλεμε. Το 21ο τάγμα με διοικητή του τον Αντισυνταγματάρχη Άλλεν, που και αυτός είχε λάβει μέρος στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και ασχολούνταν μετά τη λήξη του με αγροτικές εργασίες. Είχε ταχθεί κοντά στο χωριό Κοντομαρί και επολέμησε γενναία από τις θέσεις της δικαιοδοσίας του κατά των αλεξιπτωτιστών. Το βοήθησαν και οι κάτοικοι του χωριού, πράγμα που είχε ως επακόλουθο την τρομερή εκτέλεση 23 ανδρών από τους κατοίκους του τη 2η Ιουνίου 1941. Το 22ο τάγμα με διοικητή το γενναίο αντισυνταγματάρχη της καριέρας Άντριου 44 ετών. Είχε ταχθεί στην περιμετρο του αεροδρομίου και στην περιλάλητη κερκόπορτα, το ύψωμα 107, που εδίοποζε του αεροδρομίου. Οι 600 στρατιώτες και οι 20 αξιωματικοί του τάγματος του μεταωρίστηκαν κατά την 20η Μαΐου στις υψηλότερες κορυφές της μεγαλοπραγμοσύνης και έλαμψαν με το φως του ηρωισμού και της θυσίας των. Το απόσπασμα από το 364 σύνταγμα του Νεοζηλανδικού μηχανικού, που χρησιμοποιήθηκε ως πεζικό, και είχε ταχθεί βόρεια του χωριού Μόδα.

Επειδή όλοι οι άνδρες του 22ου τάγματος συμμετείχαν ενεργά στις μάχες που διεξήχθησαν στην περιοχή του αεροδρομίου κατά την πρώτη ημέρα της επίθεσης και επειδή όλοι επέδειξαν αξεπέραστο ηρωισμό και αυτοθυσία και επειδή τέλος από αυτούς κρίθηκε η "Μάχη της Κρήτης" θα αναφέρομε εκτενέστερα τη διάταξη του τάγματος των.

Κατέλαβε θέσεις από την ανατολική όχθη του

Ταυρωνίτη μέχρι το ρέμα του Σφακόρυσιου. Τον Α' λόχο με διοικητή το λοχαγό Χάντον έταξαν στην κορυφή του υψώματος 107, όπου και η διοίκηση του τάγματος. Απο εκεί φάνταζε το αεροδρόμιο και η θάλασσα που εκτεινόταν βόρεια και έγινε αδιάψευστος μάρτυρας της Τιτανομαχίας. Ανατολικά του δρόμου Μάλεμε - Βλαχερνίτισσα και στους

περιοχές Μάλεμε-Χανίων. Τα 400 από αυτά έπλητταν την περιοχή της 5ης ταξιαρχίας. Όλοι υποψίαστηκαν ότι άρχισε η αναμενόμενη επίθεση. Ενώ οι περιοχές γύρω απο το αεροδρόμιο πνίγονταν στις σκόνες και στους καπνούς από τους βομβαρδισμούς και πολυβολισμούς, ο διάδρομος παρέμενε άθικτος. Τα στούκας μετά από την κάθετη εφόρμηση και την ρίψη

Αξιωματικοί της 5ης Νεοζηλανδικής Ταξιαρχίας στον Πλατανό.
Δεύτερος στην πρώτη σειρά από αριστερά ο ταξίαρχος Χάρκεστ και τέταρτος ο Αντισυνταγματάρχης Άντριου.

λόφους έταξαν το Β' λόχο με διοικητή το λοχαγό Κράρερ. Στην ανατολική όχθη των εκβολών του Ταυρωνίτη και μέχρι την οδική γέφυρα, του έταξαν τον Γ' λόχο με διοικητή το λοχαγό Τζόνσον. Νότια από την οδική γέφυρα και στην ανατολική πάλι όχθη του ποταμού έταξαν το 4ο λόχο με διοικητή το λοχαγό Κάμπελ. Οι δύο αυτοί λόχοι θα σηκώσουν το μεγαλύτερο βάρος της επίθεσης και θα κατανύθουν με το τραγικό μεγαλείο τους. Το λόχο διοίκησης με το λοχαγό Μπίβεν έταξαν κοντά στο χωριό Πύργος. Στην ευαίσθητη αυτή περιοχή του αεροδρομίου έταξαν και 339 σμηνίτες της Ρ.Α.Φ., ναύτες της αεροπορίας του στόλου και γραφιάδες του στρατού. Ο Άντριου επιχείρησε να τους εντάξει στο τάγμα του, αλλά τελικά έμειναν ανέτακτοι και αργόσχολοι και κατά την επίθεση επολέμησαν όπως τους υπαγόρευσε η απόλυτη ελευθερία των.

Πολλές μέρες πριν την επίθεση της 20η Μαΐου το 8ο σώμα της αεροπορίας του αντιπτεράρχου φον Ριχτχόφεν εφοβάρδιζε τις εγκαταστάσεις της Σούδας και άλλους στρατηγικούς στόχους του νησιού. Η περιοχή της 5ης ταξιαρχίας και ιδιαίτερα του 22ου τάγματος βομβαρδιζόταν με ιδιαιτερότητα. Όταν τη 7.15 της 22ης Μάϊου εσήμανε συναγερμός, 500 αεροπλάνα της Λουφτβάφε άρχισαν να ξερονούν ατσάλι και σίδερο φωτιά και θάνατο κατά της

των βομβών τους παρήλαυναν και με τους θριαμβευτικούς των συριγμούς αποθέωναν το σίδερο και τη βία.

Εικόνες συντίλειας του κόσμου, οι οποίες προκαλούσαν δέος και φόβη είχαν ζωγραφιστεί στην περιοχή. Η πολεμική ιστορία της Νέας Ζηλανδίας έγραψε: "Η επίθεση έμοιαζε με σεισμό".

Οι μαχητές κούρνιαζαν στα χαρακώματα και ανέμεναν την ώρα που θα τερματιζόταν η καταιγίδα. Πίεζαν τα κορμιά των σαν να ήθελαν να απάσουν το φλοιό της γης και να κατεβούν πύθ βυθιά, ώστε να αποφύγουν την οργή του ουρανού. Συνεπαρμένος από τη θεομηνία ο Άντριου περιέφερε το βλέμμα του προς όλες τις κατευθύνσεις. Από όλες τις θέσεις των λόχων του μια κατασκότεινη αντίρα τον εμπόδιζε να βλέπει.

Την 8.15 κόπασε η θέλλα που εδημιούργησε ο βομβαρδισμός και πολυβολισμός.

Μεταγωγικά αεροπλάνα Γιούγκερς 52, που ο λαός ονόμασε κατά τις λίγες ημέρες της παρουσίας των "γουρούνες" και άλλα, που ρουμουλκούσαν ανεμοπλάνα, έπλεαν στον ουρανό με νωχέλεια και ραθυμία.

Ο ψίθυρος "ανεμοπλάνα" διέτρεχε τα χαρακώματα και ανάγκαζε τους μαχητές, να στρέφουν τα βλέμματα τους προς στον ουρανό. Ο γδοίπος 50

περίπου από αυτά, που τα περισσότερα προσγειώθηκαν στην κοίτη του ποταμού, δέκοπε κατά την προσγείωση κάθε άλλο θόρυβο.

Δέκα έως δώδεκα άνδρες πάνοπλοι και πεντέτοιμοι πηδούσαν από την άτρακτο και χωρίς καθυστέρηση άρχιζαν το φονικό τους έργο. Ήταν το απόσπασμα του ταγματάρχη Κωχ, που διακρίθηκε το Μάιο του 1940 στις γέφυρες του Αλβέρτου του Βελγίου. Ένα κλιμάκιο από το απόσπασμα αυτό με επικεφαλής τον υπολοχαγό Φον Πλίσεν προσγειώθηκε στις εκβολές και κατέστρεψε τα αντιεργοπορικά και τα επάκτια πυροβόλα της περιοχής. Ο Φον Πλίσεν σκοτώθηκε κατά τις συγκρούσεις.

Άλλο κλιμάκιο που επέβαινε σε εννιά ανιμοπλάνα με επικεφαλής τον Ταγματάρχη Μπράουν προσγειώθηκε στο νευραλγικό σημείο της άμυνας, στην οδική γέφυρα. Την κατέλαβε αλλά κατά τις συμπλοκές σκοτώθηκε και ο Μπράουν. Επικεφαλής και των δύο αυτών κλιμακίων τέθηκαν υγειονομικοί αξιωματικοί. Άλλο κλιμάκιο του αποσπάσματος Κωχ προσγειώθηκε μεταξύ των λόχων Α', Β' και λόχου διοίκησης του 22ου τάγματος και άλλο νότια της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου και πίσω από το ύψωμα 107. Οι περισσότεροι από τους άνδρες εξοντώθηκαν και ο ίδιος ο Κωχ τραυματίστηκε. Δημιούργησαν όμως εστίες που διασπούσαν τη συνοχή του τάγματος και δημιουργούσαν δυσχέρειες και προβλήματα κατά τη διεξαγωγή των μαχών.

Με μικρή καθυστέρηση ή και ταυτόχρονα σπάρθηκαν στον ουρανό τα πολύχρωμα αλεξιπτωτα. Κάθε αιωρούμενος άντρας έφερε ένα θάνατο, το δικό του εάν όχι ενός άλλου" έγραψε ο Ντίβαν. Το 3ο τάγμα του συντάγματος εφόδου με επικεφαλής το συνταγματάρχη Σέρμπερ προσγειώθηκε ανατολικά του αεροδρομίου και στις θέσεις των 21ου, 23ου και αποσπάσματος Νεοζηλανδικού μηχανικού. Οι κάτοικοι των χωριών της περιοχής και οι Νεοζηλανδοί των ταγμάτων επέτρεψαν κατά των πειρατών του αιθέρος και εξόντωσαν σχεδόν ολόκληρο το τάγμα κατά την προσπάθεια του να σταθεροποιηθεί. Ο ίδιος ο Σέρμπερ σκοτώθηκε.

Το 2ο τάγμα με επικεφαλής τον ταγματάρχη Στέντζλερ προσγειώθηκε δυτικά του Ταυρωνίτη και στην περιοχή του χωριού Ραπανιανά. Παραπλεύρως αυτού προς τον Ταυρωνίτη προσγειώθηκε το 4 τάγμα με διοικητή το λοχαγό Γκέρικε, που παρά τη νεαρά ηλικία του θα διαδραματίσει αποφασιστικό ρόλο κατά την κατάλυση του υψώματος 107. Την αξίλλειο πτέρνα της όλης Αγγλικής διάταξης αποτέλεσε η περιοχή δυτικά του Ταυρωνίτη, την οποία και εκμεταλλεύτηκαν οι Γερμανοί. Δεν είχαν υποθετήσει εκεί δυνάμεις οι Άγγλοι, η δε σχολή Ευελπίδων δεν κατόρθωσε λόγω της μικρής δύναμης της, της ολιγόχρονης εκπαίδευσης των μαθητών της και της μεγάλης δύναμης των αλεξιπτωτιστών να αντιμετωπίσει με επιτυχία αυτούς. Οι ελεύθεροι σκοπευτές δε βρήκαν έδαφος πρόσφορο να τους αντιμετωπίσουν και το 1ο Ελληνικό σύνταγμα, που είχε ταχθεί στο Καστέλλι, δεν έσπευσε μετά την εξόντωση των αλεξιπτωτιστών της περιοχής του προς το Μάλεμε. Παρέμεινε αδρανές όλες τις επόμενες μέρες.

Την 9.30 προσγειώθηκε στην αφρούρητη αυτή

περιοχή ο διοικητής του συντάγματος εφόδου Μαϊντλ. Αμέσως έκαμε την εκτίμηση της κατάστασης και αντιλήφθηκε τις δυσκολίες, που αντιμετώπιζε. Παντού οι δυνάμεις του συντρίφθηκαν και μόνο μία ελπίδα επιτυχίας διαφαίνονταν στη γέφυρα του Ταυρωνίτη. Διέταξε το Γκέρικε να αναλάβει τη διεύθυνση του αποσπάσματος Μπράουν και να κινηθεί ανατολικά της γέφυρας και το Στέντζλερ να προχωρήσει προ νοτο και δια της κοίτης του ποταμού να φθάσει μέχρι το ύψος της Βλαχερνίσσας. Από το σημείο αυτό να κατευθυνθεί ανατολικά και να ευρεθεί πίσω από το περιλάλητο ύψωμα.

Και οι δύο ύστερα από σκληρές μάχες προς τους λόχους Γ' και Δ' του 22ου τάγματος επέτυχαν ικανοποιητικά αποτελέσματα. Ο Γκέρικε διέφυγε το προγεφύρωμα, το οποίο επεκτάθηκε ανατολικά μέχρι τα κτίρια της αεροπορίας, τα οποία προβάλλουν ακόμη τις τραγικές φιγούρες των και σιωπούν.

Ο Στέντζλερ, ύστερα από την οδύσσεια που προξένησε ο καθύψωνας της κοίτης του ποταμού με τη χειμερινή ενδυμασία των αλεξιπτωτιστών και τις απώλειες κατά τις μάχες, έφθασε τελικά στον προορισμό του.

Ο Άντριου από το ύψωμα αμήχανος αλλά γενναίος φάνταζε σαν Μωϋσής στην έρημο από τον οποίο όλοι ανέμεναν τη σωτηρία της Κρήτης. Οι μάχες σε όλους τους λόχους του μαίνονταν, αλλά λιγοστές πληροφορίες έφθαναν μέχρις αυτόν. Είχαν καταστραφεί τα τηλεφωνικά σύρματα και δεν επικοινωνούσε ούτε με τους λόχους του ούτε και με την ταξιαρχία του. Οι αγγελιοφόροι που έστελνε ο ίδιος ή του έστελναν οι λόχοι του δεν έφθαναν στον προορισμό των.

Τη 10 π.μ. επικοινωνήσε με το Χάργκεστ και του ανέφερε ότι προσγειώθηκαν στην περιοχή του 150 δυτικά του Ταυρωνίτη, 150 ανατολικά του αεροδρομίου και 100 κοντά στο αεροδρόμιο και τον παρακάλεσε να διατάξει βολές δυτικά του Ταυρωνίτη. Η ανακριβής αυτή πληροφορία που έδωσε, επειδή ένεκα της σκόνης δεν αντιλήφθηκε τον ακριβή αριθμό των προσγειωθέντων, έγινε μία από τις πολλές αιτίες να χαθεί η Κρήτη. Είχαν προσγειωθεί δυτικά του Ταυρωνίτη περισσότεροι από 1000 και ο διοικητής της Νεοζηλανδικής μεραρχίας Πούττικ δε διστάσθηκε τον κίνδυνο, ώστε να αποστείλει την εφεδρεία του κατά αυτών.

Η βολή πραγματοποιήθηκε, αλλά η μάχη στη γέφυρα ελάμβανε πρωτοφανείς διαστάσεις. Οι λόχοι Γ' και Δ' διεκδικούσαν σπιθαμή προς σπιθαμή τη Μαλεμιανή γη, τις και προαισθάνονταν τη συμφορά που η απώλεια της θα έφερε. Ο διοικητής της άμυνας της Κρήτης Φρέντερικ γράφει "Η πάλη σώμα προς σώμα εις το αεροδρόμιο του Μάλεμε υπερέβη τις ομοίως μάχες της Καλλιπόλεως και της Γαλλίας εις το περασμένον πόλεμον".

Όταν κατά την 5μ. ώρα ο Άντριου έβλεπε το προγεφύρωμα να θεριεύει και να αιωρείται σαν δαιμόνκιος σπάθη πάνω από το κεφάλι του, εξήγησε τη βοήθεια του 23ου τάγματος, όπως το σχέδιο καθόριζε. Ο Χάργκεστ που νόμιζε ότι ο Άντριου υπερέβη - άλλωστε μόλις προ ολίγου ανέφερε ότι 450 είχαν προσγειωθεί δυτικά του Ταυρωνίτη - απάντησε. Το τάγμα έχει εμπλακεί σε σκληρές μάχες

προς τους αλεξιπτωτιστές στην περιοχή της ευθύνης του και αδυνατεί να ικανοποιήσει την αίτησή σας".

Ο Άντριου τότε απαίτησε να ρίξει στη μάχη τα 2 τανκς που κρύβονταν στις φυλλωσιές των δέντρων, και αποτελούσαν την τελευταία εφεδρεία του.

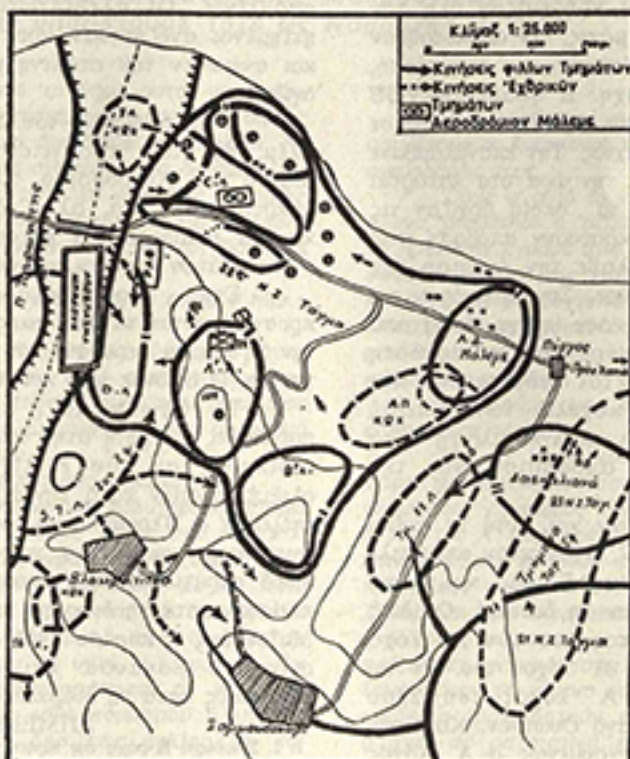
Αρχισαν από τις απογευματινές ώρες οι συγκλονιστικότερες και απαρακτικότερες μάχες της περιοχής του υψώματος. Τα δυο τανκς πρόβαλαν και κατευθύνονταν προς βορρά. Τα ακολουθούσαν δυο διμοιρίες από τους λόχους Γ' και Δ' με επικεφαλής τον υπολοχαγό Ντόναλντ.

Η πορεία των αναβίωνε την πορεία του θιανθρώπου στον Γολγοθά. Οι τραγικότεροι άνδρες

στις πρότερες θέσεις των λόχων των μέσα από τον καταιγισμό των πυροβολισμών των Γερμανών, που είχαν εν τω μεταξύ αναθαρρήσει. Όλοι είχαν τραυματισθεί και συγκλονισθεί από την έκταση της τιτανομαχίας.

Ο Φρέντιμπεργκ, που επισκέφθηκε το 1945 την Κρήτη και απέτισε φόρο τιμής στους συμμαχητές του, είπε "Ήταν μοιραία χατά την περίοδο εκείνη η ήττα μας στην Κρήτη" και πρόσθεσε "Δε θα ενικόμμεθα, εάν είχα μεταφέρει στο Μάλεμε τα τανκς που δέχθη στην Κρήτη".

Ο Μαίντλ δεν είχε ακόμη μεταφερθεί στην Αθήνα, ύστερα από τα δυο τραύματά του και ο αντικαταστάτης του Ράμπε δεν είχε ακόμη καταλάβει.

Το 22ο Νεοζηλανδικό Τάγμα και η Γερμανική απερίθωρη την 20-9-41.

Χάρτης του αεροδρομίου του Μάλεμε και της περιοχής, που κρίθηκε την 20 Μαΐου 1941 η "Μάχη της Κρήτης". Γεν. Επιτελείο Στρατού. Η Μάχη της Κρήτης, Αθήνα 1967. Συντάκτης: Αντισυνταγματάρχης Χρήστος Γκιών σελ. 49.

και οι ηρωικότεροι πολεμιστές ολόκληρης της εποποιίας της "Μάχης της Κρήτης" εισέρχονταν στη σκηνή της τραγωδίας και εβιάζαν απότητοι και ανυποχώρητοι προς τη δόξα και την αθανασία. Αμέσως οι άνδρες του ενός τανκ διαπίστωσαν ότι ο πυργίσκος του δεν περιστρέφεται και ότι τα βλήματα δεν ήταν κατάλληλα για το πυροβόλο του. Το εγκατέλειψαν και ακολουθούσαν το άλλο. Προχωρούσαν στην κοίτη του ποταμού από τη μια και την άλλη πλευρά του τανκ. Οι απαράμυλλοι μαχητές σκορπούσαν τη φωτιά και το θάνατο. Πέρασαν κάτω από τα τόξα της γέφυρας και κατευθύνονταν προς βορρά. Οι Γερμανοί δεν ανέμεναν τέτοιο εχθρό και ετρομοκρατήθηκαν. Εδείξαν διαθέσεις εγκατάλειψης των θέσεων των. Ενώ το τανκ με τους ανεπανάληπτους ήρωες είχαν προχωρήσει 200 μέτρα βόρεια, ανατράπηκε κατά την πορεία στην ανώμαλη και γιμάτη από πέτρες κοίτη.

Εννιά άνδρες με το διοικητή των επίστρεψαν

Από το υπαίθριο χειρουργείο, όπου είχε μεταφερθεί, παρακολούθησε την αποτυχία και αναθάρρησε. Ο Άντριου είδε την τελευταία ελπίδα του να ναυαγεί. Στο ταλαιπωρημένο αλλά όχι και φοβισμένο μυαλό του γεννήθηκε η ιδέα της υποχώρησης. Δε σκέφτηκε ότι 550 άνδρες του τάγματος του έμεναν όρθιοι και ανυποχώρητοι στις θέσεις των. Δεν αναλογίστηκε ότι οι άνδρες των λόχων του Α, Β και λόχου διοίκησης, στους οποίους προστέθηκαν και οι ελεύθεροι σκοπευτές, συνέτριψαν τους αλεξιπτωτιστές στις περιοχές ευθύνης των. Δε διανοήθηκε ότι η μοίρα τον έταξε φρουρό στην Κερκόπορτα αυτή της Κρήτης.

Άρπαξε, ύστερα από την αποτυχία των τανκς, το ραδιοτηλέφωνο και μίλησε με το Χάργκεστ. Δραματική και συγκλονιστική ήταν η συνδιάλεξη των δυο ανδρών "είναι αδύνατο να κρατηθώ περισσότερο πάνω στο καταραμένο αυτό ύψωμα. Πρέπει να το εγκαταλείψω" εκραύγαζε από τη λάβα του ηφαιστείου.

Επειδή μέσα στο ορμητικό των μαχών ο

Χάργκεστ δεν άκουσε καλά την πρόταση - Άλλωστε και η μπαταρία του ασυρμάτου είχε εξασθενήσει - και επειδή δε σχημάτισε καλά στο μυαλό του την περιοχή των συγκρούσεων και επειδή γνώριζε ότι ο Άντριου θα έκανε σωστή επιλογή, του απάντησε λακωνικά, όπως συνηθίζουν οι Άγγλοι "IF YOU MUST, YOU MUST". Εάν πρέπει, πρέπει. Του γνώρισε ότι διατάχτηκαν ο Α' λόχος του 23ου τάγματος και ο Β' του 28ου να σπεύσουν προς βοήθεια του.

Η συγκάταθεση αυτή εσφράγισε τη μοίρα της Κρήτης. Ο ήλιος, απερίγραπτα ωραίος, έσπευδε να χυθεί πίσω από τα Κισσαμίτικα βουνά, λες και δεν ήθελε να γίνει μάρτυρας της εγκατάλειψης του υψώματος. Τα πουλιά, που κούρνιαζαν όλη την ημέρα ύστερα από τις άγριες μάχες, δεν αποκοτούσαν να ξαναφανούν, λες και νιρέπονταν για την τροπή, που θα έπαιρνε τώρα η μάχη. Η φράση IF YOU MUST, YOU MUST, αντιλήφθηκε ως επικύρωση οδή σε όλη την έκταση της γιγαντομαχίας. Την επαναλάμβανε ο αέρας που εσφύριζε εκείνη την ώρα στα κατάρτια των πλοίων του Κάννιχαμ, τα οποία άρχιζαν τις περιπολίες των, για να αποκρούσουν απόβαση στις ακτές. Ο Άντριου, ενώ έλαβε την έγκριση της σύμπυξης, δεν την υλοποιούσε. Συναισθανόταν τις επιπτώσεις και την ανββαλλε. Δεν έφυνγε, όμως από το νου του η επόμενη μέρα με τη ασύδοτη Λουφτβάφφε να περιφέρεται αδιάστακτη και ανενόχλητη πάνω από τα κεφάλια των. Επειδή εθεώρησε την αναδίπλωση όχι ως εγκατάλειψη αλλά ως ελιγμό της μάχης, αποφάσισε να την πραγματοποιήσει.

Όταν η νύκτα πρόσθεσε και αυτή τη φρίκη της στο ρημαγμένο ύψωμα 107, ο Άντριου απόστειλε απεσταλμένους στους λόχους Γ', Δ' και λόχο διοίκησης να τους διαβαδύσουν τη διαταγή. Ο ίδιος με τη διοίκηση του τάγματος και τον Α' λόχο αποσύρθηκαν στις θέσεις του Β' λόχου του. Εν τω μεταξύ κατέφθασε και ο Α' λόχος του 23ου Τάγματος με διοικητή το λοχαγό Ουώτσον. Κατέλαβε τις θέσεις που κατείχε προηγουμένως ο Α' λόχος του. Ο λόχος αυτός δέχτηκε τα πυρά των Γερμανών που ανέρχονταν από το προγεφύρωμα και κατέρχονταν από τη Βλαχερνίτσα. Οι ώρες περνούσαν με αντιστοιμωσία και αγωνία. Οι Γ', Δ' λόχοι, που η σιωπή του τάγματος των τους ανησύχησαν, απέστειλαν απεσταλμένους να εξιχνιάσουν. Επέστρεψαν και ανέφεραν ότι συνάντησαν μόνο την τρημιά και τη σιωπή. Εγκατέλειψαν τις θέσεις των και δια μέσου των εχθρών διολίσθαιναν προς νότο.

Κατά τα μεσάνυχτα κατέφθασε και ο Β' λόχος του 28ου τάγματος Μαορί με διοικητή το λοχαγό Ρόγιαλ. Είχε εκκινήσει από την 7μ.μ. αλλά, επειδή κατά την πορεία του συνάντησε εχθρικές εστίες, καθυστέρησε. Κατέστρεψε δυο εχθρικά πυροβόλα και εσκότωσε 20 αλεξιπτωτιστές. Στο χωριό Πύργος αναζήτησε το λόχο διοίκησης του 22ου τάγματος με συνθήματα, που εξέπεμψε. Άκουσε μόνο φωνές και σφαιρίσματα από τους αλεξιπτωτιστές. Δεν πραγματοποίησε την αποστολή του και επέστρεψε.

Μέχρι τις 4 μετά τα μεσάνυχτα είχε εγκαταλειφθεί όχι μόνο το ύψωμα 107 αλλά και όλη η ζωτική περιοχή της άμυνας του αεροδρομίου με

τους 550 πολεμιστές που την προάσπιζαν όλη την ημέρα με ιδρώτα και αίμα. Την ίδια σχεδόν ώρα ο Γκάρρικ, που προχώρησε από το προγεφύρωμα, ύψωσε στο ματωμένο ύψωμα την αιτία οφάστικα. Δεν έγινε το ίδιο βράδυ αντεπίθεση όπως υποψιαζόταν ο Στούντεντ, ο οποίος κατά τη δίκη της Νυρεμβέργης είπε "Η νύξ αυτή ήτο κρίσιμος δι' εμέ. Εάν ο εχθρός είχε επιχειρήσει μίαν καθολικήν προσπάθειαν, τα κουρασμένα υπόλοιπα του συντάγματος δυνατόν να είχαν σαρωθεί".

Έτσι το βράδυ της 20 Μαΐου τα άλλα Βρετανικά τάγματα της 5ης ταξιαρχίας σχεδόν ανέπαφα κοιμήθηκαν με την ιδέα ότι ήταν κύριοι της κατάστασης και ότι μόνο εστίες αλεξιπτωτιστών είχαν απομείνει. Οι αλεξιπτωτιστές τρομαγμένοι και ηττημένοι ανεξήγητα κρύπτες να διανυκτερεύσουν και ανέμεναν την επόμενη μέρα να συνεχίσουν τον αγώνα.

Ο επιτελάρχης του Στούντεντ υποπτεράρχος Σλέμ, 48 ετών προσγειώθηκε το πρωί της 21ης Μαΐου στο Αεροδρόμιο. Δέχτηκε μόνο βολές από μακρινά πυροβόλα, αλλά κατόρθωσε να απογειωθεί και να αναφέρει "Η μεταφορά των ορεινών μας στρατευμάτων δύναται και οφείλει να αποτολμηθεί".

Στο αεροδρόμιο θα αρχίσουν να προσγειώνονται τα Πούγκαρς 52 και να αποβιβάζουν την 5η ορεινή μεραρχία του Ρίγαλ και μονάδες από την 6η. Ο αγώνας είχε κριθεί.

Το ύψωμα 107, που έγινε η αιτία να παραδοθεί η Κρήτη στην τετραάχρονη απάνθρωπα και εκδίκηση και που εξελίχθηκε σε γολγοθά των αλεξιπτωτιστών κατά την πρώτη ημέρα της επίθεσης, επέλεξαν οι Γερμανοί να αναγείρουν το στρατιωτικό τους νεκροταφείο. Εκεί χαιρόνται την αιώνια γαλήνη 4.465 στρατιώτες που έπεσαν μαχόμενοι ως επί το πλείστον κατά τη διάρκεια της Μάχης της Κρήτης 20 Μαΐου έως 1 Ιουνίου 1941, ενώ οι ομοειδείς των τη στέρησαν βάνουσα και απάνθρωπα από τους Κρητικούς κατά τη διάρκεια της κατοχής.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στούαρτ: Η μάχη της Κρήτης τόμος Α' σελ. 156
2. I. Στούαρτ: Η μάχη της Κρήτης τόμος Α' σελ. 157
3. Γενικών Επιτελείων Στρατού: Η μάχη της Κρήτης σελ. 39-51
4. I. Στούαρτ: Η μάχη της Κρήτης σελ. 280 Σημειώσεις
5. Επίσημη Ιστορία Νέας Ζηλανδίας: Τόμος Κρήτη
6. I. Στούαρτ: Η μάχη της Κρήτης σελ. 280
7. Εντ. Μάλεφας: Μικροστά στο εκτετατικό απόσπασμα σελ. 17
8. I. Στούαρτ: Η μάχη της Κρήτης σελ. 280
9. Επίσημη Ιστορία Νέας Ζηλανδίας Ντιέβιν: Τόμος Κρήτη
10. Γενικών Επιτελείων Στρατού: Η μάχη της Κρήτης σελ. 39-51
11. Επίσημη Ιστορία Νέας Ζηλανδίας Ντιέβιν: Τόμος Κρήτη
12. Εδ. Κάουκλ: Φογή προς τη ζωή
13. Γενικών Επιτελείων Στρατού: Η μάχη της Κρήτης σελ. 39-51
14. I. Στούαρτ: Η μάχη της Κρήτης βιβλ. Α' σελ. 280
15. Επίσημη Ιστορία Νέας Ζηλανδίας Ντιέβιν: τόμος Κρήτη
16. Γενικών Επιτελείων Στρατού: Η μάχη της Κρήτης σελ. 39-51
17. I. Στούαρτ: Η μάχη της Κρήτης: τόμος Α' σελ. 281-307
18. Επίσημη Ιστορία Νέας Ζηλανδίας Ντιέβιν: τόμος Κρήτη
19. I. Στούαρτ: Η μάχη της Κρήτης τόμος Α' σελ. 281-307
20. Γενικό Επιτελείον Στρατού: Η μάχη της Κρήτης σελ. 39-51
21. Επίσημη Ιστορία Νέας Ζηλανδίας Ντιέβιν: τόμος Κρήτη
22. Γενικών Επιτελείων Στρατού: Η μάχη της Κρήτης σελ. 39-51
23. Γενικών Επιτελείων Στρατού: Η μάχη της Κρήτης σελ. 51
24. Κάννιχαμ: Η οδόσση ενός νόνη
25. Επίσημη Ιστορία Νέας Ζηλανδίας Ντιέβιν: τόμος Κρήτη
26. Γενικών Επιτελείων Στρατού: Η μάχη της Κρήτης τόμος Κρήτη
27. Κάρι Στούντεντ: Έτσι κατέλαβα την Κρήτη
28. Επίσημη Ιστορία Νέας Ζηλανδίας Ντιέβιν: τόμος Κρήτη
29. Φαλλόδης: Μάλεμα Κρήτης: Γερμανικών Στρατιωτικών Νεκροταφείων.

Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΜΙΑ ΑΚΟΜΑ ΣΕΛΙΔΑ ΔΟΞΑΣ ΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

ΓΙΑΝΝΗ ΣΑΒΑΛΑΝΟΥ
Τ. ΝΟΜΑΡΧΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Δημοσιεύουμε παρακάτω την ομιλία του Γιάννη Σαβαλάνου, στην 47η επέτειο της Μάχης της Κρήτης, στην αίθουσα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών Θεσσαλονίκης περίου (5 Ιουνίου 1988) όπου υπηρετούσε τότε ως Νομάρχης. (Σ.Τ.Σ.)

Καλούμαι σήμερα από το βήμα αυτό, να τιμήσω ένα παγκόσμιο θρόνο. Την επανάληψη μέσ' τους αιώνες της προφητικής Ιστορίας του Δαυίδ και του Γολιάθ. Να αναφερθώ στην αντιπαράθεση ανάμεσα στις δυνάμεις του καλού και του κακού, που μέσ' τη ροή της Ιστορίας, αλλάζουν ονόματα γίνονται ελευθερία και σκλαβιά, γίνονται σύμβολα που δεν έχουν πια ποσοτική διάσταση. Σύμβολα όπως 'Η μάχη της Κρήτης'.

Ποιά η ευθύνη για την αναφορά σε στιγμές που η ανθρωπότητα ρίγησε.

Ποιά η τιμή για ένα Κρητικό να αναφερθεί στους αγώνες και τη θυσία αυτών που σταμάτησαν την καταγίδα του φασισμού και του ναζισμού που απειλούσε να καλύψει όχι μονάχα την Ευρώπη και τον πολιτισμό της, αλλά τον κόσμο ολόκληρο.

Γι' αυτή την τιμή ιδιαίτερα σας ευχαριστώ.

Μέσα από την μακράννη και πολυτάραχη Ιστορία της Κρήτης, μέσα από τις σελίδες δόξας του Κρητικού Λαού μια κοινά παραδεχτή πραγματικότητα ξεχωρίζει. Ο λαός αυτός ποτέ δεν παράδωσε τα όπλα, μα και ποτέ δεν τα χρησιμοποίησε για να χτυπήσει πεισώπλατα. Πάλαψε πάντα με παλληκαριά, αγωνίστηκε με αυτοπάρνηση για να κρατήσει το νησί του λεύτερο. Και στο κάθε κάλεσμα πρώτος αυτός πρόσφερε τα νάτα του στον αγώνα για τη λευτεριά κάθε κοιμητιού Ελληνικής Γης, δημιουργώντας έτσι δεσμούς φιλίας μα και κερδίζοντας την πανελλήνια αναγνώριση.

Ρίχνοντας μια ματιά στο χάρτη, εύκολα μπορεί να αντιληφθεί κανείς τους λόγους που κρατούν το νησί στο επίκεντρο κάθε πολιτικής ή στρατιωτικής δραστηριότητας στην περιοχή, αλλά και τη σημασία που έχει η θέση της Κρήτης για τον καθένα που έχει βλέψεις κυριαρχίας στη λεκάνη της Μεσογείου.

Ρωμαίοι, Αγαρηνοί, Φράγκοι πέρασαν και δώχθηκαν από το νησί. Διώχθηκαν με αγώνες σκληρούς και συνεχείς. Αναρίθμητες οι επαναστάσεις κατά των Τούρκων. Βαμμένες με αίμα κρητικό οι πέτρες και τα χώματα του νησιού. Σε κάθε βουνοπλαγιά έχει στηθεί από ένα Αρκάδι για να φωτίζει σαν φάρος τα μονοπάτια της λευτεριάς. Κι' ύστερα, η καθοριστική για την απελευθέρωση και ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα επανάσταση του Θέριου, που έμελλε να αναδείξει και αναδειχθεί από τη μεγαλύτερη προσωπικότητα της νεώτερης Ελληνικής Ιστορίας, τον Εθνάρχη Ελευθέριο Βενιζέλο.

Και η Ιστορία συνεχίζεται. Θα ήταν τουλάχιστο παράδοξο αν μέσα στα μεγαλειώδη σχέδια του Χίτλερ, να κυριαρχήσει στον κόσμο ολόκληρο, άφηνε την Κρήτη έξω από τους κατακτητικούς του στόχους. Όπως εξίσου παράδοξο θα ήταν αν οι Άγγλοι δεν θεωρούσαν απαραίτητη τη μη υποταγή της Κρήτης στις δυνάμεις του

Άξονα.

Κι αν έρθουμε στις μέρες μας, δεν είναι τυχαίο που έχουν οι Αμερικανοί τις βάσεις τους και οι Ρώσοι τα αγκυροβάθια τους.

Όμως σ' αυτό το νησί ανατράπηκαν τα σχέδια του Άξονα, σταμάτησε ο 'περίπατος' του Χίτλερ, που σαν να το πρόβλεπε έγραφε στις 20 του Νοέμβρη του 1940 στο συνάδελφό του της Ιταλίας, 'Όταν σας παρακάλεσα Ντούτσε να με δεχτείτε στη Φλωρεντία στις 28 του Οκτώβρη ήθελα προπαντός να σας τονίσω την ανάγκη να μην αρχίσει η επίθεση εναντίον της Ελλάδας, προτού καταληφθεί η Κρήτη'.

Ας δούμε με λίγα λόγια ποιά κατάσταση επικρατούσε τότε.

Την 4η 10ετία του 20ου αιώνα στον Ευρωπαϊκό χώρο πραγματοποιούνται τεράστιες ανακατατάξεις. Ο γερμανικός εθνικισμός ξυπνώντας από το λήθαργο της ήττας του Α' παγκοσμίου πολέμου δημιουργεί ευρύτατες κοινωνικές και πολιτικές μεταμορφώσεις. Μια 'νέα τάξη' πραγμάτων αναδύεται στο προσκήνιο. Η επικράτηση του Χίτλερ και των εκφροστών της ιδεολογίας του βρίσκουν ανώνυμους συμμάχους που οραματίζονται νέους πλατείς ορίζοντες επικράτησης. Προσπαθούν όλοι μαζί να ξαναδώσουν το χαμένο γόνιμο στο γερμανικό έθνος και επιδέχεται τροφοδοτούν ένα υπερφίλο εγωισμό, που φτάνει σε ρατσιστική εγωπάθεια, ενώ η γερμανική σωβινιστική προπαγάνδα μετατρέπεται αυτόματα σε μιλιταριστικό επεκτατισμό.

Στην Ευρώπη, μια σειρά από κράτη υποκύπτουν στις σιδηρόφρακτες δυνάμεις της Γερμανικής Βέρμαχτ: Αυστρία, Τσεχοσλαβία, Πολωνία, Βέγιο, Ολλανδία, Γαλλία, Νορβηγία υποτάσσονται στον Χίτλερ. Η Σοβιετική Ένωση και η Αμερική δεν έχουν βγει ακόμη στον πόλεμο. Στη Βόρεια Αφρική, Ιταλοί και Γερμανοί υπό τον Ρόμελ μάχονται σκληρά τους συμμάχους μας Άγγλους, ενώ στη Μέση Ανατολή - με τα πετρέλαιά της - σημειώνονται φιλογερμανικές κινήσεις ανατροπής του καθεστώτος που υπήρχε. Μόνο στη θάλασσα κυριαρχούν οι Άγγλοι.

Ετσι, τον Απρίλη του 1941 ουσιαστικά μόνο η μικρή Ελλάδα μάχονταν κατά των δύο δυνάμεων του Άξονα, μόνι σχεδόν, με τις μικρές ενισχύσεις που έδωσε η Αγγλία.

Στην Ηπειρωτική Ελλάδα, το μέτωπο στη Μακεδονία έσπασε και οι Γερμανοί κατέλαβαν στις 9 του Απριλίου τη Θεσ/νίκη και προχωρούσαν προς το Νότο. Στο μεταξύ συμπτύχθηκαν οι δυνάμεις μας στο Αλβανικό μέτωπο και γίνονταν προσπάθειες να συγκρατηθούν οι Γερμανοί νοτιότερα, τουλάχιστον στις Θεσσαλονίκες, όπως συμφωνήθηκε και με τους Άγγλους. Η γερμανική αεροπορία όμως σφραγισόταν διαρκώς και τα γερμανικά

τεθωρακισμένα πιάνανε τους κόμβους. Μόνο μάχες παρεμπόδισης διεξάγονταν. Οι Άγγλοι άρχισαν να εγκαταλείπουν την Ηπειρωτική Ελλάδα. Το λιμάνι του Πειραιά βομβαρδίζονταν συνέχεια. Οι συγκοινωνιακές αρτηρίες κατακλύζονταν από στρατιώτες. Η Αθήνα, εκτός από τη γενική στρατιωτική κρίση, αντιμετώπιζε και πολιτική κρίση με την αυτοκτονία του Πρωθυπουργού Κορυζή.

Ήταν μέρες Πάσχα, κι όπως θάλεγε ο αείμνηστος Γέρος της Δημοκρατίας, αυτό δεν ήταν Πάσχα αλλά "σταύρωση του ελληνικού λαού". Τελικά, ορκίζεται Πρωθυπουργός ο Κρητικός Εμμανουήλ Τσουδερός και 35 ώρες μετά την ορκωμοσία του, με χίλιες ταλαιπωρίες, κινδύνους και προφυλάξεις ο τότε αρχηγός του Κράτους Γεώργιος Β', ο Πρωθυπουργός Τσουδερός, μέλη της Κυβέρνησης και ο Άγγλος πρεσβευτής Πάλορετ, φεύγουν με αγγλικό αεροπλάνο για την Κρήτη, σημειώνοντας το τέλος κάθε οργανωμένης αντίστασης στην Ηπειρωτική Ελλάδα. Ήταν η 23η του Απριλίου, τρίτη μέρα του Πάσχα. Ποιά όμως ήταν η κατάσταση και οι δυνάμεις στο νησί;

Διαφεύγοντας από τα λιμάνια της νότιας Ελλάδας στην Κρήτη είχαν φθάσει περίπου 40.000 άνδρες. Δηλαδή 28.000 Βρετανοί (από τους οποίους οι μισοί Άγγλοι και οι υπόλοιποι Νεοζηλανδοί και Αυστραλοί) και 12.000 Έλληνες κύρια νεοσυλλεκτοί που η εκπαίδευσή τους μόλις είχε αρχίσει στα έμπεδα, ένοπλοι χωροφύλακες, πρωτοετείς ευέλπιδες. Αυτές οι δυνάμεις έμελλε να καλύψουν όλες τις αμυντικές ανάγκες του νησιού με κύριο βάρος στην περιοχή Μάλεμε-Σούδας, το Ρέθυμνο και το Ηράκλειο.

Οι εκτιμήσεις των Βρετανών στρατιωτικών για την επιτυχή άμυνα της νήσου συνεχώς μεταβάλλονταν. Πάντως ο στρατηγός Ουέστον, Διοικητής τότε των βρετανικών στρατευμάτων της νήσου, διαβεβαίωνε τον Πρωθυπουργό κ. Τσουδερό, ότι η βρετανική κυβέρνηση θα κάνει το παν για να κρατήσει την Κρήτη.

Παρά ταύτα η νέα Ελληνική Κυβέρνηση, μόλις σχηματίσει τη δική της γνώμη ξεκάθαρα τη διασφάλιζε με νότα που επέδωσε στον Βρετανό Πρεσβευτή στις 29 Απριλίου και η οποία μεταξύ άλλων έλεγε τα εξής:

Ο Πρωθυπουργός και Υπουργός των Εξωτερικών είχε επανειλημμένες συνομιλίες μετά των στρατιωτικών και αεροπορικών Βρετανικών Αρχών σχετικά με την ανάγκη να καταστεί όσο το δυνατόν ισχυρότερη η άμυνα της Κρήτης, εναντίον της εχθρικής επιθέσεως, είτε από αέρος, είτε από θαλάσσης, εις τρόπον ώστε η ένδοξος νήσος να είναι απρόσβλητη. Η εντύπωση της Ελληνικής Κυβερνήσεως είναι ότι η παρούσα αμυντική ετοιμασία της νήσου δεν είναι καθόλου ικανοποιητική... Κα συνεχίζει: Οι κάτοικοι της νήσου άνευ ουδεμιάς εξαιρέσεως είναι έτοιμοι να κάμουν κάθε θυσία για τον αγώνα και μόνον η απογοήτευσις θα ηδύνατο να περιορίσει τον ενθουσιασμό των. Η Ελληνική Κυβέρνησις επισύρουσα την προσοχήν επί των δεδομένων αυτών επιθυμεί να επαναλάβει όπως τα αμυντικά έργα της νήσου ενισχυθούν και οργανωθούν το ταχύτερο δυνατόν. Προς πάντων φρονεί ότι ο αριθμός των αεροπλάνων είναι ανάγκη να αυξηθεί και ότι η δράσις των πρέπει να γίνει εντονωτέρα: τόσο από απόψεως αμυντικής, όσο και από απόψεως αντεπιθέσεως κλπ.. Την επομένη κατέφθανε στην Κρήτη αεροπορικάς ο αρχιστράτηγος Γουέβελ, ο νικητής της Λιβύης, που ανήγγειλε την απόφαση της Βρετανικής Κυβερνήσεως για την πάση θυσία υπεράσπιση της Κρήτης. Συγχρόνως, με την έγκριση της Ελληνικής Κυβερνήσεως, ανετίθετο η αρχιστратηγία των βρετανικών & ελληνικών δυνάμεων στο Νεοζηλανδό στρατηγό Φράϊμπεργκ.

Άνθρωπο απλό και γενναίο που αισθάνεται για τους Έλληνες και ιδιαίτερα για την Κρήτη, ένα

αφάνταστο θαυμασμό", όπως αναφέρει ο αντιπρόσωπος της Ελληνικής Κυβερνήσεως στο μαχόμενο νησί Στέλιος Δημητρακάκης.

Ευθύς μόλις ανέλαβε την αρχιστратηγία εγκαθίδρυσε το στρατηγείο του στο Ακρωτήρι. Εκεί κοντά σε λίγων μέτρων απόσταση σαν να ήθελε ατενίζοντας τον τάφο του Ελευθερίου Βενιζέλου, να αντλεί ανεξάντλητες ψυχικές και σωματικές δυνάμεις που είχαν εκείνος για την υπεράσπιση των ελληνικών δεκάνων, για την καλύτερη άμυνα και για την ελευθερία της ιδιαίτερης πατρίδας του.

Με επείγον τηλεγράφημά του, ο αρχιστратηγος ζήτησε από τη Μέση Ανατολή υποστήριξη δι' αεροπορίας και ναυτικών στρατιωτικών δυνάμεων, ενίσχυση δια πυροβόλων και των μεταφορικών μέσων και την εκ νέου επανεξέταση στο Λονδίνο της αποφάσεως περί υπερασπίσεως της Κρήτης, διότι άνευ αυτών η κατάσταση θα ήταν σοβαρή.

Σε νέα έκκλησή του ο στρατηγός Φράϊμπεργκ ζητούσε βοήθεια σε όπλα, οπλοπολυβόλα και χειροβομβίδες. Η Ελληνική Κυβέρνηση του υπέβαλε τη γνώμη της διοργανώσεως πολιτιφυλακής από τους κατοίκους του νησιού που θ' αποτελούσαν πολύτιμη συμβολή στην άμυνα της Κρήτης. Την πρόταση αποδέχθηκε έκθεμα ο αρχιστратηγος. Παλαιότερη όμοια διαταγή, λίγους μήνες πριν, είχε ακυρωθεί, όταν μαζί εδίδετο η διαταγή γενικού αποφλισμού. Η κατάσταση όμως δεν ήταν και τόσο ευχάριστη. Στις 14 Μαΐου η Ελληνική Κυβέρνηση δια του Πρωθυπουργού της και Υπουργού των Εξωτερικών τηλεγραφούσε στον Έλληνα Πρόσβη στο Λονδίνο να επισκεφθεί τον Υπουργό των Εξωτερικών της Μ. Βρετανίας και να τους εκθέσει ότι "υπάρχει πάντοτε το ερώτημα εάν θα κρατηθεί η νήσος. Δεν πρέπει να κρύφωμεν από την σύμμαχον Κυβέρνησιν στους φόβους που εξακολουθούμεν να έχωμεν επί του ζητήματος τούτου λόγω του ατελούς εφοδιασμού και εξοπλισμού των εν τη νήσω στρατευμάτων". Και στη συνέχεια ανέφερε το τηλεγράφημα:

"Αν τουλάχιστον είχαν οι κάτοικοι όπλα αι στρατιωτικά ελλείψεις θα είχαν ολιγωτέραν σημασίαν. Επροτεινάμεν εις τους Βρετανούς να συσταθεί πολιτοφυλακή εν τη νήσω υπό εμπεροπολιτικούς Κρήτες αξιωματικούς. Δέχονται μεν όλοι την ορθότητα της προτάσεως, αλλά δεν υπάρχουν όπλα, ούτε φυσίγγια δια να οπλιώμεν τους κατοίκους".

Από τα παραπάνω βλέπουμε ένα βασικό αρνητικό πράγοντα που τόσο επιγραμματικά αποδίδει η λαϊκή κρητική μούσα:

Χίτλερ να μην το καυχηθείς,
πως πάτησες την Κρήτη,
Ξαρμάτωτη την ήρηνες,
κι ελείπαν τα παιδιά της.

Ξαρμάτωτη την ήρηνες γιατί οι Κρητικοί είχαν παραδώσει τα καλύτερα από τα όπλα που πάντα κρατούσαν κρυμμένα στα σπήια τους. Μια το 1938, μετά το κίνημα στην Κρήτη και την αρπαγή στρατιωτικών όπλων, ύστερα από πειστικές εκκλήσεις του δικτατορικού καθεστώτος. "Να τα ρίξουν στις εκκλησίες. Να τα παραλάβουν και να τα παραδώσουν στις Αρχές οι παπάδες". Και ύστερα, πάλι με την κήρυξη του πολέμου, με μια ύπουλη (όπως αποδείχθηκε) έκκληση στο κρητικό φιλότιμο, από το δικτάτορα Μεταξά που ταχικολλήθηκε στα χωριά και διαβάστηκε στις εκκλησίες: "Δεν αμφάλλω - έλεγε η δικτατορική διαταγή που δημοσιεύθηκε στις κρητικές εφημερίδες στις 18-11-40 - ότι οι ηρωικοί Κρήτες θ' αντληθώσι την φωνήν της πατρίδος και όπως μετά φανατισμού προσήλθον οι κληθέντες εις τας τάξεις του στρατού, ούτως και οι μη κληθέντες, αλλά κατέχοντες όπλα, θα σπεύσωσι να τα προσφέρωσι. Να έχωσι υπόψιν των ότι η πράξις αυτή θ' αποδείξη ότι οι

Κρήτες, ών την λατρεία προς τα όπλα πάντες γνωρίζουμε, προβαίνουν εις την μεγάλην θυσίαν, υπέρ της αμύνης του έθνους. Αυτή η έξυπνη παγίδα άφησε άοιλο το λαό του νησιού τις καυτές ώρες της επίθεσης του Χιτλερισμού. Η μεγάλη εθνική τάχα υπόθεση ήταν ψεύτικη δικαιολογία, για να αποπλίσκει τους κρητικούς, εξυπηρετώντας άλλους ύπουλους σκοπούς. Ο άλλος παράγοντας ήταν, ότι έλλειπαν τα παιδιά της Κρήτης. Οι Άγγλοι δεν ανταποκρίθηκαν στην ανάγκη και επιθυμία να γυρίσει στην Κρήτη η περίφημη κρητική ταξιαρχία, κάπου 21.000 άνδρες, που μετά την κατάρρευση του Αλβανικού μετώπου είχε φτάσει μέχρι τη Ναύπακτο, συντεταγμένη, εξοπλισμένη και με πλήρη εφόδια.

Αυτά ήταν τα δεδομένα τις κρίσιμες εκείνες μέρες του Μάη του 41, που δεν επιτρέπουν παρά μόνο τον κατ' ευφημισμό χαρακτηρισμό της Κρήτης σαν 'φρούριο' στο δρόμο του Ναύαριου. Ποιές όμως ήταν οι δυνάμεις που χρησιμοποιήθηκαν από τον Χίτλερ για την κατάληψη αυτού του φρούριου; Οι αριθμοί σχεδόν συμπίπτουν καθ' όλες τις πληροφορίες 23.000 άνδρες και πάνω από 1.300 αεροσκάφη διαφόρων τύπων. Ανάμεσα στους άνδρες είναι 15.000 της μεραρχίας αλεξιπτωτιστών γνωστής σαν 'αίχμη της γερμανικής λόγχης' και άλλα 8.000 άνδρες της ορεινής μεραρχίας αλпинιστών. Οι πιο αξιόμαχες και εκπαιδευμένες δυνάμεις του γερμανικού στρατού, με πλήρη εξοπλισμό.

Στα αεροσκάφη περιλαμβάνονται: 400 περίπου βομβαρδιστικά, μεταξύ των οποίων τα γνωστά κάθετης εφόρμησης 'στούκας', 300 καταδιωκτικά και αναγνωριστικά, 500 και πλέον μεταγωγικά 'γιούγκερς' και πάνω από 100 ανεμόπτερα.

Πέρα από τις παραπάνω δυνάμεις άλλοι 5.000 άνδρες, βαριά όπλα κλπ. θα μεταφέρονταν από τη θάλασσα.

Όλες αυτές οι δυνάμεις προβλέπονταν από το σχέδιο 'Ερμής' για την κατάληψη της Κρήτης και τη διεύθυνση της επιχείρησης είχε από την Αθήνα ο στρατηγός Στούντεντ. Η επιχείρηση προέβλεπε την απομύνηση των λιμανιών, διάλυση των Α/Α θέσεων, καταστροφή όποιων αεροπλάνων, την εξουδετέρωση βασικών εστιών αντίστασης, τη δημιουργία προγεφυρωμάτων και στη συνέχεια αποβίβαση όλων των δυνάμεων. Οι γερμανοί είχαν επίσης στα χέρια τους μια πλήρη χαρτογράφηση του νησιού και άλλες απαραίτητες πληροφορίες για το χώρο, που προέρχονταν από μία μικρή πέμπτη φάλαγγα. Μέχρι και τα σπίτια που θα κατέλυαν ο Πρωθυπουργός και ο βασιλιάς βρέθηκαν σημειωμένα σε χάρτες των Χανίων, στα χέρια αιχμαλωτισθέντων αλεξιπτωτιστών. Εξάλλου ένα ανέλπιστο δώρο τους έδωσε τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν μέχρι 3.000 αεροπλάνα για τη Μάχη της Κρήτης αντί των 500 που χρησιμοποίησαν στον πόλεμο της Ηπειρωτικής Ελλάδας. Η εντολή για ανατίναξη ή καταστροφή τεράστιων ποσοτήτων αεροπορικών καυσίμων και λιπαντικών στο Πέραμα με την εκκένωση της Αττικής δεν εκτελέστηκε ποτέ, και οι κατακτητές έλιυσαν έτσι κάθε πρόβλημα ανεφοδιασμού.

Σ' όλο το διάστημα, μέχρι την έναρξη της μάχης, ολόκληρη η Κρήτη, χωρίς ανάπαυλα, δοκιμάζεται από ένα συνεχές σφυροκόπημα, από βομβαρδισμούς χωρίς έλεος. Τα στούκας και τα μέσοεραρμι πηγαиноέρχονται και προπαρακεύδουν το έδαφος για τη μεγάλη επιχείρηση. Αλλιώς δεν εξηγείται η πυκνότητα των αεροπορικών επιδρομών. Κάνουν αναγνώριση στόχων. Φωτογραφίζουν. Από τις πρώτες μέρες του Μαΐου οι αλεξιπτωτιστές και γενικά οι επιδρομικές δυνάμεις ετοιμάζουν την επικείμενη απ' αέρος εισβολή στα ελληνικά αεροδρόμια. Ο Γκαίρινγκ θέλει με ανυπομονησία την επιχείρηση. Τη θέλει για να δείξει την αξία της αεροπορίας του και των αλεξιπτωτιστών πολύ περισσότερο όταν γνωρίζει ότι η

δυσή μας πλευρά ουσιαστικά δεν διαθέτει αεροπορία στη Μεσόγειο.

Και φθάνουμε τελικά στις 20 του Μάη. Και ξαφνικά ο ουρανός σκοτεινιάζει. Πυκνά σμήνη από σιδερένια πουλιά σκιάζουν τον ήλιο. Μια βοή θανάτου καλύπτει Μάλεμε, Χανιά, Ρέθυμνο, Ηράκλειο, την Κρήτη ολόκληρη. Η μάχη της Κρήτης έχει αρχίσει. Εικόνες εκπληκτικές. Σκηνές μοναδικές. Ένα θέαμα τραγικού μεγαλείου. Σμήνη αεροσκαφών σε αλληπάλλλη επίπεδα. Τα στούκας εφορμούν. Οι βόμβες κτυπούν. Τα πολυβόλα θερρίζουν. Και μαζί χιλιάδες προκηρύξεις καλούν το λαό της Κρήτης και τους στρατιώτες να παραδοθούν. Αυτή τη φορά, αφού οδιάσουν τις βόμβες τους, τα αεροπλάνα στρέφουν το ρύγχος τους και επιστρέφουν στις βάσεις τους, ενώ καινούργια κύματα φαίνονται στον ορίζοντα. Η μέρα αυτή δεν είναι σαν τις προηγούμενες. 'Ποτέ άλλοτε - θα ομολογήσει αργότερα ο στρατηγός Φράνμπουργκ - δεν αντίκρισα τόσο τρομερό βομβαρδισμό', ενώ ένας άγγλος στρατιώτης περιγράφοντας τον στον πατέρα του αναρωτιέται 'πώς μπόρεσαν άνθρωποι να επιζήσουν σ' αυτόν τον τρομερό βομβαρδισμό. Δεν μπορώ να καταλάβω. Απ' όπου βρισκόμαστε βλέπαμε να πέφτει μια καταρρακτώδης βροχή από βόμβες'.

Οι υπερασπιστές του νησιού παρακολουθούν σαστισμένοι. Δεν χρειάστηκε όμως παραπάνω από μια ώρα για να ξεπεραστεί η έκπληξη, να συναδητοποιηθούν όλοι την πραγματικότητα. Αυθόρμητα εκατοντάδες άνθρωποι σπεύδοντας τους τρομερούς βομβαρδισμούς σπεύδουν στο Ελληνικό Στρατηγείο ζητώντας όπλα. Εκεί διατάχθηκε η παραβίαση μιας αποθήκης και δόθηκαν όπλα.

Στη συνέχεια διατάχθηκε από τις Ελληνικές Αρχές το άνοιγμα και μιας βρετανικής αποθήκης όπλων, κι οπλίστηκε μέρος του πληθυσμού. Αυτό που λίγο αργότερα σκότωσε όλους τους αεροπόρους τριών αεροπλάνων που προσγειώθηκαν ανατολικά των Χανίων.

Στρατιώτες, γέροι, γυναίκες και παιδιά σφίγγουν τα δόντια, τεντώνουν τα νεύρα και υποδέχονται με πάθος κρητικό, τα μεταγωγικά 'γιούγκερς' που πολλά σπνρνουν πίσω τους και ανεμόπτερα. Πετούν χαμηλά, οι πιλότοι φαίνονται με γυμνό μάτι, και τα πολύχρωμα αλεξίπτωτα - οι ομπρελάδες - σκεπάζουν για μια ακόμη φορά τον ουρανό.

Και αρχίζει ο πόντος αγώνας, σώμα με σώμα η μάλλον η κρητική ψυχή ενάντια στη σιδερένια πανοπλία. Σημειώνουμε βέβαια, ότι οι επιτυχίες των λίγων ανηεροπορικών όπλων και ένας ευνοϊκός άνεμος που σπρώχνει τ' αεροπλάνα προς τη θάλασσα αποδευκνύονται ιδιαίτερα βοηθητικά για τους αγωνιστές στις πρώτες ώρες της επίθεσης.

Την πρώτη μέρα οι απώλειες των γερμανών είναι φοβερές. Η μεραρχία αλεξιπτωτιστών ουσιαστικά συντρίφτηκε. Το αεροδρόμιο του Μάλεμε παραμένει ελεγχόμενο έστω και από μακριά από τις δυνάμεις μας. Το αεροδρόμιο του Ρέθυμνου, που στην πρώτη φάση το κατέλαβαν οι αλεξιπτωτιστές, το ξαναπήραμε στα χέρια μας με αντεπίθεση κατά την οποία εξοντώθηκαν όλοι οι γερμανοί. Και το αεροδρόμιο του Ηρακλείου, παρ' όλες τις λυσσώδεις επιθέσεις των γερμανών κρατάει ηρωικά και θα κρατήσει. Ο στρατηγός Στούντεντ, που διεύθυνε την όλη μάχη από την Αθήνα, περνάει κρίσιμες ώρες.

Εν τω μεταξύ μπαίνει στο παιχνίδι και ο αγγλικός στόλος. Ετσι ενώ τη δεύτερη μέρα συνεχίζονται οι ρίψεις αλεξιπτωτιστών με νέα κύματα ανεμοπτερωτών και οι μάχες όλο και γίνονται σκληρότερες, αρχίζουν και οι αεροναυμαχίες.

Τη νύκτα 21/22 Μαΐου και ενώ οι γερμανοί έχουν σημειώσει σημαντικές επιτυχίες στην ξηρά, στα ανοικτά

* των Χανίων κτυπιέται μία γερμανική νηοπομπή που βυθίστηκε αδιάντροπα. Υπολογίζεται ότι με τα 2 ατμόπλοια και 18 καΐκια που βυθίστηκαν πνίγηκαν 4.000 γερμανοί. Την άλλη μέρα νέα επιτυχία. Κτυπιέται κι' άλλη νηοπομπή με σημαντικά όμως μικρότερες απώλειες χάρις στην επέμβαση της Λουφτβάφε.

Σημαντικές βέβαια είναι και οι απώλειες του αγγλικού στόλου, όμως γεγονός αναμφισβήτητο παραμένει ότι χάρις στον αγώνα και την αυτοθυσία των βρετανών κανένας γερμανός δεν έφτασε στην Κρήτη από τη θάλασσα.

Ο Χίτλερ εξαλλος από την απρόσμενη εξέλιξη των επιχειρήσεων, τα βάζει με τους στρατηγούς του και εκνευρισμένος τηλεγραφεί στις 23 Μαΐου στον Στούντεντ: "Πώς κρατά ακόμα η Κρήτη, ρωτά, όταν ολόκληρη κρήτη πέσανε σε λίγες μέρες, σε λίγες ώρες;"

Γεγονός είναι ότι καμιά λογική δεν μπορεί να εξηγήσει αυτό που συμβαίνει, έχοντας υπόψη το συσχετισμό δυνάμεων που παραπάνω αναφέραμε. Πρόκειται για τη μεγάλη έκπληξη του πολέμου. Και η απάντηση είναι μία:

Η ξαρμώστη Κρήτη αποδεικνύεται "φρούριο ψυχών".

Όμως στο νησί ο πόλεμος συνεχίζεται αδυσώπητος. Οι γερμανοί δεν έχουν άλλη επιλογή και είναι αποφασισμένοι. Δεν λογαριάζουν απώλειες σε μέσα και εξοπλισμό μα ούτε και σε ανθρώπινες ζωές.

Η δύναμη της ψυχής τελικά κόμπηται από την καλοστημένη στρατιωτική μηχανή. Η αντίσταση με τα λιγοστά όπλα, τις πέτρες και τα τσεκούρια και κίρια με τα "λάφυρα του αγώνα" φαίνεται να μην αρκεί. Τελικά οι γερμανοί κατάφεραν να στήσουν προγεφύρωμα στο Μάλεμε. Αν ξέφαμε τότε πόσο αδύνατη ήταν η θέση τους, μια αντεπίθεση τη νύκτα ίσως είχε ανατρέψει την εξέλιξη των πραγμάτων. Όμως δεν έγινε. Το Μάλεμε καταλήφθηκε και ο εχθρός είχε πλέον κάθε δυνατότητα να αποβιβάζει τακτικές δυνάμεις και πολεμικό υλικό σταθεροποιώντας τη θέση του στ' αεροδρόμιο. Το Ρέθυμνο και το Ηράκλειο κρατούν ακόμα γερά. Όμως ήλθε η αρχή του τέλους.

Ο αρχηγός του Κράτους και η Κυβέρνηση με την εισήγηση των Άγγλων και με πολλούς κινδύνους εγκαταλείπουν το νησί και μεταφέρονται στην Αίγυπτο. Τα πυρομαχικά εξαπλώνονται και η ανταρσία επίσης. Στις 26 του μηνός ο Φράντσερκ αναφέρει στον Γουέλφελ:

"Φθάσαμε στα έσχατα όρια της ανθρωπίνης αντοχής. Μόνο αν μου δοθεί άδεια αμέσως εκκένωσης, υπάρχει ελπίς διασώσεως μέρους των δυνάμεων που έχουν επιλακεί. Εκτός αν έχει αξίαν και μιας ώρας έστω παράτασης του αγώνος, δι' άλλας επιχειρήσεις εις Μ. Ανατολήν". Και ο Γουέλφελ απαντά: "Περί αυτού ακριβώς πρόκειται". Και τούτο γιατί στο Ιράκ και στη Συρία η κατάσταση είναι αβέβαιη και για τη βρετανική κυριαρχία εκεί έχει μεγάλη σημασία η παράταση της μάχης στην Κρήτη.

Στις 3 το μεσημέρι της 27ης Μαΐου καταλαμβάνονται τα Χανιά και το λιμάνι της Σούδας και την ίδια μέρα το βρετανικό στρατηγείο της Μ. Ανατολής διατάσσει την εγκατάλειψη της νήσου με την αποχώρηση των συμμαχικών δυνάμεων στην Αίγυπτο. Οι μάχες όμως συνεχίζονται στις περιοχές Ρεθύμνου και Ηρακλείου χωρίς οι γερμανοί να πετύχουν ουσιαστικό αποτέλεσμα. Η γνωστοποίηση όμως των δυσμενών εξελίξεων στα Χανιά, η διαταγή αποχώρησης των συμμαχικών κλιπ. δημιουργούν σύγχυση που δυσκολεύουν ακόμη περισσότερο τον αγώνα αυτών που σθεναρά αντιστέκονται.

Ετσι με το τέλος του μήνα, οι μεν σύμμαχοι έχουν ασφαλώς αποχωρήσει μέσω Σφακιών και λιμανιού Ηρακλείου, η δε Κρήτη ανακηρύσσεται την ολοκληρωτική πλέον κατάληψή της. Κλείνει το δεκαήμερο του

αηληλεύς κονταροκτυπήματος, των συνεχών μαχών και συγκρούσεων. Τελειώνει η περίφημη πλέον σ' όλο τον κόσμο Μάχη της Κρήτης για να ανοίξει μία καινούργια σελίδα στην ιστορία του Κρητικού Λαού. Η σελίδα της **Εθνικής Αντίστασης**.

Ο απολογισμός της μάχης της Κρήτης είναι τραγικός για το νησί μα ίσως ακόμη πιο τραγικός για τους "νικητές". Χιλιάδες οι νεκροί. Ο Στρατιεπικεφαλής τους υπολογίζει σε 12.000 στο νησί και 5.000 στη θάλασσα κι ανάμεσά τους ότι καλύτερο είχε να επιδείξει το Γ. Ράιχ. Σε εκατοντάδες μετριούνται τα κάθε τύπου αεροσκάφη που καταστράφηκαν και ανυπολόγιστες οι ζημιές σε κάθε είδους πολεμικό υλικό. Αυτή και μόνο η διαπίστωση θα μπορούσε ίσως να δώσει μια εξήγηση στο φανατισμό και το πάθος για εκδίκηση που διέκρινε τους κατακτητές από την πρώτη μέρα της κατάληψης του νησιού και κρατήθηκε αμείωτος μέχρι και την αποχώρησή του τελευταίου τέσσερα χρόνια αργότερα.

Έμαθαν κατά τον σκληρότερο τρόπο οι κατακτητές ότι η μεγάλη δύναμη της Κρήτης δεν βρίσκεται ούτε στα όπλα, ούτε στους αιμαράδες, αλλά στην ίδια την ψυχή των Κρητικών. Και άλλος τρόπος επικράτησης δεν μπορούσε να υπάρξει από την ίδια τη βιολογική εξόντωση τους.

Μία από τις χιλιάδες μαρτυρίες φτάνει για να περιγράψει όλη την τραγικότητα των πραγμάτων. Είναι η πινακίδα που στήθηκε πάνω στα ερείπια της Καντάνου, στις 3-6-41. Έγραφε σ' ελληνικά και γερμανικά:

"Κατεστράφη για την κτηνώδη δολοφονία γερμανών αλεξιπτωτιστών, απλινιστών και του μηχανικού, από άνδρες, γυναίκες, παπάδες και παιδιά μαζί και γιατί ετόλμησαν να επιτεθούν κατά του μεγάλου Ράιχ".

Η ισοπέδωση της Καντάνου ήταν η απάντηση των γερμανών στη δυναμική αντίσταση των κατοίκων της που στις 23 Μαΐου πολεμώντας με ασύγκριτη γενναίότητα εξόντωσαν ολόκληρο το γερμανικό τμήμα που επιτέθηκε - ενώ προκάλεσαν σημαντικές ζημιές και στην ισχυρότατη φάλαγγα που επιτέθηκε την επόμενη μέρα.

Δύο είναι κύρια οι λόγοι που η Μάχη της Κρήτης έχει καταλάβει μια ξεχωριστή θέση όχι στην ελληνική αλλά στην παγκόσμια ιστορία.

Ο ένας είναι οι επιπτώσεις που είχε στην παραπέρα πορεία του πολέμου. Ο άλλος, ο ιδιόμορφος και μοναδικός χαρακτήρας του αγώνα των υπερασπιστών του νησιού.

Όπως είδαμε παραπάνω η επιχείρηση Ερμής προέβλεπε την κατάληψη της Κρήτης το πολύ σε δύο 24ώρες. Τόσο είχε εκτιμηθεί ότι θα μπορούσε ν' αντέξει η αντίσταση στο νησί, αλλά και τόσο επώλεε η στήριξη του Ρόμελ στην Αίγυπτο και η αποδέσμευση δυνάμεων για να προχωρήσει η επιχείρηση της Ρωσίας. Διαψεύστηκαν όμως οκτρά. Η δεκαήμερη καθυστέρηση στην Κρήτη έδωσε τη δυνατότητα έγκαιρου εφοδιασμού των συμμαχικών δυνάμεων που υπερασπιζόνταν την Αίγυπτο, ενώ παράλληλα οι νηοπομπές εφοδιασμού της Αγγλίας δεν συναντήσανε σοβαρά εχθρικά αεροπορικά εμπόδια στην πορεία τους, μια και το σύνολο σχεδόν του διαθέσιμου ιπταμένου γερμανικού στόλου είχε μαζεωθεί στη νότια Ελλάδα, προετοιμαζόμενο για το "σάλτο μορτάλε" στην Κρήτη. Αυτό αποδείχθηκε και η σωτηρία της Αιγύπτου, έδωσε όμως και τη δυνατότητα να αποβιβαστούν οι Άγγλοι δυνάμεις στο λιμάνι της Βασόρας και στις 31 Μαΐου να αναγκάσουν τους φιλογερμανούς επαναστάτες του Ιράκ σε συνθηκολόγηση κρατώντας στα χέρια τους τα πετρέλαια της χώρας, που αλλιώς θα γίνονταν κυριάρχο όπλο στα χέρια του Χίτλερ.

Εξάλλου η καταστροφή της μεραρχίας αλεξιπτωτιστών - της μοναδικής που διέθετε η Βέρμαχτ - έσβησε το μύθο του αεροκεραυνοβόλου πολέμου και απέκλεισαν ένα τέτοιο ενδεχόμενο στη Μ. Ανατολή και

τα νησιά. Όπως είπε ο ίδιος ο Χίτλερ επιδιώκοντας τον Σταυρό του Ιππότη στον στρατηγό Στούντεντ, η Κρήτη απέδειξε ότι οι μεγάλες ημέρες των αλεξιπτωτιστών τελείωσαν. Η χρησιμοποίησή τους απαιτεί αιφνιδιασμό, ο οποίος δεν είναι πλέον πραγματοποιήσιμος.

Συνέπεια όμως των παραπάνω ήταν και ότι καθυστέρησε 38 ολόκληρες μέρες η εκδήλωση των επιχειρήσεων στη Ρωσία και η εφαρμογή του σχεδίου "Βαρβαρόσσα", πράγμα που τελικά ανάγκασε τις 2000 άρματα του Γκουτέριαν να καθηλωθούν στους παγωμένους κάμπους έξω από τη Μόσχα, προετοιμάζοντας το "Βατερλώ" τους. Πολύ χαρακτηριστικά, ο ραδιοσταθμός της Μόσχας στην πρώτη επέτειο της μάχης της Κρήτης το Μάη του 1942, αναγνωρίζοντας τη σημασία της, έκανε τα εξής σχόλια: "Αγωνιστήκατε μικροί εναντίον μεγάλων και επικρατήσατε. Επολεμήσατε δούλοι εναντίον πανόπλων και ενίκησατε. Χάρis στις θυσίες σας, εμείς οι Ρώσοι, κερδίσαμε χρόνο ν' αγωνιστούμε".

Με δυο λόγια, το πιο σημαντικό στοιχείο στην πορεία του πολέμου ήταν, ότι η Μάχη της Κρήτης αποτέλεσε την πρώτη θετική ένδειξη μιας δυνατής "αντίστροφης μέτρησης" σε όφελος των συμμάχων και του ελεύθερου κόσμου. Ήδη Μάχη της Κρήτης - διακήρυττε ο Τσώρτλ - η κεφαλή του φρεατού χιτλερικού τέρατος, αποκόπη δια των οδόντων".

Ο άλλος λόγος είπαμε είναι ο ιδιόμορφος και μοναδικός χαρακτήρας του αγώνα. Αλήθεια ποιοι γράφανε αυτό το περίληπτο χρονικό;

Πρώτα θαυμάζουμε τους νεοσύλλεκτους, τους απόλεμους πρωτοετείς ευέλπιδες, τα τμήματα χωροφυλακής και τις λίγες οργανωμένες ελληνικές δυνάμεις, που κράτησαν το βάρος της επίθεσης στα περισσότερα μέτωπα. Θάταν ιστορική αφέλεια όμως αν υποτιμούσαμε το μέγεθος του αγώνα των συμμαχικών δυνάμεων και προπαντός των Αυστραλιανών και Νεοζηλανδών στρατιωτών, που πολέμησαν με εντυπωσιακή αυτοθυσία στα μέρη που διατάχθηκαν να κρατήσουν. Και κυρίως αξίζει κάθε έπαινος και έλαση στην παράτολμη δράση του βρετανικού πολεμικού ναυτικού, που κατάφερε κάτω από σφοδρούς βομβαρδισμούς να μη αφήσει να φτάσει καμιά από βόλασσα ενίσχυση στο νησί.

Μα η παραδοξότητα της μάχης της Κρήτης, η νέα απρόσμενη μορφή που πήρε και που τόσο συζητήθηκε, που επηρέασε τη διάρκεια και τα αποτελέσματά της, ήταν ένας άλλος αστάθμητος παράγοντας που μόνο ένας απόλυτα ενημερωμένος γνώστης της κρητικής ιδιοσυγκρασίας θα μπορούσε να προμαντέψει. Ήταν το αυθόρμητο, καθολικό ξεσηκωμά του λαού του νησιού και η ενεργή και ουσιαστική συμμετοχή του στον αγώνα. Ενός λαού περήφανου, φιλότιμου, τοπικιστή, καμιά φορά τραχύ. Χωρίς προτροπές ή υποδείξεις μα με οδηγό τη φωνή της μεγάλης καρδιάς τους, οι Κρητικοί ορέσσαν το κουρασμένο από τη μούρα και τις συμφορές κορμί τους και πάλαιψαν με όπλα την αποκοτιά και τη χαλύβδινη θέλησή τους να ζήσουν λεύτεροι. Δεν χρειάστηκε να τους πει κανείς τι έπρεπε να κάνουν. Το ένστικτο τους οδηγούσε. Αυτό που τους οδήγησε σε τόσους και τόσους θριάμβους. Δεν τους είπε κανείς για καθήκον. Ήταν ένα ξέφρενο ξέσπασμα πάθους, ένα ομαδικό παραλήρημα εκδίκησης για τη βέβηλη επιβουλή. Γιατί η Κρήτη είναι ζήτημα δικό τους, είναι ζήτημα τιμής. Αυτοί οι απλοί άνθρωποι είχανε βαθιά επίγνωση της στιγμής, ξέρανε τον ιστορικό ρόλο τους.

Και ήταν πολύ φυσικό, ο ίδιος ο Χίτλερ να δηλώνει στο επίτελό του: "Η λύσσα και η αγριότητα που ο πληθυσμός της Κρήτης πολεμά τους στρατιώτες μας, μόνο στον πολωνικό πόλεμο παρατηρήθηκε".

Ένας άλλος γερμανός συνταγματάρχης να

γράφει: "Πουθενά σε καμιά χώρα δεν αντίκρουσε ο γερμανικός στρατός ένα τέτοιο φαινόμενο, να βρίσκεται αντιμέτωπος σε κάθε του βήμα με ένοπλους πολίτες, με γυναίκες, παιδιά και με παπώδες ακόμα".

Δεν ήξεραν ούτε ο ένας, ούτε ο άλλος ότι η διυπόστατη μεγάλη παλληκαριά του Κρητικού είναι η παράφορη αγάπη για τη ζωή και το άφοβο αντίκρουσμα του θανάτου όπως έγραψε ο Καζαντζάκης με ομορφιά τη Μάχη της Κρήτης.

Αγαπητοί πατριώτες και φίλοι της Κρήτης, πολλά έχουν γραφτεί και πολύ περισσότερα θα μπορούσαν να γραφτούν ακόμα για τη Μάχη της Κρήτης. Η δυσή μου προσπάθεια ήταν να δώσω σήμερα κάποιες συγκεκριμένες αναφορές πάνω στα ιστορικά γεγονότα και συγχρόνως να αποτίσω τον οφειλόμενο φόρο τιμής σ' όλους τους αγωνιστές της Μάχης της Κρήτης και πιο πολύ στον ανώνυμο Κρητικό που έγραψε τις χρυσές αυτές σελίδες της Ιστορίας μας. Κι άλλες πολλές, γιατί όπως και προηγουμένα ανάφερα, χιλιάδες είναι αυτοί που έδωσαν τη ζωή τους στα επόμενα χρόνια της Εθνικής Αντίστασης. Αυτοί που συνέχισαν τον αγώνα για τη λευτεριά της Κρήτης και της Ελλάδας, αυτοί που πάνω τους ξέσπασε η άγρια εκδίκηση του κατακτητή για την αναπάντεχη αντιστροφή της πορείας του πολέμου, στο όμορφο νησί μας.

Πριν όμως τελειώσω αυτή την ομιλία, δεν μπορώ παρά να επισημάνω μερικές τραγικές συμπτώσεις ή και ψυχρές αλήθειες που όμως μπορεί να αποβαίνουν μοιραίες στις κρίσιμες στιγμές.

Είναι άραγε τυχαίο το γεγονός ότι η Κρήτη βρέθηκε ξαφνιάστη τις κρίσιμες εκείνες ώρες, ότι οι Άγγλοι παράπ βρισκόνταν στο νησί από το Νοέμβριο του '40, δεν είχαν κάνει σχεδόν κανένα οχυρωματικό έργο και βρέθηκαν απροετοίμαστοι στην προδιαγεγραμμένη επόμενη κίνηση του ναζισμού;

Είναι άραγε τυχαίο ότι η Μερραρχία Κρητών, με αξιόμαχους άνδρες και καλά εξοπλισμένη δεν έβρισκε τρόπο να γυρίσει από την Ηπειρωτική Ελλάδα στο νησί και αντ' αυτών εστάλησαν τα απόλεμα νεαρά παιδιά; Άραγε από απλή σύμπτωση θυμίζει την ανάκληση της Ελληνικής Μερραρχίας από την Κύπρο που άφησε ανοικτό το δρόμο του Αττίλα;

Πόσο τυχαίος μπορεί να ήταν ο αφοπλισμός των κρητικών από τους τότε δικτάτορες, και μάλιστα στο όνομα του αγώνα στο αλβανικό μέτωπο, και είναι απλή σύμπτωση που στην επιστράτευση του '74 βρέθηκαν οι έφεδροι χωρίς όπλα;

Η απάντηση σίγουρα δεν είναι εύκολη και άλλωστε αυτό είναι δουλειά του αναλυτή της Ιστορίας μας. Το σίγουρο όμως είναι ένα. Η λευτεριά δεν χαρίζεται.

Η Μάχη της Κρήτης το απέδειξε περίτρανα. Πέρα από τις διαθέσιμες φύλων ή εχθρών, πέρα από τις ενισχύσεις σε ανθρώπους και σε μέσα, το πιο σημαντικό όπλο είναι η ενότητα του λαού, η έγκαιρη προετοιμασία του στρατού, η παλλαϊκή συμμετοχή. Και η ζωή μας σ' αυτή την πατρίδα που ευτυχίσουμε να έχουμε είναι άρρηκτα δεμένη και εξαρτημένη από την ετοιμότητά μας στην αντιμετώπιση κάθε επιβουλής και την αποφασιστικότητά μας να κρατήσουμε και την τελευταία σπιθαμή γης. Τότε σε σέβονται οι φίλοι σου και σε φοβούνται οι εχθροί σου. Τότε διασφαλίζεις την ειρήνη και την πρόοδο.

Η Μάχη της Κρήτης απέδειξε τη δύναμη του Κρητικού Λαού. Ας ευχηθούμε ότι δεν θα χρειαστεί να αποδείξουμε και πάλι την ψυχή και την αντρωσύνη μας. Μα κι αν χρειασθεί, ο Κρητικός Λαός, όλος ο Ελληνικός Λαός θα δώσει την απάντηση."

ΤΟ "ΚΑΚΟ ΠΟΥΛΙ"

ΛΕΞ. Δ. ΔΡΟΥΔΑΚΗΣ

Διαβάτη πες όπου κι αν πας
σ' όλο μας τον πλανήτη
πως το Γερμανικό αετό
εμάδησε η Κρήτη.

(Γιάννης Σταυρακάκης)

Με την τελευταία θεομηνία της γερμανικής επιδρομής, από τον αέρα της "επιχείρησης Ερμής" όπως είχε ονομαστεί το εγχείρημα της κατάληψης της Κρήτης, τα Χανιά και τα περίχωρά των, έγιναν επέραντο πεδίο μάχης. Χιλιάδες αλεξιπτωτιστές πέσανε στο Μάλεμε, στην Αγιά, στη γέφυρα τ' Αλικιανού, στα Περγόλια και στη Σούδα, αφού πρώτα με εκατοντάδες αεροπλάνα (1.370 δια την ακρίβεια) βομβαρδίστικαν άγρια οι περιοχές αυτές, μια ολόκληρη εβδομάδα, νύχτα και μέρα απο τα τρομερά για την εποχή εκείνη πολεμικά αεροπλάνα καθέτου εφορμήσεως, τα στούκας. Αριθμός πραγματικά μυθικός, γιατί εξεστράτευσαν, όχι εναντίον της Γαλλίας ή Αγγλίας αλλά εναντίον ενός άοπλου νησιού.

Λίγοι και άοπλοι οι υπερασπιστές του νησιού, πολύ μεγάλη όμως η δύναμη της κρητικής ψυχής.

Μεγάλο μέρος της παλιάς προπάντων πόλης, καταστράφηκε ολοκληρωτικά. Το λιμάνι της Σούδας, με τα φλεγόμενα πετρελαιοφόρα, έμοιαζε αληθινή κόλαση, και οι μαύροι καπνοί υψώνονταν πάνω από ολόκληρο τον κάμπο των Χανίων, σκεπάζοντας τον λαμπρόν ήλιον των τελευταίων ημερών του Μάη του 1941.

Ακόμα μικρά πλοιάρια αποβίβασαν γερμανικό στρατό σε μια απόμερη ακτή του Ακρωτηρίου.

Στη μυθική αυτή σύγκρουση με τον ντόπιο πληθυσμό και τον ελάχιστο Ελληνικό και συμμαχικό στρατό (Αυστραλών, Νεοζηλανδών και Αγγλων) στον μοναδικό αυτόν αγώνα της ιστορίας των πολέμων, οι γερμανοί έχασαν ότι πολυτιμότερο είχαν σε έμπυχο υλικό, τα πιο επίλεχτα τμήματά των, τους αλεξιπτωτιστές.

Σ' ανάμνηση λοιπόν στην τόσο πολύνεκρη δι' αυτούς νίκη των (στοίχισε περί τις 18.500

νεκρούς γερμανούς (έναντι ελαχίστων των αντιπάλων) έστησαν στο τρίτο χιλιόμετρο περίπου του δρόμου που οδηγεί προς το Καστέλλι Κισσάμου, έξω από τα Χανιά (στον Κάτω Γαλατά) ένα μνημείο (το ωραιότερο πολεμικό μνημείο σ' όλη τη Μεσόγειο, όπως ετόνισε, ο καθηγητής του Παν/μίου της Θεσ/νίκης), (κτίστηκε απο Άγγλους και Έλληνες αιχμαλώτους) που παριστάνει ένα μεγάλο αετό που ορμά με το ράμφος του προς τα κάτω, όπως τα γερμανικά αεροπλάνα καθέτου εφορμήσεως, τα στούκας πάνω σ' ένα πέτρινο βάθρο ύψους 7 μέτρων, και το οποίο συμβολίζει την από τον αέρα κατάκτηση της Κρήτης, από τα γερμανικά στρατεύματα, μα και για να θυμίζει ακόμα στους περαστικούς, ανά τους αιώνες, ότι στον τόπον αυτόν διαδραματίστηκε μια απο τις μεγαλειοδέστερες και φονικώτερες μάχες (για τους επιτεθένους) του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου.

Αλλά μάλλον η παράσταση αυτή μας δείχνει, τον γερμανικό αετό, που σκυφτός, όπως είναι, κλαίει τους νεκρούς του...

Ακόμα το απομεινάρι αυτό μας θυμίζει την "φασιστική πλημμυρίδα που στο πέρασμά της απο ολόκληρη της Ευρώπης, έφερε πείνα, πόνο και κλάμμα, εξαφάνισε εκατομμύρια ανθρώπους, κατέστρεψε εκατοντάδες πόλεις και χιλιάδες σπίτια, δημιούργησε ατέλειωτα πλήθη αναπήρων και ορφανών και οι πληγές που άνοιξε έμειναν αδιάθετες".

Στο μπροστινό μέρος του πέτρινου βάθρου τοποθέτησαν μια μαρμάρινη πλάκα που όταν θα την διαβάζουν οι περαστικοί ν' αναθυμούνται το μέγα γεγονός αυτό και την τραγική θυσία τόσων ανθρώπων που θυσιάστηκαν για να κτιστεί, κατά τη γνώμη τους, ένας κόσμος καλύτερος απ' αυτόν που

αυτοί γνώρισαν.

**"Σε σας νεκροί, ανήκει το
ευχαριστώ, γιατί μακριά της
πατρίδας, πιστοί στον όρκο σας
προς την σημαία, δώσατε τη ζωή
σας, για τη μεγάλη Γερμανία"**

Το μνημείο αυτό δεν κατέστρεψε ο λαός μας, γιατί αντίστροφα ήθελε να μείνει στην αιωνιότητα, σε σημάδι της μεγαλειώδους και αθάνατης αντίστασης αυτού του ηρωϊκού λαού της Κρήτης. Μα και για να θυμίζει στις επερχόμενες γενεές τον αγώνα της ηρωϊκής Κρήτης, στην ακατανίκητη μανιά ενός παρλόγου ηγέτη.

Κι' ακόμα δεν ήθελε νάρθει σ' αντίθεση και με το συμμαχικό στρατό που επέζησε ύστερα από την ιστορική αυτή τιτανομαχία.

Είναι ένα μνημείο δικής μας δόξας κι ως προέρχεται από τους εχθρούς μας.

Στο σημείο που χτίστηκε το μνημείο αυτό, ήταν στρατοπεδευμένη μία αγγλική πυροβολαρχία, η οποία συνέχιζε να βάλει κατά του αεροδρομείου του Μάλεμε, όταν τα αεροπλάνα προσγειώνανε την μεραρχία των αλпинιστών. Τότε ο στρατηγός Ριτχόφεν, κάλεσε τον ανηψιό του, που πετούσε με στούκας να προσγειωθεί αμέσως. Ο νεαρός αεροπόρος έτρεξε αμέσως στο ύψωμα 107 για να εντοπίσει τη θέση της πυροβολαρχίας. Αφού είδε που περίπου είναι στρατοπεδευμένη η εχθρική δύναμη, γύρισε γρήγορα στο στούκας του, και μαζί με το σμήνος του, επέπεσαν πάνω στους Νεοζηλανδούς που χειρίζοντο τα πυροβόλα και τους διέλυσαν.

Γράφτηκαν πολλές απόψεις στον ημερήσιο τύπο των Χανίων, γύρω από το μνημείο αυτό και δημιουργήθηκαν έντονες συζητήσεις σχετικά με το θέμα αυτό.

Ενας περαστικός ξένος ο Κ. Κ. είπε ότι δεν θάταν "άσχημα" αν στο βάθρο του μνημείου γραφότανε ακόμα ένα επίγραμμα, σύντομο και ζουμερό, στο κρητικό, ιδίωμα μια μαντινάδα που να είναι σχετική και ανάλογη με την παράσταση. Ετσι - λέει - ο συμβολισμός θάλλαζε όψη και ο αετός από μνημείο της γερμανικής ισχύος και αλαζονίας θα μεταβαλλόταν σε εκείνο του υπέροχου αγώνα του νησιού μας κατά του κατακτητή. Κάτι παρόμοιο σαν αυτό.

**"Ψευταετέ, τι γύρευες
στου σταυραετού τη Χώρα,
Που δεν μπορεί τέτοιο πουλί,
να ζήσει ούτε ώρα;"**

Τούδωσε μάλιστα και το όνομα "Το κακό πουλί" για να εκφράσει έντονα τη τραγικότητα και τη φρίκη της μεγάλης και μοναδικής αυτής σύγκρουσης.

Έτσι ακούγεται ακόμα και σήμερα.

Ο καθηγητής Ν. Τομαδάκης επρότεινε "όπως εις τον αυτόν χώρον ανεγερθεί μικρός ναός των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, εορταζομένων την 21η Μαΐου. Επειδή το μνημείον είναι πλησιόχωρον της πόλεως, επειδή η πανήγυρις του ναού θα συμπήπει με τον εορτασμόν της μάχης της Κρήτης, επειδή τα συμβάντα έγιναν την άνοιξη, πλήθη λαού θα φθάνουν εκεί ευχαρίστως κατά την επέτειον. Και όταν προσωπικός λόγος εορτασμού (πλήγματα και απώλεια συγγενών) δεν θα υπάρχουν πλέον, ο αετός αυτός θα είναι χριστιανικόν μνημείον των αφανών πολεμιστών της Κρητικής Ελευθερίας, όσοι επολέμισαν και έπεσαν κατά την ιστορικήν μάχην. Ας το σκεφτούν οι αρμόδιοι..."

Ο Νίκος Αγγελής διατύπωσε τη γνώμη "πως το μνημείο αυτό - απομεινάρι ενός κτηνώδικου σίφουνα - πρέπει να μείνει απείραχτο, όπως έχει -χωρίς να μπει επίγραμμα ή άλλη προσθήκη- γιατί είναι ταπεινό να τα βάλει κανείς μ' ένα μνημείο. Κι ακόμα να μη μεταφερθεί σε άλλον τόπον. Αλλά να μείνει εκεί, όπως είναι, έρημο, ντροπισμένο και περιφρονημένο".

Ο Πάννης Σταυρακάκης υποστήριξε ότι "πρέπει να διατηρηθεί αυτός ο αετός για να διαλαλεί εις τους αιώνες την αγνωμοσύνη της Γερμανίας και την ανδρεία και τον έρωτα του λαού μας για την ελευθερία κι ακόμη πως δεν νικά ποτέ η βία αλλά το δίκιο και η ηθική".

Στον "Κήρυκα" της 16/5/80, προτάθηκε σε κάποιο δημοσίευμα, να καθιερωθεί σε σύμβολο των Χανίων το... "κακό πουλί". Κι αν αυτό δεν καταστεί δυνατό για πολλούς και διάφορους λόγους, να στηθεί τουλάχιστο, σ' αυτή την ίδια θέση το άγαλμα του "Κρητικού Πολεμιστή" με την κατσούνα του, το σαρίκι του και τα στιβάνια του".

Ας το αφήσουμε, όπως άφησαν και οι πρόγονοί μας, τόσα άλλα μνημεία που σώθηκαν για να θυμίζουν όλα αυτά τα κατάλοιπα "τα μαρτύρια όσων είχαν αγκαρευτεί, την μαυρίλα του πολέμου της φρίκης και το καρκίνωμα που σκορπά στην ανθρωπότητα η πολεμική ορμή και μερικά απάνθρωπα συστήματα. Κι ακόμα να θυμίζουν στους επερχόμενους, πόσο τρανή είναι η δύναμη των ειρηνικών ανθρώπων, όταν αμύνονται των δικαίων των".

Να μη καταστραφεί, όπως κατέστρεψαν το μοναδικό στον κόσμο ηλιακό ωρολόγιο του Ρεθύμνου, με την αστήριχτη δικαιολογία, να μη

θυμίζει την βενετσιάνικη σκλαβιά των προγόνων μας. Και τώρα το μετανοούν ολοι.

Τέτοια μνημεία και τέτοιοι τόποι είναι ζωντανοί φάροι που οδηγούν στην δημιουργία συνείδησης, για την αποφυγή εξωντοτικών και φονικών πολέμων και φωνάζουν κραυγαλέα, στις νέες γενιές, ν' αγωνίζονται για την παγκόσμια ειρήνη και την συνήπαρξη των λαών.

Αλλάστε ποιός εμποδίζει οποιονδήποτε να στήσει ένα μνημείο, που να συμβολίζει τη γενναιότητα, την αποφασιστικότητα, την περηφάνεια, ενός μικρού λαού; Οχι όμως εκεί που βρίσκεται σήμερα το "κακό πουλί".

Σημειότέον ότι μετά την απελευθέρωση και αφού είχαν καταλαγιάσει τα πάθη στους ανθρώπους, ήλθε στα Χανιά αντιπροσωπεία του συλλόγου αλεξιπτωτιστών που έπεσαν στην Κρήτη, με σκοπό να αγοράσουν ένα μεγάλο χώρο γύρω απο το μνημείο, για να τον διαμορφώσουν και αξιοποιήσουν, όπως αυτοί ήθελαν. Δυστυχώς όμως οι ιδιοκτήτες της γύρω περιοχής, θέλησαν να εκμεταλλευτούν την επιθυμία αυτήν των γερμανών και ζήτησαν υπέρογκα ποσά. Έτσι εναυάγησε η ευγενική αυτή προσφορά των γερμανών, που πράγματι θα γινόταν κάτι το πολύ ωραίο για την περιοχή.

“Λαϊκοί ποιητές και ριμαδόροι της Κρήτης, για τη Μάχη και την Αντίσταση του Νησιού, 1941-45.”

ΣΤΑΜΑΤΗ Α. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ
ΔΑΣΚΑΛΟΥ - ΛΟΓΓΡΑΦΟΥ

“- Απού τα Όρη, τα Λευκά, να πάει στον Ψηλορείτη,
Ηρώες και Ηρωϊσμοί, στολίζουνε την Κρήτη!”

* * *

“- Να ‘μουν αγρόμι στα λαγκά, κα’ απτός στον Ψηλορείτη,
να θάωρουνα από ψηλά, τη δοξασμένη Κρήτη!”

(Κρητικές ρομαντίδες)

- Όταν στον τόμο “Χανιά-1982”, που με επιτυχία εκδίδει από 17/ετίας η Δημοτική Αρχή της πόλης μας (Δήμος Χανίων), παρουσιάζαμε μιά πρώτη ανθολογία της προσφοράς λαϊκών ποιητών της Δυτικής Κρήτης¹ ιδιαίτερα, η οποία αναφέρονταν στα χρόνια της Γερμανικής Κατοχής, δεν είμασταν βέβαιοι για το εάν θα εδημιουργείτο, σύντομα, συνέχεια, πάνω στον ίδιο κύκλο. Και βέβαια, εννοούσαμε, συνέχεια με ουσιαστικά κείμενα.

Όμως, ως είναι γνωστό, οι λαϊκοί ποιητές και ριμαδόροι του Νησιού μας, δεν έπαψαν ποτέ να ποιούν έργο, να εκφράζονται όπως αισθάνονται και πιστεύουν και να μεταδίδουν με το στίχο τους την έξαρση, που τους διακατέχει!

Και έτσι, υλικό συγκεντρώθηκε πολύ!

Οι ριμαδόροι κι οι λαϊκοί ποιητές μας, απλοί κι αγράμματοι συνήθως, άνθρωποι του Λαού μας, δεν τυπώνουν, συνήθως, τα πνευματικά προϊόντα των, γιατί έχουν να παλέψουν, για την πραγματοποίηση τέτοιων “άθλων”, σειράς ολόκληρες δοκιμασιών και προβλημάτων, για τα οποία δεν είναι σε θέση - συχνά - ν’ αγωνιστούν!

Οι φιλόξενες, όμως, σελίδες του τόμου που κρατάτε στα χέρια σας, παρέχουν, και πάλι, την ευχέρεια, ώστε τα λαϊκά ποιητικά κείμενα που ακολουθούν, να διαβαστούν από τους πολλούς, να μελετηθούν από τους ενδιαφερόμενους και ν’ αξιολογηθούν από τους ειδικούς. Βεβαιώνουμε, με την ευκαιρία, τους αναγνώστες μας ότι και εάν όλες οι σελίδες της παρούσας έκδοσης, μας είχαν διαθεθεί, το υλικό που έχομε συγκεντρώσει και μόνον γιά το θέμα: “Μάχη Κρήτης - Αντίσταση, 1941-1945”, δεν θα εξαντλούνταν και πάλι. Θα χρειαστεί, ενδεχόμενα, να πραγματοποιηθεί μελλοντικά μια ογκώδης αυτοτελής σχετική έκδοση, με τα δημιουργήματα αυτά, των σύγχρονων Λαϊκών ποιητών και Ριμαδόρων της Κρήτης μας, οι οποίοι συνεχίζουν το έργο των ομότεχων προγόνων των. Εμπνέονται και στη συνέχεια αφηγούνται σε στίχους, καθημερινά επεισόδια της απλοϊκής ζωής, τραγικά συμβάντα του περιγυρού των, θαύματα αγίων σύγχρονα ή γνωστά από διηγήσεις άλλων, ηρωϊσμούς προσώπων, κι ακόμη, γεγονότα γενικότερου ενδιαφέροντος, ως είναι ο πόλεμος, η Ειρήνη, οι πολιτικές αλλαγές, οι κοινωνικές ανακατατάξεις και αναστατώσεις, κ.α.π.

Ιδιαίτερα γιά το θέμα μας, γιά τον Ελληνοϊταλικό δηλ. πόλεμο του 1940, την δυσβάσταχτη, στη συνέχεια, γερμανική εισβολή και Κατοχή, την αθάνατη Μάχη της Κρήτης του ‘41, και την πανθομολογούμενη καθολική Αντίσταση του Λαού μας ενάντια στον Δυνάστη, η λαϊκή μούσα μας, τ’ αφανатίζει, όλα στο Λόγο της!

Μελετά, με τούς στίχους της, τα λαμπρά παλικάρια!

Στεφανώνει, με τ’ αμάραντα των στροφών της στεφάνια, τούς Ηρώες!

Κάνει, ρίμα και τραγούδι, τις ένδοξες ιστορικές σελίδες, που γράφτηκαν, αλλά και στιγματίζει με βδελυγμία -ως είναι δίκαιο- τον ανυπόληπτο θλιβερό και δόλιο συνεργάτη του κατακτητή, τον απαίσιο και φοβερό προδότη του έθνους μας, με το λόγο της!

Όμως, τον λόγον έχουν, τώρα, οι λαϊκοί δημιουργοί μας.

1. Σταμ. Α. Αποστολάκη: “Λαϊκοί ποιητές Δυτικής Κρήτης, στα χρόνια της Γερμανικής Κατοχής”, στην ετήσια έκδοση του Δήμου Χανίων: “Χανιά-1982”, σ. 65-76.

Α' ΤΟΡΠΙΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ 'ΕΛΛΗΣ' - ΚΗΡΥΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ, 28-10-1940:

Η κήρυξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου, την αξέχαστη αυγή της 28ης Οκτωβρίου 1940, γίνεται ουσιαστικό θέμα για τις εμπνεύσεις του λαϊκού ποιητή, ο οποίος αποδίδει πέραν από τη χρονογραφία του γεγονότος, το αφησιαστικό ιστορικό συναξάρι του Γένους για την σωστή απεικόνιση της 'ιστορικής' τούτης ώρας! Και βέβαια, δεν διαφεύγει του λαϊκού μας ρημαδόρου, ο ήπυλος και αναπάντεχος, μέρα που ήταν, τορπιλισμός της ΕΛΛΗΣ μας, τον Δεκαπενταύγουστο του '1940, στην αποβάθρα της Τήνου.

Τέτοια θέματα, δεν χωρούν στις παραλήψεις.

Ας δούμε όμως σχετικά κείμενα, που αποθησαυρίστηκαν:

1. (Τον 1940
Κήρυξη του πολέμου.)

- Πολλοί πολέμοι γίνανε, ρυάκι 'τρεξε το αίμα,
μα το Σαραντά ποταμός και το Σαραντάνα.
Νά το 'νε κάψει ο Θεός οπού 'τανε αιτία,
και θάφτονται τόσα παιδιά πάνω στην Αλβανία.
Ο Μουσολίνης ήτανε, πον να σκυλογαγίσει,
να μὴν τονε χανέψει η γῆς, εκεία που θα φοφήσει.
Αυτός ο ψευτοκαίσαρας που 'θελε στην Ελλάδα,
με μαντολίνα και βιολιά να κάμει μιά καντάδα.
Για κείνο κι 'ήρθε ήπυλα την 'Ελλη' να βυθίσει,
και να βρεθεί μὴν αφορμή να μας σε κατακτήσει.
Κι 'εμείς γιά ν' αποφύγομε την αιματοχυσία,
είπαμ' 'ας τό 'βρεί απ' το Θεό κι από την Παναγία'.
Σαν δεν τόν χτύπησ' η Ελλάς, στέκει και συλλογάται,
τα οκτώ εκατομμύρια, τις λόγχες μας φοβάται.
Τ' Οκτώβρη τσ' είκοσι οκτώ πήγε με ρεντικότα,
ο πρόεδρος του και χτύπησε του Μεταξά την πόρτα.
-Τί τρέχει και με ξύπνησες, στου ήπνου μου τη ζάλη;
Την ανεξαρτησία μας, μας εγγνώσαι πάλι...
Μά 'κεινος ετρεμούλιαζε, ωσάν την σουσουράδα,
-Ο Μουσολίνι, σου ζητά και θέλει την Ελλάδα!...
...Αντί να πει 'μολών λαβέ', εκείνος είπε τ' ΟΧΙ,
εμείς δεν σας φοβούμεστε αν είστε κι' άλλοι τόσοι.
Οι λόγχες σας είναι πολλές, όχι όμως πως τριτούνε,
γιατί θα νά' ναι Ιταλοί απου θά τις κρατούνε.
Πως είν' τα όπλα του πολλά, θαρρεί θα μας φοβίσει,
'ας ξέρει ότι μ' Ελληνες έχει να πολεμήσει...
...Κι ο πρόεδρος του' ρθε κι 'έτρεμε ωσάν τη σουσουράδα,
εντός τριών ωρών ζητά και θέλει την Ελλάδα!...
...Κι' αμέσως βγαίνουν στο λαό και τον αδοποιούνε,
Ελευθεριά ή Θάνατος, γιά σκλάβοι να γενούμε.
Κι' είπεν αμέσως ο Λαός, σάν νά' ταν μ' ένα στόμα.
-Ελευθεριά ή Θάνατος, να λιώσουμε στο χώμα.
Καλιά να σκοτωθούμενε, ένας μας να μὴ μείνει,
παρά να ζούμε υπόδουλοι και πού; - στο Μουσολίνι!...
...Με της Πατρίδας τη φωνή οι Έλληνες πετούνε,
σαν τα πουλάκια γρήγορα, τ' άρματα να ζωστούνε!
Πηγαίνετ' όλοι στο καλό, στις μάχης τα πεδία,
τη Νίκη να μας φέρετε και την ελευθερία. ...
...Της Αλβανίας τα βουνά, γενήκανε σχολείο,
και δάσκαλος είν' η Ελλάς, μ' ένα χρυσό βιβλίο.
Εκεί διδάσκει ο δάσκαλος κι' ας πάνε όσοι θέλουν,
να μάθουν όλοι οι λαοί πως πρέπει να πεθαίνουν.
Της Αλβανίας τα βουνά, πάντα' ναι χιονισμένα
και τ' άνθη που φυτρώνουνε μ' αίμα 'ναι ποτισμένα...
...Εκεί που πέσει Έλληνας, δάφνη θα ξεφυτρώνει,
και πάνω στα κλωνάρια της, θα κελαηδεί τ' αηδόνι...
...Εις τα πεδία της τιμής, επέσατε ανδρείως,
λαμπάδες εις τους τάφους σας, θ' ανάβουν αιωνίως...

...Κι' απάνω εις τους τάφους σας, πουλάκια θα πετούνε
το Χαίρε, ω χαίρε Ελευτεριά, να σας ε τραγουδούνε!...²

* * *

2. (Το τελεσίγραφο)

Οκτώβρη είκοσι οκτώ και εις τις τρεις η ώρα,
έστειλε τελεσίγραφο τον Μουσολίνι η χώρα.
Έστειλε το τοιχάκι του στο Μεταξά το Γιάννη.
...Πήγε και τον εξύπνησε 'πό τα βαθεία του ύπνου,
τού' δωσε το τυπόχαρτο πού ήτανε του τύπου,
Μα σαν το είδ' ο Μεταξάς, πολύ του κακοφάνη,
σάιζε το τελεσίγραφο και κάτω το πετάει.
Λέει: το πας ετόλμησε ο βδελυρός φασίστας,
Ελλάδα να μας εξητά κι' ακόμη νάναι νύχτα;
Δεν άφηνε ο άτιμος λίγο να ξημερώσει,
κι' αυτό το σκουπιδόχαρτο ύστερα να του δώσει!...

* * *

3. (Τορπιλισμός της
"ΕΛΛΗΣ" κι η
συνέχεια...)

-Το "Ελλη" που πλησίαζε στις Τήνες το λιμάνι,
δέχεται βόλι εχθρικό, καπνούς και φλόγες βγάινει.
Το "Ελλη" βυθίσαν Ιταλοί, μεγάλη ατιμία.
Όλοι αυτοί πηγαίνουν τότε στην εκοληρία.
Τάσμο είχαν ο λαός, να πάει να προσκυνήσει
στην Τήνο, εις την Παναγιά ευλάβεια να δείξει...
...Το ΟΧΙ είπαν οι Έλληνες τότε στο Μουσολίνι,
δε θα σου δώσω τ' άρματα κανείς να μην' πομείνει.
Γίνεται επιστράτευση σ' ολόκληρη τη χώρα,
παντού επικρατεί χαρά εκείνη να την ώρα.
Τα ράδια φωνάζανε, σ' ολή την πολιτεία:
-Στρατός Ελληνικός να μπει, μέσα στην Ιταλία.
Με τόσο ενθουσιασμό και με φιλοπατρία
οι Έλληνες κινήσανε γιά νέα Ιστορία!
Στα τραίνα 'πιβιάζονται και χαιρετούν τη Χώρα,
φεύγουνε για το μέτωπο, γιατί τους βιάζ' η ώρα.
Πρώτα πέφτουν τα Τρία αγά, μετά τ' αϊ-Δημήτρη
Δοξολογία γίνεται γιά τη μεγάλη νίκη.
Πέφτει μετά η Γευγελή, μετά το Τεπελένι.
η Δόξ' απλώνεται παντού κανείς δε μάσε σταίνει!
Και οι Σαράντα Εκολησιές' έρχονται στην Ελλάδα,
για την Κλεισούρα' προχωρούν με αναμένη δάδα!
Παντού απλών' η Λευτεριά και φεύγει το σκοτίδι.
μέρα καλή ξημέρωσε κι' ο ήλιος θ' ανατείλει.
Γίνεται προσκλητήριο εκείνην την ημέρα,
λένε γιά τις απώλειες π' έχομε κάθε μέρα. ...
...Κρήτη γενιά της λεβεντιάς, της αντρείας καμάρι,
πάντοτε εις τον πόλεμο εβγήκες παλικάρι.

2. Τούτο το τραγούδι του ασπν. Γιάννη Χασαπλάδακη (Καβρού), του ανεπανάληπτου ριμαδόρου και λαϊκού ποιητή από τη Σητεία, γράφτηκε κατά μαρτυρία του δημιουργού του - τον Γενάρη του 1941 και δημοσιεύτηκε στον δεύτερο τόμο των "Ποιημάτων" του, το 1984, στίς σελ. 64-69.

Αποτελείται από 154 δεκαπεντασύλλαβους στίχους. Στο τέλος του, σημειώνεται:

"...Μ' ότι κι' αν πω - σγράμματος - η γλώσσα μου μιμνρδνει,
Τιτάρη του Δημοτικού, έχω τελειωμένη...
...Κρήτη 'ναι η πατρίδα μου, Λαοίδη ο νομός μου,
Σητεία η επαρχία μου, Μετόχια το χωριό μου,
Κι' αν έρωτήσαι και κανείς να μάθει τη γενιά μου,
Χασαπλάδακης γράφομαι και Γιάννης τ' όνομά μου!"

Ο Χασαπλάδακης όμως άφησε εποχή και έργο!...

3. Ελένης Ουσταμανωλάκη-Δουνδουλάκη και Ειρήνης Ουσταγιαννάκη-Ταχατάκη:
"Λογογραφικά Αρχαίων Κρήτης", Αρχάναι, 1969, σελ. 158 κ.ε.

(Εις το ενδιαφέρον αυτό έργο, αποδοσιμίζονται και άλλα κείμενα λαϊκών ποιητών)

4. Ονομαστό ηπειρ. ύψωμα, στο οποίο πολέμησε σκληρά ο στρατός μας το 1940.

5. Πόλη της Ν. Πιυγκουλαβίας. Απέχει 79 χλμ. από τη Θιφ/νίκη.

6. Αλβανικό χωριό 2.500 κ. γένετρα του Αλή Πασά. Ιερίθηκε στα χρόνια του Ηπειρ. Διοποτάτου.

7. Πρόκειται για τους Αγ. Σαράντα που μπήκε ο ελλ. στρατός στις 6.12.1940. (Β. 'Ηπειρος).

8. Β. Ηπειρος. Πόλη που πήρε ο ελλ. στρατός, ύστερ' από πολλές άνισες μάχες, την 10.1.1941.

Εκεί 'τανε κι' οι Κρητικοί, σαν πεινασμένοι λύκοι,
εσύραν τα μαχαίρια τους και πήρανε τη Νίκη.
Με τόσο ενθουσιασμό και αντρεία περίσσια,
εδείξαν στον κατακτητή εκεί όπου πατήσαν...
...Σαν είδανε οι Ιταλοί πως χάσανε τη μάχη
ζητούνε απ' τους Γερμανούς, βοήθεια γιά νάχη.
Κι' ανοίγουνε δύο μέτωπα ετότες στην Ελλάδα
και μας ανάβουνε φωτιές που' χαν μεγάλη λαύρα...".*

* * *

4. Θα κλείσουμε το πρώτο κεφάλαιο της μελέτης μας αυτής, με σχετικές Κρητικές Μαντινάδες, που βρίσκονται κατατεθειμένες στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης (Χανιά) από τον Ελευθέριο Μαυρομάτη "εκ Χανίων" με την χ/φη ένδειξη "Αθήνα, 1941".

1. -Τον Μουσολίνι η κεφαλή κατέβασε μιά μέρα,
πως την Ελλάδα στη σκλαβιά θα βάλει πέρα ως πέρα.
2. -Διάλε την κομπανία σου Μπενίτο Μουσολίνι,
και δεν εσυλλογίστηκες στο τέλος τι θά γίνει.
3. -Μπέμπει τοί' φτερουγάτους του, μπέμπει και βερσαλλιέρους,
να κατεβούν στον Καλαμά μιαν Κυριακή ταυτέρου.
4. -Έμπεψε τσι κενταύρους του στην Πίνδο να ριχτούνε,
και κείν' οι μαυροέρμημοι γλακούνε να χωστούνε.
5. -Όντας των εγιουργιάρανε τσολιάδες και φαντάρου
σαν τοί λαγούς γλακούνε και τρέμαν σαν το ψάρι.
6. -Λέρα οι φαντάρου μας, φούσκωστον οι τσολιάδες,
επιάσανε τσι σαν τ' αρνιά αιχμάλωτους χιλιάδες.
7. -Μάχουντ' οι νιοί τση Ρούμελης, τσι' Ηπειροθεσσαλίας,
τση Θράκης, του Μωριά οι αητοί και τση Μακεδονίας.
8. -Εφτάσανε κι' οι Κρητικοί οι Καστροπολεμάχοι,
στη Τρεμπεσίνας τα βουνά δίδουν την πρώτη μάχη
9. -Ετοτεσάς ελόγιασε ο μαστροκαμπαλέρο:
-Μα το Μεγαλοδύναμο, δε θα τα καταφέρω.
10. Μηνά τ' ο Ντούτσε: - Βάσταξε, κι' η Άνοιξη κοντεύει.
-Ντούτσε μ' ο Ελληνικός Στρατός κακό μου μαγερεύει,
όντε θα ν' έρθ' η γι' Άνοιξη, Ντούτσε γιβεντισμένε,
Μπεράτι, Αυλώνας κι' Ελβασάν, ελληνικά θα ν' έναί!
11. -Ετσά που την κατάντησε Ντούτσε την Ιταλία
μοιάζει με το γραμμάτιο που λήξ' η προθεσμία!".

Β' ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ - ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ:

Την 6η Απριλίου του 1941 γίνεται η γερμανική εισβολή στην Πατρίδα μας, από τα βόρεια σύνορά της.

Τέλη Απριλίου είχε αποφασιστεί οριστικά, η γερμανική επίθεση κατά της Μεγαλονήσου Κρήτης, η γνωστή σαν: "Επιχείρηση Ερμής". Τα προβλήματα όμως που υπήρξαν την καθυστέρησαν ως τις 20 Μαΐου.

Τα μοναδικά και πρωτοφανήρωτα διαδραματισθέντα, στο σύνολό τους, το συγκλονιστικό τρίτο δεκαήμερο του Μάη του 1941 στην Κρήτη, έδειξαν πόσο ακριβά πληρώθηκε η κατάληψή της από τον εισβολέα.

Χιλιάδες οι νεκροί επίλεκτοι άνδρες του άνθους του γερμ. στρατού, των αλεξιπτωτιστών και αλпинιστών του.

9. Λεωνίδα Χαρωνίτη: "Γά μιά νέα μεγάλη Ελλάδα", Ηράκλειο Κρήτης, 1976, σχήμα 16Χ22, σελ. 16. Πολύστορη ελίμα, 'εφ' όλης της ύλης' του θέματος.

Στους επιλογικούς 507-510 στίχους, ο λαϊκός ποιητής, σημειώνει:

"Γράμματα δεν εκάτεχα, δεν πήγα στο σχολείο,

με κάνει ο ενθουσιασμός να βγάλω το βιβλίο.

Στα Σείσαρχα γεννήθηκα ως το Τριάντα πέντε,

εκεί μας βρήκε η Κατοχή, δε μάθαμε ούτε πέντε..."

10. Ιστορ. Αρχείο Κρήτης (Χανιά). Φάκελλος: "Λαϊκός Ρίμος", του Αρχείου Γερμανικής Κατοχής, της Νήσου Κρήτης,

όπου φυλάσσεται πολύτιμο υλικό.

Ευχαριστούμε και από τη θέση αυτή την δ/ση του Ι.Α.Κ. για την πρόθυμη πάντα εξυπηρέτηση και βοήθεια στις μελέτες μας!

...Αδελφεμένοι όλοι μας, με όρεξη μεγάλη,
αρχίσαιμεν εις τον εχθρό, τόσο μεγάλη πόλη...

(Από το ραδιόφωνο του '41)

(Το Έργο του λαϊκού καλλιτέχνη Αλεξ. Κ. Δρουδάκη, στο πρώτο του σχέδιο, 1946).

Σύγχρονος ιστορικός¹¹ γράφει σχετικά: "Ιδιαίτερα ακριβιά είχε πληρώσει το επίλεκτο σώμα των αλεξιπτωτιστών... βαρύτατο δέ ήταν και το τίμημα σε υλικές ζημιές (αεροπλάνα, κ.λ.π.)..."

Το μίσος όμως των Γερμανών το εδοκίμασεν ιδιαίτερα το Νησί των Γενναίων: "Δεν υπάρχει πόλις ή χωρίον - σημειώνεται εις την πολύτιμη "Έκθεση της Κεντρικής Επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη", σελ. 101 κ.ε¹² - που να μην εληστεύθη, να μην ηγγαρεύθη, να μην πενθεί ολίγους ή πολλούς τυφεκισμένους και ομήρους αποσταλέντας εις την Γερμανίαν. Ιερείς εφυλακίσθησαν,εξωρίσθησαν, επροπηλακίσθησαν, εξετελέσθησαν' εκκλησίοι ανετινάχθησαν, μετεβλήθησαν εις κοπρώνας και εβεβηλώθησαν' οι κώδωνες των έγιναν στόχοι σκοποβολής, αι εικόνες και τα ιερά των σκεύη εκλάπησαν, εκάησαν ή εχρησιμοποιήθησαν δι' ευτελείς σκοπούς' πλήθος σχολείων και οικιών ανετινάχθη εκ θεμελίων. Χιλιάδες όλοι κατοίκων - άνδρες, γέροντες, γυναίκες και παιδιά - έζησαν επί έτη εις σπήλαια. Και αλοίμονο εις όποιον έφερε το εθνικόν ένδυμα. Η "βράκα" ήτο πάντοτε επιβαρυντικόν στοιχείον.

Η επιδειχθείσα απάνθρωπος σκληρότης προς τους κατοίκους της Κρήτης είναι αλθώς ασυγχώρητος εις ένα λαόν που ήθελε να θεωρείται πολιτισμένος, υπηγορεύετο δε από ένα βαθύ μίσος κατά των Κρητών, το όποιον δεν δικαιολογείται μεν, εξηγείται όμως. Πρώτον διότι κατά την κατάληψιν οι Γερμανοί έχασαν κατά τους μετριοτέρους υπολογισμούς 6.000 αλεξιπτωτιστάς. Έπειτα διότι η αντίστασις της Κρήτης, εντελώς απρόβλεπτος, καθυστέρησε την επίθεσιν των Γερμανών κατά της Ρωσίας και της Αιγύπτου. Περισσότερον απ' όλα όμως το μίσος των εξήπτετο από την αδάμαστον στάσιν του Κρητικού Λαού, από της πρώτης ημέρας της Κατοχής μέχρι της τελευταίας...

...Χαρακτηριστικόν είναι - συνεχίζεται εις την "Έκθεσιν ωμοτήτων..." - ότι εις τον αγώνα έλαβον μέρος και οι ιερείς και αι γυναίκες και τα παιδιά ακόμη.

11. Χάγκεν Φλάτσερ (Βιέννη, 1944) επικ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης:

"Η Μάχη της Κρήτης: Σάφεις για μια νέα προσέγγιση", στον τόμο Β' του έργου: "Κρήτη - Ιστορία και Πολιτισμός", του Συνδ. Τ.Ε.Δ.Κ. Κρήτης, 1988, σ. 511.

12. Ι. Καλιτσουνάκη - Ν. Καζαντζάκη - Ι. Κακριδή - Κ. Κουτουλάκη: "Έκθεσις της Κεντρικής Επιτροπής διαπιστώσεως Ωμοτήτων εν Κρήτη", Ηράκλειο 1983, σελ. 101 κ.ε. (Το έργο, έκδοση του Δήμου Ηρακλείου, αποτελεί σημαντικό ντοκουμέντο για το σχετικό κεφάλαιο της Ιστορίας της Κρήτης).

Οι ιερείς επολέμησαν και κατά την εισβολήν και κατά την διάρκειαν της κατοχής, αντεστάθησαν εις τας εκάστοτε αξιώσεις του κατακτητή και παρηγόρησαν τους χεимаζομένους πληθυσμούς. Εις το φαράγγι της Καντάνου επολέμησαν σχεδόν όλοι οι Ιερείς του Σελίνου με τα πιστόλια ανά χείρας.

Και οι δ/λοι έκαμναν το Χρέος των' πλείστοι είναι οι τυφεκισμένοι λειτουργοί της Δημοτικής και Μέσης Εκπαιδείσεως...

...Και αι γυναίκες επολέμησαν κατά την κατάληψιν, κατά την κατοχήν δε με κίνδυνον της ζωής των μετέφερον εν καιρώ νυκτός τροφάς εις τους αντάρτας των βουνών και περιποιούντο τους πληγωμένους...

Γεγονότα και ηρωϊσμούς διαβάζομε στην Ιστορία. Άς παρακολουθήσομεν εδώ το σχετικό υλικό από τις εμπνεύσεις του λαϊκού ποιητή και ρημαδόρου του Νησιού. Είναι ξεχωριστού ενδιαφέροντος αυτά τα κείμενα.

1. Κρήτη
21 του Μάη 1941.)

Δώσε μου θέ μου λογισμό και γνώση να συντάξω,
της Κρήτης κατορθώματα σε ποίημα να γράψω.
Όλα τα κατορθώματα γίνονται Ιστορία,
και την διαφύσθουν οι λαοί και μένει αιωνία. ...
Τέτοιο ένα κατορθώμα θέλω να περιγράψω
κουράγιο θέ μου δώσε μου, μη λυπηθώ να κλάψω.
-Το χίλια εννιάοσια και το σαράντα ένα
η Κρήτη μας ποτίστηκε με των ναζί το αίμα.
Ο Μάης είχεν είκοσι που άρχισεν η μάχη,
και εύχομαι τέτοιο κακό ποτέ ξανά μη λάχει.
Οι Γερμανοί άρχισαν να πέφτουν στον αέρα,
μα οι Κρήτες τους περίμεναν με τον μπαλτά στη χέρα.
Χιλιάδες αλεξιπτωτα επέσανε στην Κρήτη,
και το καθένα είχεν και ένα μακαρίτη,
και λέω "μακαρίτηδες", γιατί αυτό συνέβη,
καθένας να σκοτώνεται προτού καλά κατίβη.
Οι Κρήτες επολέμησαν ως είναι μαθημένοι,
γιατί η Τιμή κι η Λευτεριά βαθεία 'ναι ριζωμένη.
Στο χώμα και στο αίμα τους της Λευτεριάς η χάρη,
γι' αυτό και κάθε Κρητικός είναι και παλικάρι.
Γέροι, γυναίκες και παιδιά σκληρά επολεμήσαν
γιατί τα παλικάρια τους στην Αλβανία ήσαν.
Με γκράδες, παλιοντούφεκα, μαχαίρια και μανάρια,
τους Γερμανούς εκόκτωναν κρίμας τα παλικάρια.
Τον Χίτλερ ο καλύτερος στρατός στην Κρήτη έχαθη,
κι' απ' το κακό και τον καϊμή αυτός εκουζουλάθη.
Δεν το περίμενε ποτέ τέτοιο κακό να πάθει,
μα η Κρήτη τον έδιδε πολλά απ' αυτήν να μάθει.
Τα Κρητικά τα χώματα όποιος εχθρός πατήσει
να ξέρει πώς στον τόπο του δεν θα ξαναγυρίσει!"

* * *

2. (Οι Γερμανοί πέφτουν
απ' τον... αέρα!)

Είκοσι Μάη ήσαν, ανήμερα την Τρίτη,
π' αρχίζαν οι Γερμανοί να πέφτουνε στην Κρήτη.
Στο Μάλεμε, στον Πλατανιά, στ' Αλικιανού αρμενίζουν,
χιλιάδες αλεξιπτωτα, τον Ουρανό γεμίζουν.
Στον Ταυρωνίτη, Γαλατά, Αγινά και Κυρτωμάδες,
όσοι παθιούσανε στη γή, εφιάχνανε ομάδες,
τα πολυβόλα στένανε κι' αρχίζανε τη μάχη,
σε κάθε ρέμα ρίχνουνε, σ' κάθε βουνό και ράχη.
Στον κάμπο το Χανιώτικο, πέφτουνε λυσσοασμένοι,
κι' οι Κρητικοί που τοι θωρούν, δε μένουν οαστισμένοι.
Κι' αντίς για καλωσύρισμα, τοι μπαλάντες τσ' αρχίζουν
σαν τα λιοντάρια μάχουνται, πως να τοι' ξεσκληρίζουν.

13 Κώστα Τσουρδαλάκη: "Ο Κρητικός ποιητής και λυράρης", Μελβούρνη Αυστραλίας, 1983, σελ. 84 κ.ε.
(Από τους Μέλαιπες Ρεθύμνης, ο λαϊκός ποιητής Κ. Τσουρδαλάκης, γεννήθηκε το 1927, έζησε τη Μάχη της Κρήτης, την οποία τραγουδεί σήμερα από τα ξένα όπου ευρίσκεται, από το 1962, συνοδεύοντας το τραγούδι με τη λύρα που παίζει με δεξιοτεχνία. Τα θέματα των ποιημάτων του διάφορα. Τα διακρίνει το προσωπικό ύφος, η ευχίρεια έκφρασης, ο διδακτισμός, κ.λ.π.).

Εκεία να δεις τσι Κρητικούς, να πολεμούν ούλοι
 άντρες γυναίκες και παιδιά, η φαμελιά ντων ούλη...
 Αναβρουχάται η θάλασσα, η Σούδα, τ' Ακρωτήρι,
 λες κι ο Θεός μας έκοψε, σήμερα το χατήρι,
 ...Βάνει η Μαδάρα μιά φωνή, βρουχάται ο Ψηλορείτης,
 και δάκρυς' ο Κουλούκουνας, γιά το χαμό τση Κρήτης,
 Μα θέ μου είντα γίνεται κι' ο Ουρανός αδειάζει,
 συνέχεια αλεξιπτώτα, δε λεί να βραδυάσει...
 Αναστενάζει ο Κατερός, βρουχούνται οι Μαδάρες,
 Κουλούκουνας και Βρούσινας, φωνάζουν ούλους τσ' άντρες...
 -Ξύπνησε Γιαμπουδοκωστή κι' Ηγούμενε Γαβρίλη,
 κι' ανασπράσσε Διγενή, στην άνοιξη τ' Απριλίη..."

"...Με γκράδες, παλιοντούφεκα, μαχαίρια και μανόρια,
 τσι Γερμανούς σκοτώνανε τση Κρήτης τσι λιοντάρια..."

(από λαϊκή όμη της εποχής)

Έργο του λαϊκού καλλιτέχνη Αλεξ. Κ. Δρουδάκη.

3. Η πρώτη μέρα της
 Μάχης του '41)

"...Το χίλια εννιακόσια εις το σαράντα ένα,
 τ' αεροπλάνα Γερμανούς αρχίσανε και φέρναν.
 Είκοσιμιά Μαγιού 'τονε ημέρα ήτον Τρίτη,
 ρίχνουν αλεξιπτωτιστές και γέμισαν την Κρήτη...
 Στο Μάλεμε εγίνηκε ένα μεγάλο δράμα,
 αυτό για να περιγραφεί θα ναι μεγάλο πράμα...
 Επάθανε οι Γερμανοί πολύ κακό μεγάλο,
 οι σκοτωμένοι πέφτανε πάνω οι γείς στον άλλο..."

14. Ηλία Καλογεράκη: 'Η Μάχη της Κρήτης', Ρέθυμνο, 1981(;) σ. 10 κ.ε.

(Σε σημείωση του ποιητή αναγράφεται ότι θ' ακολουθήσει δεύτερο βιβλίο όπου θα περιγράφονται οι μέρες της Μάχης μετά τη δεύτερη...)

15. Μανούσου Ροδάκη: 'Κρητικές μέρες', Χανιά, 1968, σ. 9 κ.ε.

(Κύριο θέμα του βιβλίου η μάχη της Κρήτης, διάφορα τοπικά γεγονότα, ηρώοισμοί, θυσίες, εκτελέσεις, συμβολή επαρχιών, χωριών, προσώπων, κ.λ.π. στη διάρκεια της Κατοχής και της Αντίστασης. Ενδιαφέρον χρονικό με πολλά στοιχεία).

4. (Η Κρήτη αντιτίθεται
γενναία)

"Του μήνα Μάη είκοσι, έτους σαράντα ένα
στη μάχη η Κρήτη πιάνεται και βάφεται στο αίμα.
Το' Ευρώπης ισχυροί στρατοί είχανε προσκηνήσει.
κι' όλους φοβέρα έπασαζε σ' Ανατολή και Δύση.
Μονο η Κρήτη όρθια κι' άφοβη παραμένει
να ζεί ακόμη ελεύθερη κι' όχι γονατισμένη.
Η Κρήτη μόνο στέκεται ελεύθερη, αντρεωμένη,
κι' ας λείπανε τα τέκνα της, κι' ας ήτο αποπλισμένη.
Όλοι κι' αν γονατίσανε τσ' Ευρώπης οι μεγάλοι,
εις των γενναίων το Νησί δεν σκύβουν το κεφάλι.
Ο Χίτλερ εξοργίστηκε το είχε σε ντροπή του,
ένα Νησί να μη μπορούν ν' αλώσουν οι στρατοί του.
Πίστευε πως η δύναμη από φωτιά κι' ατσάλι,
από της Κρήτης την Ψυχή, είτανε πιο μεγάλη.
Κι' έστειλε τους επίλεκτους ναζί πολεμιστές του,
με χίλια ατσάλινα πουλιά, κι' αλεξιπτωτιστές του.
Σχιάσανε τον Ουρανό με τ' αλεξιπτωτά τους,
μα οι Κρήτες τους περίμεναν κάτω απ' τη σκιά τους.
Πέφτανε βόμβες σαν βροχή, ναζί σαν το χαλάζι,
μα των Ηρώων η Ψυχή, αντρειώνει, δεν τρομάζει.
Με φλόγες πάλι ζώνεται η Κρήτη πέρα ως πέρα,
και μία βροντερή φωνή ξεσχίζει τον αέρα.
"Αρπάξτε στα χέρια σας, μπροστά σας ότι λάχει,
άντρες, γυναίκες και παιδιά και τρέξτε στη μάχη!"
Ο Χάρος με το Θάνατο μάχουντ' αγκαλιασμένοι,
χάμα απ' αίμα άβαφο, πατιά δεν απομένει...
Τέτοιος αγώνας θρυλικός δεν έχει ξαναγίνει,
στα πέρατα έφθασε της γης, της Κρήτης μας η φήμη...
...Τα σίδερα λυγίσανε ύστερα το κορμί της,
μ' ανίκητη κι' αδούλωτη έμεινε η ψυχή της.
Τον πόλεμο συνέχισαν στα όρη τα παιδιά της,
ως ότου την ξανάβρηκε πάλι τη Λευτεριά της..."
* * *

5. (Εκπλήξεις στην Αγιιά.)

" Αγιιά, εσύ που σκόρπισες το φάσμα του θανάτου,
εσύ που μας υψώρησες πατέρα απ' τα παιδιά του
παντοτινά στη σκέψη μας έχουμε τη μορφή σου,
και στα πολλά τα μνήματα στενάζουν οι νεκροί σου.
Στους λόφους και στις λαγκαδιές πολλοί σταυροί βαλθήκαν
και παλικάρια διαλεχτά άδικα σκοτωθήκαν...
Σε μία χαράδρα έπεφταν απ' τον εχθρού τις σφαίρες
μες στις σκλαβιάς την καταχνιά, στις μαυρισμένες μέρες,
οι στεναγμοί, τα κλάμματα δονούσαν τον αέρα,
και τα παιδιά δεν έβλεπαν ξανά πια τη μητέρα.
Πόσες μανάδες κι' αδελφές επρόσμεναν να' ρθούνε
οι άνδρες τους, τ' αδελφιά τους, πολύ για να χαρούνε
ν' ανθίσει ένα χαμόγελο στα πικραμένα χείλη,
μάταια όμως, στην Αγιιά τους σκότωναν οι σκάλοι...
...Μες στις Αγιιάς τις φυλακές τις διπλαμπαρωμένες,
είχε συχνά ο θάνατος φτερούγες ανοιγμένες
και όταν γλυκοχάραζε και έσβυναν τ' αστέρια
οι δολοφόνοι έπαιρναν τα όπλα τους στα χέρια.
Και στο γλυκοξημέραμα, στον ύπνου τη γλυκάδα,
όλα γινόταν πένθιμα, με νεκρική χλωμάδα
όταν εις τις βουνοπλαγές, στους κάμπους, στα λαγκαδία
εκεί που θανατώνανε τ' ανθρώπινα κοπάδια.
Κι' οι μελλοθάνατοι σναυφοί, στο θάνατο βαδίζαν
κι' από τα βάθη της ψυχής οι πόνοι ξεχυλίζαν,...
ο ένας με τον άλλονε πιάνονταν χέρι - χέρι

16. Νικ. Κοντινάκης: "Στη Μάχη της Κρήτης", ποίημα στην εφημ. των Χανίων: "Χανιώτικα Νέα", αριθμ. φύλλον 4.093 της 21.5.1981, σελ. 2η.
(Ο αιμιν. Ν. Κοντινάκης, από τον Καμπανό Σελίνου, είχαν εκδόσει και τόμο ποιήσεων του).

σε λίγο πιά θα γίνονταν παντοπινά ένα ταίρι...
Καί ύστερα ο θάνατος τούς παίρνει στα φτερά του,
λυγίζουν τα γόνατα, γκρούβεται η μιλιά τους...
-Αγνιά σκληρή, φαρμακερή, γιά θάνατο φτιαγμένη,
να μείνεις πάντα σκοτεινή και σφιχταμπαρωμένη,
άφησες μιαν ανάμνηση, το φόβο, την τρομάρα,
τα χείλη μας σου στέλνουνε, τη μαύρη τους κατάρρα.
Καταραμένη φυλακή, έφαγες παλικάρια,
μια μέρα θα γκρεμίσουμε, τη στέγη, τα δοκάρια,
να οβύσεις απ' τα μάτια μας, Αγνιά φαρμακεμένη,
που την καρδιά μας έκαμες για πάντα πικραμένη..."

6. (Κάνει και σφάζουνε
παντού.)

"-Πού θέ ν' ακούσει κλάματα κι' όμορφα μοιρολόγια,
να κατεβεί στ' Αλικιανού, στη γέφυρα να κάτσει.
-Παιδιά, ποιά μάνα να' τανε κι' έκλαιγε τα παιδιά της;
Γιατί περάσαν Γερμανοί, κακούργοι, δολοφόνοι
καίνε και σφάζουν στα χωριά, παιδιά, γυναίκες κι' άντρες.
Αλικιανού, Σκινέ, Φουρνέ, Ζούρβα, Μισκλά και Λάσκοι,
Ρθούνη, Πρασσέ και Ροΐματα, Αγνιά μου τελλιμμένη.
Αγνιά μου παραπονιαρέ και Γολγοθά του Νάδη,
Κοντομαρί μου διαλεχτό, Μάλεμ' αραχνιασμένο,
Κάντανο πολιο΄ ξακουστή και πολιο΄ ξακουσμένη,
Καστέλλι μαύρο κι' έρημο και Γαλατά καμάρι,
και Πλατανιά μου όμορφε και πολιο΄ ξηλεμένη,
καημένα Μούρνο - Πέρβολα, Σούδα κατακαημένη,
Ρέθεμνο, Κάστρο και Χανιά, Κρήτη μου ξακουσμένη,
Κρήτη μου, Κρήτη μου, Κρήτη μου δοξασμένη!
Παιδιά κι' είναι ν' η γι' αφορμή κι' είναι 'να η γι' αιτία,
απού σε παραδάκανε στοί Γερμανούς τοί σκύλους;
-Δεν έχ' αμάχη Γερμανώ, μηδέ κακία του Χάρου,
μόν' έχω αμάχη και κακιά στοί σκύλους τοι προδότες,
απού με παραδώσανε σισή Γερμανιάς, τοι σκύλους,
τοι σκύλους, τοι παράνομους και τοι καταραμένους!"

7. (Εντολές του Χίτλερ
προς το στρατό του.)

"-Μιάς Κυριακής ξημέρωμα, ώρα κατά τις δύο,
ο Χίτλερ edιάταζε από το Βερολίνο:
-Τρέξετε στρατιώτες μου, να πάτε εις την Κρήτη,
και να τους βομβαρδίσετε μέχρι τον Ψηλορείτη,
και να τους βομβαρδίσετε, χαλάστε τα χωριά της,
σκοτώσετε τους άντρες της μαζί και τα παιδιά της.
Γενναίοι είν' οι Κρητικοί, λένε, σ' όλον τον κόσμο,
μα μεις θα τους νικήσουμε σε λίγες μέρες μόνο.
Λάβετέ το υπ' όψει σας, γιατί αν νικηθούμε,
πρέπει να πάμε ύστερα όλοι μας να πνιγούμε!
Και πάλι ξαναδιάταζε στις είκοσι του Μάη:
- να πέσουν αλεξιπτωτιστές σε έκταση μεγάλη!
Τον Μάιο στις είκοσι, έτος σαράντα ένα,
όταν το θέλω θυμηθώ μου σταματά το αίμα.
Όταν το θέλω θυμηθώ κι' όταν τ' αναστορούμαι,
δεν ξέρω, μα τον Ουρανό, που βρίσκομαι και πού 'μαι.
- Μωρέ παιδιά, σαν πέσανε οι Γερμανοί στην Κρήτη,
μεγάλες μάχες έγιναν Μάλεμε και Κερίτη.
Ακόμη και στον Γαλατά και στην Αγνιά έγιναν
μεγάλες μάχες και τρανές που δεν εξαναγίναν!"

17. Ηλία Τσαπατσάκη: "Η Αγνιά, ο τόπος των μαρτυριών", 8/σέλιδο φυλλάδιο, Χανιά, Σεπτ. 1945, τυπ. Κ. Πελεκανόκη. Βρίσκεται στο ΛΑ. Κρήτης, (Χανιά), φάβελος: "Αρχ. Γερμ. Κατοχής" (Το στιχούργημα αποτελείται από 130 στίχους).

Σημ. Τον λαϊκό ποιητή Ηλ. Τσαπατσάκη, ενθουσιάζω σαν μαθητής Γυμνασίου στα Χανιά, τα έτη 1945-48, ν' απογγέλλει τα ποιήματά του, στην Πλατεία Αγοράς, Κοτζιάμπαση, κ.α. και να διαβάζει - στη συνέχεια - αντί μικρής αμοιβής τα φυλλάδιά του. Δεν παραλείπομεν επίσης να σημειώσουμε, ότι καταστρανούσε το πολυπληθές (και πονεμένο) ακροατήριό του, που έπευδε στο τέλος ν' αγοράσει τα ποιήματα του. Κυκλοφορούσε δέ, συχνά τέτοια φυλλάδια και για οικονομική του στήριξη και για το "μεράκι" του!

18. Γεωργ. Χ' Σολιδή: "Νεοεξέλικτο", περ. "Σοσιαλ. Ιδέα", φ. 19/15.10.1945.

...Οι Κρήτες πολεμίσανε σαν άγρια θηρία,
πολλοί θυσιάστηκαν για την Ελευθερία...¹⁹

...Στο θλιβερότερο σκοπό π' έχω τραγουδιμένα,
θα τραγουδήσω αδέρφια μου με μάτια δακρυομένα...

(Λαϊκό ρέμα της εποχής 1941-45)

Σπύρου Βασιλείου: 'Οι Ξυλογραφίες', Αθήνα 1981, σ. 199.

8. (Η μάχη στα Κεραμειά.)

Στο θλιβερότερο σκοπό π' έχω τραγουδιμένα,
θα τραγουδήσω αδέρφια μου με μάτια δακρυομένα.
Όποια καρδιά 'ναι σίδερο, βαμμένη με τ' ατσάλι,
και κείνη θα συγκινηθεί και θα πονίσει πάλι.
Κι' αν είναι Κρητικού καρδιά απ'ού 'ναι ραγισμένη,
μέσ' της σκληριάς τα βάσανα ξεροτσιγαρισμένη
θα κλάψει 'κείνους τους γονείς που βλέπαν τα παιδιά τους
όταν τα τουφεκίζανε, εκεί στη μια μεριά τους.
Μανάδες εις τη μιά μεριά να τ' αγκαλιονομαδιούνται,
και τα παιδιά απέναντι με σφαίρες να χτυπιούνται,
να' ναι πατέρας και παιδί να το σφιχταγκαλιάζει
και να τους τουφεκίζουνε! - Ποιός δεν ανατριχιάζει!
... Όποιος περάσει από σας, απ' της Αγιάς τα μέρη,
θα το διηγάται πάντοτε σε κείνον που δεν ξέρει.
Θα δει το χάρμα κόκκινο, τα χόρτα ματωμένα,
και λάσκους να 'χουνε κορμιά χιλιάδες κοκλωμένα...
...κι' όποιος περάσει και το δει, τότε στο νου του βάνει
να πάρει το τουφέκι του, σαν ήρωας να πεθάνει.
Στα Κεραμειά μαζεύονται πολλές καρδιές Ελλήνων,
...να δείξουνε στους Γερμανούς, που ο νους τους δεν το βάνει,
πως είμαστε απόγονοι του Δάσκαλου του Γιάννη...

19. Νικ. Κουτρούλη: 'Εκτελεσθέντων κοίημα', στιχούργημα 108 στροφών, δημοσιευμένο στην περιοδ. έκδοση της 'Πατριωτ. Ενότητας Κυδωνίας', 'Αρχαίο Μάχη της Κρήτης'. έτος Γ', τεύχ. 11, Δεκ. 1986, σ. 28-30 (Ενδιαφέρει και η αναφορά σε ηρωικά πρόσωπα).

...Ήτο σαράντα τέσσερα, δώδεκα Νοεμβρίου,
 όπου βούσαν τα βουνά, σα χαλασμός Κυρίου.
 Χιλιάδες δέκα τέσσερεις των Γερμανών τ' ασκήρι,
 πηγαίνουν να ρημάξουνε των Κεραμειών τα μέρη,
 βρίσκουν λιοντάρια Κρητικά εις τα κλαδιά κρυμμένα,
 εκεί τους περιμένανε πολλά ξαγκριγμένα...
 ...Ανακατίζουν τα βουνά και τα κλαδιά αρπούνε,
 είκοσι μ' ένας πολεμούν μα πάλι τους νικούνε...
 ...Ανακατίζουν τα βουνά με τα βαριά κανόνια
 μα κάμανε τους Γερμανούς να το θυμούνται χρόνια...
 ...Τρεις μέρες κάνουν πόλεμο και τα βουνά χαλούνε,
 μα οι Χανιώτες σαν θεριά τους σκύλους πολεμούνε.
 Τρεις μέρες κάνουν πόλεμο, Χανιώτες αντρειωμένοι,
 και εξακόσιοι Γερμανοί βρίσκονται σκοτωμένοι.
 Σ' όσα χωριά προλάβαιναν οι σκύλλοι και πατούσαν,
 γυναίκες, άντρες και παιδιά εις τη φωτιά πετούσαν.
 Στον Άϊ-Γιώργη, Παναγιά, Λούλο κι Αλετριούβρι
 γήρους ευρήκαν κι' άρρωστους, μά δεν τους κάναν χάρη.
 Στο Κατωχώρι βρίσκονται στη στάχτη κουκλωμένα,
 κόκκαλα των παλικαριών απού' χανε πιασμένα...
 ...Πολλοί εσκοτωθήκανε κι' αφήσαν τα κορμιά τους,
 εις τα Κεραμειανά βουνά, π' έδειξαν την αντρεία τους...
 ...Κεραμειανοί μαζεύονται και στον εχθρό χιμούσαν,
 κι ο χάρος του κατακτητή, ήταν όπου περνούσαν.
 Από το Κλεφτοπέραμα η γης αναταράσσει,
 μέχρι τα Καμπιανά βουνά και καίγονται τα δάση.
 Οι Κάμποι ξανακαίγονται και κάθε νιός πεθαίνει.
 Να μη βαστούνε τη σκλαβιά, έτσι 'ναι μαθημένοι...
 ...Στους Κάμπους ευρεθήκανε τριάντ' αρματωμένοι,
 γιατί οι άλλοι βρίσκονται στα ξένα ξορισμένοι.
 Οι Γερμανοί τους ξόρισαν και κλαίνε και πονούνε,
 μανάδες και μικρά παιδιά και τους αναζητούνε.
 Τριάντα είν' οι Καμπιανοί, τους αντιμετωπίζουν,
 κι' από τη μέση του χωριού, οπίσω τους γυρίζουν.
 Πιάνουν πέντ' έξε στο Μαχί κι' οι άλλοι στην Αλώνα,
 εκεί, στις πέτρες βρίσκεται το αίμα τους ακόμα...
 ...Σαν το λιοντάρι ο Ξηρής, στην πόρτα του καθίζει
 μπροστά σε πλήθος γερμανών. Τους αντιμετωπίζει.
 Ετρέχανε οι βάρβαροι στο σπίτι του να μπούνε,
 να τ' αφαιρέσουν τη ζωή και να τον τυρανούνε.
 Από την πόρτα ο Ξηρής τον πρώτο τους ξαμώνει,
 και τονε βρίσκει στην καρδιά και χάμω τον ξαπλώνει...
 ...Πάλι με τρόπο ο Ξηρής στην πόρτα θέση πιάνει,
 σκοτώνει και το δεύτερο, το θάρρος του δε χάνει.
 Τότες εφοβηθήκανε, λίγ' απομακρυνθήκαν,
 τραυματισμένο τον Ξηρή στο χέρι τον αφήσαν,
 κι' ένα κορίτσι στείλαν και του Ξηρή μηνούνε,
 "άν παραδώσει τ' όπλο του", θα τονε σφαστούνε...
 Κι' όμως τους απαντά αυτός με ύφος αντρειωμένο:
 "Νάρθουνε να το πάρουνε, μα' γώ τους περιμένω!"
 Και ξαναβάζουνε φωτιά π' όλο το σπίτι πιάνει
 μα το Μιχάλη ο Θεός δε θέλει ν' αποθάνει...
 ...Τρεις τσ' έριξε στην πόρτα του το τιμό παλικάρι,
 χαράς σ' εκείνη τη σειρά - χάρος να μην την πάρει...
 ...Η μάχη εις τα Κεραμειά ήταν εποποιία,
 για της πατρίδας την Τιμή και την Ελευθερία!...

* * *

19. Παντελή Μαράκη: "Η μάχη στα Κεραμειά", 8/σέλιδο φυλλάδιο, Χανιά, Ιούλιος 1948, Ιστορικό Αρχείο Κρήτης (Χανιά), Φάκελλος: "Αρχ. Γερμαν. Κατοχής".
 Το ποίημα αποτελείται από - 208 - δεκαπεντασύλλαβους ομοιοκατάληκτους στίχους.

9. (Η εποποιία του
Γαλατά)

... Άλλες μονάδες πέσανε! Ο Γαλατάς κρατούσε,
κι' η Νίκη ετοιγάζει, τη Λευτεριά ποθούσε,
και πάσχιζε να κρατηθεί κι' έδινε παλικάρια,
κι' απλόχερα τα σκόρπαγε τα δάφνινα στεφάνια,
στη γη τη λεβεντόκορη, στη γη τη ματωμένη,
στη γη που δεν ελύγισε, στη γη τη σκλαβωμένη!
Οι πρώτοι αλεξιπτωτιστές στο Γαλατά δε μπήκαν,
το Γαλατά δεν πάτησαν, γιατί σκοτωθήκαν
προτού πατήσουνε στη γη. Στη γη που πολεμούσε
μαζί αντρεία και λευτεριά που θάνατο σκορπούσε...
...Οι Άγγλοι και οι Αυστραλοί σκληροί πολεμοστάδες
μαζί πολιτοφύλακες, με τα ντουφέκια, γκράδες!...
...Τα λίγα τάνκς που είχανε εμπήκανε στη μάχη,
και μέσα στα χαλάσματα του Γαλατά τη βόχη.
Έβλεπες να κατρακυλούν, σκωριάζονται, να πέφτουν,
αυτοί που πολεμούσανε, αυτοί π' ολόρθοι στέκουν...²⁰

* * *

10. (Εδώ υπήρχαν η
Κάντανο.)

Ένα μεγάλο Στρατηγό, στο Σέλινο σκοτώσαν,
για κείνο και την Κάντανο την εξεθεμελιώσαν.
Σκοτώσανε το στρατηγό με την ακολουθία,
τιμή μεγάλη έγινε σ' όλη την Επαρχία!
Στο Σέλινο δε σκέφτονται το σπίτι αν χαλάσει,
πάνουν τουφέκι, πολιοῦν, κι' όπου το βγάλ' η βράση.
Μ' αφού κυριαρχήσανε αρχίζουν τ' εκτελέσεις,
πέτρινη να' χεις την καρδιά σα μάθεις θα πονέσεις.²¹

* * *

11. (Εκτελέσεις στα
Σφατιά.)

Κάτω στη Χώρα των Σφακίων λαλούν τα πολυβόλα,
μήτε σε γάμο ρίχνουνε, μήτε σε πανηγύρι,
Σκοτώνουν πάλι οι Βάρβαροι τα τιμημένα νιάτα,
κι' η ξακουσμένη Ανάτολη προσφέρει τη θυσία.
Τους εικοσιεφτά της νιούς οι Γερμανοί σκοτώσαν...
Κοίτονται χάμω αξύπνητα, κορμιά σαν κυπαρίσσια,
που σκαρφαλώναν σαν αητοί στο γέρο Ψηλορείτη,
κι' ολόκληρη μοιρολόγιά πάλι η παντέρμη Κρήτη...²²

* * *

12. (Τα πάθη της Κρήτης,
1943-44.)

Θα πιάσω μπένα και χαρτί να γράψω με το νου μου,
των Κρητικών τα βάσαννα, τα πάθη του χωριού μου...
Συχνά μας βομβαρδίζουνε και μας πυροβολούνε,
δε μας αφήνουν ήσυχους ούτε να κοιμηθούμε.
Ειν η (Γκε) Σταμπό όπου φορεί το πέταλο στο μπέτη,
ανάθεμά τον για στρατό τα βάσαννα που' έχει.
Μαζεύουνε τους άνδρες μας, τους βάζουν αghαρεία,
στο Μάλεμε και στην Αγιά. Μεγάλη τιμωρία!
- Κάμε Χριστέ μου γρήγορα να οβύς' η Γερμανία,
για να ξεμπλέξουμε κι' εμείς απ' την αιχμαλωσία.
Να τελειώσ' ο πόλεμος και τα πυρά να' παύσουν,
τα κουρασμένα μας κορμιά λίγο να ησυχάσουν.
Τέσσερα χρόνια ολόκληρα βροντάει το κανόνι.
και λιγοστεύουν τα κορμιά και θεμελιώνουν πόνοι.
Γιατί το θέλει ο Χίτλερς παμβασιλιάς να γίνει,
κι' αλύπητα το αίμα μας χάμω στη γη να χύνει...²³

20. Ε.Κ. Δεβόγα: "Η Μάχη του Γαλατά - Μάιος 1941 - έμμετρο-.....", Αθήνα, 1982, σελ. 97 κ.ε. (Έμμετρα και πεζά κείμενα).

21. Μανούσου Ροκάκη: "Κρητικές Μίτρες, Χανιά, 1968, σ. 20, κ.ε. έμμετρα παρουσίαση της Μάχης και της Αντίστασης (1941-45) της Κρήτης.

22. Κατίνας Πατίζη: "Μοιρολόι", στην τριμηνιαία περιόδ. έκδοση των Βρεσιανών Αποκορώνων: "Βρότες", τευχ.5, 1984, σ. 29.

23. Μαρίας Χ. Κτιστάκη: "Τα πάθη της Κρήτης, 1943-44", 4/σέλιδο φυλλάδιο, που φυλάσσεται στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης (Χανιά), Φθ.α.λ.λ. "Αρχ. Γερμ. Κατοχής".

Γ' Η ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΜΑΣ

Πραγματικά ήταν καθολική η αντίσταση του Λαού της Κρήτης, κατά του δυνάστη, σ' όλη τη διάρκεια της τετράχρονης κατοχής 1941-45.

Εις το μνημειακό πλέον κείμενο της: "Εκθέσεως της Κεντρικής Επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη", των: Ι. Καλιτσουνάκη, Ν. Καζαντζάκη, Ι. Κακριδή και Κ. Κουτουλάκη, του 1945, αναγράφεται²⁴ σχετικά:

"...Περισσότερον απ' όλα όμως το μίσος των (ενν. των Γερμανών) εξήπτετο από την αδάμαστον στάση του Κρητικού λαού, από της πρώτης ημέρας της Κατοχής μέχρι της τελευταίας.

Εις τα βουνά της Κρήτης ο αντάρτικος στρατός, δεξιοί και αριστεροί αξιωματικοί, εν στενή συνεργασία μετά των Άγγλων αξιωματικών των διευθυνόντων τον αγώνα, προσέβαλλον τον εχθρόν όταν έπρεπε, με την μοναδικήν σκέψιν να υποβοηθήσουν εν τω μέρει των τον συμμαχικόν αγώνα. Τας συνεπείας της στάσεώς των τας γνώριζον καλά εκ των προτέρων οι Κρητικοί, όταν και η απλή καταγγελία ότι ήσαν φίλοι των Άγγλων, ηδύνατο να έχη ολεθρίας συνεπείας δι' αυτούς. Διά την περιθάψιν άγγλων στρατιωτικών επλήρωσαν με την καταστροφήν των τόσα και τόσα χωρία. Η αρπαγή εξ άλλου του γερμανού στρατηγού Κράιτε, ήτις εγένετο κυρίως διά να καταδείξει την δύναμιν της Αγγλίας εντός αυτής της ισχυρότατα φρουρουμένης Κρήτης, επληρώθη πολύ ακριβά, καταστραφέντων δεκάδων χωρίων και τυφεκισθέντων εκατοντάδων ανδρών και γυναικών.

Πλείστοι Κρήτες ετυφεκίσθησαν μεμονωμένως επί περιθάψει Άγγλων. Συνέβη ακόμη, ώστε την πρωταν να λάβει χώραν εκτέλεσις και το εσπέρας να φιλοξενηθούν Άγγλοι εντός του αυτού χωρίου, εντός της αυτής οικίας του εκτελεσθέντος. "Δεν πειράζει, τα χαλαρίσαμεν όλα, και τα παιδιά μας, και τα σπίτια μας, και τα καλά μας, φτάνει που νικήσαμε", όπως μας έλεγε γέρον χωρικός..."

Ακολουθούν δε αρκετές σελίδες (στο παραπάνω έργο) στις οποίες γίνονται αναφορές για συγκλονιστικά περιστατικά περιθάψης από μέρους του πληθυσμού της Κρήτης υπέρ των συμμάχων, όπως: μεταφοράς μνημάτων, προσφοράς τροφής, στέγης, ενδυματουποδήσεως, κλπ. χρειδών, με άμεσο κίνδυνο της ζωής των.

Νίκου Σοφιολάου: "Η Εθνική Αντίσταση της Κρήτης, 1941-44"
(ανάγλυφο σε μάρμαρο 18X0.90μ. στο Μέγαρο Εθν. Αντιστ. - Ηράκλειο Κρήτης)

(από το περιοδικό: "Κρητικά Γράμματα" της 6 - Χανιά 1973)

Αυτή η στάση των Ελλήνων κατά των δυνάμεων κατοχής, διερμηνεύεται επιγραμματικά και στην απάντηση του Έλληνα διπλωμάτη στον Ιταλό πρέσβη (Συμβούλιο "Κοινωνίας των Εθνών" - Λισσαβόνα - Μάρτιος 1941), όταν του υποδείχτηκε ότι: "πρέπει η Ελλάδα να υποκύψει στον Άξονα, για να αποφύγει τις τρομερές συνέπειες..."

Η αγέρωχη και γνήσια ελληνική απάντηση του Διπλωμάτη μας, ήταν: "Οι συμπατριώτες μου είναι πεισματάρηδες και ανυποχώρητοι, όταν πρόκειται για ζητήματα που αφορούν την ανεξαρτησία και την τιμή της Χώρας τους!

24. Καλιτσουνάκη - Καζαντζάκη - Κακριδή - Κουτουλάκη: "Εκθέσις της Κεντρ. Επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη", σελ. 101 κ.έ.

Ίσως, όπως υποστηρίζεται, να εξαφανιστούμε σαν έθνος αλλά θα είναι για μια καλή υπόθεση. Θα ήταν προτιμότερο για τους Έλληνες που θα απέμεναν να υπερηφανεύονται ότι έσωσαν την τιμήν τους και ότι η νεώτερη Ελλάδα έκανε ότι μπορούσε που να ανταποκρίνεται στις αρχαίες καταβολές της και να δικαιολογεί την ύπαρξή της, παρά να ζούν ατιμωμένοι και περιφρονημένοι. Στην πραγματικότητα, τίποτε δε θα είχε χαθεί, γιατί το παράδειγμά μας θα ήταν χρήσιμο στον κόσμο, για να θερμαίνει τους λαούς στην εκτέλεση του Χρέους ακόμη και όταν διακυβεύεται το πανί!"

Αυστριακός την καταγωγή και με σπουδές στο Δ. Βερολίνο, πανεπιστημιακός δάσκαλος, σήμερα - 1988, στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, ο Hagen Fleisher, στο εκτενές πρόσφατο δημοσίευσμά του: "Η Μάχη της Κρήτης - σκέψεις για μία νέα προσέγγιση", γράφει:

"...Είναι ενδιαφέρον ότι οι ίδιες οι γερμανικές ανακοινώσεις μαρτυρούν, άθελά τους, τη σχεδόν καθολική, άμεση ή έμμεση συμμετοχή στην αντίσταση, από την οποία δεν εξαιρείται καμιά κοινωνική τάξη. Ο αριθμός όσων προσφέρονται για συνεργασία δεν αυξάνει, αν και οι κατακτητές συχνά αλλάζουν τακτική, προκηρύσσοντας "επιθέσεις καλής θελήσεως" με εκκλήσεις για "νομιμόφρονα στάση" του κρητικού λαού, και προσφέροντας αμνηστία στους "ελεύθερους σκοπευτές" (όπου εκπλήττει η έστω προσωρινή εγκατάλειψη του συνήθους όρου "συμμοριτες").

Εξ άλλου προσπάθειες προσηλυτισμού δοσιλόγων - πέραν από τους μεμονωμένους χαφιέδες - έχουν πενήχρα μόνον αποτελέσματα. Οι επανειλημμένες απόπειρες για τη συγκρότηση Ταγμάτων Ασφαλείας ναυαγούν οικτρά, στην Κρήτη. Γνωστότερη περίπτωση ήταν εκείνη του Schubert, δημίου ολκής και - σε αντίθεση με τις διαδόσεις - όχι ελληνικής καταγωγής, ο οποίος καταφέρνει να συσπειρώσει γύρω του ένα μπουλούκι αλιτηρίων. Αλλά, οι μέθοδοί του ενοχλούν (και εκθέτουν) ακόμη και τις γερμανικές αρχές και - ύστερα από μια ήττα του από τον ΕΛΑΣ - αναγκάζεται να εγκαταλείψει το Νησί, τον Γενάρη του 1944..."

* * *

Και πάλιν όμως, τον λόγο ας παραχωρήσουμε στα ανάλογα, κι εδώ, ποιητικά κείμενα του λαϊκού ποιητή και ρημαδόρου του Νησιού μας!

- Η γλώσσα του, γλώσσα του Λαού που τον ανάστησε!

- Η φωνή του, φωνή της ηρωίδας των αιώνων Κρήτης, που τον άνδρωσε! - Γι' αυτό και προσυπογράφονται τα δημιουργήματά του, από το σύνολο. - Γι' αυτό και έχουν την ευτυχία να γίνονται τραγούδι και μαντινάδα στα χείλη του ανυπόταχτου λαού μας, μοιρολόι και επιτάφιος θρήνος στο πικραμένο στόμα της δοκιμασμένης και μαυροφορεμένης Κρήτης, παιάνας και ριζιτικό τραγούδι στα νιάτα και τα γερασιά, που σήκωσαν στους ώμους των, την ανεκτίμητη προσφορά της καθολικής Αντίστασης ενός Λαού, που τέσσερις χιλιάδες χρόνια τώρα διδάσκει με την Ιστορία του!

Ας μιλήσουν όμως, τα κείμενα:

1. (Για της πατρίδας την τιμή πρέπει ν' αρματωθούμε!)

"...Οι άντρες μας που γύρισαν από την Αλβανία,
δεν μπορούσαν να' βλέπαν αυτή την τυραννία,
Επήραν τα τουφέκια τους και σφαίρες εις τα χέρια,
και μητρικά πιάσανε ψηλά στ' απανωμέρια.
Εγγλέζοι, Κρήτες, Ζηλανδοί εις τα Σφακιά κρημμένοι,
εις τις χαράδρες βρίσκονται και είν' αρματωμένοι,
Και καρτερούν ενίσχυση, Χριστέ μου για να φτάσει,
να βγούνε οι γενναίοι μας τους Γερμανούς να φάσι!
Άντρες, γυναίκες και παιδιά, πρέπει ν' αρματωθούμε
για της Πατρίδος την τιμή, όλοι να σκοτωθούμε!..."

* * *

2. (Απαγωγή Κράιτε.)

"- Κάτω απ' τη μπότα τη βαρεία, του Γερμανού τη βία,
γράφανε πάλι οι Κρητικοί μια ένδοξη Ιστορία!
Μες στο Σαράντα τέσσερα, τον μήνα τον Απρίλη,
πάρθηκε μιαν απόφαση, που ιστορική έχει μείνει!
μια ομάδα Κρητικοί, γενναία παλικάρια,
που κυνηγούσαν τον εχθρό σαν άξια λιοντάρια,
χωρίς να λογαριάζουνε τα νιάτα, τη ζωή τους,
πράξανε μέγα τόλμημα, κι' είναι τιμή δική τους!

25. Εκδοτικής Αθηνών: "Ιστορία του Ελλην. Έθνους", Αθήνα, 1978, τομ. ΙΕ', σ. 454.

26. Έκδοση του Συνδέσμου Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης: "Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός", Κρήτη, τομ. Α' (1987), τομ. Β' (1988). Στις σ. 503-520 του Β' τόμου, η συνεργασία Fleisher.

27. Μαρίας Χ. Κτιστάκη (το γένος Νικ. Κουρομυζήλακη): "Τα βάσανα των Κρητών, 1941-42", 4/σέλιδο φυλλάδιο, που φυλάσσεται στο Ι.Α.Κ. (Χανιά), φ. "Λαϊκές ρίμες", του Αρχείου Γερμανικής Κατοχής.

- Προσδίδεται ιδιαίτερη σημασία στο ότι η λαϊκή ποιητική Κτιστάκη, προτρέπει (αν και γυναίκα, μάνα, σύζυγος, αδελφή), Αντίσταση "αχρά" θανάτου!

Τον Κράϊτε τον Στρατηγό Διοικητή στην Κρήτη,
 θελήσανε ν' αρπάξουνε απ' των εχθρών τη μύτη,
 για να τους ταπεινώσουνε, να τους υπενθυμίσουν
 το πως στις Κρήτες το Νησί, δεν μπορούν να ζήσουν!
 Με Άγγλους επικεφαλείς μαζί συνεργαστήκαν,
 σχέδια καταστρώσανε που τέλεια εβγήκαν!
 Κοντά στη "διακλάδωση", ενέδρα ετοιμάσαν
 και σ' ένα τόπο στενωπό, τον Κράϊτε αρπάσαν...
 Νύχτα καλά, σα βράδυασε κι' έπεσε το σκοτάδι,
 εκείνο το ηρωϊκό τ' αξέχαστο το βράδυ,
 περίμεναν του Στρατηγού τ' αμάξι για να φτάσει
 και να' ναι η γι' ύστερη φορά όπου θελε περάσει.
 Με τον αγκυλωτό σταυρό τ' αμάξι καταφτάνει
 όμως για τον προορισμό που πάει, δεν προφτάνει.
 Μπήκαν στο πίσω κάθισμα Στρατής ο Σαβιολάκης,
 ο Πατεράκης συντροφιά κι' ο Γιώργης ο Τυράκης,
 Το Στρατηγό και οδηγό εκεί τους εστρωμάζαν,
 αμυλητους κι' ακίνητους εκεί τους καθηλώσαν,
 Πιάνει τιμόνι ο Στάνλεϊ Μος κι' ο Λη Φέρμουλ στο πλάϊ
 σα στρατηγός πληκίο του Κράϊτε φοράει.
 Απ' όλα τα φυλάκεια των Γερμανών περνούνε,
 και οι φρουροί αγάλματα, στο διάβα χαιρετούνε!
 Περνούν απ' όλα, στη σειρά, στο δρόμο που τραβούσαν
 που να σκεφτούνε οι φρουροί, τ' αμάξι ποιός οδηγούσαν!...
 Με χτυποκάρδι πέρασαν, στ' Ανώγεια πιά τραβούνε,
 στον Ψηλορείτη τις κορφές σκέπτονται για να βγούνε,
 Πέρα, στη νοτική γυαλιά, υποβρύχιο προσμένει,
 τη δοξασιμένη αποστολή, να πάρει περιμένει.
 Και από κει να ξεκινά σ' ένδοξο Στρατηγείο,
 που' ναι στη Μέση Ανατολή, τσ' ελπίδας το σημείο.
 Βάνουν τον, γράφει στη γραφή "Κανένα μη πειράζουν,
 γιατί δε φταίνε οι Κρητικοί, μόνο να μην τους βλάνουν,
 Εγγλέζοι - γράφει - μ' άρπαξαν, κι' εκείνοι με ξετρεχούν,
 μα, να μ' αφήσουν λεύτερο, τέτοια βουλή δεν έχουν.."
 -Έτσι τ' αποφασίσανε τη Κρήτης τα καμάρια,
 έργο παράτολμο, τρανό, τ' άξια παλικάρια.
 Όλοι αποδειχτήκανε πατριώτες παινιμένοι,
 και τούτο τ' αναδραγάθημα αθάνατο θα μένει.
 Γι' αυτό αξίζει να στηθεί ένα τρανό Μνημείο,
 στον τόπο της απαγωγής, στις δόξας το σημείο.
 Να το θεωρούν με θαυμασμό και σέβας τα παιδιά μας,
 για όλους θα 'ναι Χρέος μας, Τιμή και Καύχημά μας..."

3. (Η γερμανική "πύρρατος
 νόση", στην Κρήτη)

"..Τέλος, στοί' είκοσι Μαγιού, στέλνει τους..., φορτωμένους
 τους πλέον επιστήμονες και τους εμπιστευμένους.
 Νομίζανε πως ήθελε ευθύς να σηκωθούμε,
 στα πόδια τους να πέσωμε να τα καταφιλούμε,
 Κι' όμως, δεν ελογάριαζαν οι Κρήτες σε κανένα,
 δεν έκλιναν την κεφαλή, μήτε και τον αυχένα.
 Ευθύς άμα επέσανε πέντε 'τανε η ώρα,
 ως ένα χιλιόμετρο απέξω 'που τη Χώρα,
 οι τιμημένοι Κρητικοί τα όπλα εσηκώσαν,
 και τους εκυνηγήσανε, κι' όλους τους εσκοτώσαν.
 Στο Ρέθυμνο και στα Χανιά, την ίδια τύχη βρήκαν
 "καλά τους χαιρετίσανε" και περιποιηθήκαν!...
 Χιλιάδες ήσαν δεκοχτώ που' έστειλε στην Κρήτη,
 απού τοι είκοσι Μαγιού, κείνη την κακή Τρίτη.
 Όλους τους εσκοτώσανε τη Κρήτης τα λιοντάρια,
 τα ένδοξα Ελληνάπουλα, τα άξια παλικάρια.
 Κι' οι Άγγλοι πού' σαν επαδά, ένδοξα πολεμούσαν

28. Μανώλη Μαρκάκη: "Η απαγωγή του Στρατηγού Κράϊτε, στη διακλάδωση των Πατουδών", δίφυλλο χ/φο, προσφορά
 αδημοσίευτη. (Εναπόκειται στη συλλογή σχετικού υλικού, του Σταμ. Α. Αποστολάκη).

σαν παλικάρια τίμα. Ζωή δεν εκτιμούσαν.
Ο πόλεμος εβόσταξε έντεκα μόνο μέρες,
δεν είχαμ' όπλα αρκετά και αναλόγως, σφαίρες.
Στου Χίτλερ άμα ήνταξε το θλιβερό μαντάτο,
αμέσως εταράχτηκε κι' έγινε άνω κάτω.
- Χιλιάδες, είπε, στρατός, πολλές να κατεβούνε,
την Κρήτη να ποτάζουνε ή όλοι να χαθούνε.
Και στέλν' αλεξιπτωτιστές και στέλν' αεροπλάνα,
κι' οι βάρβαροι, οι τύραννοι, κακά απού τα κάμα.
Τη χώρα την κατάστρεψαν ίδια που τα θεμέλια,
σκοτώσανε άνδρες πολλούς, γυναίκες και κοπέλια...
...Κι' αφού λεηλατήσανε, αρχίζουν τις συλλήψεις,
τίποτα δεν τους μπόδιζε, συναίσθημα και τύψεις!
Επιάσαν τους καλύτερους τους πιο πεπαιδευμένους,
στοι φυλακές τσι ρίξανε αλυσσομπερδεμένους.
Στοι μαύρες κείνες φυλακές τσι κατατυραννούσαν,
σαν τους Αγίους Μάρτυρες, έτσι μαρτυρούσαν.
Έπειτα τους εβάνανε στα αυτοκίνητά τους
πηγαίναν και τους σκότωναν κι' εχάρετο η καρδιά τους...
Το πως επολεμήσαμε, τους έπιασε το πάθος,
και ότι κι' αν εκάναμε, τ' γραφαν κείνοι λάθος.
- Μα μείς επολεμήσαμε γιατ' ήρθε στα χωριά μας,
μας κυνηγούσε άδικο στα μέρη τα δικά μας.
Είντα 'θελε να κάμαμε, να μην αντισταθούμε;
μόνο καλώς τ' αφεντικό! όλοι μας να του πούμε;...
...Το πρόγραμμα μας είν' αυτό, πάντα να πολεμούμε,
κι' αν μας πειράζει ο εχθρός να τονε κυνηγούμε!
Αυτά μας εδιδάξανε αρχαίοι πρόγονοι μας,
για να υπερασπιζόμε, Πατρίδα και Τιμή μας!...

* * *

4. (Η Αντίσταση
γενναίεται!)

Σιγά-σιγά γινήκανε χιλιάδες οι γι' αντάρτες,
και κυνηγούν με μια καρδιά τους βάρβαρους περάτες,
Αδελφωμένοι όλοι τους, με όρεξη μεγάλη,
αρχίσανε εις τον εχθρό, τόσο μεγάλη πάλη...
Έτος σαράντα τέσσερα, έντεκα Οκτωβρίου,
που το νομό μας²⁹ φύγανε κι' απο του Λασιθίου.
Έντεκα ήσαν τ' Οκτωβριού, Τετάρτη η ημέρα,
πον' φυγ' από τον τόπο μας, η γερμανοπαρέα,
Στο Ρέθυμνο επήγανε και απ' εκεί κατόπι,
εις τα Χανιά τραβήξανε, για να γενούνε τόπι!...
Εις τα Χανιά επήγανε και κεί να αμυνθούνε,
στο Κρητικό αντάρτικο να μην παραδοθούνε...
Το Κρητικό τ' αντάρτικο, οι Γερμανοί φοβούνται,
για τα κακά που κάμανε, εκείνα συλλογούνται...
...Κι' έτσι λευτερωθήκαμε από τους μολυσμένους,
'που τους βαρβάρους γερμανούς και τους εκφυλισμένους,
...Την Κρήτη αποφάσισαν ν' αφήσουνε για πάντα,
τους λόγους δεν...ηξέρανε, κι' ελέγανε: -Μά, γιάντα;...
...Εγώ που γράφω τις γραμμές σε τούτο το χαρτάκι,
Γιώργο με ονομάζουνε και Μαρκομιχελάκη.
Εξήντα δύο ν' τα χρόνια μου, πέντε 'ναι τα παιδιά μου,
έντεκα τ' γγονάκα μου και ζει και η κυρά μου!³⁰

* * *

5. (Πρωτοστάτες του
συνδυαστικού
αποτολμήματος της
απελευθέρωσης Κράυτε...)

-Κείνοι που πρωτοστάτησαν ήσανε θαρραλλοί,
κι' απού τη Κρήτης τσι βλαστούς οι πιο σεμνοί κι' ωραίοι.³¹
Κι' αν θέτε και ονόματα ευθύς να σας τα πούμε,

29. Εννοεί ο ποιητής, τον νομό Ηρακλείου (καταγωγή του, οι Αρχάνες).

30. Γεωργίου Μαρκομιχελάκη: 'Οι Ούννοι στην Κρήτη'. - ποίηση - Ηράκλειο, 1945, σχήμα 12X17, σελ. 30. (Το δυσεύρετο φυλλάδιο, είχε την ευγενή καλωσύνη να μου στείλει σε φωτοτυπία η εκλεκτή λαογράφος, ζωγράφος και εκπαιδευτής κ. Ειρήνη Ταχατάκη, από τις Αρχάνες. Την ευχαριστώ και από τη θέση αυτή για την πολύτιμη συνεισφορά της).

31. Αναφέρεται, στους απαγωγείς του Κράυτε, το στιχούργημα!

όλοι να τους γνωρίζουμε κι' όλοι να τους τιμούμε.
 Δύο Άγγλοι επικεφαλής: Λη Φέρμορ Ταγματάρχης,
 κι' ο λοχαγός Στάνλεϋ Μός, άξιος πολεμάρχης.
 Κι' απ' τους γενναίους Κρητικούς, απ' την περιοχή μας,
 είν' ο Παυλός Ζωγραφιστός κι' η δράση του τιμή μας.
 Ηρωικά αγωνίστηκε, τ' αδέρφια του ομάδι
 της Κρήτης γίναν καύχημα και του χωριού καμάρι.
 Είν' ο Στρατής ο Σαβιολής από τσι Πάνω Αρχάνες,
 που δε λογάρισε ποτέ των τουρκεσιών τσι κάνες.
 Είν' ο Δημήτρης ο Τζατζάς τση Πισκοπής βλαστόρι,
 κι' Ακουμιανάκης Μιχαήλ, μεγάλο παλικάρι.
 Είναι από τσι Ποταμιές ο Νικολής ο Κόμης,
 κι' απού το Θραψανό βαστά, Χναράκης ο Γρηγόρης.
 Ηλίας ο άλλος λέγεται, και το επώνυμο του,
 Αθανασάκης, ήρωας στον τόπο το δικό του.
 Παταλειωνίδας Αντώνιος, άλλος πολύ γενναίος,
 κι' ο Πατεράκης Εμμανουήλ περίσσια θαρραλέος.
 Άλλος τσ' ομάδας άξιος Αντώνης Ζωϊδάκης,
 κι' ατρόμητος και ξακουστός ο Γιώργης ο Τυράκης.
 Όλοι ετούτοι κόπιασαν η απαγωγή να γίνει,
 και μπήκαν σ' ανταπάνηση στ' αγώνα το καμίνι.
 Αγάπησαν την Κρήτη μας, μα και τη Λευτεριά της,
 για' κείνη αγωνίστηκαν τα άξια παιδιά της.
 Για' όλους της Αντίστασης χρωστούμε ευγνωμοσύνη
 που πάλαιψαν και φέρανε Ελευθερία κι Ευρήνη!..³²

6. (Η Κρητική Αντίσταση
είναι καθολική)

...Από την πρώτη τη στιγμή, από την πρώτη ώρα,
 που πάτησαν οι Γερμανοί στον Κρητικόν τη χώρα,
 στο Ρέθυμνο και στα Χανιά, στη Στεία και στο Κάστρο,
 έλαμψε της Αντίστασης, της Κρητικής, το άστρο!...
 ...Στ' Αρχάνες, στο Ηράκλειο, τσ' Αντίστασης η δάδα,
 άναψε και λαμπάδιασε τους Γερμανούς αράδα.
 Στ' Αρχάνες, στο Ηράκλειο, γίνηκε πανηγύρι,
 οι γκεσταπιτίτες ήπιανε το πιό πικρό ποτήρι.
 Η Κρητική Αντίσταση, η πρώτη στην Ευρώπη,
 τον Χίτλερ τον εκέρασε πικρόπιτο σιρόπι.
 Η Κρητική Αντίσταση δεν ήταν στιγμιαία,
 δεν ήταν ξέσπασμα λαού, την ώρα την κορφαία,
 Η Κρητική Αντίσταση πηγάζει απ' τα υπέριστα,
 τα Ιδανικά ενός Λαού, που ανασαίνει Λεύτερα!
 ...Πιότερο λύτερος λαός, στον Κόσμο δεν είν' άλλος,
 Ένας είν' ο μοναδικός της Κρήτης, ο Μεγάλος!...³³

7. (Μοιρολόι για
τ' Ανώνεια...)

...Πάρα πολλοί χαθήκανε, άδικα 'πό τ' Ανώνεια,
 κι ώσπου να στέκουν τα βουνά, θα λένε μοιρολόγια.
 Κλαίνε μαννάδες για παιδιά, γυναίκες για τους άντρες,
 κλαίνε και τα μικρά παιδιά, της ορφανιάς τις λαύρες.
 Ανώνεια που σας κάψανε, μαυρίσαν τα στενά σας,
 γιατί τα τουρκεσίσαν τα λεβεντόπαιδά σας.
 ...Ανώνεια δεν σ' αφήκανε πελέκι γιά πελέκι,
 ούτε κι' αυτό το άγαλμα πάνω στ' αργί, να στέκει...
 ...Μά 'χω κι' εγώ παράπονο εις το Θεό μεγάλο,
 δυο γιουούς μου εσκοτώσανε, καϊμό 'χω χωρίς άλλο...
 ...Διαβάστε τ' όλοι το χαρτί όπου με πόνο εγράφη
 η Γερμανία εντελώς να οβύσ' από το χάρτη!

32. Ε.Τ.(-Ειρήνης Ταχατάκη): "Ποιοί ήσαν οι απαγωγείς του Στρατηγού Κράυτς, 27.4.1944", στην μηνιαία έκδοση του ΚΑΠΗ Αρχανών: "Αρχάνες", χρον. Β', τεύχ. 13, Μάιος 1987, σελ. 7η.

(Βλέπε και: Αντ. Σανουδάκη: "Επιχείρηση Κράυτς, Γιώργης Τυράκης", Κνωσός, 1985, σ. 53 κ.ε. κ.α.).

33. Γιάννη Κουρουτάκη: "Η μάχη της Κρήτης", στίχοι, Αθήνα, 1987, σ. 31 κ.ε. (επίλογη). Γνωστός Χανιώτης, οικονομολόγος, γενν. 1940, κατάγραψε στους στίχους της "Μάχης της Κρήτης" τις "συρλοισιτικές και ασήχαιτες στιγμές της αντιέξωλης και μοναδικής Κρητικής αυτής Εποποιίας."

Εκείνος που τα σύνταξε τούτα τα λίγα λόγια,
Κώστας Κουτάντος λέγεται απ' τα καημένα Ανώγεια!™

...Γέροι, γυναίκες και παιδιά, σκληρά επолεμήσαν,
γιατί τα παλικάρια μας, στην Αλβανία ήσαν...

(Λαϊκός ποιητής, 1941)

Έργο του λαϊκού καλλιτέχνη Αλεξ. Κ. Δρουδάκη.

8. (Ύμνος στους αγώνες
της Κρήτης.)

...Κρήτη πανέμορφο Νησί, στο νότιο Αιγαίο.
ο κόσμος σε ονόμασε Μητέρα των Γενναίων!...™
...Κρήτη, αιώνες πέρασες μ' αγώνες και δουλεία,
μα όλα τα ξεπέρασες κι' έχεις Ελευθερία!
Τον Βενιζέλο γέννησες σαν φωτεινό αστέρι,
που αγωνίστηκε σκληρά, τη Λευτεριά να φέρει!...
Απ' τα Χανιά αρχίσανε την Μάχη εις την Κρήτη,
κι' αντιλαλούνε τα βουνά, βροντά στον Ψηλορείτη!
Μέσα σ' αυτήν την Κόλαση, το βογγητό εγροικάτο,
κι' ο Ουρανός εμαύρισε κι' η θάλασσα εβροντάτο.
Σίδερο πέφτει και φωτιά, λαβώνονται τα στήθια,
τα πάντα βομβαρδίζονται, γκεριμίζονται τα σπίτια.
Στο μακελειό που γίνεται και στον καπνό της Μάχης,

34. Μανώλη Ι. Καλοκύρη: "Ανώγεια Μυλοποτάμου Ρεθύμνης" - λαογρ. συλλογή - Ηράκλειο, 1970. Στις σελ. 53-61 τραγούδια και "μοιρολόγια" για το κήσιμο των Ανωγείων (13-8-1944), ύμνος από τη σκληρή δ/γή του Χ. Μύλλερ, Γερμανού Δ/τή Φρουρ. Κρήτης", επειδή η πόλις των Ανωγείων είναι κέντρον της αγγλικής κατασκοπείας εν Κρήτη και επειδή οι Ανωγειανοί εξετέλεσαν το σαιμποτάζ της Δαμάσκας, επειδή εις Ανώγεια ευρίσκουν άσυλον και προστασίαν οι αντάρται των διαφόρων ομάδων αντιστάσεως και επειδή εκ των Ανωγείων διέβηον και οι απαγωγείς με τον στρατηγόν Φον Κράυτερ, χρησιμοποιήσαντες ως σταθμόν διακομιδής τ' Ανώγεια, διατάσσουμεν την ΙΣΟΠΕΔΩΣΙΝ τούτων και την εκτέλεσιν παντός άρρενος Ανωγειανού, όστις ήθελεν ευρεθεί εντός του χωριού και περίε αυτού εις απόστασιν ενός χιλιομέτρου". Χανιά, 13.8.1944 - Χ. Μύλλερ.

35. Αιμιλίου Παρασκευάκη: "Ύμνος στους αγώνες της Κρήτης", διελίδο δακτυλογραφ. ποίημα, που μου εμπιστεύτηκε ο λαϊκός ποιητής και τραγουδιστής Ριζιτικών τραγουδιών. Έχει δημοσιευτεί και στο "Αρχαίο Μάχη της Κρήτης", της Πατριωτ. Ένωσ. Κυδωνίας, έτος Β', τευχ. 7, Αυγ. 1985, σ. 30-31.

(Στο φέυλλο χ/φών του ποιητή που διατηρώ και που ενημερώνεται συνεχώς, υπάρχουν ενδιάφέροντα στιχογραφήματα, του Χανιώτη Λημ. Παρασκευάκη!).

χάνει η μάνα το παιδί και πού κουράγιο να' χεις!
Οι Γερμανοί τα χάσανε και δεν τους καλοπάει,
γιατί ο Κρητικός Λαός, ξέρει να πολεμάει.
Πάνω στον Ψηλορείτη μας και στοί προνομαδάρες,
στην Κατοχή δεν μπόρεσαν να βγούν γεριμαναράδες.
Αντάρτες εβαστούσαν της Κρήτης τα λημέρια,
που δε σηκώσανε ψηλά στους Γερμανούς τα χέρια.
Τον Κράιτε επιάσανε στη σκλαβομμένη Κρήτη,
κι' έλαψε πάλι η Λευτεριά από τον Ψηλορείτη,
Κρήτη, η μάχη που 'δωσες, ιστορική θα μένει,
γι' αυτό θα ζει η δόξα σου, σ' όλη την Οικουμένη!
Χιλιάδες μέινανε νεκροί κι' όλοι τους προσκυνάνε,
και οι ελεύθεροι λαοί, μάθαν να πολεμάνε.
Άρχοντες σου ξηλέφανε και κάμανε αγώνες,
μα Συ θα ζεις Ελεύθερη, πάντοτε στους αιώνες!"

9. (Λίγχοστα γεγονότα.)

"..Πόλεμο τους εκάμαμε πάνω στην Αλβανία,
και ευκαιρία βρήκε νε κι' ήρθε κι' η Γερμανία.
Χιλιάδες αλεξίπτωτα πέσανε εις την Κρήτη,
κι' όλους τους πετοσκόψαμε με ξύλα και με ξίφη.
Λίγ' εποχή' πομείνανε στον Κρητικών τα χέρια,
που τους επολεμήσαμε με ξύλα και μαχαίρια.
Μετά, επέσανε πολλοί, εσφάζαν και εκαίγαν
και στη γραμμή τοι στένανε κι' όλους τους εκτελέζαν.
Χιλιάδες εμαζέψανε και όμηρους τους πήραν,
στο Μόναχο τους πήγανε κι' εκεί τους βασανίζαν.
Όλους τους εμαζέψανε μέσα εις ένα χάους,
στους φούρνους τους εκάψανε μέσα εις το Νταχάου.
Μετά από λίγο διάστημα έφυγ' η Γερμανία,
γιατί έχασε τον πόλεμο απάνω στη Ρωσία..."

10. (Στα στρατόπεδα
συγκεντρώσεων της
Γερμανίας.)

"..Όταν συνήλθα, βρέθηκα στον Μπέλσεν τις παράγκες,
και μέσα εις τη σκέψη μου θυμήθηκα τους μάγκες,
σε κείνους πια είχαν σβυστεί όλα τα βάσαννά τους,
που βρήκαν μες στη θάλασσα όλοι τα ύστερά τους,
πέθαναν και δε γνώρισαν άλλα πολλά μαρτύρια,
όπως τη σχάρα της φωτιάς και τα φουρνοψηστήρια!
Ανάμεσα ευρέθηκα σ' αμέτρητα κεφάλια
κι' ήτανε όλοι σκελετοί και είχαν κακά χάλια.
κι' εβράδιζαν πολύ αργά σαν τους υπνωτισμένους,
τους είχε κάν' ο βούρδουλας φρικτά μελανιασμένους...
...Μεγάλα χέρια με κρατούν δεμένο, καρφωμένο
στον Μπέλσεν το στρατόπεδο το σχηματοπλεγμένο,
ήτανε κόλαση φρικτή με άφθονους διαόλους,
για πείσμα, για εκδίκηση, γυμνούς μας είχαν όλους.
Έβλεπα που πεθαίνανε όλο και κάθε μέρα,
εξέχασα και το Μαριό και μάννα και πατέρα.
Πότε θα έλθει η σειρά, έλεγα, και σε μένα,
τη σχάρα όταν έβαζαν με κάρβουν' αναμμένα...
...όσους δεν τους βαστούσανε τ' αδύνατά τους πόδια,
επάναν και τους χτύπαγαν σαν νάτανε χταπόδια,
ύστερα τους επιάνανε, τα χέρια, τα ποδάρια,
στους φούρνους τους πετούσανε κι' εψήνονταν σαν ψάρια.
τους έψηναν, τους έλυωναν οι αιμοβόροι Ούννοι
και έκαναν το λίπος τους στη φάμπρικα σαπούνι..."

36. Ευαγγ. Τσαφαντάκη - Θ. Βασιλάκη: "Γεγονότα", καεότα μαγνητοφώνου, εκδ. Castro, Ηράκλειο, απ' όπου απομαγν. το παραπάνω απόσπασμα.

37. Ηλία Τσακατσάκη: "Αιχμάλωτος στη Γερμανία. Τα φρικαστικά βασανιστήρια στο στρατόπεδο του Μπέλσεν", 8/σέλιδο έντυπο φυλλάδιο, με το τραγούδι. Τυπογρ. Κ. Πελεκάνου, Χανιά, 1945, σχ. 11X15, στίχοι - 208 -, απ' όπου το παραπάνω ανθολόγημα. Φυλάσσεται εις το Ιστορ. Αρχ. Κρήτης (Χανιά).

11. (Στους Ηρώες της Γερμανικής Θρησκείας.)

“Συντάτε από τα μνήματα αδικοσκοτωμένοι,
να δείτε την Πατρίδα σας, την ελευθερωμένη.
Ν’ ακούστ’ αηδόνια και πουλιά, πως κλαίν, πως τραγουδούν,
τους σκοτωμένους θρήνουνται, τη Δόξα κελαιοδούν!
Κάθε χορτάρι και κλαδί είναι και δοξασμένο.
γιατί με αίμα λευτεριάς το ‘χετε ποτισμένο.
Κι’ η Λευτεριά δε δίδεται, μα παίρνεται με πάλη
κι’ όσο το αίμα πλεία χυθεί κι’ η δόξα πλεία μεγάλη.
Δε σας ξεχάσαμε αδελφοί πάντα ‘μαστε μαζί σας,
και το μνημείο τούτο’ δώ, στήσαμε προς τιμή σας.
Και γράφει γράμματα χρυσά η πλάκα μπάντα ως μπάντα:
- Οι Γερμανοί πεθάναν, μα Σεις θα ζείτε πάντα!
Και στην κορφή χρυσός απτός στα αίματα βαμμένος
μπότα κι’ αγκυλωτός σταυρός συντρίμια καμωμένος.
Μα εσύ μνημείο μαρτυράς του φασισμού το ινάτι.
μα ‘ρθεν ο χρόνος κι’ ο καιρός να φάει χώμα η πλάτη.
Το χώμα Σας να ‘ναι αλαφρύ και να ‘ναι κι’ αγιασμένο,
κι’ από ανθρώπους και Θεό να ‘ναι συχωρεμένο.
- Ηρώες, που πληρώσατε τον φασισμού τα τόξα,
Λιώνια να ‘ναι η Μνήμη Σας, κι’ η Λευτεριά κι’ η Δόξα!”

12. (Ένα εύκαμπο μπουκέτο από μαντινάδες της εποχής 1941-45.)

α’ -Κρήτη μ’ η Μεραρχία σου, αν ήταν κοντά σου,
το Γερμάνο θα ν’ έθαψες μέσα στα χώματά σου.
β’ -Εις της Αγνιάς τσι φυλακές έχουνε παλικάρια,
που αφηγούν το θάνατο, σαν άγρια λιοντάρια
γ’ -Όμορφα πάνε τ’ άρματα στοί νιούς σαν τα βαστούνε,
να πορπατούνε στά βουνά, τη Λευτεριά να βρούνε!..”
δ’ -Κρήτη μου όμορφο Νησί, που ‘ γραφες Ιστορία,
δίχως στρατό πολέμησες μιαν αυτοκρατορία!
ε’ -Κρήτη νά’σαι περήφανη για τ’ άξια τα παιδιά σου,
θεριά σε πολεμήσανε, μα πεσάνε μπροστά σου!
στ’ -Τη Κρήτης τ’ αγία Χώματα, όπου κι’ ανεν τα σκάψεις,
αίμα παλικαριών θα βρεις, κόκκαλα θα ξεθάψεις!”

“...Μελέτα τα λαμπρά παλικάρια
και στη κόμη στεφάνι φορεί
γίνονεν’ από λίγα χορτάρια
πούσαν μένει στην έρημη Γή...”
“Η Δόξα” “Α. Σολωμός”

Έργο του λαϊκού ζωγράφου
Αλέξ. Κ. Δρουδάκη!

38. Λευτέρη Γεργεράκη (Γεροκεραμειανού): “Στους Ηρώες της γερμανικής θρησκείας, που εκτελέστηκαν στο Στάλο”, ποίημα, στο περιοδικό “Αρχαίο Μάχη Κρήτης”, της Πατρ. Ενωσ. Κυδωνίας, τευχ. 13, 1988, σελ. 4π.
39. Γιάννη Δ. Τσίβη: “Χανιά, Κατοχή και Αντίσταση”, εκδ. “Γνώση”, Αθήνα, 1985, σχήμα 14X21, σελ. 198. (Ανθολόγηση μαντινάδων από σ. 179-180)
40. Σταμ. Α. Αποστολάκη: “Η Μάχη της Κρήτης, στο Ριζίτικο τραγούδι”, Αθήνα, 1977, σχήμα 17,5X24,5. (Ανθολόγηση μαντινάδων από τις σελ. 5-6.).

Ήταν (οι πιο πάνω), λίγες από τις αναρίθμητες μαντινάδες, που εσύνθεσε ο λαϊκός ποιητής του νησιού μας - το αναπόσπαστο αυτό κομμάτι του ευρύτερου συνόλου - τραγουδώντας την καθολική Αντίσταση της Κρήτης, από την αναπάντεχη ώρα της Μάχης της, ως την μεγάλη στιγμή της Απελευθέρωσης!

Καιρός όμως, για τις επιλογικές σειρές της μελέτης.

Το θέμα πλούσιο. Το υλικό απέραντο. Τα γεγονότα που εμπνέουν τον λαϊκό ποιητή και ριμαδόρο της Κρήτης, για να λειτουργήσει το θεοδώρητο τάλαντό του και να καταγράψει (και ν' αθανάτισει) στον στίχο του, μ' όλες τις συγκινησιακές φορτίσεις του συνόλου, που πάντα προσυπογράφει το έργο του, αμέτρητα!

Ο "Τολγοθάς της Κρήτης", 1941-45, υπήρξε συγκλονιστικά υπερπληρωμένος από επεισόδια, γεγονότα, ηρωϊσμούς, μοναδικότητες, σκληρές μάχες, παχάτολμες ενέργειες, επιτυχίες, αντιστάσεις συχνά έως θανάτου, επιθέσεις, καταλήψεις, αντεπιθέσεις, ανακαταλήψεις, καταστροφές, βασανιστήρια, ομηρίες, δραματικές στιγμές, ολοκαυτώματα, εκτελέσεις, που δε σταμάτησαν ούτε για ώρα σ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής!

Γιατί "αυτό που συνέβη στην Κρήτη - τότε - είναι αληθινά απερίγραπτο και κίνησε τον παγκόσμιο θαυμασμό. Οι Γερμανοί προσέκρουσαν σε άμεση και καθολική αντίσταση του πληθυσμού, που προσέτρεξε αυθόρμητα σε έναν άγριο και πρωτοφανή αγώνα υπεράσπισης της Πατρίδας και της Ελευθερίας του..."⁴¹

Για όλα τούτα μίλησε, έκλαψε, έψαλλε, και τραγούδησε ο λαϊκός Ποιητής.⁴² Και σαν αυτόν κανείς! Άξιος στους αιώνες, κληροδοτεί στις γενεές, με τον λόγο του τον ποιητικό, "των μεγάλων δ' αέθλων (ών) η μούσα μεμνήσθαι φιλείν", κατά τον Πίνδαρο. Στερεώνει με το λόγο του, στην ομαδική συνείδηση, τη Μνήμη και τα Διδάγματα του Μεγάλου Αγώνα.⁴³ - Αθανατίζει γεγονότα, πρόσωπα και μοναδικές ώρες, μ' όλο το μεγαλείο τους. Φλογίζει και αναφλογίζεται. Πυγντώνει τα στήθια!

Απ' αυτά τα δημιουργήματα, τα προσυπογραμμένα από το Λαό μας, προσπαθήσαμε να σας μεταφέρουμε κάποια δείγματα. Και τούτο για:

-Να σας θυμήσουμε γεγονότα και ώρες της Μάχης της Κρήτης και της καθολικής Αντίστασης του Λαού μας!

-Νά κάψουμε λιβάνι στην ιερή μνήμη των Ηρώων και των Μαρτύρων, της λαίλαπας εκείνης!

-Να λάβουμε, στα σοβαρά υπ' όψει, τ' ακριβά διδάγματα, που μας κληροδότησαν γονείς και παπούδες μας, ενωμένοι όλοι, γίγαντες σωστοί, πρωτεργάτες ατρόμητοι της Μάχης και της Αντίστασης της Κρήτης!

Κι' ύστερα, να πρωτοστατήσουμε στον αγώνα για το "Ποτέ πιά πόλεμος", που μάρτυρες κι' ολοκαυτώματα αποζητούν, με δεδομένη βέβαια τη θέση της, ουδέ σπιθαμήν πατρώας γης, παραχωρήσεως!

Η ειρηνική συνύπαρξη των Λαών είναι επιβίωση, εφ' όσον το επιθυμούν ειλικρινά όλοι!...

41. Θεοχ. Δετοράκη: "Η Μάχη της Κρήτης", κατ. στο λήμμα: Κρήτη, της "Εγκυκλ. Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα", τομ.36, σ. 151-152 (1989).

42. Είναι γνωστό πως: "ο λαός, ως σύνολο, είναι ανίκανος να συνθέσει ποίημα. Η ομαδική ποίηση είναι πράγμα αδύνατο. Είς των πολλών, όμως, έχων το χάρισμα της στιχουργικής δεξιότητος και το μοναδικόν αίσθημα ανεπτυγμένον, υπαίτων εις εσωτερικὴν ὥθειον, εν στιγμὴ ἐξάρσεως, συνθέτει το ὅσμο ταυτοχρόνως ἐξευρίσκων τον ρυθμόν και το μέλος ἢ προσαρμόζων εις γνωστά. Το ὅσμο τούτο ἐνκόλως παραλαμβάνει ἄλλος.... Οὕτω δ' ἀπὸ στόματος εις στόμα διαδιδόμενος καθίσταται κοινὸν κτήμα..." Δέξ. Νικ. Γ. Πολίτου: "Γνωστοί ποιηταὶ δημοτικῶν ασμάτων", στον τόμο: "Λαογραφικά σύμμεκτα", τομ. Α', Αθήναι, 1920, σελ. 214. (Δημοσιεύματα Λαογρ. Αρχείου, της Ακαδημίας Αθηνών).

43. Δέξ. Ερατοσθένη Γ. Καψωμένου: "Το σύγχρονο Κρητικό Ιστορικό Τραγούδι", εκδ. "Θεμέλιο", Αθήνα, 1979, σελ. 147 κ.ε. Το ὅλον ἔργο εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τον μελετητὴν του θέματος. Πρόκειται γιὰ ἐπίμονη καὶ υπεύνη ἐπιστημονικὴ ἔρευνα!

ΑΝΑΜΝΗΣΗ, 1945

ΓΙΩΡΓΗΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ

I

Σπίνα αόμματα
δε με γνωρίζουν. Σπίνα
κρανία γυμνά
που να 'χουν μνήμη;
Οι τοίχοι γδαρμένοι αλγούν
οι τοίχοι καρμένοι ουρλιάζουν.

Η πολιτεία θυμάται
τον κεραυνό που την έκαψε
Γνωρίζει μόνο τους κουλούς
και τους σακάτηδες
εκείνους με το σαλεμένο λογικό
και τα τρομαγμένα κοπάδια
των καταφύγιων.

Εγώ, ένα παιδί που δεν έζησε
τη φωτιά και το σίδερο,
της είμαι άγνωστος.

II

Κι όμως εδώ πρέπει να ζήσω.

Αναζητώ
το τρίξιμο του ανεμόμυλου
πλάϊ στή στέρνα με τα χρυσόψαρα
Το λύγισμα της φοινικιάς.
Το Νίκο και τη Μαρία
του ανηκρυνού σπιτιού

Τίποτα πια στη θέση του.
Μόνο τα χελιδόνια μπεινοβγαίνουν
από τα χάσματα των παράθυρων
κι ο ήλιος βασιλεύοντας
βάφει με κόκκινο
τις γειτονιές των ερειπίων.
Στά πόδια των σκελετωμένων τοίχων
σαλεύουν γύρω σε τενεκεδόσπιτα
άνθρωποι δίχως πρόσωπο.

Γερμανική Κατοχή στην Κρήτη Μνήμες

Κ. ΧΡΥΣΟΥΛΑΚΗ - ΠΑΤΕΡΟΥ

Βρισκόμαστε στην καρδιά του χειμώνα. Γενάρης μήνας. Το σούρουπο φτάνει κι ο ουρανός παίρνει ακόμα πιο σκούρο μολυβί χρώμα. Ερχεται μπόρα. Εξω ο βορριάς, σφυρίζει. Τα τζάμια τρίζουν κι η θύελλα φαίνεται πως δέν θ' αργήσει να ξεσπάσει. Οι μαδάρες φαίνονται κατάσπρες απ' τα χιόνια κι η θάλασσα αναταράζεται με πελώρια αφρισμένα κύματα εντυπωσιακά. Η σκέψη μου φεύγει και πετά χωρίς κανένα εμπόδιο και κόπο, σε τόπους μακρινούς και χρόνους περασμένους, κι είν' αναπόφευκτα μοιραίο να ξεθάβονται ξεθωριασμένες αναμνήσεις, να σταματούν για λίγο στα βάθη της καρδιάς μου, να ζωηρεύουν αφάνταστα λίγες στιγμές για να μπορώ να ξαναζήσω, ότι μας τρόμαξε ότι μας πίκρανε, κι ότι μας έκαμε πολύ ν' αγαπήσουμε.

Ήταν ακριβώς ένα παρόμοιο βράδυ Γενάρη του 1942... Το χωριό μας το Ασκούφου, από βραδύς είχε σκεπαστεί με πυκνή ομίχλη. Ψιλές νιφάδες Χιονιού είχαν αρχίσει να πέφτουν από το πρωί. Κι ήταν μιά παράξενη άγρια μιά και γοητευτική εντύπωση, η αντίθεση που προκαλούσε το γκριζό χρώμα της ομίχλης και τ' ουρανού, με το κατάσπρη ταπέτο που σκέπαζε κάτω στη γη τα πάντα. Ούτε ένας διαβάτης στην ερημωμένη γειτονιά, που η παγωμένη της φύση ταίριαζε τόσο καλά, με την τρικυμισμένη ψυχή των κατοίκων της. Κανείς δεν ήξερε τι θα φέρει το αύριο και μέσα στα σκλαβωμένα κορμιά, η σκέψη μόνο φτερούγιζε λευτέρη, πλάθοντας χίλια όνειρα σφικτοδεμένα με τις ελπίδες τους γένους ολόκληρου. Η νύχτα προχωρούσε κατασκότεινη. Τίποτε δεν άκουγε κανείς πιά, παρά τα άγρια φυσήματα του βορριά που φορτώνανε τις δασωμένες πλαγιές των κυπαρισσιών με τ' ασήκωτα ολόλευκα φορτία τους και φαίνονταν πως δεν θα τελείωναν ποτέ. Το χιόνι στis αυλές των σπιτιών είχε φθάσει το μισό μέτρο κι οι πόρτες και τα παράθυρα καλά κλεισμένα δεν άφηναν ζωή να φανεί, παρά τον μαύρο καπνό που

γλιστρούσε απ' τις καπνοδόχες, μέσα στην κατασκότεινη κι αξέχαστη εκείνη νύχτα. Στο παλιό σπιτάκι που μέναμε νοιώθαμε ακόμη περισσότερο την βαρυνχειμωνιά. Λίγη θέρμανση λίγο φαγητό και πολλή τρομάρα. Η νύχτα προχωρούσε, οι ώρες περνούσαν σαν κάθε βράδυ, δέν είχαμε ύπνο και το παλιό μας ρολόι πάνω σ' ένα ξύλινο σκαμνάκι έδειχνε μεσάνυχτα.

Και... ξαφνικά μιά άγρια ηχώ από γερμανικό πολυβόλο... Μαζί με τον ήχο από το όπλο του θανάτου, κτυπήσανε κι οι καρδιές μας και νοιώσαμε πάλι πώς η ζωή μας κρέμεται από μιά κλωστή... Συνέχεια ακούστηκαν κι άλλοι πυροβολισμοί πιο κοντά τώρα, που μας κάνανε φοβερότερη τήν αγωνία μας... Λίγα λεπτά ακόμη κι ολο το χωριό βρισκόταν στο πόδι, από τη φωνές των Γερμανών, τ' άγρια ουρλιαχτά των σκύλων των και τα φοβερά κτυπήματα στις σφικτομανταλωμένες πόρτες. Είχαμε μπλόκο...

Νέοι χωρίς να προλάβουν να ντυθούν, γέροι ξεπόλυτοι, γυναίκες τρελλές, από φόβο και κλάμα που ακολουθούσαν τούς άνδρες των, οδηγούνταν χωρίς κανείς να γνωρίζει γιατί, στον Διοικητή της Κομπανίας.

Ο διοικητής ήταν ένας αιμοβόρος ξεπασμένος λοχαγός, που πριν λίγο είχε φτάσει για κάποια ανάπαυλα από το Ρωσικό μέτωπο. Ήταν πολύ νέος, λάτρης του Χίτλερ και με βέβαιη τήν Γερμανική νίκη, μας έβλεπε σαν νάμαστε μυρμηγκία. Το φέρομιο του ήταν τόσο υπεροπτικό, που φαινόταν ότι κι οι στρατιώτες του δέν έτρεφαν, γι' αυτόν καμιά εκτίμηση.

Αργότερα μάθαμε πώς ονομάζετο Οτο Spillman. Ετσι χωρίς αφορμή προχωρούσαμε να τον συναντήσουμε. Πάνω από δέκα φορές είχα πέσει μέσα στο φρέσκο χιόνι, που γινόταν πυκνότερο με το περasma της ώρας, ολόλευκο συμβολικό σάβανο της σκλαβωμένης ζωής μας.

Απ' όλες τις γειτονιές ήρθαν οι Ομηροι. Η παράταξη έγινε έξω στον χιονισμένο χώρο και κρατήθηκαν 86 άντρες. Οι γυναίκες

διατάχθηκαν να φύγουν αμέσως. Καμιά όμως δεν έφευγε κι ο θρήνος μεγάλωνε και γινόταν αληθινός βόγγος που τον έπαιρναν τα φυσήματα του βορριά και τον έκαναν αντίλαλο φοβερό κι απειλητικό πέρα ως πέρα.

Λίγα λεπτά ακόμη κι οι σιλουέτες μας φάνταζαν σαν ξωτικοί χιονάνθρωποι, σαν κάτασπροι σαβανωμένοι βρυκόλακες που περιμένουν ακίνητοι, χωρίς σημάδια ζωής, μιά αναπόφευκτη καταδίκη.

Η δεύτερη διαταγή να γυρίσουν οι γυναίκες πίσω στα σπίτια τους εσυνοδεύετο από πυκνές ρυτίες πολυβόλου.

Φύγετε μὴν μένετε μαζί μας είπαν και οι άνδρες μας, θα μας κάνετε περισσότερο κακό. Αυτά τα τέρατα δεν έχουν καρδιά για συμπτώνα...

Σπαρακτικές φωνές και μοιρολόγια ακούγονταν από την συνοδεία των γυναικών που γύριζε θέλοντας και μὴ πίσω τώρα, χωρίς καρδιά, χωρίς σκέψη, στο έρημο βουβό σπίτι, που θάχανε χωρίς λόγο τὸν νοικοκύρη του.

Με ύφος βλοσυρό άρχισε τις ανακρίσεις του ο άγγλος κατακτητής.

"Οι στρατιώτες μου βρήκανε όπλα και φυσίγγια σ' ένα σπίτι του Χωριού σας" είπε. "Αν θέλετε τη ζωή σας μαρτυρήσετε που κρύβονται οι Εγγλέζοι, ειδημή..."

Το χιόνι έπεφτε πυκνό. Οι αμυδρές ακτίνες του φεγγαριού που πρόβαλε χλωμό, φωτίσανε για μια στιγμή την πένθιμη παράταξη.

Παγωμένοι οι άντρες έμεναν ακίνητοι μέσα στην χιονοθύελλα. Οι λίγοι που είχαν διασωθεί πάνοπλοι κι αποφασισμένοι κρατούσαν απο ψηλά όλα τα επίκαιρα σημεία του χωριού, έτοιμοι να πάρουν πίσω το αίμα που ήσαν πρόθυμοι και προκλητικοί οι ναζήδες να χύσουν απ' τ' αδέρφια τους.

Σ' εκείνη τήν τραγική στιγμή ένας άντρας που είχε μάθει απο ένα Χωροφύλακα τι έγινε, φώναξε δυνατά ένα "ΟΧΙ" και συνέχισε: Τα όπλα δεν είναι δικά μας, είναι του σταθμού της χωροφυλακής.

Εχετε δει σε μιά κυψέλη μελισσών, όταν συμβεί κάτι δυσάρεστο, πως ξεσηκώνεται μιά βοή από το σμήνος που σε φοβίζει; Το ίδιο κινήθηκαν όλοι οι κρατούμενοι σε μιά έντονη διαμαρτυρία, που αν και δικαιολογημένη αντίδραση, ήταν επίφοβη σ' αυτές τις σκοτεινές ημέρες.

Σταμάτησε κάπως, με κάποια απορία το θηρίο του Βερολίνου (ήταν Βερολινέζος) και άρχισε τις ανακρίσεις.

Ναι, είπαν οι χωροφύλακες βρεθήκαμε για υπηρεσία στο γραφείο της Κοινότητας, δέν είχαμε μαζί μας όπλα, η πόρτα του σταθμού ήταν κλειδωμένη, αλλά το κλειδί ήταν στην

πόρτα. Κανείς δεν βγαίνει το βράδυ έξω από τους κατοίκους του χωριού.

Ο σκληρός διοικητής φάνηκε επιφυλακτικός, παρά του ότι εξακρίβωσε ότι η βραδυνή περιπολία του λόχου του ήταν στρατιώτες μεθυσμένοι και στο μεθύσι τους, δεν μπορούσαν να διακρίνουν πώς το σπίτι με τα όπλα ήταν Αστυνομικός σταθμός.

Εκείνοι νομιζαν ότι, ήταν σπίτι που γινόταν συναντήσεις κομάντος Εγγλέζων και παρτιζάνουν δικών μας (έτσι τους έλεγαν). Υπήρχε διαταγή την οποία είχαν αναρτήσει στο γραφείο της Κοινότητας που έλεγε: "Οποιος συλλαμβάνεται με όπλο θα τουφεκίζεται επί τόπου".

Εκείνο το βράδυ φυλακίστηκαν ολοι μηδέ του παπά εξαιρουμένου, ούτε και του συζύγου μου και δασκάλου του χωριού.

Η φυλακή ήταν ένα σπίτι με τοιμεντένια σκεπή, αδειο ακατοίκητο παγωμένο κι έρημο, χωρίς ούτε ένα κάθισμα να μπορούν να καθήσουν οι ανήμποροι και οι γέροντες.

Θυμάμαι ένα πολύ ηλικιωμένο γέροντα, τον μπάρμπα Μανούσο, που ζηταγε απεγνωσμένα και φώναζε: "Φέρετέ μου μωρέ τα στιβάνια μου". Τον είχαν σηκώσει από το κρεβάτι του μισοντιμένο και ξυπόλυτο μέσα στο χιόνι. Μετά την εξακρίβωση της αλήθειας ο σκληρός και περήφανος νεαρός λοχαγός, απελευθέρωσε τους κρατούμενους την Τρίτη μέρα.

Εμάθαμε από πληροφορίες που διέρευσαν τότε από τους γερμανούς στρατιώτες, ότι ετιμωρήθησαν αυστηρά οι μεθυσμένοι στρατιώτες, αλλά και ο ίδιος ο λοχαγός, διότι ενέργησε με δική του πρωτοβουλία για ένα τόσο σοβαρό θέμα, χωρίς την εγκριση ανωτέρου του.

Απο φόβο της αντίδρασης των Κρητικών, είχαν αρχίσει φαίνεται να λαμβάνουν κάποια ιδιαίτερα διπλωματικά μετρα, για ν' αποδείχνουν ότι δεν είναι και τόσο σκληροί και άδικοι όσο τους έφερνε κατά την άποψη των η Βρετανική Προπαγάνδα.

Αξέχαστα δυστυχισμένα Χρόνια!...

Μιά δυνατή βροντή τράβηξε πάλι τήν ξεθωριασμενη μου αναμνηση στο περιθώριο. Κύτταξα λίγο απο το φεγγίτη. Απόψε χωρίς άλλο, θα έχομε κατακλυσμό σκέφτηκα. Εκλεισα καλά τα παραθυρόφυλλά μου κι όπως η βροχή χτυπούσε με πάταγο απ' έξω, άφησα άθελα να κλειστεί κι η καρδιά μου μ' ότι παλιό την είχε λυπήσει...

Δεν άκουγα τίποτα άλλο τώρα πιά, παρά τα άγρια φυσήματα του χιονιά και τη βροχή που χτυπούσε αδιάκοπα στα κλειστά παραθυρόφυλλα.

ΗΡΩΙΚΩΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ

ΑΘΗΝΑ ΜΠΛΑΖΟΥΔΑΚΗ-ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ

Δεν είχαν περάσει πολλές μέρες από τότε που γύρισε από το μέτωπο. Μια κάθοδος μαρτυρική. Ύστερα από τις νίκες και τους θριάμβους στα Αλβανικά βουνά, τώρα η ταπεινωτική συνθήκολόγηση με τον δεύτερο εισβολέα, τον φοβερό και αδυσώπητο.

Με τον θάνατο στην ψυχή ακολούθησε το μεγάλο, βουρκωμένο ποτάμι της οπισθοχώρησης.

“Οι πορευόμενοι εν σκότει και σκιά θανάτου” γυμνοί και πεινασμένοι “με τα προσημένα πόδια και τα κομμένα δάκτυλα” στις ατραπούς και τα στενά των θλίψεων. “Οι αλλότριοι Λέοντες επανέστησαν επ αυτούς αδίκως”.

Εποχούμενος στις σατανικές μηχανές του ο εχθρός, κραταίος και υπερόπτης, απλώνεται στις πλατείς λεωφόρους και τους κάμπους της πατρίδας μας. “Ούτοι εν άρμασι και ούτοι εν ίπποις...” θυμήθηκε τον αρχαίο ψαλμό.

Τα βουνά βρόντηξαν και οι κοιλάδες σείστηκαν στο πέραςμά τους. Σύννεφο απειλητικό σκέπασε το γλαυκό του ουρανού. Η αλλόκοτη γλώσσα τους τάραξε τον άνεμο και ο λαός στέναξε για τα επερχόμενα δεινά του.

Σ' ολόκληρο το μέγρος της βασανιστικής πορείας το παληκάρι πάσχιζε να καταλαγιάσει την τρεκυισμένη ψυχή του. Η αδοκία τον έπνιγε. Η πίκρα και η αγανάκτηση τον πλημμύριζαν. Ενοιαζε την αγνότητα, την αθωότητά του προδομένες. Αυτή θα είναι λοιπόν η μοίρα της φυλής του στο διηνεκές; Τα πάθη και οι θυσίες;

Τώρα βιαζόταν. Το περιπόθητο νησί, η ιδιαίτερη πατρίδα του, η Κρήτη, ήταν ακόμη ελεύθερη. Ποθούσε να βρεθεί πάνω στ' αγαπημένα του χώματα, ανάμεσα στ' αγαπημένα του πρόσωπα, να ξεχάσει τον εφιάλτη του κατακτητή.

Ένα μικρό πλεούμενο, μια σκοτεινή νύχτα, τον πέρασε με άλλους πατριώτες στο νησί. Ήταν τότε η Κρήτη το τελευταίο οχυρό του Ελληνισμού, το καταφύγιο και η ελπίδα των συμμάχων.

Όμως δεν πρόλαβε να χαρεί τη χαρά του νόστου. Το νησί ζούσε σε ατμόσφαιρα πολέμου. Ήταν παραμονές της μεγάλης επίθεσης. Η απειλή κρεμόταν βαρεία πάνω από τον πολύπαθο τόπο. Το ναζιστικό τέρας περιεσφίγγε στεριές και θάλασσες ολοένα πιο σφικτά. Τώρα έφθασε και η σειρά της Κρήτης.

Παρουσιάστηκε στην παλιά του μονάδα και όπως όλοι οι πατριώτες αγωνιούσε περψιμένοντας, τον ερχομό των βαρβάρων...

Ξημέρωνε η 20η του Μάη.

Η όμορφη πολιτεία σφάδαζε οληνύχτα κάτω από το άγριο σφυροκόπημα. Οι λιγοστοί πολίτες που είχαν μείνει στη βομβαρδισμένη πόλη, ζήσανε μια νύχτα κόλασης. Ερείπια και θάνατος παντού.

Απελπισία και τρόμος στις καρδιές.

Πέρα στον κόμπο χιλιάδες πολύχρωμες ομπρέλες ξεχύνονταν από τα χοντρά μεταγωγικά αεροπλάνα. Τα πετεινά του Βορρά κάνουν ρεσάλτο στη γη μας. Ένας θύμος, μια οργή φούσκωσε το στήθος του παληκαριού για

τον θρασύ εισβολέα. Δάκρυ πικρό θόλωσε το μάτι του. “Νυν υπέρ πάντων ο αγών” ψιθύρισε κι έτρεξε στη μονάδα του για όπλα...

Στις νότιες παρυφές της πόλης, εκεί όπου βαρύ ακούονταν το κανόνι των συμμάχων κατευθύνθηκε το παληκάρι μαζί με δυό άλλους στρατιώτες, συναγωνιστές. Κανείς δεν τους έδωσε τέτοια εντολή. Στις υπηρεσίες, τούτη τη μοιραία ώρα, τα πάντα είχαν παραλύσει. Καθένας έπραττε κατά συνείδηση.

Οι τρεις λεβέντες με όψη φλογισμένη, υπακούοντας σ' ένα βαθύτατο ένστικτο χρέους, έτρεχαν για το μοιραίο συναπάντημα...

Τα αεροπλάνα σε κείνη την παράδοξη μάχη, ήταν οι κύριοι πρωταγωνιστές. Τα στούκαε με το απαίσιο σφύριγμά τους, κατέβαιναν ως τη γη, ξεφόρτωναν το φονικό φορτίο τους, ανέβαιναν πάλι θριαμβευτικά στον ουρανό, έτοιμα να πλήξουν άλλους στόχους. Ο τόπος γύρω τρανταζόταν από τα αντιαεροπορικά, τις βόμβες, τις εκρήξεις, τις ριπές. Αληθινή κόλαση.

Τα τρία παληκάρια προχωρούσαν με προφύλαξη μέσα σε τούτο το πανδαιμόνιο. Πάνω από τα κεφάλια των οι σφαίρες σφύριζαν.

Ένα ανεμοπλόινο άγγιζε σχεδόν τις στέγες των σπιτιών και γάζωνε τους δρόμους και τα παράθυρα. Ο πολυβολητής φαινόταν καθαρά, καθώς έσκυβε και παρακολουθούσε το ανόσιο έργο του.

Οι φαντάροι μας παραμέρισαν σε κάποια γωνιά, κι ένας απ' αυτούς γρήγορα με σταθερό χέρι, τον σημάδεψε, καθώς έσκυβε. Η σφαίρα τον πέτυχε. Αμέσως το ανεμοπλόινο άρχισε να ταλαντεύεται επκίνδυνα πάνω από τις στέγες. Σύρθηκε κάμποσο ακόμη, πέρασε τα τελευταία σπίνα της πόλης και βούτηξε με τη μύτη σε ένα σπαρμένο χωράφι.

Ερπιαζε με γιγάντιο πληγωμένο πουλί.

Οι τρεις φαντάροι ξετρελλαμένοι από χαρά για το κατόρθωμά τους, έτρεχαν ξωπίσω του με αλαλαγμούς θριάμβου. Τρεις φηγούρες ηλιοπερίχυτες, ολόχαρες, εξαίλωμένες, μέσα στους πράσινους λεπώνες, κάτω από το εκτυφλωτικό φως του Μαγιάτικου πρωινού.

Ένας γέρος πρόβαλε τρομαγμένος από το απέναντι σπίτι. Τους είδε να τρέχουν εκστατικοί, κι άρχισε να χειρονομεί απελπισμένα προσπαθώντας να τους σταματήσει, να τους εμποδίσει να πλησιάσουν το “καταραμένο πουλί”. “Μη, για το Θεό...” Γερμανοί.....”.

Μα εκείνοι δεν τον άκουσαν. Λες και τους είχε μαγέψει η Άνοιξη, μέσα στην αποθέωση του θριάμβου τους...

Μια ριπή πολυβόλου κροτάλισε ξερά από γειτονικό κτίριο, κι οι τρεις φαντάροι έπεσαν στο χωράφι με τα σπαρτά, μ' ένα άλογο γαρύφαλο στο μέτωπο. Δεν φορούσαν κράνη...

Ο γέρος βγήκε πάλι με προφύλαξη από την κρυψάνα του. Έσυρε τα παληκάρια στη σκιά, για να τα προστατέψει από τον καυτό ήλιο και σκέπασε τα πρόσωπά τους με λίγα χλωρά χόρτα:

Ταπεινή προσφορά της πάτριας γης στη θυσία των.

ΜΙΑ ΠΕΡΙΔΙΑΒΑΣΗ ΣΤ' ΑΛΙΚΙΑΝΟΥ...

ΒΑΣΙΛΗ Γ. ΧΑΡΩΝΙΤΗ

Η περιδιάβαση στο πανέμορφο χωριό της Κυδωνίας, τον Αλικιανό, δεν είναι απλή οδοιπορία σ' ένα τυπικό χωριό της Κρήτης. Είναι μια γοητευτική περιήγηση στο χώρο και στο χρόνο - μέθεξη θα μπορούσε να την ονομάσει κανείς - που γίνεται περισσότερο με την καρδιά και λιγότερο με τα μάτια. Έρχονται στιγμές που η περιήγηση παίρνει τη μορφή αθλήματος, καθώς συναγωνίζονται τον οδοιπόρο, η φανερή εξωτερική ομορφιά, από την μια μεριά και το κρυμμένο δραματικό μεγαλείο, από την άλλη. Τότε ο περιπατητής βρίσκεται σε δύσκολη θέση: Αναρωτιέται μήπως ο Αλικιανός δεν είναι ένα απλό κομμάτι γης, μα κάτι άλλο ανέκφραστο κι απροσδιόριστο, καθώς αισθάνεται να ξεπετιέται από τις άψυχες πέτρες, από τα κλαδιά και τα φύλλα, από το νερό και το χώμα, ακόμη κι από τον αέρα, βροντόφωνη η ιστορία! Κι είναι η φωνή της ανατριχίλας και ρίγος κι είναι ο λόγος της φιλότιμο και λευτεριά!

Ο Αλικιανός! Η ιστορία του χάνεται στα βάθη των αιώνων! Στα χώματά του, περπάτησαν οι Κύδωνες, οι Ετεόκρητες της Δυτικής Κρήτης, που όπως αναφέρει ο Όμηρος, έμειναν κάποτε στις όχθες του Ιάρδανου ποταμού, τον οποίο οι σημερινοί Αλικιανιώτες ονομάζουν Καιρίτη. Το χωριό όμως γίνεται δραματικά γνωστό από τα χρόνια της Ενετοκρατίας. Εκείνους τους καιρούς, ύστερα από το 1204, οπότε η Κρήτη μπήκε κάτω από τα φοβερά νύχια του λιονταριού της Γαληνότατης Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου, ο Αλικιανός έγινε φέουδο της στρατιωτικής οικογένειας των DA MOLIN. Από τότε κι ύστερα το χωριό μαζί μ' ολόκληρο το νησί έζησε για πολλούς αιώνες κάτω από τη βενετσιάνικη σκλαβιά, χωρίς ποτέ να σκύψει θεληματικά το κεφάλι. Πέρα απ' αυτό ο ίδιος ο κατακτητής επηρεασμένος από την Κρήτη και το λαό της δήλωνε Κρητικός, όπως έγινε με δύο μέλη της οικογένειας των φεουδαρχών του Αλικιανού που στα 1363 (εποχή της επανάστασης της Δημοκρατίας του Αγίου Τίτου) "ωμολόγησαν πατρίδα την Κρήτην και ησπάσθησαν την πίστιν των εντοπίων".

Οι DA MOLIN έμεναν στο δυνατό πύργο που είχε χτίσει ο MARCO DA MOLIN και μέσα σ' αυτόν συντελέστηκε το δράμα του Πέτρου Καντανολέου και της Σοφίας DA MOLIN κι εκεί έσβησε άδοξα η επανάσταση ενάντια στη Βενετία.

Σήμερα εκείνος ο πύργος είναι σωρός χαλάσματα και καθώς ο επισκέπτης περιφέρεται ανάμεσα σ' αγριόχορτα και τους βάλτους που τον έχουν τυλίξει νομίζει ότι ακούει όχι το κελιάδημα των πουλιών, αλλά το Γιώργη Καντανολέο, τον ανυπόταχτο Σελινιώτη αρχηγό κι επαναστάτη, να ζητά για λογαριασμό του γιού του, Πέτρου, την ακριβή θυγατέρα του άρχοντα FRANCESCO DA MOLIN κι εκείνος να δέχεται!

Μα καθώς τα βήματα του επισκέπτη διώχνουν τρομαγμένα τα πουλιά, έρχονται στη σκέψη του τα φοβερά γεγονότα που ακολούθησαν το γάμο που έγινε στον 'Αι - Γιώργη του χωριού: Οι Βενετσιάνοι των Χανίων ειδοποιημένοι, έφτασαν κρυφά στον Αλικιανό, έπιασαν στον ύπνο τον Καντανολέο και τους καλεσμένους του - 350 άντρες και 100 γυναίκες - (το ναρκωτικό στο κρασί είχε κάνει καλά τη δουλειά του) και άλλους έσφαξαν, άλλους κρέμασαν και άλλους οδήγησαν στις γαλέρες να τραβούν νυχτοήμερα κουπί...

Σήμερα, βέβαια, τα ερείπια του πύργου δε θυμίζουν τίποτε από τη φοβερή σφαγή. Καθώς όμως ο επισκέπτης παρατηρεί το χώρο όπου έζησε η άτυχη Σοφία αισθάνεται ένα ρίγος να διαπερνά το κορμί του και νομίζει, μαζί με τον 'Αγγελο Καλοκαιρινό, ότι:

*"...θρηνούνε τα χαλάσματα, θρηνούν τ' αποκαΐδια
του γκρεμισμένου πύργου της - δεν
είναι, όχι παιγνίδια
της φαντασίας. - Τα κλάματα τ' ακούς
νύχτα και μέρα
να στάζουν από πάνω σου ή ν'
απλώνονται στον αέρα
του κήπου της, κι όπως κοιτάς ν'
αναρριγούν τα φύλλα*

των δέντρων, νοιώθεις να σκορπίζεται
ολούθε ανατριχίλα
και ζώνει τον Αλικιανό το βογγητό των
θρήνων!...

Είναι η ψυχή της που βογγά κι είναι οι
ψυχές εκείνων
που αδικασκοταθήκανε μαζί με τη Σοφία
ιερή μα τραγικότερη του γάμου της
θυσία ..."

Ο επισκέπτης του Αλικιανού δεν μπορεί
να μείνει μόνο στα ερείπια του πύργου και στα
γεγονότα που τον συνοδεύουν. Η ιστορία έχει
διαθέσει κι άλλες σελίδες στους αγώνες των
Αλικιανιωτών, τόσο κατά την περίοδο της
τουρκοκρατίας όσο και κατά τη μάχη της
Κρήτης και χωρίς να το επιζητά, τις μελετά σε
κάθε βήμα του.

Αμέσως μετά το σπρωμό της Κρήτης, στα
1821, οι κάτοικοι του χωριού χτυπήθηκαν με
τον εχθρό. Το αναφέρει ο Ζαχαρίας
Πρακτικίδης, με τη γνωστή του λιτότητα: "Τη
αυτή ημέρα (19 Ιουνίου 1821) ηλευθερώθη ο
Τίμιος Σταυρός από χωρίον Αλικιανού, από
τους εγχωρίους.."

Στη μεγάλη επανάσταση του 1866 οι
Αλικιανιώτες έζησαν αξέχαστες ώρες καθώς
έβλεπαν στο χωριό τους να εναλλάσσονται οι
Κρητικοί οπλαρχηγοί με το Μουσταφά πασά ή
και αντίστροφα και το αίμα να τρέχει,
επακόλουθο της φοβερής καταδυνάστευσης και
της απερίγραπτης αδικίας που έζησαν οι δικοί
μας από το βάρβαρο κατακτητή...

Όμως, η περιδιάβαση στον Αλικιανό δεν
εξαντλείται σε πολεμικές ιστορίες και αιμάτινα
περιστατικά. Υπήρχε ανέκαθεν αξιόλογη
πνευματική ζωή και πολλή θρησκευτικότητα. Το
μαρτυρούν ο ναός της Παναγίας Ζωοδόχου
Πηγής, που θεωρείται κτίσμα του 11ου αιώνα
και η ίδρυσή του αποδίδεται στον Άγιο Ιωάννη
τον Ξένο, ο ναός του Αγίου Γεωργίου που οι
ειδικοί τον θεωρούν κτίσμα του 14ου αιώνα, ο
ναός της Αγίας Αικατερίνης, του Τιμίου
Σταυρού κ.α. Πέρα από τα κτίσματα ο
Αλικιανός υπερηφανεύεται για το νεομάρτυρα
Γεώργιο Διβόλη, το παλικάρι που πολέμησε για
τη Λευτεριά στα 1866 και μαρτύρησε στα 1867
για το Χριστό και την Κρήτη!

Θα ήταν αρκετά τα παραπάνω για να
κρατεί ο Αλικιανός μια ζηλευτή θέση στην
ιστορία της Κρήτης. Μα ήρθε το 1941 και
ξανάγινε το χωριό με την περιοχή του το
μαρμαρένιο αλώνι, μέσα στο οποίο
αναμετρήθηκαν, για άλλη μια φορά, ο Διγενής
με το Χάρο. Πώς να περιγραφούν τα όσα
συγκλονιστικά διαδραματίστηκαν εκείνες τις
ημέρες γύρω και μέσα στο χωριό; Ο λαϊκός

ποιητής, συνισταμένη της λαϊκής ψυχής,
αναθυμάται και καταγράφει τα φοβερά
γεγονότα:

"Σήμερα μαύρος ουρανός, σήμερα μαύρη
μέρα,

σήμερα πέφτουν Γερμανοί στον κάμπο
του Καιρίτη.

Ο ουρανός εμαύρισε από τ' αεροπλάνα,
βροντά ουρανός και τρέμει η γής,
βράζουν τα πολυβόλα,

σήμερα μάχη άρχισε, πάλη σώμα με
σώμα.

Ο κάμπος ελουλούδιασε, βροντούνε τα
κανόνα,

και τρέχουνε εις τα πυρά και δε
φοβούνται χάρο

και δε φοβούνται θάνατο, δεν τρέμουνε
τις μπάλες,

μα μπαίνουνε στον πόλεμο σαν αετοί
πετρίτες..."

Στην Έκθεση της Κεντρικής Επιτροπής
Διαπιστώσεως Ωμοτήτων εν Κρήτη αναφέρεται,
ανάμεσα στ' άλλα, ότι "εις το χωρίον
ΑΛΙΚΙΑΝΟΣ οι Γερμανοί είχαν τυφεκίσει εις
τας 24/5 εξ άνδρας προ του κεντρικού
καφενείου, άνευ διαδικασίας. Εις τας 2/6
προέβησαν εις την εκτέλεσιν 42 ανδρών εντός
του περιβόλου της εκκλησίας και ενώπιον των
υποχρεωτικώς συγκεντρωμένων εκεί γυναικών,
ως αντίποινα δια τους εις την περιοχήν αυτήν
κατά την εισβολήν φονευθέντας αλεξιπτωτιστάς.
Οι μελλοθάνατοι υπεχρεώθησαν ν' ανοίξουν
δια των ιδίων των χειρών τον τάφον των. Οι
Γερμανοί, αφού τους αφήρεσαν τα χρήματα, τα
δακτυλίδια και τα ωρολόγια, τους ετυφέκισαν
ανά 10 εις το χέλος του τάφου, ρίπτοντες μεθ'
εκάστην ριπήν πολυβόλου και μίαν
χειροβομβίδα αντί χαριστικής βολής..."

* * *

Ένας πανέμορφος κάμπος με όλες τις
αποχρώσεις του πράσινου απλώνεται στα μάτια
εκείνου που θα πάρει το δρόμο για τον
Αλικιανό.

Στη σύντομη διαδρομή των 12 περίπου
χιλιομέτρων από τα Χανιά ίσαμε στο χωριό του
νεομάρτυρα Γεωργίου Διβόλη, υπάρχουν
αμέτρητες ομορφιές και αρκετά αξιοθέατα.

Όταν όμως ο επισκέπτης φτάσει στο
"Μνημείο του Καιρίτη" και στρίψει δεξιά
περνώντας πάνω από τη γέφυρα για το χωριό,
θα σταματήσει έκπληκτος από την ομορφιά που
θ' αντικρύσει.

Το ίδιο έκπληκτος θα ένιωθε και ο Σπ.
Ζαμπέλιος κι έγραψε ανάμεσα στ' άλλα και τα

παρακάτω: "...Ο τόπος παρείχε... σκιερούς περιπάτους, αφθόνους και δροσεράς πηγάς, κήπους συνδένδρους, αέρα καθαρώτατον... Αλλ' ό,τι μάλλον τερπνήν και επαγωγόν καθίστανε την αγραύλησιν εν τη κωμοπόλει ήτο η περιδιάβασις εις την πλησίον ύλην, εις τον αυτοφυή εκείνον παράδεισον, όστις παρηκολούθει τας μυριοστολίστους όχθας του ομώνυμου ποταμού... Φαντάσθητι άλσος ατέρμαντον απέχον των Χανίων οκτώ μίλια περίπου και αρχόμενον ακριβώς όθεν λήγει η ελαιόφυτος πεδιάς' δάσος συγκροτούμενον από γίγαντας... από πλατάνους αλαζονικώς μετεωρίζοντας την κεφαλήν εκατόν πόδας επάνω των ρείθρων..".

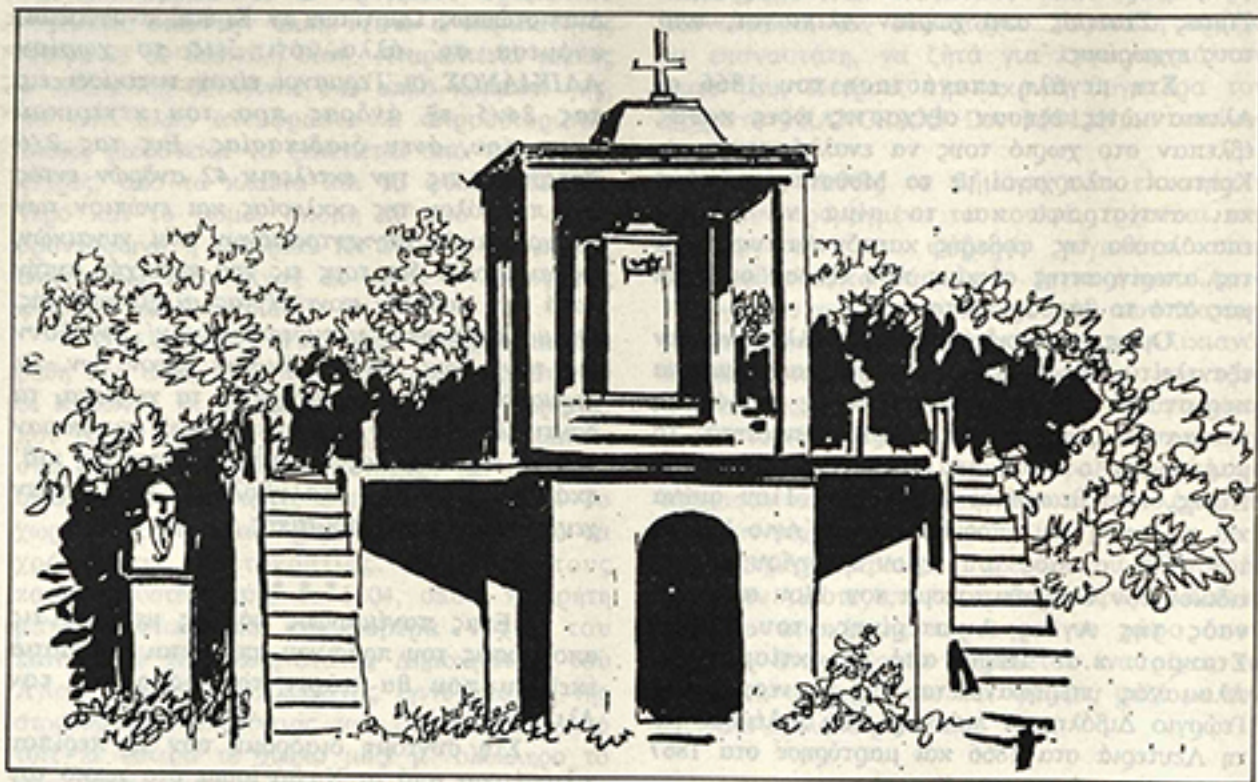
Όποιος όμως βρεθεί στον Αλικιανό και

ζητήσει να δει και να μάθει, πρέπει ν'ακολουθήσει ένα άλλο ποτάμι, το πύρινο ποτάμι του πόνου που πέρασε μαζί με την υπόλοιπη Κρήτη και τούτο το χωριό.

Στη ροή του θα δει τους Βενετούς (στ' απομεινάρια του πύργου του FRANCESCO DA MOLIN), τους Τούρκους (στο στρατηγείο του Τιμολέοντα Βάσου), τους Κουρσάρους (στο χάραγμα του υπήρχε στη δεξιά πλευρά της πόρτας του 'Αι - Γιώργη 'πέρασε ο Μπαρμπαρόσας') και τους Ναζί (στα δύο ηρώα, στο κέντρο του χωριού και στον Καιρίτη).

Παντέρμη Κρήτη!

Η ιστορία του κάθε τόπου σου είναι ανατριχίλα και ρίγος, είναι φιλότιμο και λευτεριά!...

Κρητικά ιδιωματικά στοιχεία στο κείμενο του Διγενή Ακρίτα Ε.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΣΠΙΘΑ - ΠΙΜΠΛΗ
ΓΙΑΤΡΟΣ

Μεγάλος είναι ο αριθμός των Ελλήνων και ξένων ερευνητών που έχουν ασχοληθεί με τη μελέτη του βυζαντινού εμμέτρου κειμένου "Βασίλειος Διγενής Ακρίτης", που σώζεται σε χειρόγραφο του ΙΕ' αιώνα στη βιβλιοθήκη του Εσκοριάλ στην Ισπανία. Η άποψη ότι το κείμενο του Διγενή Ακρίτη του Εσκοριάλ έχει ανηγραφεί στην Κρήτη υποστηρίζεται από αρκετούς μελετητές. Μερικοί βασίζουν τα επιχειρήματά τους στην ύπαρξη κρητικών ιδιωματικών στοιχείων μέσα στο κείμενο σε μικρότερο ή σε μεγαλύτερο αριθμό. Άλλοι όμως δέχονται την κρητική καταγωγή της διασκευής χωρίς να αναφέρουν επιχειρήματα.

Για κρητική καταγωγή του "Διγενή" του Εσκοριάλ κάνουν λόγο οι εξής ερευνητές:

1. Ο J. Mavrogordato (*Digenes Akrites*, Οξφόρδη, 1956, σ. XVII - XVIII)
2. Ο G. Morgan (*Cretan Poetry* σ. 46-48 και σ. 66)
3. Ο Λ. Πολίτης (*L' épopée byzantine* σ. 568-571 και 578 και του ίδιου, *Digenis Akritas*, σ. 346), ο οποίος όμως δεν υποστηρίζει κατηγορηματικά την κρητική προέλευση του "Διγενή" του Εσκοριάλ και διερωτάται μήπως το χειρόγραφο έφτασε στην Κρήτη από τον Πόντο.

Την κρητική καταγωγή της διασκευής αυτής δέχονται χωρίς να αναφέρουν επιχειρήματα και οι παρακάτω ερευνητές:

1. H. Gregoire - R. Goossens (*Les Recherches resentes sur l' épopée byzantine, "L' antiquité classique"* τ. 1, 1932, σ. 422).
 2. M. Letocart (*H. Gregoire - M. Letocart, Εντυχία προς ήλιον. L' invocation au soleil vengeur dans l' épopée byzantine, "Revue des études anciennes"* τ. 42, 1940, σ. 164).
 3. J. A. Notopoulos (*Acritan ikonography on byzantine pottery, "Hesperia"* τ. 33, 1964, σ. 108-133).
 4. C. A. Trypanis (βιβλιοκρ. του: E. Trapp, *Digenis Akrites...*, "Gnomon" τ. 45, 1973, σ. 615).
- Βλ. και P. Lemerle, βιβλιοκρ. του: E. Trapp *Digenes Akrites...*, "Cahiers de Civilisation medievale" τ. 16 (1973) αρ. 4, 6 349.

Ο Στέφ. Ξανθουδίδης που με επιμονή αναζήτησε στοιχεία με σκοπό να μπορέσει να αποδείξει ότι η διασκευή αυτή του "Διγενή" έγινε στην Κρήτη, καθώς και η Ιωάννα Καραγιάννη ανήκουν σε διαφορετική ομάδα ερευνητών.

Ο Trapp σχετικά με τα επιχειρήματα του Στ. Ξανθουδίδα για κρητική προέλευση της ανηγραφής του Εσκοριάλ του "Διγενή" υποστηρίζει ότι μόνο οι λέξεις: "αποδά", "καύχalon", (με τη σημασία "ψίδι"), "ομαλία", "σκοτεινά" (με τη σημασία "πολύ πρωί") και "φυτλός" είναι αποκλειστικά κρητικές.

Αντίθετος προς τις απόψεις του Στ. Ξανθουδίδα υπήρξε ο Φαίδ. Κουκουλές στην εργασία του: *Μορφολογικά και γραμματολογικά ζητήματα*, "Glotta" τ. 25 (1936) σ. 163-166 και περίληψη ανακοίνωσης του ίδιου στην "Αθηνά" τ. 37 (1925) σ. 244-245 όπου αναφέρει ότι: "οι ερευνητές στηριζόμενοι σε γλωσσικές ομοιότητες θεωρούν ποιήματα των τελευταίων αιώνων της βυζαντινής περιόδου ή της τουρκοκρατίας γραμμένα από κρητικούς ή στην Κρήτη". Ο Φαίδ. Κουκουλές παραθέτει αρκετά παραδείγματα γλωσσικών όρων και αποσπάσματα ποιημάτων και αποδεικνύει έτσι ότι: "Αυτά που θεωρούνται ως κρητικά γλωσσικά στοιχεία μπορεί να είναι κατάλοιπα ιδιώματος που επικρατούσε παλαιότερα σε άλλα διαμερίσματα της Ελλάδας και έχουν παραμείνει τώρα στην Κρήτη." Συνεχίζοντας καταλήγει ότι "οι όμοιοι τύποι που υπάρχουν τώρα σε διάφορα και μάλιστα απομακρυσμένα μεταξύ τους μέρη της Ελλάδας πρέπει να θεωρούνται υπολείμματα παλαιότερων κοινών τύπων, οι οποίοι χρησιμοποιούνταν στους μεσαιωνικούς και στους ύστερα από την άλωση χρόνους".

Ο Στ. Αλεξίου στην κριτική έκδοση "Βασίλειος Διγενής Ακρίτης", Αθήνα, 1985, Εισαγωγή, Κεφ. VII, Γλώσσα και στιχουργία - Λογότυποι σ. πα αναφέρεται, "στους τύπους που θεωρούνται χαρακτηριστικοί του κρητικού ιδιώματος όπως: γλυκά (481, 915), όνταν (676, 1181, 1739), όντε (1711), φωνιάζω (947, 1478, 1768), Στην ίδια κατηγορία μπορούν να υπαχθούν οι αόριστοι και παρατατικοί ήμερεν (265, 345, 593), ήβαλεν (475, 1743), ήμπασιν (416), ήστεσαν (679), ανήβαινε (1077), ήκρουγα (1175)." Όπως παρατηρεί "οι αυξήσεις του είδους αυτού είχαν στα μεσαιωνικά χρόνια ευρύτερη διάδοση". Προσθέτει ότι "οι παραπάνω τύποι ασφαλώς δεν ανήκουν στην αρχική γλωσσική μορφή, του έργου αλλά οφείλονται στην υποσυνείδητη ανανεωτική τάση των γραφών. Ανάλογες ανανεώσεις απαντούν και στα χειρόγραφα άλλων βυζαντινών έργων και δεν

διδάσκουν τίποτε για την εποχή ή για τον τόπο συνθέσεως των έργων."

Η Ιωάννα Καραγιάννη ανήκει στην ομάδα των ερευνητών που υποστηρίζουν την κρητική προέλευση της αντιγραφής του "Διγενή Ακρίτη" του Εσκοριάλ. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τη μελέτη του και αφιέρωσε στα έργα και στα προβλήματα του μια πολύ σημαντική διατριβή. (βλ. Ιωάνν. Καραγιάννη ο "Διγενής Ακρίτας" του Εσκοριάλ, Συμβολή στη μελέτη του κειμένου, Διατριβή επί Διδακτορία, Ιωάννινα 1976). Η Ι. Καραγιάννη στο θέμα του ιδιώματος του έργου έκανε λεπτομερή έλεγχο όλων των στοιχείων. Η συγκριτική μελέτη της απέδειξε ότι εκτός από δύο ρήματα όλα τα άλλα στοιχεία στα οποία βασίστηκε ο Στ. Ξανθουδίδης απαντούν επίσης σε κείμενα έργων που δεν είναι Κρητικά και ανήκουν στην ίδια εποχή. Τα δύο ρήματα είναι 1) το "ζυγώνω" με σημασία "κυνηγώ, διώκω" και 2) το "φωνιάζω". Και τα δύο απαντούν μόνο σε Κρητικούς συγγραφείς στην πρώτη περίοδο καθώς και στην ακμή της Κρητικής λογοτεχνίας. Επίσης σήμερα τα ρήματα αυτά έχουν ευρύτατη διάδοση στην Κρήτη. (βλ. σελ. 194-213).

Η Καραγιάννη αναζήτησε επίσης λέξεις (τύπους ή σημασίες) που υπάρχουν στο "Διγενή" του Εσκοριάλ και που επανέρχονται σε παλαιότερα κρητικά κείμενα (βλ. σελ. 217-218). Στη συνέχεια αναφέρεται στα κοινά γλωσσικά στοιχεία που υπάρχουν ανάμεσα στον "Διγενή" Ε και στα έργα του Ντελλαπόρτα. (βλ. σελ. 218-221)

Η Καραγιάννη στο τέλος της μελέτης της καταλήγει στο συμπέρασμα ότι "για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της πατρίδας των μεσαιωνικών δημωδών κειμένων πρέπει να ανευρεθούν στοιχεία που ανήκουν αποκλειστικά σε ένα ιδίωμα και στην εποχή που γράφτηκε το κείμενο αυτό και αργότερα ως σήμερα. Τέτοια στοιχεία είναι πολύ δύσκολο να βρεθούν, δεν είναι όμως αδύνατο, όπως πίστευε ο Φ. Κουκουλές. Στην περίπτωση του "Διγενή" του Εσκοριάλ" συνεχίζει, "κατορθώσαμε να απομονώσουμε στοιχεία που ανταποκρίνονται στο αίτημα αυτό. Αυτά είναι βέβαια ελάχιστα, αλλά σε συνδυασμό με τα στοιχεία που δεν είναι αποκλειστικά κρητικά, απαντούν όμως, όπως απέδειξε η συγκριτική μελέτη που έκανα, όλα μαζί μόνο στην Κρήτη, ίσως αρκούν για να κατατάξουμε το "Διγενή" του Εσκοριάλ στα κρητικά κείμενα".

Η δική μου εργασία αφορά την επισημάνση και άλλων στοιχείων του κρητικού ιδιώματος στο έργο του "Διγενή" Ακρίτη του Εσκοριάλ. Για τη μελέτη χρησιμοποίησα την έκδοση του Στυλιανού Αλεξίου, "Βασίλειος Διγενής Ακρίτης" (κατά το χειρόγραφο του Εσκοριάλ) και "Το Άσμα του Αρμούρη", Κριτική Έκδοση, Εισαγωγή, Σημειώσεις, Γλωσσάριο, Αθήνα 1985.

Κρητικά ιδιωματικά στοιχεία που επισημάνθηκαν στην έκδοση. "Διγενής Ακρίτης" του Εσκοριάλ του Στ. Αλεξίου.

"Βουνιά", στ. 38. "οι κάμποι φόβον είχασιν και τα βουνιά αηδονούσαν".

"Ορπίζαν", στ. 532, (αναφέρεται "ορπίζω", από το Στ. Αλεξίου στη σελ. πα', ως νεώτερος τύπος.)

"κανίσκια υπάγουσιν του νέου, απού ουκ ορπίζαν να ιδούν."

"Υπηαίνω" (αναφέρεται από τον Αλεξίου στη σελ. πα' ως νεώτερος τύπος.) στ. 792.

"ως δια να το έχω συνοδιαν 'ς την στράταν οπού υπηαίνω."

"Τον εγνωρίζε", στ. 1048.

"Ο κύρης μου τον κύρη σου καλά τον εγνωρίζε."

"Να τότε κοπανίσωμεν, στ. 1408

"να τότε κοπανίσωμεν, να επάρωμεν την κόρην."

"Ίνα τονέ προλάβω", στ. 1134.

"και εγώ πάντοτε εσπούδαζα Ίνα τονέ προλάβω".

"Καί να τονέ παιδεύσωμεν", στ. 1356.

"και να τονέ παιδεύσωμεν και ου μη μας κόπη ο πόνος".

(Ο τύπος τονέ αναφέρεται από τον Αλεξίου ως νεώτερος τύπος στη σελ. πα').

"Μου χάρισε", στ. 1403.

"και απ' τους χιλίους μου χάρισε κόν εκατόν αγούρους".

"Πλήρης κατησχυμένος", στ. 1600.

(Το πλήρης εδώ ως επίρρηση. Η έκφραση "πλήρης ευχαριστημένος" ακούγεται στον προφορικό λόγο στην περιοχή των Χανίων, μόνο από ανθρώπους που δεν έχουν πάρει τη βασική μόρφωση).

"Και ο Λιάνδρος ο ταπεινός, πλήρης κατησχυμένος".

Η λέξη "ορά" επισημάνθηκε στο βιβλίο της Ι. Καραγιάννη "Ο Διγενής Ακρίτας" του Εσκοριάλ, Συμβολή στη μελέτη του κειμένου, Ιωάννινα, 1976, Κεφ. Πίνακας λέξεων, σελ. 278.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

Βουνίν - λόφος.

Ορπίζω - ελπίζω.

Υπηαίνω - πηγαίνω.

Εγνωρίζω - ξέρω, καταλαβαίνω, αναγνωρίζω.

Κοπανίζω - χτυπώ, συντρίβω.

Προλαμβάνω - προφτάνω.

Παιδεύω - πηγαίνω.

Χωρίζω - ξεχωρίζω.

Πλήρης - αρκετά, πάρα πολύ.

Καταισχύνω - ντροπιάζω, κατησχυμένος ντροπιασμένος.

Ορά - ουρά.

ΚΑΠΟΙΟΙ ΙΔΙΩΜΑΤΙΣΜΟΙ

ΜΑΡΙΚΑ ΤΖΕΡΑΚΗ - ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ

Ο Δημήτριος Βυζάντιος, δηλαδή ο Χατζή Κωνσταντίνος Ασλάνης, με τη θαυμάσια ηθογραφική κωμωδία του "Η Βαβυλωνία", γραμμένη σε μιά εποχή που ακόμη δεν είχαν διαμορφωθεί και σταθεροποιηθεί τα έθιμα του ελληνικού λαού, απέδωσε παραστατικώτατα και με πολύ καύσιμο τις διαφορές που υπάρχουν στις διάφορες ελληνικές διαλέκτους που, κατά το πλείστον, διατηρούνται ακόμη και σήμερα. Η κωμωδία αυτή, που υποτίθεται ότι εξελίσσεται στο Ναύπλιο, σε μιά λοκάντια ενός Χιώτη ανάγεται στα 1827, ύστερα από την αναγγελία της καταστροφής του τουρκικού στόλου στην Πύλο. Οι πελάτες λοιπόν της λοκάντας θέλουν νά γιορτάσουν το γεγονός. Είναι ένας Ανατολίτης, ένας Κρητικός και ένας Αλβανός. Ο Αλβανός παρεξηγείται με τον Κρητικό γιατί ο Κρητικός τούπε πως τούφαγε τα κουράδια του, δηλαδή τα κοπάδια του, για μας. Κουράδι όμως για όλους τους άλλους Έλληνες κι όσους μιλούν την ελληνική σημαίνει περιπτώματα. Καταλείνουν λοιπόν ν' αρπαχτούνε, να πυροβοληθούν κ.λ.π.

Θα φανεί, ίσως, απίστευτο και υπερβολικό ότι σε σχετική αναλογία, εδώ μέσα στον ίδιο μας το Νομό Χανίων, υπάρχουν αρκετές και σημαντικές διαφορές, γλωσσολογικές και εννοιολογικές που κι αυτές μπορούν να οδηγήσουν σε παρεξηγήσεις. Διότι αλλιώς μιλούν στα δυτικά διαμερίσματα του Νομού κι αλλιώς στα ανατολικά. Λόγου χάριν στην Κίσαμο λένε ντε λόγο και στόν Απόκορωνα ντε λόγκος, που σημαίνει γρήγορα. Λατινογενής λέξη από το DE LONGUE : Πνάντε μά να γαείρεις ντε λόγκος, να μή σ' αναζητήσω. Γροϊκός το;

Αντίθετα με την παράγωγη λέξη που σημαίνει ΕΠΙ ΜΑΚΡΟΝ, ΑΡΓΑ. Τώρα πώς και γιατί έφθασε να σημαίνει το αντίθετο, μόνο οι γλωσσολόγοι και οι φιλόλογοι μπορούν να μας το εξηγήσουν. Κατά τον ίδιο τρόπο η ελληνικώτατη λέξη ΖΥΓΩΝΩ που σε όλη την Ελλάδα σημαίνει πλησιάζω, σ' εμάς εδώ, και νομίζω σε όλη την Κρήτη σημαίνει ΔΙΩΧΝΩ. Π.Χ. λένε : Εμπέσπασα (εβρέθηκα) να τήνε γροϊκώ να βαταλαλεί και την εξύγωξα.

Τη λέξη επίσης ΓΡΟΙΚΩ (ακούω που τη λένε στόν Απόκορωνα στή Κίσαμο ή λένε ΔΡΟΙΚΩ. Επίσης τη λέξη ΚΟΡΜΙΑΖΩ (διστάζω, έχω ενδοισμούς) στα δυτικά τη λένε κορινιάζω.

Η υποφαινόμενη, σε ηλικία πέντε ετών, παραθέριζε στο Πρόδαρμα στη γιαγιά της απο μητέρα.

Τον ίδιο καιρό παραθέριζε επίσης και η πρώτη νύφη της γιαγιάς μου και μάλιστα εις ενδιαφέρονσαν κατάσταση. Ήταν όμως Κίσαμιτισσα.

Κάποια μέρα η παιδική μου διαίσθηση ένοιωσε βαρειά την ατμόσφαιρα και είδα και τη γιαγιά μου να μορφάζει σιγομουρμουρίζοντας κι αποστρέφοντας το πρόσωπο στο αντίκρουσμα της θείας μου και νύφης της. Εμπαινόβγαίνει επίσης από τόνα σπίν στί άλλο (από κάμερα σε κάμερα δηλαδή) νευρικομένη. Η ωρασιότη τότε και τώρα μακαρίτισσα θεία μου, εκύτταζε κατάπληκτη τήν πεθερά της και τελικά αποκόιπσε και την ερώτησε:

- Μπτέρα, είντα' χεις κι είσαι αναγκάδα; Τίνος κακοφάρσας; Δέν πιστεύω, ζάβαλη, να τάχεις μαζί μου.

Κι εκείνη με φούρκα της απάντησε:

- Μάλιστα, μ' έσενα τάχω. Κι είναι να ρωτάς κιόλας γιάντα; Ίδια δαέ πάλη, μ' ατίμωξες. Γιάντα με λείεις ζαθή; Είντα ζαθάγρα μαθώς έκαμα, πέϊμου. Ούλη τήν ώρα μου λείεις έβαλα ζάβαλη αλάτσι στο φαυτό, η χολιδάτη όρθα, ζάβαλη, ξενοκάνει τ' αυγό. Να μου ξεδιαλύεις ντελόγκος γιάντα με φωνάζεις ζαθή.

Ύστερα από τόσα χρόνια - παραπάνω κι από μισόν αιώνα - στα μάτια μου και στί αυτιά μου είναι ακόμη ζωντανή η σκηνή που ακολούθησε. Ακούω το γοιρό κλάμα της κίσαμιτισσας νύφης, βλέπω το κοιτακόκκινο και κατατρομαγμένο πρόσωπό της να γίνεται πελιδνό και την προσπάθειά της ανάμεσα σε λυγμούς να προσπαθεί να εξηγήσει στην αποκορωνιώτισσα πεθερά της πως η λέξη ζάβαλη, εσήμαινε καϊμέχαρη και το λένε στη θέση του "μπρέ" και του "μωρή". Όπως πολύ αργότερα εξακρίβωσα η λέξη είναι τουρκική, από τις πολύ λίγες που έχουμε στο λεξιλόγιό μας και σημαίνει καϊμένη, καϊμέχαρη όπως μούπε τουρκομαθής Κωνσταντινοπολίτης. Ολ' αυτά θέβαια συνέβησαν πριν από το 1920, τότε που η επικοινωνία των ανθρώπων μεταξύ των διαφόρων χωριών δέν ήτο καθόλου εύκολη. Υπήρχαν άνθρωποι σε μακρινά χωριά που έφταναν σε μεγάλη ηλικία και πέθαιναν "δίχως νάχουνε μπεί ποτές τώνε στή "Χώρα". Κάποτε μούπε μιά καθηγήτρια φιλόλογος ότι εξήγησε από τους μαθητές και μαθήτριες της να της δώσουν μερικές κρητικές λέξεις ή να της περιγράψουν ήθη και έθιμα κι εδήλωσαν πως δεν ξέρουν, δεν

μπορούν δέν έχουν άνθρωπο να τους πεί. Μάλλον όμως ότι το απόφυγαν για να μή φανούν χωριάτες και χωριάσες.

Όταν το 1957 ή 1960, δέν θυμούμαι ακριβώς πότε, η αείμνηστη Πρόεδρος του Λυκείου των Ελληνίδων Χανίων, Βαρβακή μου ζήτησε να της γράψω ένα σκετσάκι για τον κλήδωνα σε κρητική διάλεκτο και τόπαιξαν στον Κήπο του τότε LONDON BAR εδυσκολευτικά μου πολύ να βρούμε κορίτσια να θέλουν να μιλήσουν τα κρητικά. Άλλες δέν μπορούσαν, άλλες δέν ήθελαν κι άλλες εντριπότανε να μιλήσουν κρητικά. Κι όμως η διάλεκτός μας είναι καθαράς και αμιγώς ελληνική. Έχουμε αρχαιοποίηση σύνιοξη, λεξικολογικούς αρχαϊσμούς (απο την αρχαία ελληνική και βυζαντινή) και τοπικούς ιδιωτισμούς που έχουν ελληνικά ρίζα.

Λέμε με *πανεί η κεφαλή μου* (αντί το κεφάλι μου) *εβάρκα* (εκτύπησα) *στή χέρα*, (αντί στο χέρι), *έσπασα τον πόδα μου* (αντί το πόδι μου).

Στην κρητική διάλεκτο δέν έχουμε δάνεια από σλαβικές, αλβανικές και κουισοδλάχικες λέξεις. Λίγες μόνο ιταλοβενετσιάνικες και πολύ σπάνιες τουρκικές που τώρα πιά (οι τουρκικές) έχουν εντελώς εκλείψει.

Το οξείαστο περιστατικό που έζησα στα πρώτα χρόνια της ζωής μου με την παρεξήγηση της γιαγιάς μου με τη νύφη της, μ' έκανε να δεχτώ, όταν μου ζητήθηκε από τον ραδιοφωνικό Σταθμό Χανίων, να κάνω τη λαογραφική εκπομπή "Η ΤΖΑΜΠΙΩ ΣΤΟ ΜΙΚΡΟΦΩΝΟ". Είχα δέ δηλώσει ότι γράφω και μιλάω στη διάλεκτο του δυτικού Αποκόρωνα, γιατί μοιζούνε γεννημένη και μεγαλωμένη στα Χανιά, ήξερα τη γλώσσα από τη μητέρα μου που καταγόταν, όπως είπα πιο πάνω, από το ΠΡΟΒΑΡΜΑ Αποκορώνου. Εκεί γεννήθηκε και μεγάλωσε όπου παντρεύτηκε κι ήρθε στα Χανιά.

Η μητέρα μου διαρκώς, στην κουβέντα της, έλεγε κρητικές παροιμίες, μαντινάδες και αποσπάσματα από το Τραγούδι του Ντιούν.

Γράφοντας λοιπόν και λέγοντας τα νάκλια αυτά (που αργότερα πήραν και έπαινο απο Ακαδημαϊκούς σε κάποιο διαγωνισμό - προσπάθησα ν' αποδώσω τις λέξεις όπως μιλούνται και ακούγονται. Ετσι στον δυτικό Αποκόρωνα λένε : *ο κόμπος, πέϊμου* (πές μου), *ο πατέραϊμου, κιανέναϊ μας*, κ.λ.π. Σχετικώς με τα παραπάνω ο φιλόλογος-γλωσσολόγος καθηγητής κ. Ν. Κοντοσόπουλος, συντάκτης του γλωσσικού Ατλαντα της Κρήτης έγραψε στο περιοδικό "ΑΘΗΝΑ" που με μεγάλη χαρά κι έκπληξη εδιάβασα επειδή κάτι πρόσφερα κι εγώ στο γλωσσικό μας ιδίωμα. Έγραψε λοιπόν: "Τίνεται ομοιοπαθητική αποβολή του S εν συνεκφορά λέξεως ληγούσης εις S πρό της εγκλιτικής αντωνυμίας ΜΑΣ και κατ' επίδρασιν των τοιούτων τύπων και πρό της αντωνυμίας ΜΟΥ. Το φαινόμενον ουδένα μελετητίν της κρητικής διαλέκτου απασχόλησε μέχρι τούδε, περιέργως δέ και αυτός ο Γ. Πάγκαλος, εις το σχετικόν έργον του, το αποσιωπά, αν κι εχρημάτισε καθηγητής εις το Γυμνάσιον Βάμου Αποκορώνου. Μόνον η κα ΜΑΡΙΚΑ ΤΖΕΡΑΚΗ-ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ, εις τα δημοσιευμένα

εις το περιοδικόν των Χανίων "ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ" υπό το ψευδώνυμον Η ΤΖΑΜΠΙΩ, διαλεκτικὰ ευθυμογραφημάτά της, αποδίδει την τροπήν του συμπλέγματος ΣΜ εις ΙΜ όπως καίμενος κλπ. (Κρητ. Εστία του 1958, αριθ.76 σελ.36).

Αυτά γράφει ο κ.Ν.Κοντοσόπουλος, διακεκριμένος γλωσσολόγος. Τότε μ' εδιάβαζε μόνο, αργότερα με άκουσε και με πχογράφησε κιόλα.

Πολλοί απο μας τούς Χανιώτες, που δέν διατηρούμε το ACCENT της γλώσσας όπως οι ανατολικοί Κρήτες (Ρεθεμνιώτες και Ηρακλειώτες) νομίζουμε ότι δέν μας καταλαβαίνουν πώς είμαστε κρητικοί. Μούχουν πεί ότι ο Εθνάρχης Ελευθέριος Βενιζέλος δέν επρόδιδε απο το λέγειν του την κρητική του καταγωγή. Κι απορούσαν όλοι γ' αυτό. Κάποτε όμως προδόθηκε απο το να πει τον αριθμό έξι, ΕΞΕ. Που μόνο εμείς το λέμε έτσι.

Το 1949, δηλαδή λίγον καιρό μετά την απελευθέρωση και τον εμφύλιο επήγα με το γυό μου, δεκατεσσάρων χρονώ τότε στά ΜΕΘΑΝΑ, τη γνωστή λουτρόπολη. Όλα ήταν ερείπια και υπό ανοικοδόμηση. Μετά βίος βρήκαμε ένα μισοτελειωμένο ξενοδοχείο που το δωμάτιο που μας έδωσε δέν εκωρίζετο απο το πλαινό παρά με μιά κουρένια δίχως μεσοτοιχία. Στο άλλο έμενε μιά ηλικιωμένη κυρία, άγνωστή μου.

Όταν όμως ο ξενοδόχος επήρε τα στοιχεία μου και είδε ότι ήμουν κρητικά μ' έθερμοπαρακάλεσε να μίν πω τον τόπο της καταγωγής μου στη διπλανή κυρία, γιατί λέει είχε ένα και μοναδικό γυό που παντρεύτηκε μιάν κρητικά κι απέθανε και στην Κρήτη και δέν ήθελε να βλέπει ούτε ν' ακούει Κρήτη και κρητικές. Μου κακοφάνηκε αλλά "ανάγκα και Θεοί πείθονται" τι νάκανα;

- Άλλωστε, κυρία Βλασσοπούλου, δέν μιλάτε καθόλου κρητικά και το ονομά σας είναι πελοποννησιακό. Λοιπόν δέν πρόκειται να σας καταλάβει, πείτε πως μένετε στην Αθήνα.

Καθόλου δέν μου άρεσαν όλα αυτά αλλά σεβάστικα και τον πόνο της χαροκαμένης μάνας κι εσυμμορφώθηκα. Σε δυό τρείς μέρες ο γυός μου μου λέει:

- Ξέρεις τι θα κάμω; Θα βγω εκεί πάνω στή ντουλάπα που πήγε το τόπι μου και θα το πάρω να πάω στη θάλασσα.

Αυτό το άκουσε η εν λόγω κυρία, διότι, πώς να το κάνουμε, ήθελε δέν ήθελε επρόκειτο περί συγκατοικίας κι ως απόφευγα τις πολλές σχέσεις. Μου φωνάζει λοιπόν απο μέσα - πίσω απο το παραβάν που το άνοιξε και με αντίκρυσε:

- Μα τι λέει το παιδί σας;

Επανάβα. - Λέει να βγει στη ντουλάπα να πάρει το τόπι του.

- Θέλετε να πείτε, μου λέει, ν' ανεβεί στη ντουλάπα να πάρει το τόπι του. Και έφυγε.

Την άλλη μέρα πάλι ο γυός μου, μου λέει:

- Δός μου τή μεγάλη σκουλάτη πεταέτα για το μπάνιο, πάω στή θάλασσα.

Πάλι τ' άκουσε η αναγκαστική συγκάτοικος κι αυτή τη φορά επήγε καί ευθείαν στη Διεύθυνση κι επαπονεύθηκε ότι της έβαλαν δάπλα μιά κρηπικιά και δεν εσεβάστηκαν τον πόνο της που κρηπικιά της έφαγε το παιδί της. Και τούλεγε πως το κατέλαβε από το παιδί που είπε να βγεί στην ντουλάπα αντί ν' ανεβεί στη ντουλάπα και σήμερο που άκουσε κι από μένα κι από το γυιό μου να λέμε την πετσέτα ΣΚΟΥΛΑΤΗ αντί ΧΝΟΥΔΑΤΗ που τη λένε στην Αθήνα. Ομολογώ πως έμεινα κατάπληκτη. Δεν ήξερα ότι το *βγήκα σε κάποιο ύψωμα* και η *σκουλάτη πετσέτα* αποτελούν ιδιωτισμό.

Μα εμείς εδώ στα Χανιά, Δυτική Κρήτη, έχουμε ακόμη και κάτι άλλο που μας ξεχωρίζει από τους άλλους κρηπικούς και συνάμα μας ενώνει. Τα ριζίτικα τραγούδια που τώρα τραγουδιούνται σε όλη την Κρήτη, αλλά έχουν προέλευση τις Ριζες των Λευκών Ορέων. Ο κρηπικός ίσως περισσότερο από κάθε άλλον Έλληνα ή νησιώτη, ένοιωσε την ανάγκη να ρίξει τα πάθη του, τον πόνο του στο τραγούδι που το τραγούδησε με πόνο ψυχής και με λαχτάρα για τη λευτεριά. Τα ριζίτικα είναι αλληγορικά, πατριωτικά, παραινετικά, φιλοσοφικά και εύθυμα μα και σατυρικά. Ας δούμε ένα εύθυμο.

Ο ΓΕΡΟΣ ΜΕ ΤΗ ΓΡΑ

(123 τραγούδι συλλογής Ιδρυ. Παπαρηγοράκη)

Ένας γέρος είχε αρρώχ, με τη γρά ντου κι είναι νάαι;
 - Νάκε νογός γερόντισσα να με παραταΐξεις
 Δε σ' άφηνα μα το Θεό, πρᾶμμα, να λαχταρίζεις.
 Στριφογυρίζεται η γρά να ψήσει ένα σφουγγάιο
 Κι ο γέρος εσπακώθηκε και τίνε ρίχνει κάτω
 Κι απ' τα πολλά παλαίματα που κάνανε στα ρούχα
 Εσπάσανε το λαδικό και τη γλενοκουρούπα
 Κι ώστε να ιδεί η γερόντισσα το λαδικό σπασμένο
 Πάνει μιά καρκαλόδεργα κι εζύγωνε το γέρο.
 - Άφησ' με, γρά μου, άφησ' με άφησ' με τον καρμένο
 Μα' γώ δέν είμαι γιά δουλειά ο κακαποδιομένος.

Νά κι ένα άλλος που διαγράφει τον κύκλο της ζωής:

Η ΖΩΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

(Τραγούδι 370 της συλλογής Ιδρυ. Παπαρηγοράκη)

Το παιδί όντε γεννάται, σαν το πυρικό λογάται
 Ες τσί δέκα μεγαλώνει και τον κόσμο καρραώνει
 Στσί είκοσι ναι γλενποτής και καλός ξεφαντωτής
 Στσί τριάντα ναι αντρεωμένος κι ες τον κόσμο ξακουσμένος
 Στσί σαράντα ανθεί και δένει και το σπίτι ντου ανασταίνει
 Στσί πενήντα για βουλή, αν έχει κεφαλή καλή
 Ες τσί εξήντα καμπουράνει, τα ραβδιά ντου αναμώζονται

Στσί εβδομήντα γέρνεται κι ορνιθοτυρλαίνεται
 Στσί ογδόντα δε φελά μόνο το ψωμί χαλά
 Στσί ενενήντα οι γ' εδικοί ντου τη θαριούνται τη ζωή ντου
 Θε μου κι επαρέ ντονε και γοργοξέβγαλέ ντονε
 Να μην τσί φτάξει τσί εκατό για δεν τότε
 θοστούμε μπλαό.

Μολονότι δεν συχνοτραγουδιούνται αυτά, εν τούτοις είναι ριζίτικα, όπως τα γνωστά "Ένας Απτός", "Θα κατεβώ" κ.λ.π.

Στο τεύχος 28 του τριμήνου, Ιουλίου Σεπτεμβρίου του 1976, του ιστορικού και λαογραφικού περιοδικού "ΑΜΑΛΘΕΙΑ" που βγαίνει στον Άγιο Νικόλαο Λασιθίου, ο διάσημος ιστορικός ερευνητής κ. Νικόλαος Τομοδάκης, σ' ένα άρθρο του με τίτλο: "ΟΙ ΑΡΧΟΝΤΕΣ ΣΤΑ ΡΙΖΙΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ" εκφράζει καινούργιες απορίες για το ποιόν άραγε, κοινωνική κατάσταση αντιπροσωπεύουν τα εκατό περίπου αυτά ριζίτικα τραγούδια, που εικάζεται, ότι γράφτηκαν, στην ενετοκρατία. Και ποιούς εξυμνούν αφού ο λαός ήτο πάντοτε αγγαρεία από τους δυνάστες Ενετούς και είχε υποφέρει τα πάνδεινα, όσα σχεδόν υπέφερε και από τους Ναζήδες και που, παραδόξως, ούτε αυτά τα δεινοπαθήματά του έχουν διασωθεί σε τραγούδια. Ενώ απεναντίας τον 18ον αιώνα έχουν συντεθεί τα τραγούδια-ρίμες (τα ριζίτικα, λέει ο κ. Τομοδάκης δεν έχουν Ρίμες) του Δοσκαλογιάννη και του Αληδάκη εν συνεχεία τον 19ον αιώνα, αλλά πολλά σχετικά με τις τότε επαναστάσεις και τα κατορθώματα των αρχηγών του Λαού, ενώ για τις επαναστάσεις των κρηπικών εναντίον των ενετών δεν έχουμε τίποτε.

Κι απορεί για το τραγούδι που λέει για τον Πλουσιογώργη:

"Και τ' αργυρό ντου το σπαθί ώρισ' κε προσκεφάλι"

Και λέει: "Αργυρό σπαθί μόνον οι άρχοντες έχουν. Οι βοσκοί είναι φαρμέγιοι υπηρέτες στούς πλούσιους".

Ως επίσης για τον περιφρονούμενο εραστή που τραγουδεί:

"Χαρθιά τσί μπέμπω σκίζει τα, δώρα γαέρνει μου τα..."

Μπέμπω τση και τη θάγια μου..."

Και λέει πάλι ο κ. Τομοδάκης "θάγια", οικιακή τροφό δηλαδή, δεν έχουν οι αγρότες, μόνον οι πλούσιοι άρχοντες. Η απορία είναι πελώρια και χρειάζεται τεκμηρίωση και ιστορική έρευνα.

Ας ασχοληθούν λοιπόν οι ειδικοί και οι επαίοντες κι ως σταματήσαμε εμείς για να μην εξομωκώμε με το ευτράπελο:

Ένας στραβός εγύρευε στον κάμπο μιά βελόνα
 Κι ένας κουφός του φώναζε: άκου
 ταρκαλισμένος
 Κι ένας κουτσός εγύρευε στόν κάμπο καθαλόρη
 Κι ένας βουδός του φώναζε: Γειά σου βρέ
 παλλικάρι.

ΤΟΥ ΔΙΑΒΟΛΟΥ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΜΙΛΤ. ΒΑΡΔΑΚΗΣ

Εμήνυσέ μας απού τή χώρα μιά δικολογιά μας: Μπέψετε μας μπρέ την κοπελλιά. Γιά συντροφιά, και να χαρεί κ' ευτή λιγάκι την πολιτεία.

Να πώ την αλήθεια δέ μου καλόπηναινε, γιατί ετόσανά γροικούνται γιά τσοί πολιτείες μα έλασον που η μάνα τζη τόθελε, κ' είπα κ' εγώ λ' άς πάει. Οι δαυμόνοι στήν ώρα που τόπα.

Σεμνή, με λίγες κουβέντες, διάλε τη δουλειά π' αναγύριζε η θυγατέρα μας, μα εληές, μα μαρθιά, μα κήπους, μα μπουγάδα, ζυμωτό, να πλύνει τα χρασιδία, σ' ούλες στοί δουλειές ν' αϊδάρει τη μάνα τζη. Στ' αργαστήρι, στό φτιασίδι, στά ξώμπλια, πιτάρια απόύ δέν επήαινε άλλο.

Εγάϊρεν οπροθές, μά δέν είναι η κοπελλιά μας. Άλλ' είναι η μούρη τζη, κι αλλοιάς οι κουβέντες τση.

Αργυρή τη μπέψαμε και Ρορώ εγάϊρε. Σάν τη γούμενα τση φάμπρικας είτονε οι πλεξούδες τση και δά' ναι τα μαλλιά τζη σάν τα ξεστριμένα σφυρίδια.

Απογαλανιασμένη, βαμένα τα χείλια τζη, μπογιαντισμένα τα νύχια τζη, κι οί μόνο το χεριγιά τζη, παρά και των ποδιώ τζη.

Οι φτέρνες τση απού ήτονε σκασμένες, εδά τσ' αλοίφει με μιάν αλοιφή για να φύγουν οι σκασμαθιές. Το μιτσό τζη αδέρφι δέν το λέει μπλιό Θεόδωση παρά Σώση. Τή μητέρα τζη μαμά. Εντεμπέλιασε, δέν πλύνει τα χρασιδία, για θα χαλάσου λέει τα νύχια τζη, δέν αρμέγει τα μαρθιά, για θα βγάινει λέει προβατινέ.

Άσε δα παρά μ' ανακάτωσε και το σπίτι. Εξεκρέμασε απού τσοί τοίχους τ' οντά τσοί πέτσες, τσοί φωτογραφίες και τσοί ζγουραφίες τση Γενοβέφας.

Μιά φωτογραφία τ' αδερφού μου απού την Αμερική, απού πολλές φορές εσκεπάσαμε και τη λεκανίτσα τση στάκας,

γιά τσοί πασπάλους, τήν επέταξε. Έβαλε σσοί τοίχους ζγουραφίες με αστέρες λέει του κινηματόγραφου εκρέμασε κι ένα χοϊβίστρο.

Ποιά είναι μωρή τση λέω ευτήηνά;

- Η Βουγιουκλάκη, μου λέει.

- Αχ καυμένη μπαμπά που ξέρεις εσύ από τέθοια!

Μα δέν είναι μόνο η κοπελλιά. Επήρεν αέρα κι ο νούς τση μάνας τση. Ούλα τση τα κάνει καλά. Ίσια πίσω δένει κι ευτή το τζεμπέρι τζη και σιέται και κουνιέται και δε φωνιάζει μπλιό την Αργυρώ Μωρή, πάρα Ρορώ.

Είντα θα γενώ κ' είντα θα κριθώ, απούχομε τον κόσμο τσοί δουλειές;

Τρύγος, ρόδομα, ξεχωμάτισμα, κλαδόκομα, πυροκέντημα και καθαρίσμα των ελνδών.

Ποιός θα τσί μπροκάμει, ετόσεσάς δουλειές; Η θυγατέρα ούλη τήν ημέρα διαβάζει ζγουραφιστές εφημερίδες με πολλά φύλλα και τα εξηγά τση μάνας τση.

Μα θαρρείς πράμα με λεζέτι; για έρωντες, αγάπες και μασκαραλίκια. Κ' η μάνα καμαρώνει τη λαγωναρέ τζη, απού όλο ξανοίγει τη μούρη τζη στον καρφίχτη.

Εφαέ μου τη φαμελιά, του διαόλου ο πολιτισμός.

ΉΟ ΜΑΔΑΡΙΤΗΣ

(Σημ. επιμελητή της έκδοσης:

Το Κρητικό νάκλι που δημοσιεύεται παραπάνω είναι παρμένο από τον τόμο: "ΡΟΖΟΝΑΡΙΣΜΑΤΑ" του αείμνηστου "Μαδαρίτη" (Μιλτιάδη Βαρδάκη) και αντιπροσωπεύει θαυμάσια το γλωσσικό ιδίωμα της Δυτ. Κρήτης και καταγράφει πιστά το σπινθηροβόλο πνεύμα του λαού μας!)

Σ. Α. Α.

ΟΙ ΚΡΟΚΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΥΤΥΧΙΟΥ ΠΡΩΤΟΠΑΔΑΚΗ
ΓΕΩΠΟΝΟΥ

Ο Οκτώβρης δεν είναι μόνο ο μήνας των χρυσάνθεμων και των κυκλάμινων μα και ο μήνας των κρίκων, που η ανθοφορία τους περνά σχεδόν απαρατήρητη, επισκιασμένη από άλλα πιο γνωστά και φανταχτερά λουλούδια της εποχής.

Οι κρίκοι είναι φυτά βομβόρριζα, αειθαλή ποώδη, που ανήκουν στην οικογένεια των ιριδιδών. Το γένος του κρίκου περιλαμβάνει περίπου 80 είδη που απαντούν κυρίως στην Ν. Ευρώπη (Ισπανία, Ν. Γαλλία, Ιταλία, Ελλάδα) και στη Δ. Ασία (Τουρκία, Περσία). Στην Ελλάδα σε λόφους και ορεινά, υπάρχουν αυτοφυή είκοσι είδη κρίκων που άλλα είναι διακοσμητικά, άλλα φαρμακευτικά, άλλα αρωματικά και άλλα μυρεψικά. Τα περισσότερα απ' αυτά ανθίζουν το φθινόπωρο και πολύ λίγα την Άνοιξη. Στους φθινοπωρινούς ανήκει και ο κρίκος ο εδάωμος που καλλιεργείται στην περιοχή της Κοζάνης και εξάγεται για φαρμακευτική χρήση αλλά και ως χρωστική ύλη στα τρόφιμα. Το χρήσιμο και εμπορεύσιμο μέρος του φυτού είναι τα στίγματα του άνθους. Αυτά τα ξερά, ερυθροκάστανα στίγματα φέρονται στο εμπόριο γνωστά με τα λαϊκά ονόματα σαρκάνι ή ζαφορά κι έχουν οσμή δυνατή και γεύση πικρή και αρωματική.

Η ιστορία του κρίκου στην Ελλάδα είναι πανάρχαιη. Στην Κρήτη, στα ερείπια των ανακτόρων της Κνωσού, βρέθηκε τοιχογραφία που παριστάνει νεαρή γυναίκα να μαζεύει άνθη κρίκου και να τα ρίχνει σ' ένα καλάθι. Κατά τον αρχαιολόγο Evans, ο κρίκος και ο κρίνος ήταν σύμβολα της μεγάλης Μινωικής θεότητας που προστάτευε το ακμαίο εμπόριο και τη βιοτεχνία της Κρήτης.

Ο Όμηρος, στην Ιλιάδα (Τ,1) γράφει:

Ή Αυγή η ακρομαντούσα επρόβαινε μεσ' από το μέγα ρέμα του Ωκεανού, το φως σε αθάνατους και σε θνητούς να φέρει'.

Ετσι περιγράφει ο ποιητής το χρώμα του ήλιου που ανατέλλει, συγκρίνοντάς το με το χρώμα του κρίκου. Κατά τη μυθολογία, η γη βλάστησε φυτά κρίκου για να γιορτάσει τον έρωτα του Δία με την Ήρα, ενώ η συνάντηση του Διόνυσου με τον Ηρακλή έγινε με επίσημες ενδυμασίες χρωματισμένες με κρίκο. Ο Διοσκουρίδης περιγράφει τις ιαματικές ιδιότητες του κρίκου και ο Θεόφραστος, στην 'Ιστορία περί φυτών',

αναφέρει ότι από τα άνθη του φυτού αυτού γινόταν το κρίκινο μύρο. Με το ίδιο φυτό ασχολούνται ο Ησίοδος και ο πατέρας της ιατρικής, ο Ιπποκράτης, που αναφέρεται στις ιαματικές του ιδιότητες. Ο Λουκιανός γράφει ότι οι Ρωμαίοι στα επίσημα δείπνα τους, έπιναν κρασί με κρίκο για να απολαμβάνουν τον άρωμά του.

Αλλά ο κρίκος υπήρξε και σύμβολο του έρωτα. Στην παλαιά Διαθήκη (Άσμα Ασμάτων Δ' 13-14), παρομοιάζεται η αγαπημένη με κήπο αρωματισμένο με κρίκο:

΄Αποστολαί σου παράδεις ροών μετά καρπού ακροδρύων, κύπροι μετά νάρδων, νάρδος και κρίκος ...'.

Πριν από πολλά χρόνια ο κρίκος καλλιεργούνταν συστηματικά στα νησιά Δήλο, Σύρο, Τήνο, Αίγινα, Μύκονο, Κέρκυρα και Κρήτη. Στην Κρήτη ο κρίκος λέγεται και ζαφορά και στα Κρητικά έγγραφα του 17ου αιώνα συναντούμε τα τοπωνύμια 'Ζαφορόκηπος' και 'Ζαφοροκήπια' που προφανώς πήραν την ονομασία τους από την καλλιέργεια κρίκου που γινόταν εκεί. Η ζαφορά χρησιμοποιείτο για να βάφουν κίτρινα τα μάλλινά νήματα στην Κρήτη.

Ο πιο συνηθισμένος από τους αυτοφυείς κρίκους όλης της Κρήτης είναι ο *Crocus laevigatus*, που τον συναντάμε σε ορεινές περιοχές. Τον Οκτώβρη, το οροπέδιο του Ομαλού είναι στολισμένο απ' αυτό το λουλούδι, όπως και πολλές άλλες περιοχές του νησιού μας.

Ο *Crocus tomentosus* συναντάται μόνο στην Ανατολική Κρήτη και η ζώνη εξάπλωσης του φτάνει μέχρι το Ηράκλειο και όχι δυτικότερα. Οι μεγαλύτεροι βίοτοποι του υπάρχουν στο Μοχό, στη Σητεία, στο Μοναστήρι Τοπλού και αλλού.

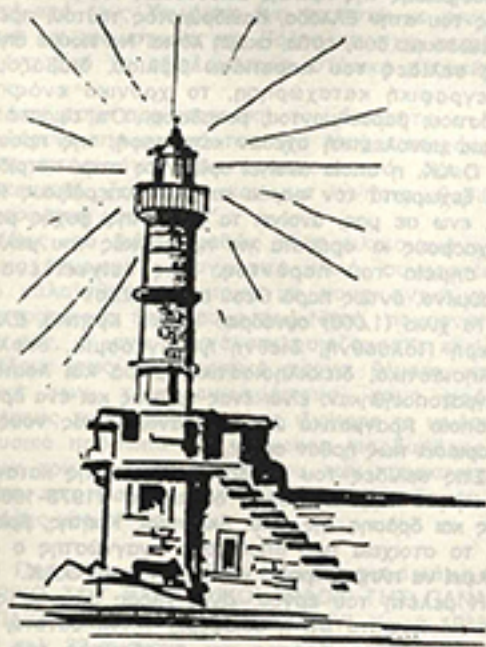
Σπάνιος στην κρήνη είναι ο *Crocus biflorus* που μέχρι σήμερα έχει αναφερθεί μόνο στη βουνοκορφή των Λευκών Ορέων 'Πάχνες'.

Αντίθετα, τα μωβ-κίτρινα λεπτεπίλεπτα λουλουδάκια του *Crocus laevigatus*, αποτελούν συνηθισμένα στολίσια της φθινοπωριάτικης φύσης σ' όλο το νομό Χανίων. Τα ξάστερα πρωινά του Οκτώβρη, η αυγή τη 'κροκομαντούσα' σμίγει από τα βάθη του ορίζοντα τον αιώνιο φλογισμένο της πέπλο με τη διακριτική ομορφιά των ανθισμένων κρίκων της Κρητικής γής.

Οι κρόκοι της Κρήτης είναι δύο ειδών: ο *Crocus pinnatifidus* και ο *Crocus pinnatifidus*. Ο *Crocus pinnatifidus* είναι ο κρόκος της Κρήτης, ο οποίος ανθίζει τον Μάρτιο. Ο *Crocus pinnatifidus* είναι ο κρόκος της Κρήτης, ο οποίος ανθίζει τον Μάρτιο.

Οι κρόκοι της Κρήτης είναι δύο ειδών: ο *Crocus pinnatifidus* και ο *Crocus pinnatifidus*. Ο *Crocus pinnatifidus* είναι ο κρόκος της Κρήτης, ο οποίος ανθίζει τον Μάρτιο. Ο *Crocus pinnatifidus* είναι ο κρόκος της Κρήτης, ο οποίος ανθίζει τον Μάρτιο.

Από την Πνευματική και Πολιτιστική Ζωή και Κίνηση των Χανίων.

ΧΑΝΙΩΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗ ΧΡΟΝΙΑ ΠΟΥ ΠΕΡΑΣΕ...

Σταμ. Α. Αποστολάκη
Δασκάλου - Λαογράφου

Πλούσια είναι η συγκομιδή των εκλεκτών Χανιώτικων εκδόσεων, τη χρονιά που πέρασε. Βιβλία φιλολογικά, ιστορικά, λογοτεχνικά, θεολογικά, βιβλία προβληματισμού και έρευνας, λαογραφικά και δοκίμια, παιδικά και άλλα, έδωσαν το παρόν και το στίγμα τους στην Ελληνική Βιβλιογραφία και κράτησαν μία θέση ζηλευτή στα γράμματά μας. Παράλληλα, οι περιοδικές εκδόσεις του τόπου μας, αποτελούν αξιοσημείωτο παρόν.

Ας τα δούμε όμως αναλυτικά:

Α' ΒΙΒΛΙΑ:

1) Σεβασμ. Μητροπολίτη Κισάμου - Σελλίνου κ. Ειρηναίου Γαλανάκη: **ΜΗΝΥΜΑΤΑ ΕΥΘΥΝΗΣ ΚΑΙ ΑΦΥΠΝΙΣΗΣ**, εικοστό έβδομο βιβλίο του πολυγραφώτατου γλαφυρού και βαθυστόχαστου οραματιστή Ιεράρχη μας. Χανιά, 1988, σχήμα 14.5X21.5.

Σε σχήμα όγδοο και 124 σελίδες, με προσεγγισμένη εκτύπωση, από τυπογραφείο της πόλης μας, αποτελεί δώρο βαρύτιμο και παρακαταθήκη ιερή, ποιμένα προς πνευματικά τέκνα, γιατί περιέχει Μηνύματα που επισημαίνουν τις ευθύνες και σαλπίζουν σαλπίσματα αφύπνισης και αναλογισμού χρέους, του κάθε πνευματικού ανθρώπου, Έλληνα, Χριστιανού!

Συνιστάται ανεπιφύλακτα η προσεκτική μελέτη του εμπνευσμένου αυτού βιβλίου, που περιλαμβάνει στις σελίδες του, το γνωστό γλαφυρό προσωπικό ύφος του συγγραφέα του, τους οραματισμούς και τα μεγάλα μηνύματα του, προς τον κόσμο, την διορατική ματιά και διαίσθησή του, μπρός στο σημερινό χάος της αλλοπρόσαλλης εποχής μας, κι' ακόμη, το βασικότερο, τις θαρραλέες προτάσεις και ορθές θέσεις του, μπροστά στα καθημερινά μικρά και μεγάλα προβλήματα, που οριοθετούν την σημερινή αγχώδη και ανεργάστη Ζωή μας!

2) Ο π. Ιγνάτιος Χατζηνικολάου, αρχιμ. και θεολόγος Γυμνασιάρχης, έθεσε σε κυκλοφορία, στα μέσα του 1988 το έργο του: **ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΘΕΩΣΗ ΣΤΗ ΘΕΩΣΗ**. Στο ενδιαφέρον μελέτημά του αυτό, εξετάζονται διεξοδικά: η βιομηχανική και μεταβιομηχανική κοινωνία, το δημιούργημα των τεχνικών επιστημών της σημερινής

Ο δόκιμος στοχαστής, πολυγραφώτατος θεολόγος και πνευματικός ταγός του τόπου μας, καταθέτει τακτικά πέρα από τις σελίδες των συγγραμμάτων του και από τις στήλες των εφημερίδων και περιοδικών, την ορθόδοξη μαρτυρία του στον αγχώδη σύγχρονο συνάνθρωπό του, και είναι πραγματικά πολύ σημαντική - και γι' αυτό - η προσφορά του.

3) Ορθοδόξου Ακαδημίας Κρήτης: **ΔΕΥΤΕΡΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1978-1988**

Γωνιά - Χανίων 1988, σχήμα 14X21 σελ. 176 εκονογρ.

Για το τεράστιο εκδοτικό έργο της Ο.Α.Κ. (πέραν από το κύριο έργο της) έχουμε γράψει πολλές φορές.

Για την πρόσφατη όμως έκδοση της Ορθ. Ακαδημίας,

με την ευκαιρία του πανηγυρικού εορτασμού της συμπλήρωσης της πρώτης Εικοσαετίας του μοναδικού στο είδος του στην Ελλάδα, Καθιδρύματος τούτου, πρέπει να σημειώσουμε δύο, έστω, ακόμη λόγια. Να πούμε δηλ. πως στις σελίδες του παραπάνω βιβλίου, διαβάζουμε, σε τηλεγραφική καταχώρηση, το χρονικό ενός έργου τεράστιου, βαρυσήμαντου, μοναδικού. Ότι είμαστε μπρός σε μια μονολεκτική σχεδόν καταγραφή, της προσφοράς της Ο.Α.Κ. η οποία ανοίγει ορίζοντες στην πατρίδα μας, πέρα ξεχωριστά τον φορέα και τους υπεράξιους ιδρυτές του, ενώ σε μας, ανοίγει τα μάτια της ψυχής μας, για στοχασμούς κι' οράματα για προοπτικές του μέλλοντος και σημεία του παρόντος. Μας δείχνει ένα έργο τελομένο, όντως παρά Θεού ευλογημένο!

Τα χίλια (1.000) συνέδρια: Τοπικά, Κρητικά, Ελληνικά, Διμερή Πολυεθνή, διεθνή ή παγκόσμια, θεολογικά, εκκλησιαστικά, διεκκλησιαστικά, μικρά και λοιπά, που πραγματοποιήθηκαν, είναι ένας αριθμός και ένα έργο, για το οποίο πραγματικά ιλιγγιά ο ανθρώπινος νους, όταν λογαριάζει πώς ήρθαν σε πέρας.

Στις σελίδες του απολογισμού και της καταγραφής του έργου της **Δεύτερης δεκαετίας (1978-1988)** της ζωής και δράσης της Ορθ. Ακαδημίας Κρήτης, βρίσκονται όλα τα στοιχεία που αποζητά ο αναγνώστης ο οποίος επιθυμεί να πληροποιηθεί για το έργο της Ο.Α.Κ.

Η μελέτη του έργου, είναι χρέος όλων μας, γιατί είναι πασιφανές ότι η αδιαφορία γεννά θάνατο, ενώ η Ορθ. Ακαδημία Κρήτης και οι ιδρυτές της (Σεβ. Μητροπολίτης Κισάμου - Σελλίνου κ. Ειρηναίος και Δ/ρος Θεολογίας Κοινωνιολογίας κ. Αλεξ. Παπαδερός) καταθέτοντας μέσ' από τις σελίδες του τόμου τούτου, την προσφορά της στην Κρήτη μας, στην Πατρίδα, στην Ορθόδοξη, στην Ανθρωπότητα, οραματίζονται και σχεδιάζουν το έργο της Ο.Α.Κ. για την επόμενη, κρίσιμη για όλους μας δεκαετία. Ας βρεθεί λοιπόν χρόνος μελέτης αυτού του βιβλίου. Θα μας βοηθήσει ν' αξιολογήσουμε το έργο που αθόρυβα επιτελείται, δίπλα μας, και να καμαρώνουμε κι εμείς, σαν Κρητικοί σαν Χριστιανοί Ορθόδοξοι, σαν Έλληνες!

4) ΚΑΘΕΔΡΙΚΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΝΑΟΣ ΧΑΝΙΩΝ **Ή ΤΡΙΜΑΡΤΥΡΗ**. Χανιά, 1988, σχήμα 14.5X20.5, σελίδες 32, έγχρωμη εικονογράφηση.

Ενας έγχρωμος 32/σέλιδος οδηγός της Τριμάρτυρης των Χανίων, του Καθεδρικού Μητροπολιτικού Ναού της πόλης μας, είδε το φως της δημοσιότητας αυτήν τη χρονιά, χάρις στην προσφορά της δαπάνης της έκδοσής του, από τον συμπολίτη μας κ. Χαρίδημο Πολυχρονίδη, εις μνήμην Πολυχρόνη Πολυχρονίδη, τ. Βουλευτή, τ. Γεν. Δ/τή Κρήτης, τ. Υπουργού!

Ο ευπαρουσιαστος αυτός οδηγός - που είναι διγλωσσος - περιλαμβάνει τέσσερα σύντομα μελετήματα, που ως είναι επόμενο, αναφέρονται στον ιστορικό αυτό Ναό των Εισοδίων των Χανίων, και είναι αυτά:

α) **Ο Καθεδρικός μας ναός, ως κέντρο της θείας λατρείας**, του Σεβ. Μητροπολίτη Κυδωνίας - Αποκορώνου κ. Ειρηναίου.

β) **Ο καθεδρικός Μητροπολιτικός Ναός των Χανίων**, του κ. Χαρίδ. Πολυχρονίδη.

γ) **Ενα σύντομο ιστορικό της "ανακαίνισης του Ναού"**, του π. Στυλ. Θεοδωρογλάκη και

δ) **Ο καθεδρικός Μητροπολιτικός Ναός των Χανίων, σε μεγάλες ώρες της Ιστορίας της Κρήτης**, του κ. Σταμ. Α. Αποστολάκη.

Την έκδοση προλογίζει ο Εφημέριος του Ναού, αιδεσ. πατήρ Στυλ. Θεοδωρογλάκης, ο οποίος μεταξύ των άλλων γράφει:

"Ο Ιερός Ναός των Εισοδίων Χανίων, σαν Καθεδρικός, Μητροπολιτικός και Πολιούχος Ναός της Πόλης, συγκεντρώνει όλο το θρησκευτικό, λειτουργικό και γενικότερα λατρευτικό ενδιαφέρον του ευσεβούς λαού

του Χανίων.

Στα 130 χρόνια της ζωής της η Τριμάρτυρη, έτσι είναι γνωστή από τους Χανιώτες, έχει ταυτιστεί με την μοίρα τη ζωή και την ιστορία της Πόλης και έχει καταξιωθεί σαν ένα από τα αξιολογότερα ιστορικά μνημεία της Κρήτης.

Μέσα στην αρχιτεκτονική του λιτότητα ο Ναός, διαφυλάσσει από φυσικό του, για τους εισερχόμενους προσκυνητές ένα πρωτόγνωρο ιερό δέος, μια θρησκευτική ζεστασιά και μια γνήσια θαβάρεια μεταμορφωτική κατανύξη...

Τέλος, το βιβλίο καθώς είναι πλαισιωμένο από πλούσιο έγχρωμο φωτογραφικό υλικό, συγκροτεί ένα μικρό καλαίσθητο άλμπουμ με τους ανεκτίμητους εικονογραφικούς θησαυρούς του Ναού, που ενώ είναι δίπλα μας, κι ενώ συχνά εκκλησιάζομαστε εκεί, δεν προσέξαμε ίσως τα εξαιρετικά αγιογρ. θέματα, και την τεχνική των, τους αγιογράφους, τους χρόνους εκτελέσεως των έργων και άλλες ιδιαίτερα τα ιονόφια και τα φυσικά πρόσωπα που σήκωσαν τις δαπάνες των εικόνων, του τέμπλου, του θρόνου, των προσκυνηταριών και όλου του πλούτου που περιελκύει ο Καθεδρικός ναός της πόλης μας.

5) Πρωτοπρεσβ. π. Ευαγγ. Σφακιανάκης: **ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΟΥ ΚΑΘΕΔΡΙΚΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΜΥΡΤΙΔΙΩΤΙΣΣΑΣ, ΣΠΗΛΙΑΣ ΚΙΣΑΜΟΥ** Χανιά 1988, σχ. 14Χ21 σελ. 32 εικονογρ.

Τα γενικά πληροφοριακά στοιχεία για τους ναούς μας, είναι απαραίτητα όχι μόνο για τον ξένο, αλλά κύρια για τον ντόπιο ευλαβή προσκυνητή, ο οποίος και μ' αυτά γίνεται μέτοχος απαραίτητης γνώσης, για να πληρωθεί σεβασμού, αγάπης και λατρείας προς την ιερή πατρογονική μας κληρονομιά.

Δεν είναι Μουσεία οι εκκλησίες μας, αλλά οι καθαρασμένοι ιεροί χώροι της ζωής πίστης μας, το παρελθόν και το παρόν μας, τα ιερά και τα θεία της λατρείας μας, που διαφυλάσσουν, στους αιώνες, τα ιερά και τα όσια της πίστης μας, της Χριστιανικής μας τέχνης και παράδοσης, της ιστορίας του Γένους!

Ενός τέτοιου τοπικού ναού και προσκυνηματος την ιστορία, έρχεται να μας φωτίσει η έκδοση του παραπάνω βιβλίου, με αποσπάσματα από το "κτητορικό του ναού", κατάλογο συνδρομητών του 1848, σύντομο ιστορικό, περιγραφές εικόνων, κ.α.

Στο λογοτεχνικό χώρο, έξ' άλλου.

6) Η εκλεκτή λογοτέχνης, κ. Αρτεμής Χαριτάκη-Καψωμένου, έθεσεν σε κυκλοφορία το τρίτο πεζογραφικό έργο της, με τον τίτλο: **ΜΗ Μ' ΑΠΟΘΑΝΕΙ Ο ΘΕΟΣ**

Πρόκειται για έξι νουβέλες και διηγήματα, εμπνευσμένα από τον πλούσιο βιωματικό κόσμο της δημιουργού των και "βουτηγμένα" μέσα στη γλαφυρή γλώσσα, ζωή και ήθος της Κρήτης.

Εντάσσονται τα έργα της κ. Καψωμένου, στο ρεύμα του Ρεαλισμού, και χαρακτηρίζονται από την ψυχρογραφική ανάλυση των προσώπων και την ανατομία του δράματος της ζωής, μέσ' από τις ατομικές και κοινωνικές συγκρούσεις...

7) Από τις σημαντικές πνευματικές συνεισφορές της Κρήτης στα Νεοελληνικά γράμματα, τη χρονιά που μας πέρασε (1988), είναι η έκδοση της ποιητικής συλλογής, του Ποιητή Γιώργη Μανουσάκη **"ΧΩΡΟΙ ΑΝΑΠΝΟΗΣ"**.

Ο σημαντικός Ποιητής και πολυβραβευμένος εργάτης των Ελληνικών Γραμμάτων μας, εκκλιφόρησε το πέμπτο ποιητικό βιβλίο του για το οποίο δίκαια καμαρώνουμε όλοι.

Η νέα του, αυτή, ποιητική προσφορά, καλύπτει τη βασανιστικά μετρημένη παραγωγή μιας δεκαετίας (1978-

1988). Ως είναι γνωστό ο Μανουσάκης δεν επαναλαμβάνεται. Κάθε νέο του ποίημα, μια νέα κατάκτηση, ένα καινούριο θέμα. Κι η γλώσσα του, αφενόδιαστη, πολυσήμαντη, πλούσια, με την εικόνα την εναργή, το βιωματικό θεματολόγιο, τη μουσικότητα του στίχου, όλα καταχτημένα στο ακέραιο.

Το θεοδωρό το ταλέντο του ποιητή Μανουσάκη, αποδίδει θαυμάσια!

8) Εβδομο ποιητικό βιβλίο, χάρισε το χρόνο που έληξε (1988), στα γράμμά μας, ο ποιητής Νίκος Ι. Μαραγκουδάκης. Πρόκειται για τα **"ΟΡΟΣΗΜΑ"**, τη συλλογή με τον παραδοσιακό στίχο που καινού ρυθμικά οι στοχασμοί και τα οράματα ενός "μαχητή του Φωτός". Ενός εργάτη που δουλεύει στο χώρο όπου κινούνται τα Υψηλά και σπίνονται τα Ορόσημα της Γης, του Χρέους και του Καθήκοντος.

Η ποιητική Φλέβα του δημιουργού Μαραγκουδάκη, ασταίρευτη!

9) Στο χώρο της Λαογραφίας, ο συντάκτης του σημειώματος αυτού Σταμ. Α. Αποστολάκης, μας χάρισε τα μελετήματα: **"Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΣΤΗ ΛΑΪΚΗ ΠΟΙΗΣΗ"**, **"ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ, ΓΙΑ ΤΗΝ ΞΕΝΙΤΙΑ"** και **"ΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΟΜΑΧΟΙ Τ' ΑΠΟΚΟΡΩΝΑ, ΣΤΗ ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ"**, καθώς επίσης και μικρότερες μελέτες που αναφέρονται πάντα στον Λαϊκό Πολιτισμό του Νησιού μας.

10) Κων/νου Γ. Λαγουμιτζάκη: **"ΜΝΗΜΟΣΥΝΑ"**, φωτοαντίτυπο, Χανιά 1988, σχήμα 8ο σελ. 60. Έκδοση: Της Ενώσεως Φρεδιαστών: **"Η Παναγία των δυο Βράχων"** και του Καλλιτεχν. Ομίλου: **Ο "Αποκόρωνα"**.

Ο ποιητής των **"Μνημοσύνων"** αιμν. Κώστας Γ. Λαγουμιτζάκης, από τον Φρέ γ' Αποκόρωνα, υπήρξεν παρασημοφορημένος και δίκαια τιμημένος ηρωικός πολεμιστής, και μάλιστα εθελοντής των ενόχων πολέμων 1912-13 και έπειτα. Λαμπρός εκπαιδευτικός με εξαντλητικές σπουδές και μετεκπαιδεύσεις, για το λειτούργημα του, και με πηγαία εμπνευση για ποιητικά δημιουργήματα.

Στην περιεκτική συλλογή του **"Μνημόσυνα"**, τραγούδησε τους δημιουργούς της Κρητικής Ελευθερίας, τους Μακεδονομάχους, τους μαχητές των πολέμων 1912-13, τους ήρωες της Ελευθερίας μας, μ' έναν λόγο!

Και τα τραγούδια του, π' αναφέρονται σε επώνυμους ήρωες. Παπαμελέκο, Μάνο, Γερακάρη, Μαναράλη, Ανδρουλάκη, Κατσιγάρη, Μπολάνη, Καραβίτη, Τσόντο, Γύπαρη, Νικολούδη, Μακρή κ.λπ. αλλά και σε ανώνυμους συντελεστές του αγώνα, συγκινούν πάντα γιατί αναφέρονται στο αθάνατο συναξάρι του Γένους. Δέλτοι και σελίδες που ερματίζουν και χαλμυρώνουν τις γενιές.

11) **"Η ΚΡΗΤΗ ΤΩΝ ΘΥΛΩΝ"**, του Βασίλη Χαρωνίτη, απλώθηκε το 1988, και σε δεύτερο τόμο, στον οποίο παρουσιάζονται λογοτεχνικά δοσμένοι, σαράντα θρύλοι, των ανατολικών διαμερισμάτων της Κρήτης μας, φορτωμένοι γοητεία και μυστήριο και γραμμένοι σε γλώσσα που συναρπάζει τον αναγνώστη.

Ως είναι γνωστό, ο πρώτος τόμος της **"Κρήτης των Θυλών"**, εκάλυπτε το χώρο της Δυτικής Κρήτης!

Το έργο του Βασ. Χαρωνίτη είναι πλούσιο και η παρουσία και θητεία του στα Κρητικά Γράμματα ευδόκηη ήδη!

12) Μάρκου Νικ. Ντουκάκη: **"ΤΟ ΜΠΡΟΣΝΕΡΟ ΚΑΙ ΟΙ ΑΓΩΝΙΣΤΕΣ ΤΟΥ"**. Έκδοση: Πολιτιστικού Συλλ. Μπροσνεριτών, Χανιά 1988 σχ. 17.5Χ24.5 σελ. 1-370 εκ.

Ο Πολιτιστικός Σύλλογος Εμπροσνεριτών Χανίων, αποφάσισε σωστά και πραγματοποιήσει ένα μεγάλο έργο -

προσφορά για το Μπρόσνερο. Πρόκειται για την έκδοση του έργου του συν/χου γεωπόνου Μάρκου Ν. Ντουκάκη: "Το Μπρόσνερο και οι αγωνιστές του".

Αρχίζει με το χωριό, τις γειτονιές και τον περίγυρο του Μπρόσνερου, εξετάζει την περιοχή γεωλογικά, κλιματολογικά, ιστορικά, αρχαιολογικά, δεν ξεχνά εκκλησίες, μνημεία, αξιοθέατα, θρώλους και παραδόσεις, ενώ αφιερώνει πολλές σελίδες (σ. 85-340) στην Ιστορική Προσωπογραφία της περιοχής, βιογραφίες Αγωνιστών, γεγονότα τοπικά και πρόσωπα, από τα παλαιά ως το χτες (1945), παραθέτοντας στοιχεία, έγγραφα, φωτογραφικό υλικό, κ.λπ. ντοκουμέντα, πάνω στα οποία σαν ευσυνείδητος ιστορικός, στηρίζει τα όσα εκθέτει στο έργο του.

Στο τρίτο μέρος (σελ. 341-360) του έργου, κάνει προτάσεις που βγαίνουν μεσ' από την πολύτιμη πείρα και την πολυχρόνια μελέτη του, για την οικονομική ανάπτυξη του χωριού του (Μπρόσνερου), και της ευρύτερης περιοχής ενώ παραθέτει ενδιαφέροντα δημογραφικά στοιχεία και αναλυτικούς πίνακες των οικογενειών του χωριού και των γύρω οικισμών του.

13) Στον τομέα του Κρητικού ιδιοματικού κειμένου, στα γνωστά μας "νάκλια", ο πολυτάλαντος πνευματικός δημιουργός, Αλέξ. Κ. Δρουδάκης, εκκλιφόρησε "ΤΟ ΝΙΚΟΛΑΙΟ" του, σε δεύτερη έκδοση, πλαισιωμένη με τα γνωστά χαρακτηριστικά στίχα του ίδιου και ανανεωμένη και συμπληρωμένη με πολλά καινούρια... παθήματα του Νικολαού!

Στα ιδιοματικά αυτά κείμενα, αποθησαυρίζονται εκτός από το θυμόσοφο πνεύμα των ανθρώπων του Λαού μας και ο γλωσσικός πλούτος του μαζί.

14) π. Στυλιανού Φραντζεσκάκη: "ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΜΕ ΧΙΟΥΜΟΡ".

Παλαιόχωρα - Σελίνου, 1988, σχήμα 14.5X20.5, σελίδες 128.

Σπινθηροβόλο το πνεύμα, του πασίγνωστου τύπου των "καπετάν - παπάδων της Κρήτης του '41", του επί μισόν αιώνα εφημέριου Παλαιόχωρας Σελίνου, συν/χου π. Στυλ. Φραντζεσκάκη, μας χάρισε σε μίαν... ανασπνέτη έκδοσή του, που μόλις εκκλιφόρησε, τα ανέκδοτά του, μιας ζωής αναμνήσεις κι αποτομύματα.

Πολλά αποτελούν προσωπικά του βιώματα, παθήματα, μικροεπιστάδια κ.λπ., που άφησαν το ίχνος των στον συναισθηματικό του κόσμο, παρά τα χρόνια που πέρασαν. Με φιλοσοφικό πνεύμα αναθυμιάται μορφές και εικόνες ενός κόσμου που σήμερα χάνεται ή έχει ήδη χαθεί. Άλλοτε ανασυντάσσει γνωστά ανέκδοτα και με το προσωπικό του ύφος και τον διδαχισμό του τα παρουσιάζει δικά του.

Στο χώρο της Εκπαίδευσης, κυκλοφόρησε:

15) Κώστα Δ. Μουτζούρη: "Η ΕΚΘΕΣΗ ΣΤΟ ΛΥΚΕΙΟ" Χανιά, 1988 σχήμα 17X24 σελίδες 50.

Το κείμενο του βιβλίου αυτού είναι η εισήγηση του συγγραφέα σε σεμινάριο φυλλολόγων, που οργάνωσαν προ διετίας ο Συνδεσμός Φυλλολόγων Νομού Χανίων (που μας ενθουσιάζει η πολύπλευρη και ουσιαστική δραστηριοποίησή του, για την οποία αφιερώνεται ξεχωριστό σημείωμά), μαζί με τον Σχολικό Σύμβουλο του Νομού.

Η εισήγηση αυτή, όμως αποτελεί χρήσιμο κείμενο, δότι στις σελίδες της αναλύονται: Τι είναι έκθεση, ποιοι οι σκοποί του μαθήματος, παρουσιάζεται η σημερινή πραγματικότητα και δίδονται απαντήσεις στο τί πρέπει να γίνει. Περιγράφεται - στη συνέχεια - πορεία διδασκαλίας της Έκθεσης και παρατίθενται σχ. εφαρμογή - παράδειγμα, ενώ εξετάζονται τα πολυσυζητημένα θέματα: Έκθεση και Γεν. Εξετάσεις και η Έκθεση ως μάθημα που

πρέπει να παραμείνει αλλά να αξιοποιηθεί περισσότερο. Στο επίμετρο καταχωρούνται τα θέματα που δόθηκαν στις γενικές εξετάσεις των τελευταίων οκτώ χρόνων, οι οδηγίες του υπουργείου για την βαθμολόγηση, και ενδιαφέρουσα Ελληνική Βιβλιογραφία πάνω στο θέμα.

Πρόκειται δηλαδή για ένα ειδικό βιβλίο σωστα οργανωμένο το οποίο όμως μας ενδιαφέρει όλους, λόγω ακριβώς του θέματος του!

Αυτά είναι μερικά - ασφαλώς - από τα βιβλία που κυκλοφόρησαν Χανιώτες συγγραφείς, στον τόπο μας, στο χρόνο (1988) που πέρασε.

Στον επόμενο τόμο της έκδοσης της Δημοτικής μας Αρχής, ετοιμάζεται μία διεξοδική παρουσίαση των εκδόσεων Χανιωτών, της τελευταίας 5/ετίας και παρακαλούνται όσοι δεν έστειλαν έργο τους, στον συντάκτη του σημειώματος, να το στείλουν, προκειμένου ν' αποφευχθούν παραλείψεις.

Β' ΠΕΡΙΟΔΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Από τις περιοδικές τοπικές εκδόσεις σημειώνουμε:

α) Εκκλιφόρησε η "ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ" σε ογκώδες τεύχος - τόμο 256 σελίδων, ογδόου μεγάλου σχήματος, έκδοση της Ι.Λ.Α.Ε. Κρήτης. (Χανιά 1987, περίοδος Δ' τόμος Α'), κυκλοφόρησε το 1988.

Οι έντεκα πρωτότυπες και ενδιαφέρουσες μελέτες που φιλοξενούνται στις σελίδες της, καλύπτουν όλες τις χρον. περιόδους της Κρητικής Ιστορίας, και αναφέρονται στα παρακάτω θέματα:

"Νέα στοιχεία για το μέσο όριο ζωής στη Μινωική Κρήτη της Ρ. Μακεδονίας.

"Κιβωτίσχημος τάφος της Ρωμαϊκής Κρήτης, στο Επανωχώρι Σελίνου" της Β. Κινδελή.

"Οι ώρες και οι εποχές σε ψηφιδωτό στο Καστέλι Κισσού" της Στ. Μαρκοπούλου.

"Εικονογραφικοί κύκλοι από το ζώη του Μ. Κων/νου" της Μ. Βασιλάκη.

"Βυζαντινά Μνημεία: Αγ. Ισιδώρος Κακοδικίου - Σελίνου" του Στ. Μαδερράκη.

"Η Βυζαντινή φορεσιά στη Βενετοκρ. Κρήτη", Κ. Μυλοποταμίτη.

"Ανδρέας Αμοραίος, άγνωστος, Πρωτόπαπας του Χάνδακα" του Θ. Δεττοράκη.

"Κρησών Ορθόδοξων Ενετοκρατίας" κυριώνυμα, του Ν. Β. Ταμπούκη.

"Τα χωριά της επ. Ιεράπετρας, κατά την Τουρκοκρατία" της Στ. Αλυσζάκη.

"Πολυσυνώνυμα φυτά της Κρήτης" του ασπιν. Ελευθ. Κ. Πατάκη και

"Ο θάνατος του Ελ. Βενιζέλου στη λαϊκή ποίηση" του Σταμ. Α. Αποστολάκη.

Αρχές του 1989 κυκλοφορεί και ο Β' τόμος της ΚΡΗΤ. ΕΣΤΙΑΣ με υπέρ διπλάσιες σελίδες.

β) Επίσης το 1988 εκκλιφόρησαν τα τεύχη 9-12 των "ΔΙΑΛΟΓΩΝ ΚΑΤΑΛΛΑΓΗΣ" της Ορθ. Ακαδημίας Κρήτης (Κολυμπάρη).

Απ' αυτά το 10ο τεύχος του Ενημερωτικού αυτού, τριμηνιαίου Δελτίου της Ορθόδοξου Ακαδημίας Κρήτης "ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑΛΛΑΓΗΣ" είναι αφιερωμένο στην 20ετία από την ίδρυσή της.

Πολλές σελίδες που αναφέρονται στη Ζωή και Κίνηση της Ακαδημίας, το Ευρωμεσογειακό Κέντρο Νεότητος και γενικότερα στις εκδηλώσεις που λάβανε χώρα στην Ο.Α.Κ. κατά το δεύτερο τρίμηνο του 1988, συμπληρώνουν τις πυκνογραμμένες σελίδες του ευπαρουσιάστου εντύπου...

γ) Δήμου Χανίων: "ΧΑΝΙΑ 1988" Ετήσια έκδοση ποικίλου περιεχομένου, Χανιά, Μάης 1988, χρονιά 16η σχήμα 21X29, σελ. 130, εικονογρ.

Το καθιερωμένο πιά, για δέκατη έκτη χρονιά Λεύκωμα

του Δήμου Χανίων, "Χανιά 1988" κυκλοφόρησε την πρώτη μέρα των εκδηλώσεων απ' άφορμή την 47η επέτειο της Μάχης της Κρήτης, σύμφωνα με τα καθιερωμένα. (21.5.1988)

Η μοναδική αυτή, για την ώρα, έκδοση του Δήμου μας, σε ετήσια βάση, συγκεντρώνει κάθε φορά, ενδιαφέρουσες πνευματικές προσφορές ανθρώπων των γραμμάτων, των επιστημών, και των τεχνών του τόπου μας και χαρίζει στους συμπολίτες μας ένα αξιοσημείωτο παρόν, διανεμόμενη δωρεάν!

Ηδη καταρτίζεται η αποδελτίωση των περιεχομένων των 16 πρώτων τόμων και επιβεβαιώνεται η προσφορά, η σημασία και η βαρύτητα των όσων επιλογίστηκαν, ως τώρα, στις 2.000 περίπου σελίδες της έκδοσης. Παράλληλα η συνολική εικονογραφική των 16 τόμων, αποτελεί πολύτιμο άλμπουμ για την συγκρότηση ενός εικονογραφημένου "Πανθέου" Κρήτης με μοναδικό και δυσώρετο, συχνά, φωτογραφικό υλικό!

Θέματα ιστορικά, λογοτεχνικά, λαογραφικά, καλλιτεχνικά, φιλοσοφικά σύγχρονα, διάφορα κ.λ.π. καλύπτουν κάθε χρόνο τις σελίδες της έκδοσης του Δήμου μας. Έτσι και φέτος (1988) οι τίτλοι και μόνο των περιεχομένων, που ακολουθούν, το επιβεβαιώνουν. Στον τόμο ΧΑΝΙΑ 1988 λοιπόν φιλοξενοούνται τα κείμενα - 31- τακτικών και εκτάκτων συνεργατών που συγκροτούν έναν ευπαρουσίαστο τόμο με δομή, ώρα εκτύπωση, φωτεινά στοιχεία, πολλή καλαισθησία και όσο γίνεται - για τις ανάλογες εκδόσεις - λιγότερα τυπογραφικά αβλεπήματα.

Ας δούμε όμως τα περιεχόμενα:

1. Η Κληρονομιά μας - Σύντομος Χαιρετισμός Δημάρχου.

2. 1988-1998: Διεθνής Δεκαετία Πολιτιστικής Ανάπτυξης - Β. Χατζηαγγελής.

3. Οραματισμοί της Κρήτης - Σεβασ. Μητροπολίτης Κισάμου και Σελίνου Ειρηναίος Γαλανάκης.

4. Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης.

5. 29 Ιούλη 1838 - 29 Ιούλη 1988: Με την ευκαιρία της επετείου - Δημ. Βλησίδης.

6. Από τη Γερμανική Κατοχή: Το "Φρούριο της Κρήτης" και οι Διοικητές του - Ευτ. Μαλεφάκης.

7. Νεκροί Γερμανικής Κατοχής στο Σέλινο κατά τα έτη 1941-45 - Ι. Αλιφάνης.

8. Μνήμες από την Γερμανική Κατοχή - Κ. Χρυσούλας - Πάτερου.

9. Το άγαλμα της Ελευθερίας στ' Ακρωτήρι - Πην. Ντυνουλάκη.

10. Νέαρχος ο Κρητικός, Ναύαρχος του Μεγάλου Αλεξάνδρου - Μ. Τζεράκη - Βλασσουπούλου.

11. Το Χρονικό της Άλωσης: Ρωμιοσύνη Αθάνατη - Αρχμ. Ιγν. Χατζηνικολάου.

12. Η προσωπικογραφία των Δωρητών στις εκκλησίες της Κρήτης - Στ. Μαδεράκης.

13. Αποκατάσταση της Πιλατείας της Σπλάντζιας Χανίων - Μιχ. Ανδριανάκης.

14. Τα Οθωμανικά Βιβλία της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Χανίων - Στ. Αληγάκης.

15. Δημοτικά Τραγούδια της Κρήτης για την ξενιτιά - Στ. Α. Αποστολάκης.

16. Εκείνο το βράδι - Βαγ. Κακατάκης.

17. Ο Ελληνικό Δραματικός Θίασος Χανίων "Ευτέρπη" - Ζαχ. Σημανδράκης.

18. "Οι Κρητικοί Γάμοι" του Σπυρίδωνος Ζαμπέλιου - Γ. Μανουσάκης.

19. Νίκου Καζαντζάκη: "Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται", Ιδεολογική Ανάλυση - Ερ. Καϊμαμένος.

20. Νοτίως των Κυκλάδων - Αλ. Ζερβάνος.

21. Κοσμολογικά στοιχεία στην Ιλιάδα του Ομήρου - Μιχ. Τραύλης.

22. Από τις σχέσεις της Κρήτης με τα Κύθηρα - Δημ. Σπύβα - Πιππλή.

23. Γιώργος Μανουσάκης: Ένας υπαρκτός ποιητής -

Αθ. Μπλαζουδάκη - Σταυρούλας

24. Ανδρέας Αναγνωστάκης - Μ. Καραβιτάκης - Ν. Λαοκαράτος.

25. Τζώρτζης Σ. Παπαδάκης και Πέτρος Φανδρίδης: Δύο Ιατροί επί Κρητικής Πολιτείας - Κ. Βαφιδάκης, Γ. Σιδέρης, Ε. Παπαδάκης.

26. Ακατάλυτοι δεσμοί Ποντίων και Κρητών - Γιαν. Τσαλουχίδης.

27. Η έννοια της Προόδου: Η Αστική και η Μαρξιστική αντίληψη - Ευτ. Μπιστάκης.

28. Ανάμεσα στο Θρόνο και την Πραγματικότητα: Το Ξεκαθάρισμα - Βασ. Χαρινίτης.

29. Η Κρητική Τουλίπα - Ευτ. Πρωτοπαπαδάκης.

30. Τα κλειδιά του Παραδείσου - Π. Κελαϊδής.

31. Γραμπουσιανοί τόποι και θρόλοι του Δροσερού - Αθ. Δεστιάκης.

δ) Τακτικά κυκλοφορούν τα θρησκευτικά περιοδικά "ΧΡΙΣΤΟΣ ΚΑΙ ΚΟΣΜΟΣ" της Ιεράς Μητροπόλεως Κισάμου - Σελίνου, "ΜΑΡΤΥΡΙΑ", της Ιεράς Μητρ. Κυδωνίας - Αποκορώνου, "ΕΝΟΡΙΑΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ", της Ενορίας Αγ. Κων/νου - Ελένης, Νέας Χώρας - Χανίων, με εκλεκτές συνεργασίες, ορθοδόξου οικοδομής και Χριστιανικού ερμηνείου.

ε) Κυκλοφορούν επίσης: οι "ΠΑΡΟΥΣΙΕΣ" του Φιλολ. Συλλόγου "ΚΙΣΑΜΙΚΟΣ" και το "ΑΡΧΕΙΟΝ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ" της Πατριωτ. Ενώσεως Κυδωνίας - Άλυσανός, καθώς και πολυάριθμα περιοδικά σχολείων με εντονότερη την παρουσία της έκδοσης στον ανάλογο χώρο του παιδικού περιοδικού "ΧΑΝΙΩΤΑΚΙΑ" του Διδασκαλικού Συλλόγου Χανίων.

Μνεία γίνεται και για την τακτική - για πέμπτο χρόνο - έκδοση του Θεραπ. Ψυχ. Παθήσεων Χανίων: "Η ΦΩΝΗ ΜΑΣ", καθώς και άλλων αναλόγων εκδόσεων, για τις οποίες θα συνταχθεί βιβλιογραφικό δελτίο πλήρες - στην επόμενη - παρουσίαση.

Παρακαλούνται και οι εκδότες περιοδικών να ενημερώνουν τον συντάκτη του παρόντος σημειώματος, σχετικά.

Γ' ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

1) Γ. Μ. Σηφάκης: "ΓΙΑ ΜΙΑ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΤΡΑΓΟΥΔΙΟΥ" Πανεπιστ. Εκδόσεις Κρήτης - Ηράκλειο, 1988, σχήμα 14.5Χ21, σελ. 236.

Ο Γ. Μ. Σηφάκης είναι καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσ/νίκης.

Με την πρόσφατη (1988) έκδοση της μονογραφίας του: "Για μια ποιητική Ελληνικού Δημοτικού τραγουδιού", από τις Πανεπ. Εκδ. Κρήτης, "επιχειρεί να επισφραγίσει, να διατυπώσει και να περιγράψει του κανόνες και τη διαδικασία παραγωγής και δημιουργίας ή κατασκευής και "ποίησης", του δημοτικού μας τραγουδιού.

Ξεκινώντας από τη δ/λία του Αριστοτέλη για τη λειτουργία της ποίησης ο συγγραφέας συνδυάζει αρχές και έννοιες της γλωσσολογίας και σημειολογίας με τα επιτεύγματα τόσο της κλασικής φιλολογίας στη μελέτη της ομηρικής ποίησης, όσο και της Νεοελληνικής Φιλολογίας και Λαογραφίας στη μελέτη του Δημοτικού τραγουδιού.

Προσπαθεί έτσι να συσχετίσει και να συντονίσει την ορολογία αυτών των περιοχών της φιλολογικής έρευνας, για να χρησιμοποιήσει τις έννοιες και τις μεθόδους τους σαν εργαλεία για την ανάλυση του δημοτικού τραγουδιού, και την κατανόηση και περιγραφή της δημιουργικής διαδικασίας που το παράγει ή μάλλον το παρήγαγε σε παλιότερες εποχές.

Το έργο του κ. Σηφάκη, αφιερωμένο ευλαβικά στη μνήμη του Samuel Baud - Boyv - του σοφού μελετητή του Δημοτικού Τραγουδιού - είναι ο αγαθός καρπός έρευνας του δημιουργού του, με κύριο ζητούμενο την

καλύτερη κατανόηση του μηχανισμού παραγωγής, αναπαραγωγής και αυτοσχεδιασμού στη λαϊκή προφορική ποίηση και πιο συγκεκριμένα στο Νεοελληνικό Τραγούδι, όπως γράφει ο ίδιος. Και συνεχίζει (σ. 191) διευκρινίζοντας ότι: «Μηχανισμός παραγωγής δεν σημαίνει όμως αυθόρμητο - αν και όχι αυτόματα - χειρισμό των στοιχείων της παράδοσης, δημιουργικό αυτοσχεδιασμό, που επιβάλλεται από τον προφορικό τρόπο σύνθεσης και από το γεγονός ότι το τραγούδι παράγεται ή αναπαράγεται και τραγουδιέται δηλ. εκτελείται, την ίδια στιγμή».

Η διαδικασία αυτή όχι μόνο αποκλείει την έμπνευση, αλλά την προϋποθέτει, όπως προϋποθέτει το ταλέντο, την εγρήγορση, την κατάλληλη φυσική και ψυχική κατάσταση».

Στον εκλεκτό Πανεπιστημιακό Δάσκαλο κ. Σηφάκη, η στήλη, στέλνει τα θερμά της συγχαρητήρια και για την ενδιαφέρουσα αυτή προσφορά του, με την οποία ανοίγει νέους ορίζοντες για «μία Ποιητική του Ελλ. Δημοτικού τραγουδιού».

Επαινοί θερμοί και στις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης για τις σημαντικές όντως εκδόσεις με τις οποίες ξεκίνησαν τα τελευταία χρόνια, χωρίς βέβαια, στην πολύτιμη ιδρυτική δωρεά και χρηματοδότηση της Παγκρητικής Ενώσεως Αμερικής!

2) **ΎΠΗΡΗΚΑ ΟΠΛΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ - ΣΥΜΒΙΩΣΗ ΧΩΡΙΣ ΜΕΜΟΝ**, είναι ο τίτλος του βιβλίου του Λευτέρη Οικονόμου του Πανεπιστημίου και του Ερευνητικού Κέντρου Κρήτης, που εξέδωσαν οι «Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης».

Η έκδοση εντάσσεται στην εισαγωγική σειρά: «Θετικών και Ιατρικών Επιστημών, και απευθύνεται σ' ένα ευρύτερο κοινό για το οποίο δεν απαιτούνται ειδικευμένες τεχνικές ή μαθηματικές γνώσεις πέραν από τη γενική μόρφωση που παρέχουν το Γυμνάσιο και το Λύκειο. Απαιτείται όμως κάποιο πνευματικό ενδιαφέρον και κάποια νοητική προσπάθεια, από το κοινό στο οποίο απευθύνεται το βιβλίο και προϋποτίθεται βέβαια, πως δεν θα του απολείπουν τα επιστημονικά ενδιαφέροντα και οι πνευματικές ανησυχίες.

Σ' αυτής της πολιτικής σειράς εκδόσεων το χώρο, εντάσσεται το βιβλίο του κ. Οικονόμου. Δύο είναι τα πρωτότυπα στοιχεία, αυτού του έργου.

Πρώτον, η ιδέα ότι η πυρηνική ενέργεια - ανά στοιχειώδες σωμάτιο - είναι κατά πολύ έξω από το μέτρο τη ζωής και γι' αυτό το λόγο αποτελεί ύβριν με την έννοια της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας.

Δεύτερον, η παρουσίαση της πυρηνικής εποχής στη Γη με την ιστορική της διάσταση, δηλ. σαν το πιο πρόσφατο - και ίσως το μοιραίο - βήμα στην μακρά και εξελικτική πορεία του Σύμπαντος»...

Ως προς την δομή του, το έργο χωρίζεται σε τρία κεφάλαια και ακολουθεί επιλογος, βιβλιογραφία και μικρό «πυρηνικό λεξικό». Ξεχωριστής σημασίας είναι και οι σελ. 21-56, όπου ο συγγραφέας του έργου κάνει την «Ιστορική Ανασκόπηση», του συγκλονιστικού θέματος του βιβλίου του.

Με δύο λέξεις «Στο πρώτο κεφ. με τον τίτλο «Πώς είναι φτιαγμένο το Σύμπαν», παρουσιάζονται με απλό τρόπο οι θεμελιώδεις ιδέες της Φυσικής, οι ιδέες δηλ. εκείνες που αποτελούν την βάση της ερμηνείας του Κόσμου.

Στο δεύτερο κεφ. παρουσιάζεται συνοπτικά (σελ. 73-81), η απάντηση της Επιστήμης, στο πιο παλιό και θεμελιώδες ερώτημα, δηλ. στο: «Πώς έγινε ο Κόσμος».

Στο τρίτο κεφ. (σ. 85-118), εξετάζεται το θέμα των πυρηνικών όπλων και του κινδύνου καταστροφής του ανθρώπινου πολιτισμού απ' αυτά. Σε μια δραματικά αποκαλυπτική σελίδα του έργου (σ. 110), διαβάζουμε:

«Ας συνοψίσουμε τώρα τη σημερινή εικόνα του πυρηνικού οπλοστάσιου στη Γη. Υπάρχουν περί τις

50.000 πυρηνικές κεφαλές αποθηκευμένες είτε σε ολό σε διάφορα σημεία της Γης, είτε σε υποβρύχια που βρίσκονται σ' όλους τους Ωκεανούς του πλανήτη μας. Παράγονται κάθε μέρα που περνάει περί τις δέκα νέες πυρηνικές κεφαλές (εν μέρει αντικαθιστούν υπάρχουσες που αποσύρονται). Η συνολική εκρηκτική ισχύς είναι περίπου ισοδύναμη με 13.000 μεγατόνους, Τ.Ν.Τ.

Για σύγκριση αξίζει να σημειωθεί ότι όλες οι βόμβες που έπεσαν στο Β' Παγκόσμιο πόλεμο δεν ξεπερνούσαν σαν σύνολο τους 2-3 μεγατόνους Τ.Ν.Τ.

Σε κάθε άνθρωπο στη Γη αντιστοιχεί σήμερα πυρηνικό εκρηκτικό υλικό, ισοδύναμο με 2.5 τόννους Τ.Ν.Τ.»

Ενώ, παίρνουμε μια ανάσα, στις επιλογικές σελίδες του έργου (σ. 119-120), όπου ο διαπρεπής συγγραφέας και ερευνητής, τονίζει:

«Όσο τις δυνάμεις αυτές σχεδιάζουμε να τις χρησιμοποιήσουμε ειρηνικά για να οργανώσουμε μια ποιοτικά ανώτερη περίοδο στον ανθρώπινο πολιτισμό, δικαιολογείται και μια συγκρατημένη αισιοδοξία και μια επιφυλακτικότητα λόγω ενδεχομένων μη ορατών κινδύνων, που πιθανόν, ελλοχεύουν στην εξέλιξη, της πορείας μας.

Όταν όμως τέτοιες κλίμακες δυνάμεις τις επισείουμε σαν μέσο επίλυσης κρατικών και ιδεολογικών διαφορών, ασφαλώς κυφορούμε την αυτοκαταστροφή μας και την μερική τουλάχιστο καταστροφή του μοναδικού αυτού βιολογικού οικοδομήματος, που χρειάστηκε περί τα τρία δισεκατομμύρια χρόνια για να φθάσει στη σημερινή του μορφή!

Η προοπτική μια τέτοιας ανθρωπογενούς ολοκληρωτικής καταστροφής μοιάζει ακόμη πιο παράλογη και απαράδεκτη, αν σκεφθεί κανείς ότι η Επιστήμη σήμερα προσφέρει τις δυνατότητες να κατανοήσουμε πραγματικά, να αιτιώσουμε αρμονικά και να εκτιμήσουμε βαθύτατα:

Αυτόν τον Κόσμο, το Μικρό, το Μέγα!

Ας ευχηθούμε (κλείνοντας το βιβλίο και συγχαίροντας εγκάρδια τον καθηγητή του Πανεπ. Κρήτης και Δ/ντή του Ερευνητικού Κέντρου Κρήτης κ. Οικονόμου), «Η συμβίωση πάνω στη Γη, της ανώριμης ανθρωπότητας με τα πυρηνικά όπλα», να διασωθεί χωρίς στην Πρόνοια του Θεού και στην ορθή κρίση της Ανθρώπινης Λογικής! Παρήγορες φωτεινές ακτίνες, διαφαίνονται ήδη!...

3) Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης: Μουσικές εκδόσεις:

Α' - **ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ. Ι. ΕΡΓΑ ΚΡΗΤΩΝ ΜΕΛΟΠΟΙΩΝ**.

Είναι ο τίτλος του πρώτου δίσκου της σειράς και πρόκειται για ένα μικρό δείγμα της τεράστιας προσφοράς και σημαντικής παρουσίας της Κρήτης στην καλλιέργεια της εκκλησιαστικής μουσικής, της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας. Ένας από του πλέον σημαντικούς και θεωρητικούς των όψιμων χρόνων ο Γεώργιος Κρής (1815) αντιπροσωπεύεται με τέσσερα έργα σ' αυτή τη δισκογρ. έκδοση και επι πλέον, ένα νεώτερος αξιολογός μελοποιός, ο συντοπίτης μας αείμνηστος Νικ. Δασκαλάκης (1897 - 1988) αντιπροσωπεύεται με μια Δοξολογία!

Τα έργα αποδίδονται από τη Δημοτική Βυζαν. χορωδία Ηρακλείου, υπό την διεύθυνση του Γ. Αμαργιανάκη, Καθηγητή στο Παν. Κρήτης στην έδρα της Εθνομουσικολογίας. Η ηχογράφηση έγινε στο καθολικό της Ιστορικής Ιεράς Μονής Αρκαδίου με υπερσύγχρονα μηχανήματα.

Ο δίσκος συνοδεύεται από διγλωσσο ενημερωτικό φυλλάδιο με ενδιαφέρουσες μουσικές αναλύσεις και σχόλια, του Γεωργ. Αμαργιανάκη.

Β' - Ελληνική Παραδοσιακή Μουσική: **Ι. ΣΚΟΠΟΙ ΚΑΙ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ, ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΟΥ**

ΑΙΜΙΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΔΗΜ. ΝΟΤΟΠΟΥΛΟΥ.

Πρόκειται για τον πρώτο δίσκο της σειράς και περιέχει μια επιλογή από τις πολύτιμες ηχογραφήσεις που είχε κάνει στην Κρήτη το 1953 ο αείμν. Δ. Νότοπουλος, καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας του Λάρτφορντ της Αμερικής. Οι μουσικοί που παίζουν και τραγουδούν στο δίσκο είναι οι: Ν. Σαριδάκης ή Μαύρος (βιολί) και Γ. Κουτσογιάλδης (λαούτο) από την Κίσαμο, που παίζουν και τραγουδούν, μαζί με τον Λευτέρη Ντουρουντάκη, κ.α. μια σειρά από τέσσερα τραγούδια του γάμου, ο μακαρίτης Μ. Πασπαράκης, λύρα και ο Μ. Ασπράκης ή Μυρομανώλης μαντόλα απ' τα Ανώγεια, ο Αντ. Καρεκλάς, βροντόλυρα, Γιάννης Μπερνιδάκης ή Μπαξεβάνης λαούτο και τραγούδι, Μ. Παπαδάκης ή Πλακιανός λύρα, και Θ. Περουλάκης, λαούτο και τραγούδι, ενώ τέλος ομάδα ανδρών από τους Λάκκους τραγουδούν το ριζίτικο: "Αητέ που κάθεσαι ψηλά..." Αν και πρόκειται για ηχογράφηση του 1953, το ηχητικό, σημερινό, αποτέλεσμα είναι πολύ καλό. Αρκετά ενδιαφέρον και κατατοπιστικό: είναι και το δωδεκασέλιδο διγλωσσο ένθετο φυλλάδιο με μουσικές αναλύσεις, σχέδια φωτογρ. υλικό κ.λπ. στοιχεία που πλουτίζουν την θαυμάσια αυτή και μνημειώδη έκδοση του Παν. Κρήτης.

Πρόκειται για απαρχή δυο σειρών υποδογ. μουσικών εκδόσεων και θα είναι ευχής έργου, η συνέχισή των, διότι υπάρχει ανεκτίμητος και ανεξάντλητος θησαυρός και στους δύο τομείς: της Βυζαντινής Εκκλ. Μουσικής και Κρητικής Μουσικής μας Παράδοσης. Ανάλογες προσπάθειες, όπως του Κέντρου Μεκρασιατικών Σπουδών, του Πελοποννησιακού Λαογ. Ιδρύματος, του Κέντρου Έρευνας της Ελλ. Ακαδημίας και του Καλλιτεχν. Σύλλογου Χανίων "Οι Κρητικές Μαδάρες του οποίου η διακογραφική προσφορά φτάνει ήδη στους δέκα δίσκους κ.α. τιμούν τον τόπο διεθνώς!

Η Κρήτη, από το Πανεπιστήμιό της, ζητούσε πάντα πέραν από το επιστημονικό διδακτικό, ερευνητικό έργο του, να σκιάζει σταργικά στην Ιστορία και στην παράδοση, στον Πολιτισμό και στα προβλήματα αυτού του ιερού χώρου και να δώσει τα φώτα του και τη βοήθειά του. Χαράμαστε που το πράττει!

ΔΙΣΚΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΧΑΝΙΩΝ: "ΟΙ ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΜΑΔΑΡΕΣ".

Κατά τη διάρκεια του 1988 ο δραστήριος και με πολύπλευρο έργο βαρυφορτωμένος Καλλιτεχν. Σύλλογος Χανίων "Οι Κρητικές Μαδάρες" εκυκλοφόρησε τους δίσκους: "ΡΙΖΙΤΙΚΑ Νο 9" με τα αυθεντικά ριζίτικα: 1) Πόλεμο κάνουν οι Χριστιανοί πάνω στο Δρομονέρι, 2) Αόριο μισεύγει ο Μαυριάνος, 3) Δυο άγγουροι εβουλεύγουντο... 4) Βούλωμα μια, βούλωμα δυο... 5) Τριανταφυλλάκι κόκκινο... 6) Τρεις χρονί πάνε σήμερο... και τρεις Κρητικούς χορούς.

Επίσης τον δίσκο "ΡΙΖΙΤΙΚΑ Νο 10", με τα θαυμάσια εκτελεσμένα ριζίτικα τραγούδια: 1) Τ' αμάθια μ' αναντρίνισα... 2) Ο Γιάννης με τον ήλιο συνορίζετο... 3) Μια μάνα 'χε τρία παιδιά... 4) Ένα κουδούνι αργολαλεί... 5) Σαν αποθάνω... 6) Κοράσιο στην Ανατολή... και Τρεις παλαιούς Χανιώτικους συρτούς σε εκλεκτή εκτέλεση!...

Εδώ όμως σταματούμε. Ευχόμαστε η επόμενη συγκομιδή να είναι πλουσιότερη, για το ευρύτερο καλό!

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ ΝΟΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

Κώστας Μουτζούρης
Φιλολόγος

Ο Σύνδεσμος φιλόλογων Νομού Χανίων είναι επιστημονικό σωματείο και ιδρύθηκε το 1983.

Οι στόχοι του Σωματείου είναι τρεις:

Ο πρώτος στόχος είναι καθαρά επιστημονικός: να συμβάλει στη φιλολογική έρευνα.

Ο δεύτερος στόχος είναι να προωθήσει θέματα, τα οποία αφορούν το φιλόλογο ως μάχιμο εκπαιδευτικό.

Και ο τρίτος στόχος είναι να συμβάλει στην πνευματική και πολιτιστική ανάπτυξη των Χανίων.

Και στους τρεις τομείς ο Σύνδεσμος έχει αναπτύξει σημαντική δράση και πολλά υπόσχεται ακόμη. Τα σχέδιά του είναι φιλόδοξα. Ένα από αυτά είναι η έκδοση φιλολογικού περιοδικού με πανελλήνια κυκλοφορία. Και αυτό ετοιμάζεται. Θα κυκλοφορήσει στο τέλος Μαΐου 1989. Το όνομά του είναι "Θαλλά".

Θα μπορούσαμε να γνωρίσουμε την ταυτότητα του Συνδέσμου, αν δούμε τις κυριότερες εκδηλώσεις του. Είναι αυτό απόδειξη της δράσης του.

ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ ΝΟΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ από 26-9-88 έως 24-3-89

1) 26,27/9/1988, Δημαρχείο Χανίων: ΔΙΗΜΕΡΟ για τον ποιητή Μανόλη Αναγνωστάκη:

α) παρουσίαση του ποιητικού έργου του Μανόλη Αναγνωστάκη.

β) η μοντέρνα ποίηση και πώς την προσεγγίζουμε.

γ) εφαρμογή των παραπάνω σε ποιήματα του Αναγνωστάκη.

Εισηγήτρια: Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου.

Ποιήματα του ποιητή απαγγέλει ο Βασίλης Γκούσης.

2) 22/10/1988, Δημαρχείο Χανίων: Συζήτηση για το μάθημα της έκθεσης.

3) Προκήρυξη Λογοτεχνικού διαγωνισμού για την εξέγερση των φοιτητών στο Πολυτεχνείο (1973).

Τα βραβεία δόθηκαν σε ειδική εκδήλωση στις 17-11-88.

4) 4-12-1988, Δημαρχείο Χανίων: Δημόσια συζήτηση για τα ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ.

5) 14-12-1988: Επίσκεψη - ξενάγηση στην Πολυρρήνια Κισάμου.

6) 23-1-87, Ρετρώ: Συνεστίαση και κόψιμο της πίτας.

7) 12-2-87, Δημαρχείο: τιμητική εκδήλωση για τον Ιωάννη Θ. Κακιδιδη και ανακήρυξη του σε επίτιμο πρόεδρο του Συνδέσμου Φιλολόγων.

Για την προσφορά του Ιωάννη Κακιδιδη στα γράμματα και ειδικότερα στην επιστήμη της φιλολογίας μίλησε ο πρόεδρος του Συνδέσμου Κώστας Μουτζούρης.

Ο Ιωάννης Κακιδιδη ανέπτυξε το θέμα: "Κόβουμε την παράδοση με το να καταργούμε τα Αρχαία Ελληνικά στο Γυμνάσιο (από το πρωτότυπο)".

8) Μαθήματα Ιστορίας της Κρήτης (σε συνεργασία με την ΙΛΑΕΚ), με το εξής πρόγραμμα: (Δημαρχείο Χανίων, άνοιξη 1987).

α) Προϊστορική εποχή (μέχρι το 1000 π.Χ.): Αθνασία Κάντα.

β) Η Κρήτη από το 1000 π.Χ. μέχρι τους πρώτους Χριστιανικούς χρόνους: Μανόλης Μικρογιαννάκης.

γ) Α' Βυζαντινή περίοδος: Νίκος Παπαδογιαννάκης.

δ) Αραβοκρατία: Κώστας Μουτζούρης.

ε) Β' Βυζαντινή περίοδος: Μιχάλης Ανδριανάκης.

στ) Ενετοκρατία: Μαρία Βασιλάκη.

ζ) Τουρκοκρατία: Στέλλα Αλγιζάκη.

η) Κρητική Πολιτεία: Στρατής Παπαμανουσάκης.

8) Από την ένωση (1913) μέχρι το 1945: Ευτύχιος Μαλεφάκης.

9) ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΕΓΕΡΣΗ των φοιτητών στο πολυτεχνείο. Τα βραβεία απονεμήθηκαν σε ειδική τελετή στις 17-11-87, στο Δημαρχείο Χανίων.

10) Επιμορφωτική εκδρομή στην Ιταλία (Ιούλιος 87).

11) Σε συνεργασία με την Πανελλήνια ένωση Φιλολόγων, ΔΗΜΕΡΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ για τη μορφωτική αξία των ιστορικών κειμένων της Αρχαίας Ελληνικής γραμματείας. 22, 23 Μαΐου 1987, στο Πολυκλαδικό Λύκειο. Από τους Χανιώτες συναδέλφους εισήγηση είχε ο Δημήτρης Βεζονιάρης: "Ηγεμονισμός αψιμυθιώτος: Δημιουργία Αλκibiάδη, Θουκ. 6. 18"

12) 4-10-87: Ξενάγηση στην Αρχαία Φαλάσαρνα (σε συνεργασία με ΙΛΑΕΚ) Ξεναγός: Ελπίδα Χατζηδάκη.

13) 11-10-87: Ξενάγηση στο Λουτρό (αρχαίος Φοίνιξ), Ανάπολη και Αράδεννα (αρχαίος Αραδήν) (ΜΕ ΙΛΑΕΚ) Ξεναγός: Ελπίδα Χατζηδάκη.

14) Δύο εκδηλώσεις για τον Ανδρέα Εμπειρίκο

α) 5-11-87, Γ' Λύκειο Χανίων. Ειρήνη Καλφάκη: Ο ποιητής Ανδρέας Εμπειρίκος και το έργο του.

β) 7-11-87, Δημαρχείο Χανίων. Γιώργης Γιατρομανωλάκης: "Ο Εμπειρίκος στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση". Προσπάθεια ανάγνωσης (ανάλυσης - διδασκαλίας) των ποιημάτων του ποιητή που υπάρχουν στα σχολικά βιβλία.

15) Δύο εκδηλώσεις για τον Οδυσσέα Ελύτη.

α) 24-11-87, Γ' Λύκειο Χανίων. Άννα Χατζηγιαννακού: "Περιδιάβαση του έργου του Οδυσσέα Ελύτη".

β) 28-11-87, Δημαρχείο Χανίων. Ερατοσθένης Καϊμαμένος: Προσπάθεια σημειολογικής προσέγγισης του ποιήματος "Λακωνικόν" του Ελύτη.

16) Δύο εκδηλώσεις για τον ποιητή Στέλιο Γεράνη (σε συνεργασία με το "Χρυσόστομο").

α) 30-11-87, "Χρυσόστομος". Αλέξης Ζερβάνος: ο ποιητής Στέλιος Γεράνης.

β) 2-12-87, Χρυσόστομος. Στέλιος Γεράνης: "ποιητική παράδοση και σύγχρονη ποίηση".

17) Φιλολογική βραδιά για τον ποιητή Τίτο Πατρίκιος. 10-12-87, Δημαρχείο Χανίων.

α) Κώστας Μουτζούρης: "ο ποιητής Τίτος Πατρίκιος"

β) Τίτος Πατρίκιος: "Η ποίηση σήμερα".

18) Δεκέμβριος 1987. Κυκλοφόρησε ο Φιλολογικός ημεροδείκτης του συνδέσμου (1988), με επιμέλεια Δημήτρη Βεζονιάρη.

19) 19-12-87, σχολ. συγκρότημα Λευταριανών. Διαγωνισμός των μαθητών της τρίτης δέσμης στα ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ (επιτροπή του Διαγωνισμού: Χαραλαμπίδης, Αμπελά, Γιομελάκη, Αναγνώστης, Καλφάκη).

20) Δύο εκδηλώσεις για τον ποιητή Τάση Σινόπουλο.

α) 19-1-88, Γ' Λύκειο: Αλεξάνδρα Φουσέκη: "Το ποιητικό έργο του Τάση Σινόπουλου".

β) 25-1-88, Ωδείο Χανίων. Μιχάλης Πιερής: "ο ποιητής Τάσης Σινόπουλος και η εποχή του". Προσπάθεια ανάγνωσης (προσέγγισης) του "ΝΕΚΡΟΛΕΙΠΝΟΥ".

Στην εκδήλωση αυτή - μνημόσυνο - παρευρίσκτο και η κ. Μαρία Σινοπούλου.

21) 22-1-88, "Αστέρια" Π.Β.Κ. Πίτα - Χορός.

22) 8-2-88, Πολυτεχνείο. Βράβευση των μαθητών που διακρίθηκαν στο διαγωνισμό στα ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ.

Χριστόφορος Χαραλαμπίδης: "η ανάγκη της σωστής χρήσης της γλώσσας μας".

23) 7-3-88, Δημαρχείο Χανίων. Τιμητική εκδήλωση για την πεζογράφο Αρτεμίσια Καψωμένου - Χαριτάκη.

Για το έργο της κ. Καψωμένου μίλησε ο Λουκάς Κούσουλας, ο οποίος παρουσίασε και το έργο της "Ο Πικραμένος". Τον κ. Κούσουλα παρουσίασε και μίλησε για το έργο του η Μαρία Πριπάκη.

24) 23-3-88, ΩΔΕΙΟ ΧΑΝΙΩΝ: ΣΥΖΗΤΗΣΗ για το Γρηγόριο Ξενόπουλο. (Σε συνεργασία με το ΔΗΠΕΘΕΚ)

α) Κώστας Μουτζούρης: "ο παιδαγωγός και ο σχολικός Ξενόπουλος".

β) Θεοδώρα Παπαχατζάκη: "το μυστικό της Κοντέσσας Βαλέριανας".

γ) Ολγα Ανδρεαδάκη: "ο σκηνικός Χώρος του μυστικού της Κοντέσσας Βαλέριανας".

25) 21-4-88, Δημαρχείο Χανίων. Τίτος Πατρίκιος: "Τι είναι άραγε το δοκίμιο".

(ο Τίτος Πατρίκιος μίλησε στις 22-4-88 (ελεύθερο πανεπιστήμιο) με θέμα: "ποίηση και επικοινωνία").

26) 28-4-88, Δημαρχείο Χανίων. Βασίλης Κάλφας: Η ιστορική επίδραση της επιστήμης στο σύγχρονο πολιτισμό.

27) 5-5-88, Πνευματικό κέντρο Μητροπόλεως. Οδυσσέας Τσαγκάρης: "μύθοι της μυκηναϊκής Κρήτης και σύγχρονη τεχνολογία". (σε συνεργασία με ΚΡΗΤΙΚΗ ΑΝΑΤΟΛΗ).

28) 25-6-88, (σε συνεργασία με ΙΛΑΕΚ). Επίσκεψη - Ξενάγηση στη Γραμβούσα και τις Μένες (με το Καραβάκι "ΑΡΓΩ") ΤΗΝ ΞΕΝΑΓΗΣΗ έκαναν: Μαλεφάκης, Ανδριανάκης (Γραμβούσα) και Στ. Μαρκουλάκη (Μένες).

29) 29-7-88 (σε συνεργασία με το ΔΗΜΟ ΧΑΝΙΩΝ), στο Δημοτικό Κινηματοθέατρο. Τμήθηκε η επέτειος των 50 χρόνων από το αντιδικτατορικό κίνημα των Χανίων. Για το κίνημα του 38 μίλησε ο Νίκος Παπαδογιαννάκης. Μίλησαν ακόμη οι: Βαγγέλης Χατζηαγγελής και Ευτύχιος Μπιτοάκης.

30) Λογοτεχνικός διαγωνισμός για την εξέγερση στο Πολυτεχνείο. Η Βράβευση όλων διακρίθηκαν έγινε στις 17-11-88, στην Κεντρική εκδήλωση.

31) 14,15-10-88, Δημαρχείο Χανίων.

ΔΗΜΕΡΟ για τη ΓΛΩΣΣΑ και την ΕΚΦΡΑΣΗ.

α) Δημήτρης Πολύζος: "Η έκθεση στο Γυμνάσιο"

β) Κώστας Μουτζούρης: Έκθεση, (μαθήματα) γενική(ς) παιδεία(ς) και γενικές εξετάσεις".

γ) Αγγελική Καραθανάση: "απόψεις για τη μεθοδολογία της διδασκαλίας της νεότερης γλωσσολογίας μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια Γυμνασίου "Νεοελληνική γλώσσα" και πολυκλαδικού Λυκείου "Αρχαία Ελληνικά". Α' Θεωρία. Β' Πράξη.

δ) Χριστόφορος Χαραλαμπίδης: "Η διδασκαλία γραμματικών φαινομένων με βάση τα πορίσματα της σύγχρονης γλωσσολογίας: Η περίπτωση του υποκειμένου".

ε) Θεοδώρα Παπαχατζάκη: "Η διδασκαλία της μοντέρνας ποίησης. Μ. Αναγνώστης: Ποιήματα που μας διάβασε ένα βράδυ ο λοχίας Οτο V."

στ) Γιώργης Μανουσάκης: "Ο κήπος, εικόνα και σύμβολο, στην ποίηση του Παπατσώνη". Το "συνάντημα", Α' Λυκείου, το "ερμηκός", Α' Γυμνασίου.

ζ) Θοδωάς Τσιάτσικας: "Μάριος Χάκας, το Ψαράκι της γυάλας" (Γ' Λυκείου). Διδακτική δοκιμή.

(Το Σεμινάριο αυτό μεταφέρθηκε στο Ρέθυμνο και στο Ηράκλειο).

32) 15-9-88, Γ' Λύκειο. Ειρήνη Καλφάκη: εντυπώσεις από ένα σεμινάριο στην Αγγλία με θέμα: "αρχές και τάσεις στη διδασκαλία των κλασικών μαθημάτων".

33) 13-12-88, Δημαρχείο Χανίων. Φιλολογικό μνημόσυνο στην Έλλη Αλεξίου. Ομιλήτρια η Μαρία Πριπάκη.

34) 17-12-88, Σχολ. συγκρότημα Λευταριανών. Διαγωνισμός των μαθητών της τρίτης δέσμης στα ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ.

35) 19-12-88, Γ' ΛΥΚΕΙΟ. Φιλολογικό μνημόσυνο στον Τάσο Λεβαδίτη. Ομιλήτρια η Κούλα Γιομελάκη.

36) Ιανουάριος 89. Ημερολόγιο του Συνδέσμου αφιερωμένο σε 4 Χανιώτες ζωγράφους, με επιμέλεια Στέλλας Αλεγκάκη.

37) 27-1-89, Νεράιδα. Πίτα - Χορός.

38) 6-2-89, Δημοτ. Βιβλιοθήκη. Παρουσίαση της Διμοτικής Βιβλιοθήκης. Ομιλήτρια: Χρυσούλα Καραπατάκη.

39) 13-2-89, Δημαρχείο. Βράβευση των μαθητών που διακρίθηκαν στο διαγωνισμό στα ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ.

40) 20-2-89, Δημαρχείο. Τμητική εκδήλωση για τους: Σταμάτη Αποστολάκη, Μιχάλη Γρηγοράκη και Βασίλη Χαρωνίτη. Ομιλητές: Στέλλα Αλιγιζάκη, Νίκος Παπαδογιαννάκης.

41) 8-3-89 (ημέρα της γυναίκας): Τμητική εκδήλωση για τη συγγραφέα Μάρω Βαβουνάκη.

Ομιλήτριες: α) Ελένη Αλεξαντωνάκη: "η πεζογράφος Μάρω Βαβουνάκη"

β) Μάρω Βαβουνάκη: "η μοναξιά του συγγραφέα και η μοναξιά του αναγνώστη".

42) (Σε συνεργασία με Ελληνογαλλικό Σύνδεσμο και Χρυσόστομο).

22-3-89, Χρυσόστομος. Εκδηλώσεις για τα 200 χρόνια από τη Γαλλική Επανάσταση.

α) Beruard Larrieu: Παρουσίαση της έκθεσης ντοκουμέντων από τη Γαλλική Επανάσταση.

β) Κώστας Μουτζούρης: Η μεγάλη Γαλλική Επανάσταση 1789-1799.

γ) Ιωάννης Καμπίτης: Η αρχαία Ελλάδα στη Γαλλική Επανάσταση.

δ) Αναστάσιος Μπουγάς: Αστική και Προλεταριακή Επανάσταση. Από το Σιεγές στο Μάρξ.

ε) Συζήτηση για τη Γαλλική Επανάσταση. Απάντησαν σε ερωτήσεις του ακροατηρίου οι: Κώστας Μουτζούρης, Ιωάννης Καμπίτης, Αναστάσιος Μπουγάς και Σταύρος Καλαϊτζόγλου. Τη συζήτηση διευθύνει ο Δημήτρης Βεζοναράκης.

43) (Συνεργασία με Ελληνογαλλικό Σύνδεσμο και Χρυσόστομο).

24-3-89, Χρυσόστομος.

Γιώργος Μαργαρίτης: Η παρουσία της Γαλλικής Επανάστασης στο 1821 - Συζήτηση.

...

ΘΕΑΤΡΙΚΑ

Οι θιασάρχες και οι ηθοποιοί που από παλιά και ως τις μέρες μας έχουν παρουσιάσει δουλειά τους στα Χανιά, σχεδόν ομόφωνα εκτιμούν ότι το θεατρόφιλο κοινό της πόλης μας είναι ψυχρό, δίκλολο. Αφού αυτή είναι η εκτίμηση των ειδικών εμείς δεν έχουμε πρόθεση να την αμφισβητήσουμε.

Κάποιοι αποδίδουν το φαινόμενο στην ιδιοσυγκρασία των Χανιωτών, στην υψηλή απαιτητικότητά τους. Άλλοι ισχυρίζονται ότι είναι αποτέλεσμα έλλειψης θεατρικής παιδείας και καθυστέρησης. Ως συμβολή μας στον παραπάνω προβληματισμό παραθέτουμε παρακάτω την τοπική θεατρική δραστηριότητα των τελευταίων χρόνων. Δραστηριότητα εντυπωσιακή, που το θεατρόφιλο κοινό της πόλης μας αγκαλιάζει με αγάπη και ο Δήμος τη στηρίζει με κάθε δυνατότητά του.

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΡΗΤΗΣ ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ.Κ. Α.Ε.

Το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Κρήτης που είναι ο καλλιτεχνικός φορέας των τεσσάρων Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων και της Εταιρείας Θεάτρου Κρήτης, κατά τη θεατρική περίοδο 1988-89 συνοπτικά πραγματοποίησε το εξής έργο:

Α. ΘΕΑΤΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΕΣ

I. "Μόνα μητέρα μαμά" του Γιώργου Διαλεγμένου.

Σκηνοθεσία: Γιώργος Διαλεγμένος.

Σκηνικά-Κοστούμια: Αφροδίτη Κουτσουδάκη.

Ηθοποιοί: Μαρούλα Ράτα - Τζένη Σκαρλάτου - Τάκης Λιατζιβίρης - Λευτέρης Τζουλάκης, Σταυρούλα Σπυριδωνός.

II. "Το μυστικό της Κοντέσσης Βαλέρινας" του Γρηγορίου Ξενόπουλου.

Σκηνοθεσία: Τηλέμαχος Μουδατοάκης.

Σκηνικά-Κοστούμια: Νίκος Σαριδάκης.

Μουσική σύνθεση: Τατιάνα Μανωλίδου.

Ηθοποιοί: Σταυρούλα Σπυριδωνός, Μαρούλα Ράτα, Τάκης Λιατζιβίρης, Τζένη Σκαρλάτου, Τάσος Διβανής, Λευτέρης Τζουλάκης.

Τα παραπάνω έργα παρουσιάστηκαν το χειμώνα του '88 σε πόλεις και χωριά της Κρήτης, την Αθήνα, τον Πειραιά στα πλαίσια των καλλιτεχνικών εκδηλώσεων των αντίστοιχων Δήμων.

Επίσης με τη συνεργασία της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς δόθηκαν και με τα δύο έργα ειδικές μαθητικές παραστάσεις τις οποίες παρακολούθησαν 15.000 μαθητές Γυμνασίων - Λυκείων της Κρήτης δωρεάν.

III. "Στάθης" κωμωδία της Κρητικής Αναγέννησης άγνωστου συγγραφέα. Την παράσταση σκηνοθέτησε ο διακεκριμένος σκηνοθέτης και φιλόλογος Σπύρος Ευαγγελάτος ο οποίος συμπλήρωσε τα χάσματα και ανασυνθέσε και το κείμενο του έργου. Ετσι με την παραγωγή αυτή είχαμε και μια σπουδαία φιλολογική εργασία.

Στην παραγωγή του "ΣΤΑΘΗ" συνεργάστηκαν επίσης:

Σκηνικά - Κοστούμια: Αντώνης Κυριακούλης.

Μουσική: Στέφανος Γαζουλάς.

Ηθοποιοί: Κώστας Δίγκας, Γιώργος Σταμάτης, Τζένη Μιχαηλίδου, Ρίκα Σηφάκη, Λευτέρης Τζουλάκης, Νίκος Ντούπης, Τάκης Μαργαρίτης, Στράτος Χρήστου, Μπάμπης Αλατζάς, Θόδωρος Στίγκας, Ιφιγένεια Αστεριάδου, Γαλήνη Τσεβιά.

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΣΑΙΞΗΠΗ

ΔΩΔΕΚΑΤΗ ΝΥΧΤΑ

ή Ο,ΤΙ ΘΕΛΕΤΕ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ' 1987 - 88

IV. 'Δωδεκάτη Νύχτα ή ό, τι θέλετε' Γ. Σαίξπηρ
Μετάφραση Βασίλη Ρώτα.
Σκηνοθεσία: Τηλέμαχος Μουδατσάκης.
Σκηνικά - Κοστούμια: Αφορδίτη Κουστουδάκη.
Μουσική: Τατιάνα Μανωλίδου.
Χορογραφίες - Τεχνική Κίνησης: Τίνα Χαμηλοθάρη.
Ηθοποιοί: Νίκος Γαλανός, Στάθης Βούτος, Άννα Αδριανού, Γιώργος Ζαμπουλάκης, Γιώργος Ζωγράφος, Ελένη Καστάνη, Κώστας Λάσκος, Κώστας Μάνος, Κατερίνα Ραζέλου, Δημήτρης Παπαγιάννης, Στέφανος Ιατρίδης, Γιάννης Ζαβραδίνος.
Με το 'ΣΤΑΘΗ' και τη 'ΔΩΔΕΚΑΤΗ ΝΥΧΤΑ' δόθηκαν παραστάσεις σε πόλεις και χωριά της Κρήτης, στο Β' Αναγεννησιακό Φεστιβάλ Ρεθύμνου, στους Δήμους Αθήνας - Πειραιά - Χανανδρίου - Κηφισιάς - Βριλησίων - Καλαμάτας - Ανδραβίδας και Ιωαννίνων.

Επίσης η αναγεννησιακή κρητική κωμωδία 'ΣΤΑΘΗΣ' παρουσιάστηκε στο Λυκαβητό στα πλαίσια του ΦΕΣΤΙΒΑΛ ΑΘΗΝΩΝ.

V. 'Οργισμένα Νιάτα' Τ. Όσμπορν, Μετάφραση Δέσπω Διαμαντίδου.

Σκηνοθεσία: Νίκος Παροίκος.
Σκηνικά - Κοστούμια: Πέτρος Ζουμπουλάκης.
Μουσική: Σταύρος Ξαρχάκος.
Ηθοποιοί: Σταμάτης Γαρδέλης, Γιώργος Ματαράγκας, Τζόυς Ευείδη, Μαρία Μάλλιου, Γιώργος Ζωγράφος.

VI. 'ΤΑ Δέντρα πεθαίνουν όρθια' Α. Κασόνα, μετάφραση Ιουλία Ιατρίδη.

Σκηνοθεσία: Τηλέμαχος Μουδατσάκης.
Σκηνικά - Κοστούμια: Βάλια Μαργαρίτη.
Μουσική: Πέτρος Παράκης.
Ηθοποιοί: Μαρία Μάλλιου, Βάνα Μπυλαζουδάκη, Μιχάλης Βαρθαλάκης, Γιώργος Ματαράγκας, Τζόυς Ευείδη, Γιώργος Ζωγράφος, Σταμάτης Γαρδέλης, Ρίκα Σηφάκη.

Εκτός από τις παραστάσεις που δόθηκαν σε πόλεις και χωριά της Κρήτης και στα 'ΔΡΩΜΕΝΑ 89' του Δήμου Αθηναίων και πάλι με τη συνεργασία της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς τα έργα αυτά παρακολούθησαν

περισσότεροι από 12.000 μαθητές Γυμνασίων - Λυκείων της Κρήτης δωρεάν.

B. Β' ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΑΚΟ ΦΕΣΤΙΒΑΛ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

Όπως είναι γνωστό με εισήγηση του ΔΗ.Π.Ε.Θ.Ε.Κ στο Νομαρχιακό Συμβούλιο και την Τ.Ε.Δ.Κ. Ρεθύμνου, καθιερώθηκε στο Ρέθυμνο ετήσιος καλλιτεχνικός θεσμός με τίτλο 'ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΑΚΟ ΦΕΣΤΙΒΑΛ ΡΕΘΥΜΝΟΥ'.

Το Φεστιβάλ οργανώνεται από τη Νομαρχία, το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Κρήτης και άλλους μαζικούς φορείς του Νομού Ρεθύμνης.

Στο Β' Φεστιβάλ που έγινε από 2-17 Ιουλίου 1988 το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο είχε αναλάβει τις θεατρικές παραστάσεις (δικές του παραγωγές - μετακλήσεις άλλων θεάτρων), τις παραστάσεις, δρόμου και τις ομιλίες.

Το Φεστιβάλ σημείωσε μεγάλη επιτυχία και αποτελεί πλέον σημαντικό καλλιτεχνικό θεσμό που προβάλλει γενικότερα την Κρήτη και τον πολιτισμό της.

Γ. ΚΤΙΡΙΑΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ - ΧΩΡΟΙ

Η έλλειψη κατάλληλων χώρων για την παρουσίαση των έργων του θεάτρου είναι ένα από τα μεγάλα προβλήματα που απασχόλησαν και απασχολούν τη Διοίκηση του ΔΗ.Π.Ε.Θ.Ε.

Στα Χανιά συνεχίστηκαν οι εργασίες επισκευής και διαμόρφωσης των χώρων του 'Βενιζελείου Ωδείου'.

Το έργο χρηματοδοτήθηκε από τις πιστώσεις του θεάτρου και από τη Νομαρχία Χανίων. Ήδη η αίθουσα θεάτρου είναι έτοιμη και σύντομα θα έχουν ολοκληρωθεί και οι υπόλοιποι χώροι (υπόγειο αίθουσα δοκιμών και εκθέσεων - καμαρίνια ηθοποιών - εργαστήρια κ.λ.π.).

Σημαντική είναι η συμβολή των αρχιτεκτόνων Δημήτρη και Σουζάννας Αντωνοκάκη που έκαναν τη μελέτη του έργου δωρεάν καθώς και της αρχιτέκτονος Δέσποινας Βαρδάκη και του μηχανικού Λεωνίδα Κακάρογλου που επιβλέπουν τις εργασίες χωρίς αμοιβή.

Με την ολοκλήρωση των επισκευών τα Χανιά θα έχουν ένα τέλειο και πλήρη χώρο για κάθε είδους καλλιτεχνικές δραστηριότητες.

Ήδη στους χώρους που έχουν επισκευαστεί και διαμορφωθεί στεγάζονται τα γραφεία του ΔΗ.Π.Ε.Θ.Ε., η αίθουσα του θεάτρου παραχωρείται για οποιαδήποτε εκδήλωση και σε βοηθητικό χώρο στεγάζονται η σχολή χορού του 'Παγκρήτιου Ομίλου Κρητικής Λαϊκής Παράδοσης' και το χορευτικό συγκρότημα του συλλόγου 'ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΜΑΔΑΡΕΣ'.

Επίσης με τη συνεργασία Κινηματογραφικού Ομίλου Χανίων και ΔΗ.Π.Ε.Θ.Ε. λειτουργεί η κινηματογραφική λέσχη καθ' όλη τη διάρκεια της χειμερινής περιόδου και παρουσιάζει πρόγραμμα επιλεγμένων ταινιών.

Για την ολοκλήρωση των εργασιών και τη χρήση των χώρων του ΩΔΕΙΟΥ συνεργάζονται αρμονικά οι διοικήσεις του Δημοτικού Περιφερειακού Θεάτρου και του 'Συνδέσμου προς διάδοση των καλών Τεχνών εν Κρήτη' που είναι ο ιδιοκτήτης των κτιρίων.

Δ. ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΔΗ.Π.Ε.Θ.Ε. ΜΕ ΑΛΛΟΥΣ ΦΟΡΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο συνεργάζεται με τις Τ.Ε.Δ.Κ. τους Δήμους και τις Κοινότητες της Κρήτης στον προγραμματισμό των δραστηριοτήτων του.

Επίσης έχει αναπτύξει αξιόλογη δραστηριότητα για την προώθηση της θεατρικής παιδείας και της τέχνης του θεάτρου μέσα από τις ερασιτεχνικές θεατρικές ομάδες που δραστηριοποιούνται σ' όλη την Κρήτη, διαθέτοντας την υλικοτεχνική του υποδομή και τους συνεργάτες του.

Οι καρποί αυτής της συνεργασίας ήταν πλούσιοι τη

χρονιά που πέρασε. Παρουσιάστηκαν δώδεκα θεατρικά έργα από αντίστοιχες ερασιτεχνικές ομάδες σ' όλη την Κρήτη.

Με τη συνεργασία της Λαϊκής Επιμόρφωσης δόθηκαν πολλές παραστάσεις σε στρατόπεδα των Χανίων, Ρέθυμνου και Ηρακλείου για τους στρατευμένους μας δωρεάν.

Γενικά το ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. είναι ανοιχτό για συνεργασία με οποιοδήποτε πολιτιστικό φορέα. Τα γραφεία του είναι στο ΩΔΕΙΟ και είναι πάντα ανοιχτά για όλους από τις 8.00 ως τις 14.30 κάθε μέρα.

Ελπίζουμε ότι το ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ., που είναι και φορέας υποδείγματος συγκρητισμού, με τη σταδιακή ολοκλήρωση των στόχων του (λειτουργία δραματικής σχολής - παιδική σκηνή - νέα πειραματική σκηνή κ.λ.π. καλλιτεχνικές και πνευματικές δραστηριότητες που προγραμματίζει για το μέλλον) θα γίνει πόλος συσπείρωσης και ανάδειξη των καλλιτεχνικών και πνευματικών δυνάμεων της Κρήτης.

Γιώργος Λαμπουράκης
Διευθύνων Σύμβουλος ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ.Κ.

ΧΑΝΙΩΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ : ΕΝΑ ΜΟΝΑΔΙΚΟ ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΠΕΙΡΑΜΑ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ

Μετά τη δικτατορία, έγιναν διάφορες προσπάθειες στα Χανιά για να δημιουργηθεί ντόπια πολιτιστική κίνηση και να ξεπεραστεί η διάλυση που είχε φέρει η εφτάχρονη δοκιμασία. Στον τομέα της θεατρικής ερασιτεχνικής δημιουργίας, για χρόνια γίνονται κάποιες απόπειρες χωρίς αποτέλεσμα. Το Χανιώτικο Θεατρικό Εργαστήριο είναι η πρώτη ομάδα που πέρασε στη θεατρική πράξη.

Στις αρχές του '81 δημιουργήθηκε ένας καθαρά λαϊκός πυρήνας, που δούλευε με την καθοδήγηση επαγγελματιών καλλιτεχνών της πόλης μας. Εγώ σαν ηθοποιός ανέλαβα το ρόλο της θεατρικής δασκάλας. Από το καλοκαίρι του '81 που άρχισε τις παραστάσεις του μέχρι σήμερα, το Εργαστήριο έδωσε την ευκαιρία σ' εκατοντάδες Χανιώτες απ' όλες τις ηλικίες να εκφραστούν μέσα απ' το θέατρο και σε χιλιάδες ανθρώπους που δεν είχαν δει ποτέ τους παράσταση, να νιώσουν τη θεατρική μαγεία στην πλατεία του χωριού τους ή στην αλάνα που παίζουν τα παιδιά της γειτονιάς. Όλοι αυτοί ανακάλυψαν κι αγάπησαν το θέατρο παρακολουθώντας Λέρκα, Μπρέχτ, Ποντίκα, και πίνοντας μετά ένα ποτήρι κρασί με τους ερασιτέχνες ηθοποιούς, τους δικούς τους ανθρώπους.

Όμως αυτή ήταν μόνο η αρχή στο Χανιώτικο πείραμα για ένα λαϊκό θέατρο. Μπορεί το πλατύ κοινό να αποδέχτηκε από την πρώτη στιγμή το Εργαστήριο σαν ντόπιο καλλιτεχνικό κέντρο και στη συνέχεια αυτή η ομάδα να υποστηρίχτηκε από τους συμπολίτες μας, τους φορείς και το Δήμο με κάθε τρόπο, ωστόσο η πρωτοτυπία κι η μοναδικότητα αυτής της δουλειάς βρίσκεται αλλού.

Το Χανιώτικο Θεατρικό Εργαστήριο ξεκινώντας σαν καθαρά ερασιτεχνικός θίασος, δημιούργησε μέσα από τα σπλάχνα του επαγγελματίες καλλιτέχνες που υπηρετούν όμως πάντα το λαϊκό θέατρο. Το Εργαστήριο μέσα απ' τα χρόνια κατέληξε σε μία δέκα του αισθητική κι ένα δικό του τρόπο μετάδοσης της θεατρικής παιδείας. Ορισμένα μέλη της ερασιτεχνικής αυτής ομάδας εξελίχθηκαν σε

επαγγελματίες ηθοποιούς μέσα από ελεύθερα μαθήματα θεάτρου και κυρίως μετά από πολύχρονη πρακτική θεατρική πείρα. Κι αυτοί οι ηθοποιοί, τη μία μέρα παίζουν στο μοντέρνο θεατράκι που μας έφτιαξε ο Δήμος, την άλλη στην αυλή του σχολείου κάποιου μακρινού χωριού και σε μία βδομάδα στο Λυκαβηττό, στα πλαίσια του Φεστιβάλ Αθηνών. Γιάντα με το ίδιο πάθος, με την ίδια ποιότητα που βγαίνει από την κρητική ψυχή. Είναι αυτή η ψυχή που έκανε το πείραμα να πετύχει, είναι αυτή η πόλη, που μπορεί στις τέχνες να κάνει προτάσεις και πράξεις μοναδικές.

Από το '85 το Εργαστήριο έχει δύο σκηνές. Την επαγγελματική και την πειραματική. Μέσα από την πειραματική σκηνή κάθε χρόνο δημιουργούνται 50 σωστοί θεατές, 50 φίλοι του θεάτρου. Και 2 με 3 επαγγελματίες. Τα μαθήματα που γίνονται για τους νέους, χρηματοδοτήθηκαν φέτος από την ΕΟΚ και τα μαθήματα για τα παιδιά απ' τη Λαϊκή Επιμόρφωση. Και τα δύο τμήματα θ' ανεβόσουν το καλοκαίρι του '89 από ένα έργο: οι νέοι ετοίμαζαν τη 'Λυσιστράτη' του Αριστοφάνη και τα μικρά, το παιδικό έργο 'Ρίκο, Ρούλα: Ρούμπα κι άλλα'.

ΤΑ ΤΡΙΑ ΚΑΠΕΛΛΑ
Κώστας Φαλιράκης - Ελένη Μπαρουδάρη

Η επαγγελματική σκηνή κάθε χρόνο ανεβάζει: ένα έργο το χειμώνα που το παίζει στο θεατράκι του Κουν-Καπί, ένα έργο το καλοκαίρι που πάει περιοδεία σε πόλεις και χωριά της Κρήτης και σε Δήμους όλης της Ελλάδας, κι ένα έργο για παιδιά. Για τη δουλειά που κάνει στο χώρο του παιδικού θεάτρου, το Εργαστήριο επιχορηγείται κάθε χρόνο από το Υπουργείο Πολιτισμού.

Το '88 ανεβόσαμε 'Τα τρία καπέλλα' μία διασκευή βασισμένη πάνω σε κείμενα του Μπρέχτ, που έκανε περιοδεία σ' όλη την Ελλάδα από την Κρήτη ως τη Θεσσαλονίκη και κατέληξε στην Αθήνα, όπου δώσαμε παραστάσεις σε υπαίθρια θέατρα των Δήμων Ζωνγάρου, Γαλασιού, στο θέατρο της Πέτρας, και στο θέατρο του Πάρκου της Ελευθερίας. Η χαρά μας μ' αυτές τις περιοδείες δεν είναι μόνο ότι δέχεται τη δουλειά μας κι ένα άλλο κοινό, αλλά ότι τα Χανιά, εκτός των άλλων εξάγουν και πολιτισμό.

Το δεύτερο έργο μας είναι 'Η μοναδική μέρα του χρόνου' του Άλαν Σέιμους που μιλά για τη διαμάχη της παλιός γενιός με την καινούργια. Τέλος η Παιδική μας

Σκηνή, ανέβασε "Το λουλούδι της ευτυχίας" που το παρακολούθησαν κι οι μαθητές των Δημοτικών Σχολείων της πόλης μας.

Η πειραματική μας σκηνή την άνοιξη του '88 έδωσε παρατάσεις με το έργο "Η μικρή μας πόλη", του Θόρντον Ουόλντερ και είχε πραγματικά η δουλειά αυτή μεγάλη απήχηση στη νεολαία της πόλης μας.

Το Εργαστήρι είναι πια για μας μια τεράστια αγκαλιά, όπου μπορούμε πολλοί άνθρωποι μαζί ν' ακουμπήσουμε τα όνειρά μας και να τα υλοποιήσουμε. Είναι όμως παράλληλα κι ένας απαιτητικός φίλος, που δε μας αφήνει στιγμή να ησυχάσουμε και να αναπαυόμαστε. Χαλάλι του!

Ελπίδα Μπρασουδάκη

Ο ΔΗΜΟΤΙΚΟΣ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

Σημαντική πολιτιστική δραστηριότητα του Δήμου μας το Καλοκαίρι είναι η λειτουργία του υπαίθριου Δημοτικού Κινηματογράφου, στην όμορφη γωνιά του Δημοτικού κήπου δίπλα στο ρολόι.

Ο χώρος λειτουργούσε έτσι από παλιά, αλλά το 1983 ανακαινίσθηκε, εξωραίσθηκε κι έγινε πραγματικά χώρος αναψυχής και ξεκούρασης.

Ο Κινηματογράφος λειτουργεί ως Δημοτική Επιχείρηση και πρόγραμμα προβολής ταινιών επιλεγμένων από την αρμόδια επιτροπή του Δημοτικού Συμβουλίου.

Απολογισμός των δυο τελευταίων χρόνων (καλοκαιρινών) τα παρακάτω:

- Καλοκαίρι 1987, λειτουργία από 3 Ιουνίου ως 1 Οκτωβρίου, προβλήθηκαν συνολικά 68 ταινίες και διατέθηκαν 25.538 εισιτήρια.

- Καλοκαίρι 1988 προβλήθηκαν συνολικά από 2 Ιουνίου ως 2 Οκτωβρίου 64 ταινίες και διατέθηκαν 20.135 εισιτήρια.

Το παραπάνω χρονικό διάστημα ο χώρος του Δημοτικού Κινηματογράφου χρησιμοποιείται και για άλλες πολιτιστικές εκδηλώσεις του Δήμου και πολιτιστικών φορέων της πόλης μας.

Το κινηματογραφόφιλο κοινό των Χανίων έχει εκτιμήσει την υψηλή ποιότητα των προβαλλομένων ταινιών, που είναι πάντα από τις καλύτερες του διεθνούς και ελληνικού κινηματογράφου, καθώς και την υψηλή ποιότητα των προσφερομένων υπηρεσιών στο άνετο περβόλλιο του Δημοτικού Κήπου.

Η λειτουργία του κινηματογράφου θα συνεχισθεί και το 1989 με τον ίδιο πάντα στόχο, την ποιοτική πολιτιστική προσφορά του Δήμου στην κοινωνία των Χανίων.

ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΚΟΥΚΛΟΘΕΑΤΡΟ

Στον τρίτο χρόνο της ζωής και λειτουργίας του μπήκε φέτος το "ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΚΟΥΚΛΟΘΕΑΤΡΟ ΧΑΝΙΩΝ".

Οργανώθηκε με φροντίδα και δαπάνες του Δήμου, για την ψυχαγωγία και τη θεατρική παιδεία των μικρών συμπολιτών μας.

Οργανωτές και λειτουργοί του είναι μια ομάδα γυναικών ερασιτεχνών του είδους, που με ευαισθησία, σκληρή δουλειά και πολλή φροντίδα εξασφαλίζουν την παρουσία του στην πολιτιστική ζωή της πόλης μας.

Στα δύο χρόνια που πέρασαν ανέβασε τα έργα: "Τάμπανο, Τρομπέτα και Κέκινα Κουφέτα" του Ξανθούλη και μουσική του Ι. Κατσαρού και "Τα ανάποδα παραμύθια" του Δ. Πλατίνη.

Πρόσφερε ως σήμερα 26 παραστάσεις στις συνοικίες της πόλης μας, με τη συνεργασία των Συνοικιακών Συμβουλίων, και παραστάσεις στην Κάντανο, στο Καστέλι Κισάμου, στις Βουκολιές, στα Π. Ρούματα, με τη συνεργασία των Πολιτιστικών Συλλόγων.

Σήμερα βρίσκεται στο στάδιο προετοιμασίας νέων

παραστάσεων με νέο έργο.

Το Δημοτικό Κουκλοθέατρο αντιμετωπίζει κι όμωρ πολλές δυσκολίες στην οργάνωση και λειτουργία του που όμως ξεπερνιούνται με τη δουλειά και την αγάπη, των συντελεστών του.

ΧΡΟΝΙΚΟ της Πειραματικής Θεατρικής Ομάδας των Χανίων 'ΑΡΕΝΑ'

Εφέτος κλείνουμε 5 χρόνια δραστηριότητας. Η ομάδα δημιουργήθηκε για να εκφραστούν μέσα από το θέατρο, άνθρωποι που είχαν την ανάγκη της θεατρικής έκφρασης

"ΤΟ ΘΙΟΡΟ ΤΟΥ ΛΕΒΑΝΤΕ"
Γρ. Ξενόπουλου

πέρα από τον επαγγελματισμό.

Έτσι, κοντά μας μαζεύτηκαν διάφορες ηλικίες, που πίστεψαν στην ομαδική δουλειά πέρα από την αυτοπροβολή, αλλά σ' ένα δόσιμο από μεράκι και κέφι. Η ομάδα έχει τώρα ενεργό δυναμικό σε καλλιτεχνικούς και τεχνικούς συνεργάτες, 35 άτομα. Το ρεπερτόριο των έργων έχει άξονα (α) το ελληνικό έργο, (β) το ξένο δραματολόγιο, αλλά που χαρακτηριστικό του είναι να υπηρετεί ένα γνήσιο λαϊκό θέατρο - θέαμα, χωρίς καθόλου να υποβαθμίζει την αισθητική του θεατή.

Έχουμε ανεβάσει 10 έργα: (1) το ΦΟΝΙΑ, του Μ. Ευθυμίου, (2) τον ΠΕΙΡΑΣΜΟ, του Γρ. Ξενόπουλου, (3) τη ΘΑΥΜΑΣΤΗ ΜΠΑΛΩΜΑΤΟΥ, του Λόρκα, (4) το ΤΙ ΕΙΔΕ Ο ΥΠΗΡΕΤΗΣ, του Τζο Όρτον, (5) την ΑΥΛΗ ΤΩΝ ΘΑΥΜΑΤΩΝ, του Ιάκ. Καμπανέτου, (6) τη σατυρική επιθεώρηση ΜΑΜ ΚΑΚΑ ΚΑΠΗ και ΝΑΝΙ, (7) τη ΛΟΚΑΝΤΙΕΡΑ, του Κάρλο Γκολντόνι, (8) Η ΜΑΡΙΧΟΥΔΑ ΤΗΣ ΜΑΜΑΣ ΕΙΝΑΙ ΠΙΟ ΓΛΥΚΙΑ, του Ντόριο Φο, (9) ΤΟ ΦΙΟΡΟ ΤΟΥ ΛΕΒΑΝΤΕ, του Γρ. Ξενόπουλου και (10) το έργο ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΚΑΘΕΡΦΕΤΣ, του Ε. Ιονέσκο.

Μέσα από αυτό το δραματολόγιο δοκιμάστηκαν διαφορετικά είδη θεάτρου και ήταν αφορμή η ομάδα να κάνει μια μελέτη εποχής - ηθών - ύφους για να καταλήξει στην ερμηνεία των ρόλων. Παράλληλα ξεφεύγοντας από το συμβατικό θεατρικό χώρο των κινηματοθεάτρων, δημιουργήσαμε μια παράδοση, να χρησιμοποιούμε υποβαθμισμένες και άγνωστες περιοχές της πόλης δημιουργικά με το κατάλληλο έργο, ένα ξαναζωντανέμα των χώρων ('Αυλή των θαιράτων' σε μια πραγματική αυλή στην Σπλάντζα, 'Λοκαντιέρα' σ' ενετικό προαχώρα στο Ξένι, 'Μαριχούδα' στα ενετικά φυλάκια του Φιρκά, το 'Φιόρο του Λεβάντε' στην πρώην DISCO Λατά).

Παράλληλα με τις παραστάσεις στην Πόλη των Χανίων, το καλοκαίρι κάνουμε περιοδεία σ' όλο το Νομό και στο Νομό Ρεθύμνης. Έχουμε επισκεφθεί 40 χωριά και πόλεις, παραπάνω από 1 φορά, παίζουμε στις επανορθωτικές φυλακές Αγιάς Χανίων και για μαθητές και στρατιώτες.

Συγχρόνως, η ομάδα έδωσε μαθήματα θεατρικής παιδείας και είχαν μεγάλη ανταπόκριση.

ΕΙΚΑΣΤΙΚΑ

Γ. Π. Μαρκαντωνάκης

Το 1988 ήταν μια χρονιά μάλλον μέτριας εικαστικής παρουσίας για την πόλη μας. Διαπιστώσαμε λοιπόν ελάχιστες ατομικές εκθέσεις να ξεχωρίζουν για την ποιότητά τους και φυσικά να γίνονται επίκεντρο στα πολιτιστικά γεγονότα μας.

Έτσι η έκθεση που δίνει θάλαγα το στίγμα του εικαστικού δυναμικού της πόλης - σχεδόν στο σύνολό του - έγινε τον Μάιο στην Αίθουσα Μυλωνογιάννη. Η παρουσίαση μαζί 19 καλλιτεχνών σ' ένα χώρο ήρθε σαν συνέχεια και ίσως συνέπεια μιας συγκέντρωσης που έγινε στο εργαστήρι μου τον Μάρτιο του 1987 με τίτλο '1ο δείπνο εικαστικών καλλιτεχνών'. Σ' αυτή την συγκέντρωση - δείπνο παρουσία δημοσιογράφων και εκπροσώπων των φορέων, 25 καλλιτέχνες, (αριθμός μεγάλος για επαρχιακή πόλη), συζητήσαν και εντόπισαν την αναγκαιότητα ύπαρξης συλλογικής φόρμουλας (σύλλογος, ή εταιρεία, ή παράρτημα του εικαστικού επιμελητηρίου Ελλάδας) που θα προωθή τις εικαστικές δραστηριότητες της πόλης, όπως εκθέσεις, διδασκαλία της τέχνης, παρεμβάσεις στα κοινά σε συνεργασία με τον Δήμο, την Νομαρχία κ.λπ. Το θέμα - διαδικασίες έμεινε στάσιμο το 1988 αλλά αρχές του 1989 επανέρχεται στην επικαιρότητα με προγραμματισμένες πλέον συγκεντρώσεις όπου επιζητείται η λύση του προβλήματος μέσα από μια νομική φόρμουλα που θα εξυπηρετεί τους καλλιτέχνες στην ουσία δηλαδή ενιαίου συλλογικού 'προσώπου' για διεκδικήσεις που χρόνια έχουν παραμείνει σε λανθάνουσα.

ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η εικαστική δραστηριότητα της πόλης που στο σύνολό της μας παρουσιάζεται μέσα από εκθέσεις (αφού δυστυχώς απουσιάζουν εντελώς οι εκδόσεις και τα ημερολόγια τέχνης) έγινε και για το 1988 στους ίδιους χώρους που γίνονται όλες οι εκθέσεις τα τελευταία χρόνια.

Δηλαδή τις Αίθουσες της 'Βάσας Μυλωνογιάννη' του 'Χρυσόστομου' και του 'Απογείου'. Συγκεκριμένα: Στην Αίθουσα Τέχνης 'Β. Μυλωνογιάννη' Χ. Τρεκόπη 14, έγιναν οι εξής εκθέσεις: Ιανουάριος 1988, Βασίλης Ζαχαράκης: Ζωγραφική. Μάρτιος, Γιάννης Μαρκαντωνάκης: Γλυπτική - σχέδια. Απρίλιος, Χριστόφορος Σκολαβενίτης: Κεραμική. Μάιος, Ομάδα 19 Χανιωτών καλλιτεχνών. Ιούνιος, Χριστίνα Μαγνηνούσαν: Τσιπσερί. Νοέμβριος, Κυριάκος Κατζουράκης: Ζωγραφική. Δεκέμβριος, Μάρω Κερασάκη - Οικονομίδου: Κεραμική - κόσμημα.

Στην Αίθουσα του βιβλιοπωλείου 'Απογείου' της 'Νέας Γκαλερί' στην Πλατεία 1866, έγιναν οι εξής εκθέσεις μέσα στο 1988.

Ομαδική έκθεση των ζωγράφων Λαγουδάκη Φώτη, Λιλικάκη Κοσμά, Κακαβελάκη Χριστίνας, Προβεδράκη Σταύρου, Κεν HOPPER Ραντόπουλου Ηλία, Νούσιου Χάρη, και CBE TO BOTANOGI.

Έκθεση μακεττών μελέτης και λειτουργικής Αρχαιοτήτων του μαθηματικού Στέλιου Πιτρώση.

Έκθεση κολάζ των Ηλία Πολυχρονάκη και Γιάννη

Ρεμούνδου.

Έκθεση φωτογραφίας του Δημήτρη Ορφανουδάκη.

Στην Αίθουσα του Φιλολογικού συλλόγου "Χρυσόστομος" Χάληδων, έγιναν οι εξής εκθέσεις το 1988:

- Χρυσόστομος - Ινστιτούτο Γκαίτε.

Έκθεση - Σχέδιο χαρακτηριστικών Γερμανών Καλλιτεχνών με θέμα: Ρομαντικό κίνημα 18ος αιώνας - 19ος αιώνας.

- Χρυσόστομος - Έκθεση ζωγραφικής Μίνας Παπαθεοδώρου - Βαλυράκη.

- Χρυσόστομος - Βρετανικό Συμβούλιο.

Έκθεση φωτογραφική - ντοκιμαντέρ του ποιητή και φιλέλληνα Λόρδου Βύρωνα.

- Χρυσόστομος.

Έκθεση αφίσσα στα 75 χρόνια της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα ζωγραφικής - φωτογραφίας.

Έκθεση ζωγραφικής του Μανόλη Τσιριντουλάκη. Μαθηματικός - ζωγράφος.

Έκθεση ζωγραφικής του Γιάννη Λουράκη.

Έκθεση γλυπτικής του Κάσπα Ζαζά.

Έκθεση φωτογραφίας του Μανόλη Παπαδάκη.

Δύο τρεις εκθέσεις ζωγραφικής έγιναν σε χώρους γνωστών ξενοδοχείων της πόλης. Από αυτές ξεχωρίζουμε την έκθεση του Δημήτρη Λιλικάκη τον Μάρτιο, στο "Σαμαρί".

Από αυτές τις εκθέσεις θα επιλέξω τις πιο αντιπροσωπευτικές στο είδος τους. Αυτές που απασχολήσαν περισσότερο τους φιλοτέχνους της πόλης μας. Παραθέτω αποσπάσματα από δημοσιεύματα στον τύπο και κυρίως στην καλλιτεχνική στήλη Χανιώτικης εφημερίδας "αισθητικές επισκοπήσεις".

Α.Ε. 24/1/88 "...Η καινούργια δουλειά του Βασίλη Ζαχαράκη έχει όλα εκείνα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν το προσωπικό του ύφος και τα οποία τον καταξίωσαν στην συνείδηση των φιλοτέχνων όχι μόνο της πόλης αλλά και άλλων περιοχών της Αθήνας, Ηρακλείου, Πάτρας κ.λ.π. ... αντικαδημαϊκή αντίληψη με στοιχεία που την χαρακτηρίζουν: αμεσότητα στην καταγραφή, το καθαρό χρώμα χωρίς πλασμούς, τις συνειδητές παραμορφώσεις του θέματος, την έκφραση μιας εσωτερικής φόρησης..."

Α.Ε. 20/3/88 "Εγκαινιάστηκε τη Δευτέρα 14/3 στον 'Χρυσόστομο' η αξιόλογη έκθεση ζωγραφικής του Χανιώτη καλλιτέχνη Μανόλη Τσιριντουλάκη. Η έκθεση περιλαμβάνει τη δουλειά των δύο τελευταίων χρόνων. Τα 30 έργα 'Λόδια' κυρίως, δίνουν στον φιλότεχνο επισκέπτη την αίσθηση της ενιαίας αντίληψης της συνειδητής θεματολογικά και μορφολογικά αναζήτησης και της εξαντλητικής πλαστικής απόδοσης του έργου. Τα θέματα του Τσιριντουλάκη είναι απλά ενανάντια προσιτά. Αντικείμενα καθημερινής χρήσης είναι το υλικό που χρησιμεύει σαν αφηγηρία και εφαρμογή για τις χρωματικές συνθέσεις, γεμάτες αλήθεια, ζεστασιά και τρυφεράδα. Η 'σωστή' ζωγραφική αντιμετώπιση του Μ.Τ. μεταπλάθει τα 'τετριμμένα' θέματα σε αξιόλογη εικαστική πρόταση."

Χ. Νέα 29/3/88. Ο Αντρέας Κουφουδάκης γράφει: "Εντυπωσιακή είναι η έκθεση του Χανιώτη καλλιτέχνη Γιάννη Π. Μαρκαντωνάκη στην αίθουσα τέχνης 'Β. Μυλωνογιάννη' με τίτλο '15 χρόνια εικαστικές εφαρμογές'."

Ο Μαρκαντωνάκης εκθέτει έργα φτιαγμένα από το 1974 μέχρι φέτος σχέδια ανάγλυφα και γλυπτά που αποτελούν μια διαφοροποιημένη σε μεγέθη και εικαστικά αντικείμενα έκθεση. Μακέττες έργων χώρου, ελότες γι' αρχιτεκτονικές εφαρμογές θεατρικές μάσκες, φιγούρες, κοσμήματα, γλυπτικές φανταστικές μορφές κ.λ.π.

Οι διαφορετικές αυτές εκφραστικές προτάσεις όπως παρουσιάζονται συνυπάρχουν αρμονικά αφού έχουν σαν συνθετικό ιστό την υλοποίηση της καθημερινής αλήθειας που αποτελεί υπερβίαια προέκταση του καλλιτέχνη... Στην έκθεση γίνεται από τον δημιουργό χάπενινγκ (συμπυκνωμένη κινητική έκφραση με παστέλ,

οριοθετημένη στην διάρκεια ενός λεπτού αραμπέσκ μουσικού κομματιού).

Παράλληλα στην αίθουσα του Ινστιτούτου 'Γκαίτε' ο Γ. Μαρκαντωνάκης παρουσιάζει μια σειρά από σχέδια, κυρίως σπουδές πορτραίτων και γυνών.

Επίσης μερικοί τίτλοι από άρθρα αφιερωμένα στην έκθεση του Γ. Μαρκαντωνάκη 'Κήρυξ' 31/3 'Μια σπάνια έκθεση Τέχνης'. Γιάννης Μαρκαντωνάκης.

Χ. Νέα 3/4 του Στέλιου Παπουτσάκη 'Η γλυπτική στο περιβάριο της ζωής μας'.

Στην Εφημερίδα 'Αλήθεια' 7/4/88. Ο Πλάτων Ζελιώτης αφού αναφέρεται στην έκθεση και τα χαρακτηριστικά της που προσδιορίζουν μια 'ποικιλόμενη έκφραση' συζητάει με τον Γιάννη Μαρκαντωνάκη. Παραθέτω δύο μικρά αποσπάσματα (αρχή - τέλος συζήτησης).

Α. Γιάννη τελειώνει η έκθεση σου '15 χρόνια εικαστικές εφαρμογές' ομολογουμένως με μεγάλη επιτυχία αφού και πολλοί άνθρωποι την είδαν και καλές κριτικές ακούστηκαν. Κατά την γνώμη σου που οφείλεται αυτή η επιτυχία;

Γ.Μ. Εάν μια έκθεση μπορεί να χαρακτηριστεί πετυχημένη με κριτήριο την προσέλευση του κόσμου και το ενδιαφέρον του τότε ε... ναι ήταν πετυχημένη, και φυσικά νοιώθω ότι εκπλήρωσε πολιτιστικά την αναγκαιότητα ύπαρξης της, έστω και μέσα από τις δυσκολίες που την συνόδευσαν... (παρακάτω αναλύονται οι δυσκολίες που κάνουν συνήθως τόσο σπάνιες τις εκθέσεις γλυπτικής). Στα Χανιά π.χ. έκθεση γλυπτικής είχε να παρουσιαστεί από το 1983 στον 'Χρυσόστομο' του Γιάννη Μαρκαντωνάκη με θέμα 'γλυπτική, χώρος, δράση'. Στη συνέχεια η συζήτηση περιστρέφεται γύρω από την αναγκαιότητα ύπαρξης εικαστικής σχολής για την πόλη των Χανίων αφού η αισθητική παιδεία - προϋποθεση για πολιτιστική ανάπτυξη - δεν διδάσκεται στα δημόσια σχολεία και η συνέντευξη - συζήτηση τελειώνει έτσι:

Γ.Μ. "...αποφάσισα να δημιουργήσω ένα χώρο σπουδής, μελέτης, ενημέρωσης, πάνω στις εικαστικές τέχνες (όπου θα διδάσκουν αξιόλογοι Χανιώτες καλλιτέχνες).

Α. Δηλ. Γιάννη μας δίνεις μια είδηση για την δημιουργία ενός εικαστικού σχολείου;

Γ.Μ.: Ναι, είστε οι πρώτοι που παίρνετε δημόσια αυτή την είδηση για τον 'Χώρο δημιουργίας Χανίων' και ελπίζω σύντομα να υλοποιηθεί ώστε να έχουμε την δυνατότητα να ξανακουβεντιάσουμε.

Σημ. Το σπουδαστήριο εικαστικών τεχνών είναι πραγματικότητα και η έναρξη της λειτουργίας του 'Χώρου δημιουργίας Χανίων' γίνεται τον Μάιο του 1989.

Α.Ε. 3/4/88. "... Ο Χριστόφορος Σκλαβενίτης μας απέδειξε με την έκθεσή του στην Αίθουσα Μυλωνογιάννη ότι κατέχει τα μυστικά του ηλίου, του χρώματος, της φωτιάς. Έτσι λοιπόν το τί κάνει θεματολογικά, έρχεται σε δεύτερη μοίρα. Και αυτό το λέω γιατί διαπίστωσα να γίνεται ευρύτητα λόγος σε 'κριτικά σημειώματα' όπου προσηγήθηκαν σε θέματα του, τα οποία προβλήθηκαν στον ιστορικό φιλολογικό γαλαξία απομακρυσμένα από την ουσία και το στίγμα του Χριστόφορου που είναι η ποιητική κεραμική.

Ο Χ. Σκλαβενίτης έχει πλούτο εκφραστικό και γνώσεις. Αυτό φαίνεται από την συζήτηση που είχαμε μαζί του, αποσπάσματα των απόψεών του παραθέτω.

"...Η κεραμική για να έχει ολοκληρωμένα αποτελέσματα χρειάζεται πολύ δουλειά και γνώση. Η εμπειρία μακροχρόνιων προσπαθειών χαράζει ένα δρόμο εάν θέλεις να είσαι απόλυτα δημιουργικός, όμως αυτό δεν μπορεί να γίνει γιατί παράλληλα κάνεις ένα αγώνα βιοποριστικό. Ο κόσμος δεν έχει μάθει να βλέπει και φυσικά να αγοράζει το 'εικαστικό κεραμικό' προτιμάει το κεραμικό χρήσεως. Θα περίμενε λοιπόν ο καλλιτέχνης ένα στήριγμα από την πολιτεία και τους υπεύθυνους μελετητές των δημοσίων κτιρίων. Μεγάλες συνθέσεις για

χώρους που κινείται και εργάζεται πολύς κόσμος. Μέσα σ' αυτούς τους χώρους το κεραμικό εικαστικό έργο - όπως και κάθε εικαστικό έργο - θα δικαιολογούσε την αναγκαιότητα ύπαρξης του παιδαγωγικά, αισθητικά ευρύτερα πολιτιστικά...".

Α.Ε. 4/6/88 Στην Αίθουσα "Β. Μυλωνογιάννη", οργανώθηκε και παρουσιάστηκε στα πλαίσια του 5ου Πανελληνίου συνεδρίου Νεφρολογίας η "Έκθεση Εικαστικών Τεχνών από Χανιώτες καλλιτέχνες".

Αναμφισβήτητα πολύ σημαντική αν κρίνει κανείς από τα ονόματα που περιλαμβάνει και που αποτελούν την πλειοψηφία των Χανιωτών εικαστικών δημιουργών. Προσπάθησα να συμπιέξω τα συμπεράσματα που βγαίνουν από αυτήν την έκθεση και σε συνδυασμό με μια αναδρομική ματιά ανασκόπησης να προσδιορίσω την "φυσιογνωμία" της ντόπιας καλλιτεχνικής δραστηριότητας.

Τα Χανιά - διαπιστώνεται - χρόνια τώρα, επιδεικνύουν πολύ σημαντική εικαστική παρουσία. Η όμορφη πόλη με τις πλούσιες πολιτιστικές καταβολές δημιουργεί τις προϋποθέσεις ενός δυναμικού πολύ μεγάλου. Ίσως στο μεγαλύτερο σε επαρχιακή πόλη στον ελληνικό χώρο. Είναι ευνόητο λοιπόν, ότι οποιοσδήποτε από τους υπάρχοντες χώρους, φυσικά και η Αίθουσα Τέχνης "Β.Μ.", δεν θα μπορούσε να φιλοξενήσει όλους τους αξιόλογους δημιουργούς. Στην έκθεση αυτή, παρουσιάζονται 19 καλλιτέχνες αλλά υπάρχουν τουλάχιστον 10 ακόμα, που δεν εκθέτουν.

Τα χαρακτηριστικά αυτής της έκθεσης, συνοψίζονται σε δύο άξονες που προσδιορίζουν και το κυριότερο βάρος των αναζητήσεων των Χανιωτών καλλιτεχνών των τελευταίων δεκαετιών που μας πέρασαν.

α) Μορφολογικές διατυπώσεις και β) υφολογικές αναζητήσεις. Φυσικά και οι δύο άξονες, είναι ενοποιημένοι στην αναζήτηση του προσωπικού στίγματος του κάθε δημιουργού.

Η ζωγραφική του τελάρου κυριαρχεί σήμερα σε παγκόσμια κλίμακα αφού πέρασε από πολλά στάδια "διάχυσης". Στα Χανιά ποτέ δεν χρειάστηκε η ανασυγκρότηση. Πάντα ζωγράφιζαν σε τελάρο με τα γνωστά υλικά (λάδια, ακρυλικά, τέμπρα κ.λ.π.). Αλλά ούτε παρατηρείται και ζωγραφική σε μεγάλες διαστάσεις. Τα μεσαία μεγέθη επιβλήθηκαν σαν φυσική προέκταση των μεσοασιατικών κτηριακών υποδομών - αναγκών. Στην γλυπτική τα πράγματα είναι πολύ πίσω. Στην πόλη, δεν υπάρχουν τοποθετημένα έργα - εκτός από ανδριάντες - και οι προοπτικές δεν... είναι ενθαρρυντικές. Παρ' όλα αυτά, περιμένουμε σε χώρους κεντρικούς που διαμορφώνονται τώρα, όπως το πάρκο Ειρήνης και Φίλος

(τέως Τσομπανάκη) να αντιμετωπίζουν την υπόθεση σύγχρονη γλυπτική (αλλά γι' αυτό το θέμα θα επανέλθουμε).

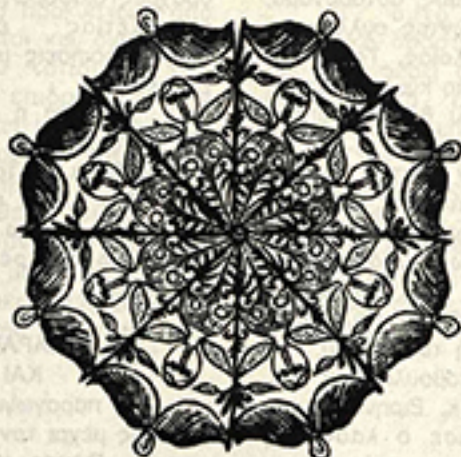
Οι ζωγραφικές υφολογικές αναζητήσεις, κινούνται σε μια γκάμα Ακαδημαϊκής αντίληψης, (μέσα σ' αυτήν τοποθετούμε και την λεγόμενη μοντέρνα τέχνη - σουρεαλισμός, εξπρεσιονισμός, ρεαλισμός που στις αρχές του αιώνα ήταν πρωτοπορία). Στην έκθεση υπάρχουν επίσης έργα, ποπ art, αφηρημένα, γεωμετρικά, νατουραλιστικά. Όλα στα πλαίσια της κατακτημένης πλαστικής - ακαδημαϊκής πλέον γλώσσας. Δεν συναντάμε έργα με πειραματικό χαρακτήρα, δηλαδή, εννοιολογικής τέχνης, βάντο art, οπτικής ποίησης κ.λ.π. ή κομμένα με σύγχρονα υλικά κυρίως τεχνολογικά. Επιφύλαξη στις σειρήνες της εποχής; Συντηρητισμός; Επανάπαυση που δίνει το κατακτημένο; Η ανομονή - κυοφορία για μια μελλοντική δυναμική αναζήτηση του πλούσιου αυτού καλλιτεχνικού δυναμικού; Η ίδια η πολιτιστική μας πορεία θα προσδιορίσει.

Προς το παρόν, η σημαντική αυτή έκθεση, απαιτεί στο λίγο χρόνο υπάρξεώς της, τα προσωπικά συμπεράσματα του φιλότεχνου χανιώτικου κοινού.

Στην Αίθουσα εκδηλώσεων του 16ου - 17ου Σχολείου Παχινάων, εγκαινιάστηκε από τον αρμόδιο σχολ. σύμβουλο και τον διευθυντή πρωτ. εκπαίδευσης, η 1η Ατομική Έκθεση Ζωγραφικής αγιογραφίας, του Κωνσταντίνου Πατεράκη δασκάλου από το Λασιθί, που δίδασκε στο απομακρυσμένο χωριό Αγία Ειρήνη Σελίνου.

Ο Πατεράκης, δικαιολογεί την ενθάρρυνση των προϊσταμένων του με αυτή την έκθεση. Σεμνός και εργατικός μ' αναμφισβήτητο ταλέντο, παρουσιάζει δουλειά αξιόλογων στην αγιογραφία.

Στη ζωγραφική - αυτοδίδακτος - όμως ο Κωστής, μπορεί να καταφέρει πολύ περισσότερα πράγματα εάν απαλλαχτεί από την επιρροή των στερεότυπων προτύπων που κυρίως βρίσκουμε σε διάφορα μαγαζιά έργων "τέχνης". Χρειάζεται να ξεδιπλώσει τις ικανότητες που μας έδειξε ότι έχει και να αποκτήσει όραμα κατακτώντας τα πλαστικά του μέσα. Σίγουρα μπορεί να βοηθηθεί αλλά και να βοηθηθεί από την πρωταρχική δύναμη και την αγνότητα που έχουν τα παιδιά - μοθητές του. Πάντως, αξίζουν ενθάρρυνση τέτοιες δημιουργικές προσπάθειες δασκάλων, γι' αυτό και οι ενέργειες συμπαράστασης, προβολής, οργάνωσης, των προϊσταμένων του, αξίζει να επισημανθούν θετικά. Ευχόμαστε να υπάρξει συνέχεια.

A. N. E. K.

*Ο Δυναμικός, δημοκρατικός, αναπτυξιακός φορέας της Κρήτης,
υπόδειγμα με πολλούς μιμητές.*

ΚΩΝ/ΝΟΣ ΑΡΧΟΝΤΑΚΗΣ

Η Κρήτη αποτελεί το νοτιότερο τμήμα της Ελλάδος και σύγχρονα της ΕΟΚ, ευρισκομένη στο ενδιαμέσο μεταξύ Ευρώπης και Αφρικής. Σαν θερμότερη περιοχή της ΕΟΚ, με ισορροπία των στοιχείων της φύσης πάνω σ' αυτήν, έχει τις προϋποθέσεις που κάνουν δυνατή την ευχάριστη διαμονή των ξένων επισκεπτών της, σ' όλες τις εποχές του έτους. Τα φρούτα, τα λαχανικά της και τα λοιπά προϊόντα χάρις στην πλούσια ηλιοφάνεια και τη γόνιμη γή της έχουν ξεχωριστή γευστικότητα.

Οι θερμές της θάλασσες και τα χιονισμένα ψηλά βουνά της, παρέχουν την δυνατότητα στους ξένους επισκέπτες της, να εναλλάσσουν τη χιονοδρομία με το θαλάσσιο μπάνιο, για μεγάλο κομμάτι του έτους.

Παρόλα αυτά τα φυσικά ελκυστικά προσόντα ή Κρήτη έχει το πρόβλημα σαν νησί της αδυναμίας προσέγγισης με χερσαία μεταφορικά μέσα. Ετσι προβάλλει η σημασία της θαλάσσιας επικοινωνίας με το κορμό της χώρας και τις λοιπές χώρες της Ευρώπης.

Το πρόβλημα αυτό, της θαλάσσιας σύνδεσης ή Κρήτη το έχει αντιμετωπίσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Τον τρόπο αυτό, με τον οποίο λύεται το πρόβλημα τον βρήκε ο Κρητικός λαός, αυτοδύναμα, με πνεύμα αναπτυξιακό, δημιουργώντας συλλογικές οικονομικές επιχειρήσεις ναυσιπλοΐας. Το δρόμο τον άνοιξε η ΑΝΕΚ με την ιδιότυπη και πρωτότυπη καταστατική της συγκρότηση που βρήκε μιμητές εντός και εκτός της Κρήτης.

Το προοδευτικό πνεύμα των Κρητών, ύστερα από διαπίστωση, με τους σκληρότερους τρόπους, των αδυναμιών θαλάσσιας επικοινωνίας του Νησιού με τον κορμό της χώρας, όπως γινόταν από ατομικές επιχειρήσεις, ΤΟΛΜΗΣΕ να αναλάβει την ευθύνη της σωστής ανάπτυξης αυτού του τομέα που είναι τόσο βασικός για τη ζωή του νησιού.

Ετσι το 1966, με την πρωτοβουλία του Σεβ. Μητροπολίτη Κισιάμου - Σελίνου κ. Ειρηναίου του φωτισμένου Ιεράρχη, αποφάσισε ο λαός της Κρήτης, και στη συνέχεια πραγματοποιήσε, την ίδρυση Ναυτιλιακής Εταιρείας. Από τότε η Εταιρεία αυτή με συνεχή βήματα ανάπτυξης πραγματοποιήσε

δυναμικά ένα έργο, που στην αρχή, για πολλούς συντηρητικούς εθεωρείτο ακατόρθωτο.

Η Εταιρεία αυτή είναι η ΑΝΕΚ (Ανώνυμη Ναυτιλιακή Εταιρεία Κρήτης). Συγκροτείται από 5.500 Κρήτες και 150 Κρητικές οργανώσεις - Νομικά πρόσωπα, και στους κόλπους των περιλαμβάνουν δεκάδες χιλιάδες Κρητών (Συνεταιρισμοί Αγροτών - Δήμοι και Κοινότητες - Σωματεία).

Τα κεφάλαια της εισφέρθηκαν, κατά τρόπο σύμμετρο, από τους μετόχους αυτούς, ώστε να εξασφαλίζεται ισορροπία μεταξύ προσώπων και κεφαλαίων, με τον αποκλεισμό υπεροχής του ενός ή του άλλου από τους παράγοντες αυτούς. Αυτό επιτεύχθηκε με τον καθορισμό του πολύ χαμηλού ορίου απόκτησης μετοχών από οποιοδήποτε μέτοχο των 0,28% του συνόλου και τη καθιέρωση μόνο ονομαστικών μετοχών που κάνουν δυνατό τον έλεγχο εφαρμογής του.

Ετσι η Εταιρεία αυτή, των πολύ υψηλών κεφαλαίων, έχει παράλληλα τον ευρύτατο κοινωνικό χαρακτήρα, με την μεγάλη λαϊκή συμμετοχή.

Για τα κεφάλαια της εταιρείας δεν μπορεί κανείς να έχει σαφή γνώση του μεγέθους τους, από τον Ισολογισμό της εταιρείας γιατί αφορούν δραχμές διαφόρων εποχών που στη διαδρομή μιας εικοσαετίας έχουν υποστεί μεγάλες διαφοροποιήσεις με κλίμακα που φθάνει μέχρι το 20/πλάσιο.

Γι' αυτό η σωστή οικονομική εκτίμηση της ΑΝΕΚ πρέπει να στηριχθεί στα παραγωγικά μέσα που διαθέτει και το έργο που εκτελεί.

Εξ' άλλου η εκτίμηση για τη σημασία του έργου της, πάνω στη οικονομία της Κρήτης και της Χώρας πρέπει να στηριχθεί σε άλλες θεωρήσεις.

Α' ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΚΑΙ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΑΝΕΚ

Ο παραγωγικός εξοπλισμός της ΑΝΕΚ έχει ως εξής μέχρι τον Δεκέμβρη 1988:

- Πέντε μεγάλα σύγχρονα επιβατηγό-οχηματαγωγά πλοία ανήκουν στη κυριότητα και εκμετάλλευση της ΑΝΕΚ και εξυπηρετούν τις

γραμμές Κρήτης, με τακτικές καθημερινές αναχωρήσεις από και προς τα λιμάνια Πειραιά - Χανιά - Ηρακλείου και κατά περιόδους Θεσσαλονίκης.

Το μεταφορικό έργο αυτών των 5 πλοίων στη διάρκεια του 1988, εκφράζεται με τα ακόλουθα ποσοτικά στοιχεία. Επιβάτες 860.000 μεγάλα οχήματα (φορτηγά-Λεωφορεία) 80.000 και μικρά οχήματα 100.000.

- Πέραν από τα πλοία αυτά που λειτούργησαν το 1988 η ANEK έχει από το 1987 την κυριότητα δύο μεγάλων οχηματαγωγών - επιβατηγών πλοίων με τα ονόματα ΛΑΤΩ και ΛΙΣΣΟΣ που μετασκευάζονται για ανετότερους και πολυτελέστερους χώρους ενδιαίτησης επιβατών και θα ξεκινήσουν από το Μάη αυτού του έτους ταξίδια μεταξύ ΠΑΤΡΩΝ και ΑΓΚΩΝΑΣ Ιταλίας με ενδιάμεσα λιμάνια της Ηγουμενίτσας και Κέρκυρας.

Αυτή είναι η παραγωγική συγκρότηση και το έργο της ANEK που την καθιστά το δυναμικότερο οικονομικό οργανισμό στον χώρο του Νησιού μας.

Β' ΕΥΡΥΤΕΡΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ANEK

Η μεγάλη σημασία της όλης δραστηριότητας της ANEK, είναι προφανής και οι επιδράσεις της στην οικονομική και κοινωνική ζωή της Κρήτης και ευρύτερα της χώρας είναι σημαντικές, και μπορούν με γενικές εκτιμήσεις να σημειώσουμε τα ακόλουθα:

1. Υπ' όψη της σημασίας στην Οικονομική ζωή γενικότερα του λειτουργήματος των μεταφορών, οι θαλάσσιες μεταφορές για νησιώτικη περιοχή γίνονται σημαντικότερος παράγοντας. Μπορούμε να παραδεχθούμε ότι οι θαλάσσιες μεταφορές παίζουν ρόλο έργου υποδομής για όλες τις οικονομικές δραστηριότητες, αφού εξυπηρετούν το Τουρισμό, τη γεωργία τη βιομηχανία και βιοτεχνία και κάθε άλλη δραστηριότητα σε βαθμό που η οικονομική ανάπτυξη των κλάδων αυτών να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την επάρκεια ποσοτική και ποιοτική των θαλασσιών μεταφορών.

2. Από το γεγονός ότι στην ANEK, συμμετέχει ένα τεράστιο πλήθος Κρητών, έπεται ότι οι οικονομικές ωφέλειες που προκύπτουν από την επιχείρηση αυτή κατανέμονται και διαχέονται σε πολλούς ανθρώπους του τόπου με τις προφανείς πολλαπλασιαστικές επιδράσεις στην οικονομία του τόπου, σε αντίθεση με το πρό της ANEK παρελθόν που κανένα κομμάτι αυτών των κερδών δεν επέστρεφε στη Κρήτη.

3. Εργασίες και προμήθειες ειδών που εξυπηρετούν τα πλοία δίδουν εργασία και απασχόληση σ' ένα πληθός μικρών τοπικών μονάδων εμπορικών και βιοτεχνικών, με συνέπεια την τόνωση της οικονομικής ζωής του τόπου και

του τοπικού εισοδήματος.

4. Πέραν από την ευεργετική επίδραση στη δραστηριότητα τοπικών οικονομικών μονάδων η άμεση προσφορά της ANEK στον τομέα της απασχόλησης είναι επίσης αξιόλογη.

Πρέπει να ληφθεί υπ' όψη ότι στις εργασίες της ANEK στη ξηρά και στα πλοία, ασχολούνται συνεχώς περίπου 800 εργαζόμενοι και αποχούν τις οικογένειες των από τις αμοιβές που καταβάλλει η ANEK. Η συμβολή αυτή της ANEK στη αντιμετώπιση της μεγάλης σύγχρονης πληγής της ανεργίας εκτιμάται ιδιαίτερα δεδομένου ότι αποτελεί την επιχειρηματική μονάδα με το μεγαλύτερο αριθμό εργαζομένων στη Κρήτη, με τη συνακόλουθη κοινωνική σημασία.

5. Αλλά και στον πολιτιστικό τομέα οφείλει να εκτιμηθεί η επίδραση της ANEK. Η επίδραση αυτή, δεν προέρχεται μόνο από την οικονομική ενίσχυση ορισμένων φορέων και εκδηλώσεων των, αλλά κύρια από την εκπαίδευση του κόσμου των μετόχων με την δημοκρατική λειτουργία των οργάνων της ANEK. Με τη λειτουργία ίδια της Γενικής Συνέλευσης όπου η Διοίκηση της ANEK λογοδοτεί και κρίνεται από την ευρύτερη κοινωνική παρουσία όμοια της οποίας δεν υπάρχει σε άλλο κοινωνικό θεσμό.

Στις συνελεύσεις αυτές με την εκπροσώπηση ευρύτατα όλων των κοινωνικών στρωμάτων και διαμερισμάτων, υπάρχει ελεύθερο βήμα για κάθε επιθυμούντα ομιλητή. Μα παράλληλα με την ελευθερία ομιλίας του κάθε μετόχου, υπάρχει και εκδηλώνεται επίσημα και με το κύρος της ψήφου, κρίση και απόφαση των χιλιάδων μετόχων.

Θα μπορούσε κανείς να ισχυρισθεί ότι δεν υπάρχει στη παρούσα πολιτική και οικονομική οργάνωση της χώρας άλλη μορφή εφαρμογής της άμεσης δημοκρατίας με δύναμη κυρωτική κάθε χρόνο από τα μέλη της.

Ετσι η λειτουργία της ANEK, αποτελεί σχολείο Δημοκρατίας με την υπευθυνότητα που αξιώνει η λειτουργία επιχειρήσεων στις οποίες τα οποιαδήποτε λάθη πληρώνονται αναπόφευκτα με τις δυσμενείς συνέπειες των.

Γι' αυτό η ANEK, είναι μια τιμημένη κοινωνική δραστηρία και δημοκρατική επιχείρηση που προσφέρει στη Κρήτη και τη χώρα ποικίλες ωφέλειες και ένα υπόδειγμα αποτελεσματικής κοινωνικής και επιχειρηματικής οργάνωσης.

Στην ANEK ανήκει η τιμή ότι σαν πρώτη εταιρεία αυτής της μορφής αποτελεί την πρωτοπορία των εταιρειών Λαϊκής Βάσης που όλες βασικά σε μεγάλο ή μικρότερο βαθμό μπηθήκαν το καταστατικό της, που κάλυψε ένα κενό στη νομοθεσία των εταιρειών που δεν πρόβλεπε αυτή την μορφή.

ΠΕΙΡΑΙΑΣ-ΚΡΗΤΗ

με τα πολυτελή σύγχρονα και ασφαλή πλοία της ANEK

ΚΡΗΤΗ - ΠΕΙΡΑΙΑΣ
ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΕΣ
ΑΝΑΧΩΡΗΣΕΙΣ
ΑΠΟ
ΠΕΙΡΑΙΑ - ΧΑΝΙΑ
- ΗΡΑΚΛΕΙΟ
ΩΡΑ 7 μ.μ.

ΑΝΑΧΩΡΗΣΕΙΣ
ΑΠΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΔΕΥΤΕΡΑ ΩΡΑ 7 μ.μ.
ΓΙΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟ
ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΩΡΑ 5 μ.μ.
ΓΙΑ ΧΑΝΙΑ
ΑΠΟ ΚΡΗΤΗ
ΤΕΤΑΡΤΗ ΩΡΑ 7 μ.μ.
ΑΠΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ
ΣΑΒΒΑΤΟ ΩΡΑ 9 μ.μ.
ΑΠΟ ΧΑΝΙΑ

ΚΕΝΤΡΙΚΑ ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ:

ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΤΗΛ. (01) 4118611-16, 4118622-24
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΤΗΛ. (031) 264162

ΧΑΝΙΩΝ
ΤΗΛ. (0821) 23636, 25656
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
ΤΗΛ. (081) 222481-82, 283777
ΡΕΘΥΜΝΟΥ
ΤΗΛ. (0831) 29846, 29874

επιχειρήματα για να χρησιμοποιείτε το EXPRESS MAIL SERVICE

EMS EXPRESS MAIL
ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ ΕΠΕΙΓΟΥΣΑΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ

1 **ΕΙΝΑΙ ΓΡΗΓΟΡΟ**, γιατί πάντα έχει προτεραιότητα στον εκτελεστικό και προσεκτική επιλογή των πιο πρόσφορων αεροπορικών δρομολογίων, κάτι που σας δίνει τη δυνατότητα οι αποστολές σας να βρίσκονται σε 24 ή 48 ώρες στις σημαντικότερες πόλεις του κόσμου π.χ. στο Λονδίνο, Μόναχο, Παρίσι σε 24 ώρες, στο Τόκιο, Μόντρεαλ, Χόνγκ-Κόνγκ σε 48 ώρες.

2 **ΕΙΝΑΙ ΑΣΦΑΛΕΣ**, γιατί περισσότερα από 150 Ταχυδρομικά Γραφεία στη χώρα μας, εκατοντάδες εξειδικευμένοι υπάλληλοι, η πείρα και η οργάνωση των Ταχυδρομικών Υπηρεσιών 80 χωρών σ' όλο τον κόσμο αποτελούν εγγύηση για τη γρήγορη διαβίβαση των αποστολών σας, από την παραλαβή μέχρι την παράδοση.

3 **ΕΙΝΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ**, γιατί μπορείτε να στέλνετε κάθε μήνα απεριόριστο αριθμό αντικειμένων, πληρώνοντας μόνο πάγιο τέλος 25.000 δραχμών και τα τέλη βάρους που αναλογούν για κάθε κιλό, υπογράφοντας ένα συμβόλαιο μαζί μας. Και βεβαίως για δέματα που έχουν βάρος μέχρι ένα κιλό, μπορείτε να τα στέλνετε με την οικονομική συσκευασία KILOPAK, πληρώνοντας ακόμη πιο οικονομικά τέλη.

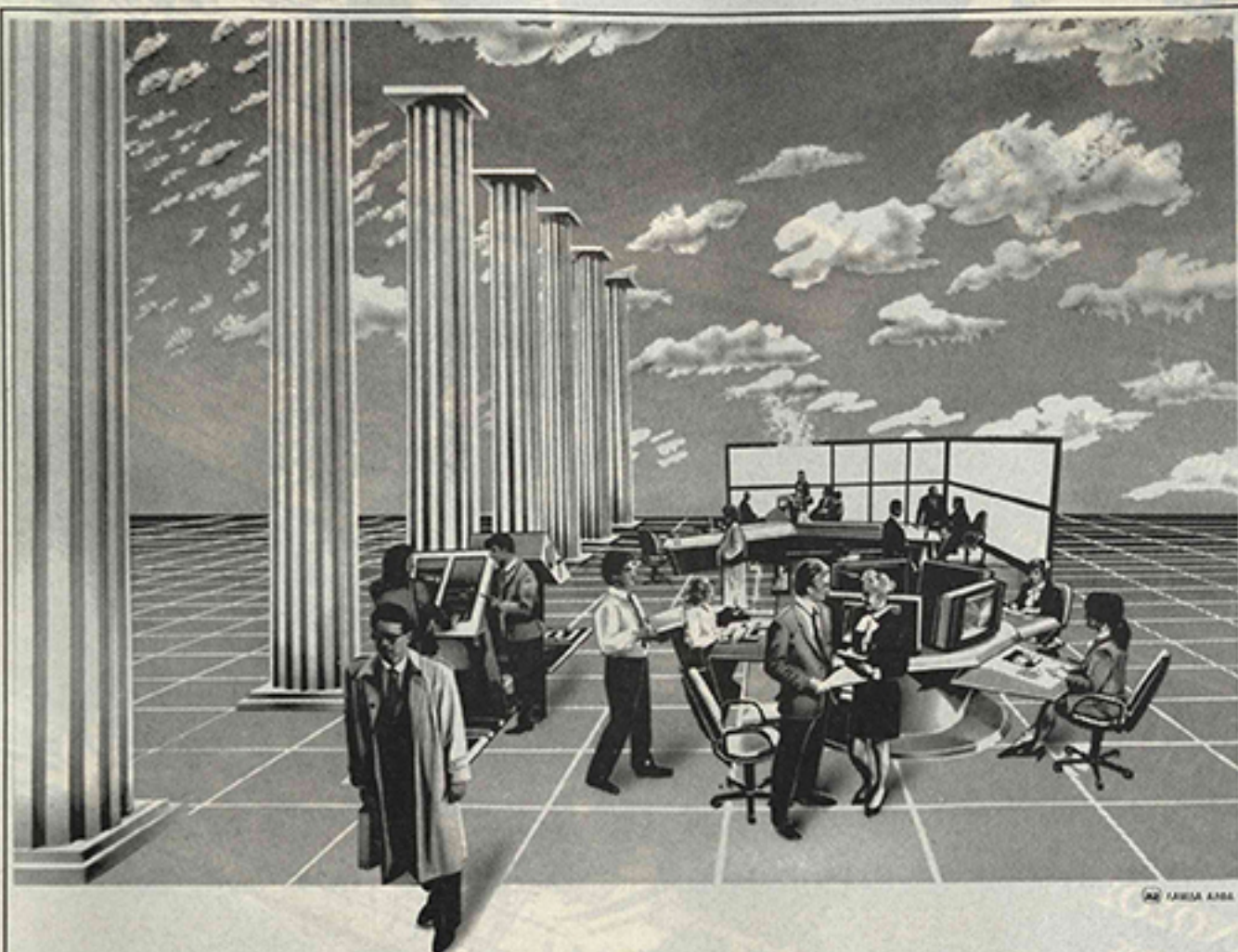
4 **ΕΙΝΑΙ ΔΙΕΘΝΕΣ**, γιατί το EXPRESS MAIL SERVICE είναι παρόν και στις 5 ηπείρους. Το δίκτυο του περιλαμβάνει 80 χώρες μεταξύ των οποίων την Αίγυπτο, την Αυστραλία, το Βέλγιο, τη Βραζιλία, τη Γαλλία, τη Γιουγκοσλαβία, τη Δυτ. Γερμανία, την Ελβετία, τα Ην. Αραβικά Εμιράτα, τις Η.Π.Α., την Ιαπωνία, το Ισραήλ, την Ιταλία, την Κίνα, το Κουβέιτ, τη Σουηδία, το Χόνγκ-Κόνγκ, τη Ν. Ζηλανδία, τη Σοβιετική Αραβία.

5 Και βέβαια κοντά σας στη «δύσκολη στιγμή», το ΣΑΒΒΑΤΟ από 07.20-15.00 και την ΚΥΡΙΑΚΗ από τις 08.00-13.00. Ερχόμαστε αμέσως αρκεί να τηλεφωνήσετε στα 5242502-3 ή το 5238883-7 (για την περιοχή Αθήνας και Πειραιά), στα 651402 ή 665282 (για την περιοχή της Θεσ/νίκης), στο 234468 (για την περιοχή Ηρακλείου Κρήτης), στα 277759 ή 273466 (για την περιοχή της Πάτρας), στα 31815 ή 25048 (για την περιοχή του Βόλου), στο 228546 (για την περιοχή της Λάρισης) και στο 22212 (για την περιοχή της Ρόδου).

Κάντε μας λοιπόν ένα τηλεφώνημα στα (01) 3223473 ή (01) 3214609. Χωρίς καμιά υποχρέωση θα σας επισκεφθεί ο υπάλληλός μας για κάθε λεπτομέρεια ή πληροφορία.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΑ

Η ΕΘΝΙΚΗ ΟΛΩΝ ΜΑΣ

Ελάτε στον κόσμο της μεγαλύτερης Ελληνικής Τράπεζας. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος. Μεγάλη και σύγχρονη. Βρίσκεται ανάμεσα στις 100 μεγαλύτερες τράπεζες του κόσμου. Εδώ και 147 χρόνια, πρωτοπορεί σε κάθε μορφή τραπεζικής δραστηριότητας. Δημιουργεί τον κόσμο του αύριο.

Με την κοινωνική προσφορά της στο Έθνος, το κύρος της, το ανθρώπινο δυναμικό της, τη σιγουριά που προσφέρει, την προσπάθειά της να παραμείνει ανθρώπινη παρά το μέγεθός της, κέρδισε την εμπιστοσύνη 6.000.000 Ελλήνων που συναλλάσσονται μαζί της.

Τα 500 καταστήματα στην Ελλάδα, τα 55 στο εξωτερικό και η συνεργασία με χιλιάδες ξένες τράπεζες στις 5 ηπείρους, της επιτρέπουν να καλύπτει δυναμικά τον εθνικό και διεθνή χώρο. Είναι η ΕΘΝΙΚΗ ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ.

Σήμερα, στο μεταίχμιο του 21ου αιώνα, πανέτοιμη να αξιοποιήσει κάθε εξέλιξη της σύγχρονης τεχνολογίας στις τραπεζικές εργασίες και να στηρίξει, όπως πάντα, την οικονομική ανάπτυξη του τόπου μας, η ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ δεν είναι μόνο ένας ισχυρός τραπεζικός οργανισμός. Είναι η ΕΘΝΙΚΗ ΟΛΩΝ ΜΑΣ.

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος. Μεγάλη και σύγχρονη. Βρίσκεται ανάμεσα στις 100 μεγαλύτερες τράπεζες του κόσμου

Τα ασφαλέστερα
SOLAS 74

Τα σταθερότερα
ΠΕΡΙΤΤΑ ΕΥΣΤΑΘΕΙΑΣ

Τα γρηγορότερα
18-21 ΚΩΔΙΚΩΝ

Τα πολυτελέστερα
SWEDISH DESIGNS

Ε/Β ΑΡΙΑΔΝΗ
Πειραιάς
Χανιά

Ε/Β ΚΝΩΣΟΣ
Πειραιάς
Ηράκλειο

Ε/Β ΦΑΙΣΤΟΣ
Πειραιάς
Ηράκλειο

Ε/Β EL GRECO
Ελλάδα
Ιταλία

Ε/Β FEDRA
Ελλάδα
Ιταλία

ΠΑΡΟΡΟΦΟΡΙΕΣ - ΕΞΙΤΗΡΙΑ:
Στον ταξιδιωτικό σας πράκτορα:

ΜΙΝΩΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ: Πειραιάς: Τηλ. 4118211
Χανιά: Τηλ. (0821) 21939, 24352

Ρεθύμιο: Τηλ. (0831) 24386, 23840, 24295
Ηράκλειο: Τηλ. (081) 229602

ΜΙΝΟΑΝ LINES: Αθήνα: Τηλ. 7512356-7, 7520647

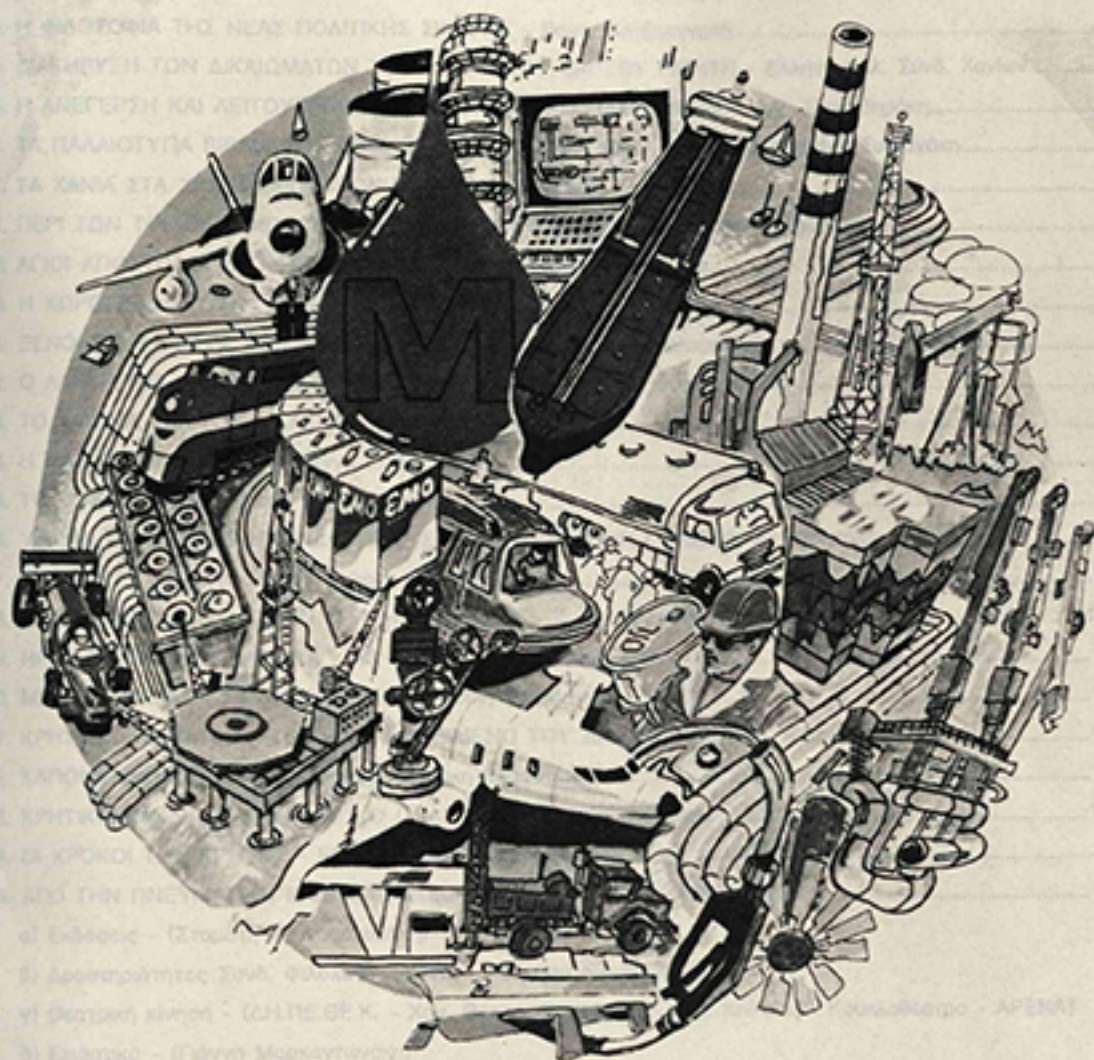

MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ)

ΔΙΥΛΙΣΤΗΡΙΑ ΚΟΡΙΝΘΟΥ Α.Ε.

Τα μεγαλύτερα εις την Ελλάδα δυναμικότητας 7.000.000 τόννων

Τα διυλιστήρια της MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ) Α.Ε. είναι τα μεγαλύτερα της Ελλάδος με ικανότητα διύλισης 7 εκατομμ. τόννων ετησίως.

Η αποθηκευτική ικανότης τους υπερβαίνει τα 2.220.000 κυβικά μέτρα. Απασχολούν περίπου 950 υπαλλήλους και τεχνικούς.

Οι ιδιόκτητες λιμενικές εγκαταστάσεις του Διυλιστηρίου της MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ) Α.Ε. είναι οι μόνες στην Ελλάδα εις τις οποίες είναι δυνατή η πλεύρισις και εξυπηρέτησις πλοίων μέχρι 350.000 τόννων. Με ικανότητα εκφορτώσεως 14.000 τόννων ωριαίως.

Η MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ) Α.Ε. δεν σταματάει την εξελικτική της πορεία. Το νέο της συγκρότημα μονάδων πρωτοποριακής τεχνολογίας βασίζεται στην καταλυτική και θερμική πυρόλυση, τον πιο σύγχρονο τρόπο μετατροπής του μαζούτ σε βενζίνη και υγραέριο.

Με το νέο της αυτό συγκρότημα η MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ) υπερτριπλασιάζει την αποδοτικότητά της και μαζί ανοίγει τις πύλες της υψηλής τεχνολογίας του 21ου αιώνα.

Τα διυλιστήρια της MOTOR OIL (ΕΛΛΑΣ) σχεδιάστηκαν και έχουν κατασκευασθεί κατά τρόπον που εξασφαλίζουν απόλυτη και αποτελεσματική πρόληψη ρυπάνσεως του περιβάλλοντος.

ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΗ ΣΕΡΒΙΑΣ 2 * ΑΘΗΝΑΙ * Τ.Τ. 125

Τηλεφ. : 3246.311-15 * Τηλεε. 215741 ΜΟΤΟ ΟΙΛ * Τηλεγραφ. "MOTOROIL", ΑΘΗΝΑΙ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ Δημάρχου Χανίων.....	5
2. ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΣΤΙΣ ΜΑΧΕΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ - Σεβ. Μητροπολίτη Κισάμου - Σελίνου Ειρ. Γαλανάκη.....	7
3. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ - Βαγγ. Χατζηαγγελή.....	8
4. ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ - Ελληνογαλλ. Σύνδ. Χανίων.....	11
5. Η ΑΝΕΓΕΡΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΧΑΝΙΩΝ - Ζαχ. Σημανθηράκη.....	14
6. ΤΑ ΠΑΛΑΙΟΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜ. ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΧΑΝΙΩΝ - Χρυσ. Καραπατάκη-Συτζανάκη.....	23
7. ΤΑ ΧΑΝΙΑ ΣΤΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ - Μιχ. Ανδριανάκη.....	27
8. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΜΥΡΙΟΚΕΦΑΛΩΝ - Γεωργ. Αντουράκη.....	37
9. ΑΓΙΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ ΣΤΟ ΣΕΙΡΙΚΑΡΙ ΚΙΣΑΜΟΥ - Σταύρου Μαδεράκη.....	40
10. Η ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ Γ. ΙΑΚ. ΚΑΛΑΪΣΑΚΗ - Στέλλας Αλνιζάκη.....	53
11. ΞΕΝΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΧΑΝΙΩΝ - Χριστόφορου Χαλαμπάκη.....	58
12. Ο ΛΑΚΚΙΩΤΗΣ ΑΝΤΩΝΗΣ ΣΑΡΡΗΣ (1769 - 1832) - Στρατή Παπαμανουσάκη.....	63
13. ΤΟ ΥΨΩΜΑ 107 ΤΟΥ ΜΑΛΕΜΕ - Ευτύχη Μαλεφάκη.....	66
14. Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ - Γιάννη Σαβαλάνου.....	71
15. ΤΟ 'ΚΑΚΟ ΠΟΥΛΙ' - Αλέξ. Κ. Δρουδάκη.....	76
16. 'ΛΙΚΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ ΚΑΙ ΡΙΜΑΔΟΡΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ, 1941-45' - Σταμάτη Α. Αποστολάκη.....	79
17. ΑΝΑΜΝΗΣΗ, 1945 (ποίημα) - Γιώργη Μανουσάκη.....	100
18. ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ - ΜΝΗΜΕΣ - Κ. Χρυσουλάκη-Πάτερου.....	101
19. ΗΡΩΙΚΩΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ - Αθ. Μπυλαζουδάκη-Σταυρουλάκη.....	103
20. ΜΙΑ ΠΕΡΙΔΙΑΒΑΣΗ ΣΤ' ΑΛΙΚΙΑΝΟΥ... - Βασίλη Χαρωνίτη.....	104
21. ΚΡΗΤΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ ΑΚΡΙΤΑ Ε. - Δημ. Σπίθα-Πιμπλή.....	107
22. ΚΑΠΟΙΟΙ ΙΔΙΩΜΑΤΙΣΜΟΙ - Μάρικας Τζεράκη-Βλασσουπούλου.....	109
23. ΚΡΗΤΙΚΟ ΝΑΚΛΙ: ΤΟΥ ΔΙΑΒΟΛΟΥ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ - Μιλτ. Βαρδάκη.....	112
24. ΟΙ ΚΡΟΚΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ - Ευτύχη Πρωτοπαπαδάκη.....	113
25. ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ:.....	115
α) Εκδόσεις - (Σταμάτη Α. Αποστολάκη)	
β) Δραστηριότητες Συνδ. Φιλολόγων Χανίων - (Κώστα Μουτζούρη)	
γ) Θεατρική κίνηση - (ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ.Κ. - Χαν. Θεατρ. Εργαστήρι - Δημ. Κιν/φος - Κουκλοθέατρο - ΑΡΕΝΑ)	
δ) Εικαστικά - (Γιάννη Μαρκαντωνάκη)	
26. Α.Ν.Ε.Κ. (ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΛΛΟΥ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ) - Κων/νου Αρχοντάκη.....	130

ΕΒΕΤ ΑΙΝΑΧ

Εκδόσεις: 1998
 Τυπογραφείο: Τ. Κ. ΠΑΠΑΚΑΝΑΚΗΣ
 10075 (15702) Χανιά, Τηλ. 28210 22001
 Επιστολή εκδόσεως: Τ. Κ. ΠΑΠΑΚΑΝΑΚΗΣ

